

Śrī Āgamodaya Samiti Series, No. 60.

Śrī ĀVAŚYAKA SŪTRA

Part II

WITH

NIRYUKTI (gloss) by ŚRUTAKEVALIN Śrī BHADRABĀHUSVĀMIN

ALONG WITH

The Commentary by Śrī Malayagirisūri.

Copies 1250.]

Price Rs. 2-8-0

[A. D. 1932.]

॥ द्वितीयभागः ॥

साम्प्रतं समवसरणवक्तव्यतां प्रपञ्चतः प्रतिपिपादयिषुरिमां द्वास्वगाथामाह—

समुसरणे केचइआ रूच पुच्छ वागरण सोअपरिणामे । द्वाणं च देवमल्ले मल्लाऽऽणयणे उवरि तित्थं ॥ ५४३ ॥

प्रथमं समवसरणविषयो विधिर्वक्तव्यः, ये देवा यत्प्राकारादि यद्विधं यथा कुर्वन्ति तथा वक्तव्यमिति भावः, 'केचइ' इति क्रियन्ति सामायिकानि भगवति कथयति मनुष्यादयः प्रतिपद्यन्ते, कियतो वा भूभागादपूर्वे समवसरणेऽदृष्टपूर्वे वा साधुना आगन्तव्यम्, 'रूच' इति भगवतो रूपं व्यावर्णनीयं, 'पुच्छ' इति किमुत्कृष्टरूपतया भगवतः प्रयोजनमिति पृच्छा कार्या उत्तरं च वक्तव्यं, कियन्तो वा ह्युद्धतं संशयं पृच्छन्तीति, 'वागरणं' इति व्याकरणं भगवतो वक्तव्यं यथा युगपदेव सङ्गृह्यतीतानामपि पृच्छतां व्याकरोतीति, 'पुच्छवागरणं' इति एकं वा द्वारं, पृच्छायां व्याकरणं तद्वक्तव्यं, 'सोअपरिणामो' इति श्रोतुश्च परिणामः श्रोतुपरिणामः स वक्तव्यो, यथा सर्वश्रोतॄणां भागवती वाक् स्वभाषया परिणमते, 'दानं चे'ति दृष्टिदानं प्रीतिदानं च कियत्प्रयच्छन्ति चक्रवर्त्यादयस्तीर्यकरप्रवृत्तिकथकेभ्य इति वक्तव्यं, 'देवमल्ले' इति गन्धप्रक्षेपादेवानां सम्प्रन्धि माल्यं देवमाल्यं—चल्यादि कः करोति, कियत्परिमाणं चेत्यादि, 'मल्लाणयणे' इति माल्यानयने यो विधिरसौ वक्तव्यः, 'उवरि तित्थं' इति उपरि पौरुष्याः, किमुक्तं भवति ?—पौरुष्यामतिक्रान्तायां तीर्थमिति—प्रथमगण-

धरोऽन्यो वा तदभावे देशनां करोतीत्येव द्वारगाथासमासार्थः । विस्तरार्थं प्रतिद्वारं वक्ष्यामः, तत्र नन्विदं समवसरणं यत्र भगवान् धर्ममाचष्टे तत्र नियमतो भवत्युत नेत्याशङ्कापनोदमुखेन प्रथमद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

जतथ अपुवोसरणं जतथ य देवो महद्भिजो एह । वाउदयपुष्पवद्दलपागारतिअं च अभिओगा ॥ ५४४ ॥

यत्र क्षेत्रे ग्रामे नगरे वा अपूर्वम्—अभूतपूर्वं समवसरणं भवति, यत्र वा भूतपूर्वसमवसरणे क्षेत्रे महर्द्धिको देव एति—आगच्छति, तत्र किमित्याह—वातं रेण्वाद्यपनोदाय उदकं (उदक) वार्दलं भाविरेणुसन्तापोपशान्तये, पुष्पवृष्टिनिमित्तं वार्दलं पुष्पवार्दलं तत् क्षितिविभूषणाय, वार्दलशब्द उदकपुष्पयोः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, तथा प्राकारत्रिकं च, सर्वमेतत् अभियोगमर्हन्तीत्याभियोग्या देवाः, कुर्वन्तीति वाक्यशेषः, अन्यत्र त्वनियमः ॥ एवं तावत् सामान्येन समवसरणकरणविधिरुक्तः, सम्प्रति विशेषेण प्रतिपादयति—

मणि-कणग-रयणचित्तं भूमीभागं समंततो सुरर्हि । आजोअणंतरेणं करिति देवा विचित्तं तु ॥ ५४५ ॥

इह यत्र समवसरणं भवति तत्र योजनपरिमाणं क्षेत्रमाभियोग्या देवाः सम्प्रर्त्तकत्वात् विकुर्वित्वा तेन विशुद्धरजः कुर्वन्ति, ततः सुरभिगन्धोदकवृष्ट्या निहतस्नः, तत आयोजनान्तरेण—योजनपरिमाणं भूमिभागं मणयः—चन्द्रकान्तादयः कनकं—देवकाञ्चनं रत्नानि—इन्द्रनीलादीनि अथवा स्थलसमुद्भवा मणयो जलसमुद्भवानि रत्नानि तैश्चित्रं समन्ततः—सर्वासु दिक्षु सुरभि—सुगन्धिगन्धयुक्तं, मणीनां सुरभिगन्धोदकस्य पुष्पाणां चातिमनोहारिगन्धयुक्तत्वात्, विचित्रम्—

विट्ढाहं सुरहिं जलपलयं दिषकुसुमनीहारिं । परिरिति समंतेणं दसद्वचनं कुसुमवासं ॥ ५४६ ॥

आभियोग्या देयाः प्रक्रिरन्ति समन्ततः—सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च दशार्द्धवर्णं—पञ्चवर्णं कुसुमवर्णं, किंविशिष्टमित्याह—
'गृन्तस्यायि' गृन्तमधोभागे पत्राण्युपरीत्येवंस्थानशीलं सुरभिगन्धोपेतत्वात् 'दिव्यकुसुमनिर्हारि' दिव्यः—प्रधानः
गुगुमानां निर्दारी—प्रयलो गन्धप्रसरो यस्मात् तत् दिव्यकुसुमनिर्हारि ॥

मणि—कणग—रयणचित्ते, चउद्धिसिं तोरणे विउधिति । सच्छत्तसालिभंजिअमयरद्धयचिंधसंठाणे ॥ ५४७ ॥

चतसृष्वपि दिक्षु मणिकनकरत्नविचित्राणि तोरणानि व्यन्तरा देया विकुर्वन्ति, किंविशिष्टानीत्याह—छत्रं—प्रतीतं,
शालभक्षिकाः—स्तम्भपुत्रिका मकरेति—मकरमुखोपलक्षणं ध्वजाः—प्रतीताः चिह्नानि—स्वस्तिकादीनि संस्थानम्—
अत्यश्रुतो रचनाविशेषः सन्ति—शोभनानि छत्रशालभक्षिकामकरध्वजचिह्नसंस्थानानि येषु तानि तथोच्यन्ते ।

तिन्नि य पायारयरे रयणविचित्ते तर्हि सुरगणिंदा । मणिकंचणकविसीसयविभूसिए ते विउधंति ॥ ५४८ ॥

तत्र समयसरणे ते वक्ष्यमाणाः सुरगणेन्द्रास्त्रीन् प्राकारवरान् रत्नविचित्रान् मणिकाञ्चनकपिशिर्पिकविभूषितान्
विकुर्वन्ति, भावार्थं उत्तरगाथायां व्याख्यास्यते । सा चेयम्—

अर्बिमतर मज्झ चर्हि विमाणजोइसभवणाहिचक्रयाउ । पायारा तिन्नि भवे रयणे कणगे य रयए य ॥ ५४९ ॥

अभ्यन्तरे मध्ये वहिः विमानज्योतिर्भवनाधिपकृताः प्राकाराख्यो भवन्ति, रत्ने कनके रजते च—यथाक्रमं रत्नमयः

कनकमयो रजतमय इत्यर्थः । एष भावार्थः—अभ्यन्तरः प्राकारो राजतस्तं विमानाधिपतयः कुर्वन्ति, मध्यमः कनके भवः कनकः तं ज्योतिर्योसिनः कुर्वन्ति, बाह्यो राजतस्तं भवनपतयः कुर्वन्ति ।

मणिरयणहेमयाऽचिय कविशीप्ता सद्यरयणिया द्वारा । सद्यरयणामयचिय पङ्गागहयतोरणविचिन्ता ॥ ५५० ॥
यथाक्रमं मणिरत्नहेमयानि कविशीर्षकाणि, तद्यथा—प्रथमप्राकारे पञ्चवर्णमणिमयानि कविशीर्षकाणि, तानि वैमानिकाः कुर्वन्ति, द्वितीये रत्नमयानि तानि ज्योतिष्का विदधते, तृतीये हेममयानि तानि भवनपतयः कुर्वन्ति, तथा सर्वरत्नमयानि द्वाराणि, तानि भवनपतयः कुर्वन्ति, तथा सर्वरत्नमयान्येव मूलदलापेष्वथ पताकाध्यजमयानानि तोरणानि विचित्राणि—कनकस्वस्तिकादिभिश्चित्ररूपाणि तानि व्यन्तरदेवाः कुर्वन्ति ॥

ततो अ समन्तेणं कालाऽगुरुकुन्दुरुक्षमीसेणं । गंधेण मणहरेणं धूवघडीओ विउवंति ॥ ५५१ ॥
ततः समन्ततः—सर्वासु दिक्षु कृष्णागुरुकुन्दुरुक्षमिश्रेण गन्धेन मनोहारिणा युक्ताः, किं ?—धूपघटिका विकुर्वन्ति

व्यन्तरा देवाः ॥
उक्किट्टिसीहनायं कलयलसर्वेण सबओ सवं । तित्थयरपायमूले करिति देवा निवयमाणा ॥ ५५२ ॥
तीर्थकरपादमूले निपतन्तो देवा उक्किट्टिसिहनादं कुर्वन्ति, उक्किट्टिः—हर्षविशेषभेरितो ध्वनिविशेषस्तत्प्रधानः सिंहनाद उक्किट्टिसिहनादस्तं, तथा कलकलशब्देन समन्ततः—सर्वासु दिक्षु युक्तं सर्वमशेषं कुर्वन्ति ॥
चेइइम पीढछंदय आसण छत्तं च चामराओ अ । जं चऽत्तं करणिज्जं करिति तं वाणमंतरिआ ॥ ५५३ ॥

अभ्यन्तरप्राकारस्य रक्षामयस्य बहुमध्यदेशभागे अशोकवरपादपो भवति, स च भगवत्प्रमाणात् ब्राह्मणः, तस्या-
धस्तात्सर्वरक्षामयं पीठं, तस्य पीठस्योपरि चैत्यवृक्षस्याधो देवच्छन्दकः, तस्याभ्यन्तरे सिंहासनं सपादपीठं स्फटिकमयं,
तस्योपरि छत्रातिच्छत्रं, चक्रद्वन्द्वः समुच्चये, चामरे च उभयोः पार्श्वयोः यक्षहस्तगते, चक्रद्वयात् धर्मचक्रं पद्मप्रतिष्ठितं,
यच्चान्यद्वातोदकादि करणीयं तद् व्यन्तरा देवाः कुर्वन्ति, एष सर्वतीर्थकृतां सर्वसमवसरणन्यायः, अस्मिन्सु भगवतः
नमस्सरणेऽशोकरूपादपं शक्रः छत्रातिच्छत्रमीशानो विकुर्वितवान्, चामरे चामरधारौ बलिचमराविति सम्प्रदायः ।
आह—यत् यत्समवसरणं भवति तत्र सर्वत्रापि पूर्वोक्त एव नियोग उत नेत्यत आह—

साधारण ओसरणे एवं जतिधृष्टिं तु ओसरइ । इच्छु चिय तं सधं करेइ भयणा उ इयरेसिं ॥ ५५४ ॥

साधारणं—सामान्यं यत्र सर्वं देवेन्द्रा आगच्छन्ति तस्मिन् साधारणसमवसरणे एवम्—उक्तप्रकारेण नियोगः, यत्र
पुनर्भस्त्रिमान्—इन्द्रसामानिकादिः समवतरति तत्र एक एव तत्प्राकारादि सर्वं करोति, 'भयणा उ इयरेसिं'ति यदि इन्द्रा
इन्द्रसामानिका या केचिन्महर्द्धिका नायान्ति ततो भवनवास्यादय इतरे समवसरणं कुर्वन्ति वा नवेत्येवं भजना इतरेषां ॥

सूरुदयपच्छिमाग ओगाहंतीइ पुवओ एइ । दोहिं पडमेहिं पाया मग्गेण य हुंति सत्तन्ने ॥ ५५५ ॥

एवं देवेर्निष्पादिते समवसरणे, सूर्योदये—प्रथमायां पौरुष्यां अन्यदा पश्चिमायां 'ओगाहंतीए'ति अवगाहमानायां—
आगच्छन्त्यामिति भावः, पूर्वद्वारेण 'एति' आगच्छति, प्रविशतीत्यर्थः, कथमित्याह—द्वयोः पद्मयोः—सहस्रपत्रयोर्देवप-

रिक्त्वितयोः पादौ, स्थापयन्निति वाक्यशेषः, 'भगणेन च ह्येति सत्तत्त्वे' मार्गतः-पृष्ठतो भगवतः सप्तान्यानि पद्मानि भवन्ति, तेषां च यत् यत् पश्चिमं तत्पादन्यासं कुर्वतो भगवतः पुरतस्तिष्ठतीति ।

आय हिण पुष्युहो तिदिस्ति पडिरुवगा उ देवकया । जिदृगणी अन्नो चा दाहिणपुष्वे अदूरस्मि ॥ ५५६ ॥
स एवं भगवान् पूर्वद्वारेण प्रविश्य 'आयाहिणं'ति चैत्यदुमप्रदक्षिणां कृत्वा पूर्वभिमुख उपविशति, शेषासु तिसृषु विधु प्रतिरूपकाणि तीर्थकराकृतमिति सिंहासनादियुक्तानि भवन्ति, शेषदेवादीनामप्यस्माकं कथयतीति प्रतिपश्यर्थं, भगवत्तश्च पादसूलमेकेन गणधरेणाविरहितमेव भवति, स च ज्येष्ठोऽन्यो वा, प्रायो ज्येष्ठ इति भावः, स च ज्येष्ठगणी अन्यो वा दक्षिणपूर्वे दिग्भागे अदूरेऽप्रत्यासन्ने भगवतो भगवन्तं प्रणम्य निषीदतीति क्रियाध्याहारः, शेषगणधरा अप्येवमेव भगवन्तमभिवन्द्य तीर्थस्य मार्गतः पार्श्वतश्च निषीदन्ति ॥ भुवनगुरुरूपस्य त्रैलोक्यगतरूपेभ्यः सुन्दरत्वात् त्रिदशकृतप्रतिरूपकाणां किं साम्यमसाम्यं वेत्याशङ्कानिरासार्थमाह—

जे ते देवेहि कया तिदिस्ति पडिरुवगा जिणधरस्स । तेसिं पि तंप्पभावा तयाणुरुवं ह्वइ रुवं ॥ ५५७ ॥
यानि तानि देवैः कृतानि जिनवरस्य तिसृषु विधु प्रतिरूपकाणि तेषामपि तत्प्रभावात्—तीर्थकरप्रभावात् तदनु-
रूपं—तीर्थकररूपानुरूपं भवति रूपमिति ॥

तित्थातिसंसंजय देवी वेमाणियाण समणीओ । भवणवइवाणमंतरजोइसिपाणं च देवीओ ॥ ५५८ ॥
तीर्थं—(प्रथमो) गणधरः, स पूर्वद्वारेण प्रविश्य तीर्थकरं त्रिकृत्वो वन्दित्वा दक्षिणपूर्वे दिग्भागे निषीदति, एवं शेषगण-

धरा अपि, नरं ते तीर्थस्य मार्गतः पार्श्वेण च निषीदन्ति, तदनन्तरं अतिशेषसंयता—अतिशायिनः केवल्यादयः संयता
 एवं निषीदन्ति, किमुकं भवति ?—ये केवलिनस्ते पूर्वद्वारेण प्रविश्य भगवन्तं त्रिकृत्यः प्रदक्षिणीकृत्य नमस्तीर्थायेति
 भजित्वा तीर्थस्य—प्रथमगणधरस्य शेषगणधराणां च पृष्ठतो निषीदन्ति, येऽप्यवशेषा अतिशायिनो मनःपर्यवशानिनो-
 ऽप्यभिज्ञानिनश्चतुर्दशपूर्वधराः त्रयोदशपूर्वधरा यावद्दशपूर्वधरा नवपूर्वधराः खेलेष्वधय आमर्षोपधयो जलौषध्यादयश्च
 तेऽपि पूर्वद्वारेण प्रविश्य त्रिकृत्यो भगवन्तं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय प्रथमगणधररूपाय नमः केवलिभ्य
 इत्युक्त्या केवलिनां पृष्ठतो यथाक्रमं निषीदन्ति, ये चावशेषा अनतिशायिनः संयताः तेऽपि पूर्वद्वारेणैव प्रविश्य त्रिकृत्यो
 भगवन्तं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नमः केवलिभ्यः नमोऽतिशायिभ्य इत्युक्त्वा अतिशायिनां पृष्ठतो निषी-
 दन्ति, वैमानिकानां देव्यः पूर्वद्वारेणैव प्रविश्य भगवन्तं त्रिकृत्यः प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नमः केवलिभ्यः
 नमोऽतिशायिभ्यः नमः साधुभ्य इति भजित्वा निरतिशयिसंयतानां पृष्ठतस्तिष्ठन्ति, नतु निषीदन्ति, श्रमण्यः पूर्वद्वारेण
 प्रविश्य तीर्थकरं त्रिकृत्यः प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नमः केवलिभ्यो नमोऽतिशायिभ्यो नमः शेषसाधुभ्य
 इत्युक्त्या वैमानिकदेवीनां पृष्ठतस्तिष्ठन्ति, न तु निषीदन्ति, भवनपवासिन्यो व्यन्तर्यो ज्योतिष्क्यश्च दक्षिणद्वारेण
 प्रविश्य त्रिकृत्यस्तीर्थकरं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा दक्षिणपश्चिमायां दिशि, नैर्ऋतकोणे इत्यर्थः, तिष्ठन्ति, न तु निषी-
 दन्ति, भवनवासिनीनां पृष्ठतो ज्योतिष्कदेव्यस्तासां पृष्ठतो व्यन्तर्यः । एतदेव सविशेषं प्रतिषिपादयिषुरिदमाह—
 केवलिनो तिउण जिणं तित्थपणामं च मग्गओ तस्स । मणमार्हवि नमंता वयंति सट्ठाण सट्ठाण ॥ ५५९ ॥

केवलिनखिगुणं-त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य जिनं-तीर्थकरं तीर्थप्रणामं च कृत्वा तस्य तीर्थस्य-गणधरस्य मार्गतः-पृष्ठतो, निरी-
दन्ति क्रियाध्याहारः, 'मणमाइवी'त्यादि, मनब्बादयोऽपि-मनःपर्यायज्ञान्यवधिसिचतुर्दशपूर्वधरा यावन्नवपूर्वधर-
खेत्तुपध्यादिनिरतिशयसंयतवैमानिकदेवीश्रमण्यस्तथा ज्योतिष्कभवनपतिव्यन्तरदेव्यः पूर्वक्रमेण तीर्थकरादीन् नमन्त्यः
ब्रजन्ति स्वस्थानं स्वस्थानं, स्वं स्वं स्थानमित्यर्थः, भावार्थः प्रागेवोक्तः ।

भयणवर्द्ध-जोइसिया बोद्धवा वाणमंतरसुरा य । वेमाणिया य मणुआ पयाहिणं जं च निस्साए ॥ ५६० ॥
भयनपतयो ज्योतिष्का व्यन्तरसुरा एते पश्चिमद्वारेण प्रविश्य भगवन्तं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थार्थाय
नमः केवलिभ्यः नमोऽतिशायिन्यः नमः शेषसाधुभ्य इति भणित्वा यथोपन्यासमुत्तरपश्चिमे दिग्भागे निरीदन्ति,
तद्यथा-भवनपतीनां पृष्ठतो ज्योतिष्कास्तेषामपि पृष्ठतो व्यन्तरा इति, तथा वैमानिका मनुष्याश्चक्ष्णन्दात् स्त्रियश्च,
अस्य चक्ष्णद्स्य व्यवहित उपन्यासः, किं?, 'पयाहिणं'ति उत्तरद्वारेण प्रविश्य प्रदक्षिणाः कृत्वा तीर्थकरादीनभिन्नञ्च उत्तर-
पूर्वे दिग्भागे यथोपन्यासं निरीदन्ति, तद्यथा-वैमानिकानां पृष्ठतो मनुष्यास्तेषामपि पृष्ठतो मनुष्यस्त्रियः, इहैवं सम्प्र-
दायः-देव्यः सर्वा एव न निरीदन्ति, देवा मनुष्या मनुष्यस्त्रियश्च निरीदन्ति, तथा विवृतं, 'जं च निस्साए' यः परिवा-
रो यं च निश्रां कृत्वा समायातः स तत्पार्श्व एव तिष्ठति, नान्यत्र ॥ साम्प्रतमभिहितमेवार्थं आण्यकारः पूर्वद्वारादिप्रवे-
शविशिष्टं स्पष्टतरं प्रतिपादयति-

संजय वेमाणित्थी संजइ पुवेण पविसिजं वीरं । काडं पयाहिणं पुव्वदक्खिणे ठंति दिसिभाए ॥ ११६ ॥

जोदसिग्मयण्यंतरदेवीओ दक्खिणेण पचिसेउं । चिट्ठंति दक्खिणावरदिसिम्मि तिगुणं जिणं काउं ॥ ११७ ॥
अग्रेण भवणवासीयंतरजोइससुरा य अतिगंतुं । अवरुत्तरदिसिभाए चिट्ठंति जिणं नमंसित्ता ॥ ११८ ॥
समहिंवा कल्पसुरा राया नरनारिओ उईणेणं । पचिसित्ता पुहुत्तरदिसीइ चिट्ठंति पंजलिया ॥ ११९ ॥
इदिआइ दिसाए तिगं तिगं होइ संनिविट्ठं तु । आइचरिमे विमिस्सा थीपुरिसा सेस पत्तेअं ॥ ५६१ ॥
संयता पैमानिकखियः संपत्तयः पूर्वेण-पूर्वद्वारेण प्रविश्य वीरं प्रदक्षिणं कृत्वा पूर्वदक्षिणे दिग्भागे तिष्ठन्ति । ज्योति-
स्तभयन्यन्तरदेव्यो दक्षिणेन द्वारेण प्रविश्य त्रिगुणं प्रदक्षिणं जिनं कृत्वा दक्षिणापरदिग्भागे पूर्वक्रमेण तिष्ठन्ति । अप-
रेण-पश्चिस्तद्वारेण भयनयासिनो व्यन्तरा ज्योतिष्कसुराथ अतिगत्य-प्रविश्य जिनं नमस्कृत्यापरोत्तरदिग्भागे, वायव्य-
फोणे इत्यर्थः, पूर्वक्रमेण तिष्ठन्ति ॥ समहेन्द्रा-महद्भिर्भिन्दैः सहिताः कल्पसुराः-कल्पोपपन्नदेवाः राजानः नराः सामा-
न्यपुरुषा नार्यश्च उदीन्येन-उत्तरेण द्वारेण प्रविश्य भगवन्तं प्रणम्य प्राञ्जलयः पूर्वोत्तरदिग्भागे तिष्ठन्ति । अभिहितार्थो-
पतत्तद्वमाह-एकैकस्यां पूर्वदक्षिणादिकायां दिशि त्रिकं त्रिकं भवति सन्निविष्टं, तद्यथा-पूर्वदक्षिणस्यां संयतवैमानिकदेवी-
श्रमणीरूपं, दक्षिणापरस्यां भयनवासिज्योतिष्कव्यन्तरदेवीरूपं, अपरोत्तरस्यां भवनपतिज्योतिष्कव्यन्तरदेवरूपं, उत्तर-
पूर्वस्यां पैमानिकसुधुमनुयस्त्रीरूपमिति, आदिमे च त्रिके-पूर्वदक्षिणदिगते चरमे च त्रिके-पूर्वोत्तरदिगते विमिश्रा
भवन्ति, खियः पुरुषाश्च तिष्ठन्तीति भावः, शेषे-त्रिकद्वये प्रत्येकं भवति, अपरादक्षिणे दिग्भागे केवलाःखिय एव
अपरोत्तरे च दिग्भागे केवलाः पुरुषा एवेति भावार्थः । तेषां चेत्यं स्थितानां देवनराणांभियं मर्यादा,

इतं महिहिअं पणिवयंति ठियमवि चयंति पणमंता । नवि जंतणा न विंकहा न पुरुपर मच्छरो न भयं ५६२
ये अल्पद्वयो भगवतः समवसरणे पूर्वनिपण्णास्ते आगच्छन्तं महर्द्धिकं प्रणिपतन्ति, अथ महर्द्धिकाः प्रथमं समवसरणे निप-
ण्णास्ततः पश्चात् ये अल्पद्विकाः समागच्छन्ति ते तान् पूर्वस्थितान् महर्द्धिकान् प्रणिपतन्तो ब्रजन्ति, तथा तेषां नाऽपि तथा-
स्थितानां यन्त्रणा-आयत्तता नापि विकथा न च परस्परं सत्सरो, नापि विरोधिनामपि सत्त्वानां परस्परं भयं च, भगवतोऽनु-
भावात् ॥ एतत्सर्वं प्रथमप्राकारान्तरे व्यवस्थितम्, अथ द्वितीयप्राकारान्तरे च किं व्यवतिष्ठते इत्याह—
विहयम्मि हुंति तिरिया तइए पायारमंतरे जाणा । पायारजडे तिरियावि हुंति पत्तेअ मिस्सा घा ॥ ५६३ ॥

द्वितीयप्राकारान्तरे भवन्ति तिर्यश्चः, तथा तृतीयप्राकारान्तरे यानानि, प्राकारजडे-प्राकाररहिते घहिरित्यर्थः, तिर्य-
श्चोऽपि भवन्ति, अपिशब्दात् मनुष्यदेवा अपि, ते च प्रत्येकं कदाचिद्भवन्ति-कदाचित्तिर्यश्च एव कदाचिन्मनुष्या एव
कदाचिद्देवा एव, तथा कदाचिन्मिश्रा वा, एते च प्रत्येकं मिश्रा वा प्रथितान्तो निर्गच्छन्तश्च वेदितव्याः ॥ गतं समवस-
रणद्वारम्, अधुना द्वितीयद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सवं च देसयिरइं सम्मं घेच्छइ च होइ कहणा उ । इहरा अमूढलखो न केहेइ भयिरसइ न तं च ॥ ५६४ ॥

विरतिशब्द उभयत्रापि सम्बध्यते, सर्व-सर्वविरतिं देशविरतिं सम्यक्त्वं वा ग्रहीष्यति, याशब्दस्य व्यवहितः
सम्बन्धः, ततः कथना कथनं भगवतः प्रवर्तते, 'इहर'ति इतरथा अमूढलक्ष्या समस्तज्ञेयाविपरीतवेदना, किं?—न
कथयंति । आह—यद्येवं समवसरणकरणप्रयासो विबुधानामनर्थकः, कृतेऽपि नियमतोऽकथनादित्यत आह—भवियति

न तच्च यद्भगवति कथयति अन्यतमोऽप्यन्यत् सामाधिकं न प्रतिपद्यत इति, भविष्यत्कालनिर्देशस्त्रिकालोपलक्षकः ।

अथ कियन्ति सामायिकानि मनुष्यादयः प्रतिपद्यन्त इत्येतदाह—

मणुए चउमन्नयरं तिरिए तिन्नि व हुवे च पडिवज्जे । जह नत्थि नियमसुच्चिय सुरेसु संमत्तपडिवत्ती ॥ ५६५ ॥

मनुष्ये प्रतिपत्तरि चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत्—अन्यतरसामायिकप्रतिपत्तिर्भवति, पाठान्तरं ‘मणुओ चउमन्नयरं’ तत्र मनुष्यश्चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते इति व्याख्येयं, तिर्यक् त्रीणि वा सर्वविरतिवर्जानि द्वे वा सम्यक्त्वश्रुतसामायिके प्रतिपद्यते, यदि नास्ति मनुष्यतिरश्चां कश्चित् प्रतिपत्ता ततो नियमत एव सुरेषु सम्यक्त्वप्रतिपत्तिर्भवति । स च भगवानित्थं धर्ममाचष्टे—

तित्थपणामं काउं कहेइ साहारणेण सहेण । सधेसिं संनीणं जोअणनीहारिणा भयचं ॥ ५६६ ॥

नमस्तीर्थाय प्रवचनरूपायेत्यभिधाय प्रणामं च कृत्वा कथयति, प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य साधारणेन शब्देन—अर्द्धमाग-
धभापात्मकेन, केषां साधारणेनेत्याह—सर्वेषाम्—अमरतरतिरश्चां संज्ञिनां, किंविशिष्टेन ?—योजननिर्हारिणा—योजन-
व्यापिना भगवान्, किमुक्तं भवति ?—भगवतो ध्वनिरशेषसमवसरणस्य संज्ञिजिज्ञासितार्थप्रतिपत्तिनिबन्धनं भवति,
भगवतः सातिशयत्वादिति । ननु कृतकृत्यो भगवान् ततः किमिति तीर्थप्रणामं करोति ?, उच्यते—

तत्पुविआ अरिहया पूइअपूया य विणयकम्मं च । कयकिचोऽवि जह कहं कहेइ नमए तहा तित्थं ॥ ५६७ ॥

तत्पूर्विका—प्रवचनरूपतीर्थपूर्विका अर्हत्ता—तीर्थकरता, प्रवचनविषयाभ्यासवशतस्तीर्थकरत्वप्राप्तेः, यश्च यत उपजा-

यते स तं प्रणमतीति भगवान् तीर्थं प्रणमति, तथा पूजितेन पूजा पूजितपूजा सा चास्य कृता भवति, पूजितपूजको हि लोकः, भगवांश्च जगद्भ्योऽपि पूज्यः, ततो यदि भगवता पूजितं भवति ततः सकलेऽपि जगति तत्पूजितं भवतीति प्रणमति, तथा विनयकर्मं च वक्ष्यमाणवैनयिकधर्ममूलं कृतं भवति, किमुक्तं भवति ?—विनयमूलो धर्मो भगवता प्रज्ञापनीयः, तद् यदि प्रथमं स्वयमेव भगवान् विनयं प्रयुङ्क्ते ततो लोकः सम्यग्विनयं प्रज्ञाप्यमानं श्रद्धते करोति च, अथवा यथा कृतकृत्योऽपि भगवान् कथां कथयति तथा तीर्थमपि नमति, आह—नन्विदमपि धर्मकथनं भगवतः कृतकृत्यस्यायुक्तमेव न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकप्रभवत्वात्, उक्तं च प्राक् 'तं च कहं वेइजइ' इत्यादि । आह—क केन साधुना कियतो वा भूभागात् समयसरणे सत्त्वागन्तव्यम् ? अनागच्छतो वा किं प्रायश्चित्तमित्यत आह—

जत्थ अपुवोसरणं अदिट्ठपुवं च जेण समणेणं । धारसहिं जोअणेहिं सो एइ अणागए लहुआ ॥ ५६८ ॥
यत्र तत्तीर्थकरापेक्षया अपूर्वम्—अभूतपूर्वं समवसरणं न दृष्टपूर्वं वा येन श्रमणेन स द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगच्छति, अथ नागच्छति अवज्ञया ततोऽनागते सति 'लहुय'ति चतुर्लघवः प्रायश्चित्तम् ॥ गतं केवइअत्ति द्वारम्, अधुना रूपपृच्छाद्वारप्रकटनार्थमाह—

सवसुरा जइ रुवं अंगुठपमाणयं विउविल्ला । जिणपायंगुठं पइ न सोहए तं जहिं गालो ॥ ५६९ ॥
अथ कीदृग्भगवतो रूपं ? उच्यते—सर्वे सुरा अणोपसुन्दररूपनिर्माणशक्त्या यदि अङ्गुष्ठप्रमाणकं रूपं विकुर्वीरन् तथापि तज्जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति न शोभते यथाऽङ्गारः ॥ साम्प्रतं प्रसङ्गतो गणधरादीनां रूपसम्पदमभिधित्सुराह—

गणहर आहार अणुत्तरा य जाव वणचक्किवासुवला । मंडलिया जा हीणा छट्टाणगयां भवे सेंसा ॥ ५७० ॥
 तीर्थकररूपात् गणधराणां रूपमनन्तगुणहीनं भवति, तीर्थकरेभ्यो गणधरा रूपेणानन्तगुणहीना भवन्तीति भावः,
 गणधरेभ्यो रूपेण खलु आहारकदेहा अनन्तगुणहीनाः आहारकदेहेभ्यो रूपेणानन्तगुणहीना अनुत्तराः— अनुत्तरैवमा-
 निकाः, एवं त्रैयेयकाच्युत्तारणप्राणसानतसहस्रारमहाशुक्लान्तकब्रह्मलोकमाहेन्द्रसत्कुमारेशानसौधर्मभवनवासिज्योति-
 र्कव्यन्तरचक्रवर्त्तिवासुदेवबलदेवमहामण्डलिकानामन्तरानन्तरापेक्षया रूपेणानन्तगुणहानिरवगन्तव्या, तथा चाह—
 ‘जाव यणचक्कियासुवला मंडलिया जा हीण’त्ति यावद् व्यन्तरचक्रवर्त्तिवासुदेवबलदेवमण्डलिकाः तावदनन्तगुणहीनाः,
 ‘छट्टाणगया भवे सेंस’त्ति शेषा—राजानो जनपदलोकाश्च पदस्थानगता भवन्ति, अनन्तभागहीना वा असङ्ख्येयभागहीना
 वा सङ्ख्येयभागहीना वा सङ्ख्येयगुणहीना वा असङ्ख्येयगुणहीना वा अनन्तगुणहीना वा इति ॥ उत्कृष्टरूपतायां भगवतः
 प्रतिपादयितुं प्रक्रान्तायामिदं प्रासङ्गिकं रूपसौन्दर्यनिबन्धनं संहननादि प्रतिपादयन्नाह—

संघयण रूपं संठाण वत्तगइसत्तसारऊसासा । एमाइणुत्तराइं हवंति नामोदया तस्स ॥ ५७१ ॥

संहननं—वज्रर्पभनाराचं रूपमुकलक्षणं संस्थानं—समचतुरस्रं वर्णो—देहच्छाया गतिः गमनं सत्त्वं—वीर्यान्तरायकर्म-
 क्षयोपशमादिजन्य आत्मपरिणामः, सारो द्विधा—बाह्य आन्तरश्च, बाह्यो गुरुत्वं आन्तरो ज्ञानादि, उच्छ्वासः प्रतीतिः,
 तत एतेषां पदानां द्वन्द्वः, एवमादीनि वस्तूनि, आदिशब्दात् रुधिरं गोक्षीराममित्यादिपरिश्रहः, अनुत्तराणि तस्य भग-

वतो नामोदयात्-कर्मोदयाद्भवन्ति ॥ आह—अन्यासां प्रकृतीनां वेदना (तु) गोत्रादयो नाम्नो या ये इन्द्रियादयः प्रशस्ता उदया भवन्ति ते किमनुत्तरा भगवतश्छद्मस्थकाले केवलिकाले वा भवन्ति ? किं वा नेति, उच्यते—

पगडीणं अन्नासुवि पसत्य उदया अनुत्तरा हुन्ति । स्वयत्तवसमेवि अ तथा स्वयम्मि अविकल्पमाहंस्तु ॥५७२॥
'अन्नासुवि'सि पक्ष्यर्थे सप्तमी, अन्यासामपि प्रकृतीनां अपिशब्दान्नाम्नोऽपि प्रशस्ता उदया—उच्चैर्गोत्रादयो भवन्ति, किमित्तरजनस्येव ? , नेत्याह—अनुत्तराः—अनन्यसदृशा इत्यर्थः, 'लओवसमेऽविय'सि क्षयोपशमे सति ये दानलाभादयः कार्यविशेषा अपिशब्दादुपशमेऽपि ये केचन तेऽप्यनुत्तरा भवन्तीति क्रियायोगः, तथा कर्मणः क्षये—आत्यन्तिकप्रक्षये सति क्षाधिकशान्तादिगुणसमुदयमविकल्पं—व्यावर्णनादिकल्पनातीतं सर्वोत्तमाख्यातवन्तस्तीर्थीकरणधराः ॥

आह—असातवेदनीयाद्याः प्रकृतयो नाम्नो वाऽप्रशस्ताः कथं तस्य दुःखदा न भवन्ति ? , उच्यते—

अस्सायमाइआओ जाविअ असुहा हवंति पयडीओ । निंवरसलवुब पए न हुंति ता असुहया तस्स ॥५७३॥

असाताद्या या अपिच प्रकृतयः अशुभा भवन्ति ता अपि 'निम्बरसलव' इव लवो-विन्दुः पयसि-क्षीरे, न भवन्ति, असुखदास्तस्य-भगवतः तीर्थकृतः ॥ एकमानुपल्लिकं, प्रकृतं द्वारमधिकृत्य प्रोच्यते—तत्र कश्चिदाह—उत्कृष्टरूपतया भगवतः किं प्रयोजनम् ? , अत आह—

धम्मोदएण रूवं करिंति रूवस्सिणोऽवि जइ धम्मं । गेज्झवओ अ सुखो पसंसिमो तेण रूवं तु ॥ ५७४ ॥

धर्मस्योदयो धर्मोदयस्तेन रूपं भवतीति श्रोतारोऽपि धर्मे प्रवर्तन्ते, तथा कुर्वन्ति रूपस्विनोऽपि-रूपवन्तोऽपि

यदि धर्म सतः स शैथैः सुतरां कर्त्तव्य इति श्रोतुबुद्धेः प्रवर्त्तनम्, तथा ग्राह्यवाक्यश्च सुरूपो भवति, पशन्वात् श्रोतॄणां रूपाद्यभिमानापहारी च, ग्राह्य एतैः कारणैर्भगवतो रूपं प्रशंसामः, अथवा पृच्छेति भगवान् देवनर-
तिरथां प्रभूतसंशयिनां कथं व्याकरणं कुर्वन् संशयविच्छिन्ति करोति ?, उच्यते—युगपत्, किमित्याह—

कालेन असंख्येणचि संस्वार्द्धाण संसर्हणं तु । मा संसयबुच्छिन्ती न ह्युज्ज कमवागरणदोसा ॥ ५७५ ॥

यदि एकैकस्य परिपाठ्या एकैकं संशयं परिच्छिन्नात् ततः सङ्गातीतानां देवानां संशयिनामसङ्ख्येनापि कालेन संश-
यविच्छिन्तिर्न स्यात्, कुत इत्याह—क्रमेण व्याकरणं क्रमव्याकरणं स एव दोषः क्रमव्याकरणदोषस्तस्मात्, ततो युग-
पद् व्याकरोति ॥ युगपद्व्याकरणे युगमुपदर्शयति—

सबत्थवि अ समत्तं रिद्धिविसेसो अकालहरणं च । सबत्तुपच्चओऽपि अ अचिंतगुणभूओ जुगवं ॥ ५७६ ॥

सर्वत्र—सर्वसत्त्वेषु समत्वम्—अविपमत्वं युगपरकथनेन भगवतो रागद्वेपरहितस्य प्रथितं भवति, अन्यथा तुल्यकालसंश-
यिनां युगपज्ज्ञासुतयोपस्थितानां कालभेदकथने रागेतरगोचरचित्तवृत्तिप्रसङ्गः, सामान्यकेवलिनः तद्वत्सङ्ग इति चेत्,
न, तेषामित्थं देशनाकरणायोगात्, तथा ऋद्धिविशेष एव भगवतः प्रथितो भवति, यत् युगपत् सर्वेषामेव संशयिनाम-
ज्ञेयसंशयव्यपच्छिन्तिं करोति, तथा अकालहरणं भवति, भगवता युगपत्संशयापनोदात्, क्रमेण कथने तु कस्यचित्संश-
यिनोऽनिवृत्तसंशयस्यैव मरणं स्यात्, न च भगवन्तमप्यवाप्य संशयनिवृत्त्यादिफलरहिताः प्राणिनो भवन्तीति युक्तं,
सर्वज्ञप्रत्ययोऽपि तेषामेवमुपजायते, यथा सर्वज्ञोऽयं ह्यज्ञताशेषसंशयापनोदात्, न खल्वसर्वज्ञ एककालमशेषसंशयापनो-

दायालमिति, कमव्याकरणे तु कस्यचिदनपेतसंशयस्य सर्वज्ञप्रतीत्यभावः स्यात्, तथा अचिन्त्यगुणभूतिः—अचिन्त्या गुणसम्पद्भगवतः स्वाभाविकी, ततो यस्मादेते गुणा अतो युगपत् कथयति ॥ गतं पृच्छाद्वारमधुना श्रोतृपरिणामः पर्यालोच्यते, तत्र यथा सर्वसंशयिनां सा पारमेध्वरी चाग्र अशेषसंशयोन्मूलनेन स्वभाषया परिणमते तथा प्रतिपादयति—वासोदगस्त व जहा वद्वाई हुंति भाषणचिसेसा । सर्वेसिपि सभासं जिणभासा परिणमे एवं ॥ ५७७ ॥

वर्षोदकस्य—वृक्षुदकस्य वाशब्दादन्यस्य वा यथैकरूपत्वं सतो भाजनविशेषात् वर्णादयो भवन्ति, कृष्णसुरभिन्तृत्तिकायां स्वच्छं सुगन्धि रसवच्च भवति, ऊपरे तु विपरीतम्, एवं सर्वेषामपि श्रोतॄणां स्वभाषया जिनभाषा परिणमते ॥ तीर्थकरवाचः सौभाग्यगुणप्रतिपादनार्थमाह—

साधारणासवत्ते तदुवओगो उ गाहगगिराए । न य निविज्झइ सोआ किठियाणिपदासिओहरणा ॥ ५७८ ॥

साधारणा भगवतो वाणी अनेकप्राणिषु स्वभाषात्वेन परिणमनात्, नरकादिभयरक्षणपरत्वात् असपत्ता—असदृशी अद्वितीया, साधारणा चासौ असपत्ता च साधारणासपत्ता तस्यां साधारणासपत्तायां सत्यां, तस्यामुपयोगस्तदुपयोग एव भवति श्रोतुः, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, कस्यां !—ग्राहयतीति ग्राहका सा चासौ गीश्च ग्राहकगीस्तस्यां ग्राहकगिरि, उपयोगे सत्यपि अन्यत्र निर्वेदो दृश्यते, तत आह—न च निर्विद्यते श्रोता, कथमर्थः खल्वगन्तव्य इत्याह—किठिवणिगदास्युदाहरणात् । तच्चेदम्—एगस्स वाणियस्स एगा किढी दासी, किढी नाम थेरी, सा गोसे कट्ठाणं गया, तण्हाद्युहाकिलंता मज्झण्हे आगया, अतिथोवाणि कट्ठाणि आपियाणिचि पिट्ठित्ता मुक्खियतिसिया पुणो पट्ठविया, सा य चड्डं कट्ठभारं

गहाय ओगाहंतीए पोरसीए आगच्छति, कालो च जेठमात्तो, अह ताए थेरीए कडभारातो एगं कडं पडियं, ततो ताए ओणमिच्चा तं गहियं, तंससयं च जोयणनीहारिणा सरेण भयवं तित्थयरो धम्मं कहेइ, सा थेरी तं सवं सुणंती तहेव ओणया सोउमादत्ता, उण्हं खुहं पियासं परिस्समं च न विंदइ, सुरत्थमणे तित्थयरो धम्मं कहित्ता उड्डितो, थेरी गया। पवम्—सदाउअंपि सोआ झविज्ज जइ हु सययं जिणो कहए। सीउण्हखुप्पिवासापरिस्समभएडवि अविगणंतो ॥ ५७९ ॥

भगवति कथयति भगवत्समीपचर्येव सन् सर्वयुष्कमपि श्रोता क्षपयेत् यवि हु सततम्—अनवरतं जिनः कथयेत्, किंविशिष्टः सन् इत्याह—शीतोष्णक्षुत्पिपासापरिश्रमभयान्यविगणयन् ॥ गतं श्रोतुपरिणामद्वारम्, सम्प्रति दानद्वारं भावयते—तत्र भगवान् येषु ग्रामनगरादिषु विहरति तेभ्यो वार्त्ता ये खल्वानयन्ति तेभ्यो यत् प्रयच्छन्ति वृत्तिदानं प्रीतिदानं च चक्रवर्त्यादयस्तदुपदर्शयन्नाह—

विच्ची उ सुचत्तस्सा चारस अद्धं च सयसहस्साहं । तावइयं चिय कोडी पीईदाणं तु चक्कीणं ॥ ५८० ॥
वृत्तिस्तु—वृत्तिरेव नियुक्तपुरुषेभ्यः सुवर्णस्य द्वादश क्षतसहस्राणि अद्धं च, अर्द्धत्रयोदश सुवर्णलक्षा इत्यर्थः, चक्रवर्त्तिना दीयते, तथा एतावत्य एव कोट्यः प्रीतिदानं चक्रवर्त्तिनः, तत्र वृत्तिर्या कालमानेन परिभाषिता नियुक्तपुरुषेभ्यो दीयते, प्रीतिदानं यद्भगवदागमने निवेदिते परमहर्षास्त्रियुक्तेरेभ्यो दीयते, तथा वृत्तिः संवत्सरनियता, प्रीतिदानमनियतमिति ॥

एयं चेव पमाणं नवरं रययं तु केसवा र्दिति । मंडलिपाण सहस्सा विच्ची पीई सयसहस्सा ॥ ५८१ ॥

एतदेव प्रमाणं वृत्तिप्रीतिदानयोः केशवानां, नवरं रजतं-रुप्यं केशवा-वासुदेवा ददति, तथा माण्डलिकानां राज्ञां अर्द्धत्रयोदश सहस्रानि सहस्रानि रुप्यस्य वृत्तिदानं, धीतिदानं शतसहस्राणि-लक्षाणि अर्द्धत्रयोदशसहस्रानि ॥ किमेते एव महापुरुषाः प्रयच्छन्तीति ?, नेत्याह—

भक्तिविह्वलपुरुषं असेचि य दिति हठभमार्दवा । सौक्येण जिनागमर्णं निउत्समनिओइएसुं वा ॥ ५८२ ॥
इभ्यो-महाधनपतिः, आदिशब्दाग्रगरामभोगिकादिपरिग्रहः, अन्येऽपि च इभ्यादयो (यथा) भक्तिविभवादिकं श्रुत्या जिनागमर्णं ददति, केभ्य इत्याह-नियुक्तेभ्योऽनियोजितेभ्यो वा ॥ अथ तेषामित्थं प्रयच्छतां के गुणाः ?, उच्यते-
देवानुचिन्सी भस्मी पूआ धिरकरण सत्सअणुकंपा । साओक्कयदरणगुणा पभायणा चैव तित्थरस्स ॥ ५८३ ॥
देवानुवृत्तिः कृता भवति, देवा अप्यनुवर्तिता भवन्ति, कथं ?, यतो देवा भगवतः पूजां कुर्वन्ति, प्रवृत्तिकथकेभ्यश्च दानं ददति, अतस्तेऽप्यनुवर्तिता भवन्ति, तथा भक्तिर्भगवतः कृता भवति पूजा च, तथा अभिनयशायकाणां स्थिर-करणं, तथा चार्त्तानिवेदकस्य सत्यस्यानुकम्पा कृता भवति, तथा सातोदयं-सातवेदनीयं कर्म एवमुपचीयते, एते वृत्तिप्री-तिदानगुणा भवन्ति, तथा प्रभावना तीर्थस्वयं कृता भवतीति ॥ गतं दानद्वारम्, अधुना माल्यद्वारमधिकृत्य मोक्षयते,
ननु भगवान् प्रथमां सम्पूर्णपौरुषीं धर्माचाष्टे, अत्रान्तरे देवमाल्यं प्रविशति, वलिरित्यर्थः, अथ कस्तं वलिं करोतीत्यत आह-
साया य रायमच्चो तस्साऽसइ पउरजाणवउ वाचि । दुब्बलिवंछिवलिच्छडिअ तंदुल्लाणाहयं कलमा ॥ ५८४ ॥
राजा च-चक्रवर्त्तिमाण्डलिकादिः राजामाल्यो वा, अमाल्यो-मन्त्री, तस्य राज्ञोऽमाल्यस्य वा असति-अभावे नगरनि-

यासिविशिष्टलोकसमुदायः पौरं तत् करोति ग्रामादिषु जनपदो वा, अत्र जनपदशब्देन तन्निवासी लोकः परिगृह्यते । स बलिः किंविशिष्टः किंपरिमाणो वा क्रियते ? इत्याह—‘दुब्बले’त्यादि, दुर्बलिकया कण्डितानां बलीति बलिकया छटितानां तन्दुलानां कलमा इति प्राकृतशैल्या कलमानां आढकं-चतुःप्रस्थप्रमाणं करोति ॥ किंविशिष्टानामित्याह—

भाइयपुणाणिआणं अखंडफुडिआण फलगसरियाणं । कीरइ यली सुराविय तत्थेव छुहंति गंधाई ॥ ५८५ ॥

भाजिता-ईश्वरादिगृहेषु वीननार्यमर्पिताः प्रत्यानीतास्तेभ्यः पुनरानीताः, भाजिताश्च ते पुनरानीताश्च २ तेषां, किंविशिष्टानामित्याह-अखण्डाः-सम्पूर्णवियवा अस्फुटिताः-राजीरहिताः, अखण्डाश्च ते अस्फुटिताश्चेति विशेषणसमासः, तेषां, ‘फलकसरिताणं’ति फलिकवीनितानां, एवंभूतानामाढकः क्रियते, बलिः सिद्धः, सुरा अपि च तत्रैव-बली प्रक्षिपन्ति गन्धादीन् ॥ गतं देवमाख्यद्वारम्, अधुना मात्यानयनद्वारमभिधीयते—तस्मिन् निष्पन्नं बलिं राजादयस्त्रिदशसहिता गृहीत्या तूर्यनिनादेन दिग्मण्डलमापूरयन्तः खल्वागच्छन्ति, पूर्वद्वारेण च प्रवेशयन्ति, अत्रान्तरे भगवानपि धर्मकथामुपसंहरतीत्याह—

बलिपचिसणसमकालं पुवदारेण ठाई परिकहणा । तिगुणं पुरओ पाडण तस्सद्धं अवडियं देवा ॥ ५८६ ॥

पूर्वद्वारेणेति व्यवहित उपन्यासः, पूर्वद्वारेण बलेरभ्यन्तरप्राकाराभ्यन्तरे प्रवेशनं बलिप्रवेशनं तत्समकालं तिष्ठते-उप-रमते धर्मकथना धर्मकथा, किमुक्तं भवति ?-अभ्यन्तरप्राकाराभ्यन्तरे यदा बलिः प्रविशति तदा भगवान् धर्मकथा-

मुपसंहृत्य तूष्णीकोऽवतिष्ठते, ततः स राजादिवलिव्यग्रहस्तो देवपरिवृतो भगवन्तं तीर्थंकरं त्रिकृत्वः प्रदक्षिणीकृत्य ते बलिं तत्पादान्तिके पुरतः पातयति, तस्यार्द्धभपतितं देवा गृह्णन्ति ॥

अद्धद्धं अहिवह्णो अवसेसं होह पागयजणस्स । सधामयप्पसमणी कुप्पह नऽओ य छम्मासे ॥ ५८७ ॥
त्रोपस्सार्द्धस्सार्द्धमद्धार्धं सदधिपतेभयति, राज्ञ इत्यर्थः, अवशेषं यद्धलेरास्ते तद्भवति कस्य ?-प्रकृतिषु भवः प्राकृतः स चासौ जनस्तस्य । स चैवंरूपसामर्थ्यः-यद्येकमपि सिक्कं तत्सम्बन्धि यस्य शिरसि प्रक्षिप्यते तस्य पूर्वोत्पन्नो व्याधिः खलूपशमं याति, अपूर्वश्च पणमासान् यावन्न भवति, तथा चाह-सर्वामयप्रशमनः, सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कुप्यति नान्यश्च पणमासान् यावत् ॥ इत्थं बलौ प्रक्षिप्ते भगवान् प्रथमप्राकारादुच्चरद्वारेण निर्गत्य द्वितीये प्राकारान्तरे पूर्वस्यां दिशि देवच्छन्दके यथामुलं समाधिना व्यवतिष्ठते ॥ सम्प्रति 'उच्चरि तित्थ'मिति द्वारमभिधीयते-भगवत्युत्थिते द्वितीयस्यां पौरुष्यामाद्यगणधरोऽन्धो वा गणधरो धर्ममाचष्टे, स्यान्मतिः-किं कारणं द्वितीयस्यामपि पौरुष्यां तीर्थंकर एव धर्मं न कथयति ? तत आह-

खेयविणोओ सीसगुणदीवणा पच्चओ उभयतोऽचि । सीसायरियकमोऽचि अ गणहरकहणे गुणा हुंति ॥ ५८८ ॥

खेदविनोदः-परिश्रमविनाशो भगवतो भवति, तथा शिष्यगुणदीपना-शिष्यगुणप्रख्यापना च कृता भवति, तथा प्रत्यय उभयतोऽपि श्रोत्रणामुपजायते, यथा भगवताऽभ्यवायि तथा गणधरेणापि, यदिवा गणधरे तदनन्तरं तदुक्तानु-वादिनि प्रत्ययः श्रोत्राणां भवति, यथा नान्यथावाद्यमिति, तथा शिष्याचार्यक्रमोऽपि दर्शितो भवति, आचार्यो-

दुपश्रुत्य योग्यशिष्येण तदर्थान्वाख्यानं कर्तव्यमिति, एते गणधरकथने गुणा भवन्ति ॥ आह—स गणधरः क्व निपण्णः कथयति ? उच्यते—

राओवणीयसीहासणोवचिद्धो य पायपीढे वा । जिद्धो अन्नयरो वा गणहारि कहेइ वीयाए ॥ ५८९ ॥

राज्ञा उपनीतं राजोपनीतं तच्च तत् सिंहासनं २ तत्र वा उपविष्टः, तदभावे तीर्थकरपादपीठे वा उपविष्टो ज्येष्ठोऽन्यतरो वा गणं—साध्यादिसमुदायलक्षणं धारयितुं शीलमस्येति गणधारी कथयति, द्वितीयायां पौरुष्याम् ॥ आह—स कथयन् कथं कथयति ?, उच्यते—

संखार्हपवि भवे साहइ जं वा परो उ पुच्छिज्जा । न उ(य)णं अणाइसेसी वियाणई एस छउमत्थो ॥ ५९० ॥
सत्त्वातीतान्, असंख्येयानपीत्यर्थः, भवान् 'साहेइ' इति देशीवचनमेतत् कथयति, किमुक्त्वं भवति ?—असंख्येयेषु भयेषु यदभवत् भविष्यति, यद्वा वस्तुजातं परः पृच्छेत् तत्सर्वं कथयति, अनेनाशेषाभिलाष्यपदार्थप्रतिपादनशक्तिरा-
धेयिता, किं बहुना ?, 'न च' नैव णमिति वाक्यालङ्कारे अनतिशयो—अनतिशयोक्तिरहित इत्यर्थः, विज्ञा-
नाति यथा एषः—गणधरश्छद्मस्य इति, अशेषप्रश्नोत्तरप्रदानसमर्थत्वात् तस्य, एवं तावत् समवसरणवकव्यता सामान्ये-
नोक्ता, सम्प्रति प्रकृतमभिधीयते, तत्र भगवतः समवसरणे निष्पन्ने सति अत्रान्तरे देवकृतजयजयशब्दसम्मिश्रदिव्यदु-
न्दुभिशब्दाकर्णनोत्फुल्लनयनगगनावलोकनोपलब्धस्वर्गवधूसमेतसुरवृन्दानां यज्ञपाटकसमम्यागतजनानां परितोषोऽभवत्
अहो स्विष्टं यद्विग्रहवन्तः सत्त्वागता देवा इति, तथा चाह—

तं दिव देवयोसं सोऽकं माहणा तर्हि तुष्टा ! अहो ! जनिण जट्टं देवा किर आगया इहयं ॥ ५९१ ॥
तं दिव्यं देवयोपं श्रुत्वा मनुष्यास्तत्र यज्ञपाटेके तुष्टाः, अहो विस्मये, यज्ञेन याजयति लोकां निति याज्ञिकः तेन इष्टं
यतो देवाः किल आगता अत्रेति, किलशब्दः संशय एव, तेषामन्यत्र गमनात्, तत्र यज्ञपाटेके वेदार्थविव एकादशापि
गणधराः कृत्विजः समन्वगताः ॥ तथा चाह—

इक्षारसचि गणहरा सर्वे वसययिषालकुलबंधंसा । पावाह मज्झिमाए समोसठा जज्ञवाडम्मि ॥ ५९२ ॥
एकादशापि गणधराः समवसृता यज्ञपाटे इति योगः, किम्बूता इत्याह—सर्वे-निरवशेषाः उन्नताः प्रधानजातित्वात्
विशालाः पितामहपितृपितृव्याद्यनेकजनसमाकुलाः कुलान्येव वंशा-अन्वया येषां ते तथाविधाः, यापयां मध्यमायां
समवसृता-एकीभूता यज्ञपाटे ॥ आह—किमाद्याः किनामानो वा ते गणधरा इति ? उच्यते—

पढमित्थ इंदभूई बीए पुण होइ अगिभूइत्ति । तहए अ वावभूई तओ विअत्ते सुहम्मे ण ॥ ५९३ ॥
मंढिअ मोरिअपुत्ते अकम्पिए चंच अयलभाया य । मेअज्जे अ पभासे गणधरा हुंति वीरस्स ॥ ५९४ ॥
प्रथमोऽत्र गणधरमध्ये इन्द्रभूतिः द्वितीयः पुनर्भवति अग्निभूतिस्तृतीयो वायुभूतिश्चतुर्थो व्यक्तः, पञ्चमः सुधम्म-
स्वामी, षष्ठो नण्डिकपुत्रः सप्तमो मौर्यपुत्रः, पुत्रशब्दः प्रत्येकमभिधम्वधत्ते, अष्टमोऽकम्पिकः नवमोऽचलज्जाता वशमो
मेतार्यः एकादशः प्रभासः, एते गणधरा भवन्ति वीरस्य ॥

जंकारण निवखमणं वुच्छं पएस्सि आणुपुवीए । तित्थं च सुहम्माओ निरवचा गणहरा सेसा ॥ ५९५ ॥

यत्कारणं—यन्निमित्तं निष्क्रमणं यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तत् एतेषां गणधराणामनुपूर्व्या—परिपाठ्या वक्ष्ये, तथा तीर्थं सुधर्मात्—पञ्चमात् गणधरात् जातं, यतो निरपत्याः—शिष्यरहिताः शेषाः—इन्द्रभृत्यादयो गणधराः ॥ तत्र जीवादिसंशयापनोदनिमित्तं गणधरनिष्क्रमणमितिकृत्वा यो यस्य संशयस्तदुपदर्शनार्थमाह—

जीवे कस्मै तज्जीव भूअ तारिसय पन्व खुखे य । देवा नेरइया वा पुत्ते परलोअ निवाणे ॥ ५९६ ॥

आद्यस्य गणभृतो जीवे संशयः, किमस्ति नास्तीति, द्वितीयस्य कर्मणि, यथा ज्ञानावरणीयादिलक्षणं कर्म किमस्ति किं वा नास्तीति, तृतीयस्य 'तज्जीवे'ति किं तदेव शरीरं स एव जीवः किं वाऽन्य इति, न पुनर्जीवसत्तायां तस्य संशयः, चतुर्थस्य भूतेषु संशयः, किं पृथिव्यादीनि भूतानि सन्ति किं वा नेति ? पञ्चमस्य 'तारिसय'ति किं यो यादृश इह भवे सोऽन्यस्मिन्नपि भवे तादृश एव उत्तान्यधापीति संशयः, षष्ठस्य बन्धमोक्षं तस्मिन् संशयो—यथा बन्धमोक्षौ स्तः किं वा नेति, आह—कर्मसंशयादस्य को विशेषः ? उच्यते, स कर्मसत्तागोचरः, अयं तु तदस्तित्ये सत्यपि जीवकर्मसंयोगविभागोचर इति, सप्तमस्य किं देवाः सन्ति किं वा न सन्तीतिसंशयः, अष्टमस्य नारकाः संशयगोचरः, किं ते सन्ति किं वा न सन्तीति, नवमस्य पुण्ये संशयः, कर्मणि सत्यपि किं पुण्यमेव प्रकर्षप्राप्तं प्रकृष्टसुखहेतुः तदेव चापचीयमानमत्यन्तस्वल्पावस्थं दुःखस्य, इत तदतिरिक्तं पापमस्ति, आहोस्विदेकमेवोभयरूपमुत स्वतन्त्रमुभयमिति, दशमस्य परलोके संशयः, सत्याप्यात्मनि परलोको—भवान्तरलक्षणः किमस्ति किं वा नास्तीति, एकादशस्य निर्वाणे संशयः, निर्वाणं किमस्ति किं वा नेति, आह—बन्धमोक्षसंशयादस्य को विशेषः ? उच्यते—स ह्युभयगो-

चरा, अयं तु केवलविभागविषय एव, तथा किं संसाराभावमात्र एव मोक्षः किं वाऽन्य इत्यादि ॥ साम्प्रतं गणधरपरि-
चारमानप्रदर्शनार्थमाह—

पंचणहं पंच सया अद्वयुदसया य हुंति दुण्ह गणा । दुण्हं तु जुअलयाणं तिसओ तिसओ हवह गच्छो ॥ ५९७ ॥
पञ्चानासाद्यान्ता गणधराणा प्रत्येकं परिवारः पञ्च शतानि, तथा अर्द्ध चतुर्थस्य येषु तानि अर्द्धचतुर्थानि अर्द्धचतु-
र्थानि शतानि मानं ययोस्तौ अर्द्धचतुर्थशतौ भवतौ द्वयोः प्रत्येकं गणौ, इह गणः समुदाय एवोच्यते, न पुनरागमिकः,
तथा द्वयोर्गणधरयुगलकयोः प्रत्येकं त्रिशतत्रिशतौ गच्छः, किमुक्तं भवति !—उपरिस्थितानां चतुर्णां गणभृतां प्रत्येकं
प्रत्येकं त्रिंशत्तमानः परिवारः ॥ वृक्षमानुषद्विकं, प्रकृतमुच्यते—वे हि देवास्तं यज्ञपादं परिहृत्य समवसरणमुवि निपतित-
वन्तः, तांश्च तथा दृष्ट्वा लोकोऽपि तत्रैव जगाम, भगवन्तं त्रिदशलोकेन पूज्यमानं दृष्ट्वा अतीव हयं चक्रे, प्रवादश्च
सञ्जातः—सर्वशोऽत्र समयसूतस्तं देवाः पूजयन्तीति, अत्रान्तरे खल्वार्कणितसर्वज्ञप्रवादोऽमर्षाधमात इन्द्रभूतिर्भगवन्तं
प्रति प्रस्थितः, तथा चाह—

सोज्ज कौरमार्णि महिमं देवेहि जिणचरिंदस्स । अह एह अहंमाणी अमरिसिओ इंदभूइस्ति ॥ ५९८ ॥

श्रुत्वा—जनपरम्परात आकर्ष्य, पाठान्तरतो दृष्ट्वा वा, महिमां—पूजां देवैः क्रियमाणां जिनवरेन्द्रस्य भगवतो वद्ध-
मानस्वामिनः, अथास्मिन् प्रस्ताव एति—आगच्छति भगवत्समीपम्, अहमेव विद्वानिति मानोऽस्येति अहंमानी अम-
र्षितोऽमर्षो—भत्सरविशेषः स सञ्जातोऽस्य सोऽमर्षितः, मयि सति कोऽन्यः सर्वज्ञ इत्यपनयाम्यद्य सर्वज्ञवादमित्यादि-

तद्वत्तुवितागतरात्मा, कोऽसावित्याह—इन्द्रभूतिरिति नाम्ना प्रथितः, स भगवत्समीपं प्राप्य भगवन्तं च चतु-

खिन्दविनायकमन्त्रिणं देवासुरनरेभ्यरपरिवृतं हृद्या सागङ्गस्तद्वत्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तरं भाष्यकार आह—

मयुः कृत्वा ममं लोको, किं पश्य एव तस्मै पामूले १ । अग्नोऽवि जाणद् मयुः किमपि जानाति, तथाहि—

मां सकलसाक्षरपारमं मुग्धा किमेव लोकस्तस्य पादमूलं प्रजति १, न चासौ मदपेक्षया किमपि जानाति, तथाहि—

मयि प्रतिमादिनि स्थितेऽभ्योऽपि किमपि जानातीति कौतरस्यमेतत् १, न चैतत्सम्भवतीति भावः ॥ पुनरप्याह—

यमित्र य सुक्लज्जणो देवा कहणेन चिन्हयं नीपा १ । वंदंति संयुगंति अ जेणं सद्यसुष्टुर्द्वीप ॥ १२१ ॥

यमित्र य सुक्लज्जणो देवा कहणेन चिन्हयं नीपा १, देवास्तु कथमनेन विस्मयं नीताः १, येन विस्मय-

प्रनेष्टा तस्मादमूलं मूर्तेज्जो, मूर्तेतया युफायुकविवेककलत्वात्, देवास्तु कथमनेन विस्मयं नीताः १, येन विस्मय-

नयनेन सर्वशुद्धा तं पदन्ते संस्तुयन्ति च ।

अहया जारिसओ यिप सो नाणी तारिसा सुरा तेऽवि । अशुसरिसो संजोगो गामनढाणं व मुक्खणं ॥ १२२ ॥

अधया याएरा एव स ज्ञानी तेऽपि सुरास्तादृशा एव, मूर्खो इत्यर्थः, ततोऽनुसदृशं-अनुरूपः संयोगस्तस्य ज्ञानिनः

पतेषां च देवानां, कयोरिवेत्याह—ग्रामनटयोरिव मूर्खयोः, यथा ग्रामो मूर्खो नटोऽपि च तत्राविधविद्याविकलरथात्

मूर्ख इति परस्परं तयोः संयोगोऽनुक्त्यः, एवमेवोऽपीति ॥

कोऽं हयप्पयायं पुरलो देवाण द्वाणवाणं च । नात्तेबं नीसेसं खणेण सवहुवायं से ॥ १२३ ॥

कोऽं हयप्पयायं पुरलो देवाण द्वाणवाणं च । नात्तेबं नीसेसं खणेण सवहुवायं से ॥ १२३ ॥

देवानां दानवानां च पुरतः—अग्रे तथाविधप्रभजालैर्हतप्रतापं कृत्वा क्षणेन—क्षणमात्रेण 'से' तस्य सर्वज्ञवादं निःशेषमहं नाशयामि ।

इअ युत्तुणं पत्तो दट्ठं तेल्लुकपरिवुडं वीरं । चउत्तीसाइसपनिहिं स संकिओ चिट्ठिओ पुरओ ॥ १२४ ॥

इति—पूर्वोक्तमुक्त्वा प्राप्तो भगवत्समीपं, दृष्ट्वा च भगवन्तं वीरं त्रैलोक्यपरिवृतं चतुर्लिंगदतिशयनिधिं स शङ्कितः पुरतोऽवस्थितः ॥ अत्रान्तरे—

आमहो य जिणेणं जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गुत्तेण य सवञ्चू सवदरिसिणा ॥ ५१९ ॥

आभाषितः—संलघो जिनेन—भगवता महावीरेण जातिः—प्रसूतिजरा—ययोहानिलक्षणा मरणं—दशविधप्राणविप्रयोग-रूपं एभिर्विप्रमुक्तस्तेन, कथमाभाषित इत्याह—नाम्ना—हे इन्द्रभूते ! इत्येवंरूपेण तथा गोत्रेण च—यथा हे गौतमगोत्र !, किंविशिष्टेन जिनेनेत्याह—सर्वज्ञेन सर्वदर्शिना ॥ आह—यो जरामरणविप्रमुक्तः स सर्वज्ञ एवेति गतार्थमिदं विशेषणं, नः नयवादपरिकल्पितजात्यादिविप्रमुक्तमुक्तनिरासार्थत्वात्, तथाहि—कैश्चिद् गुणविप्रमुक्तमोक्षवादिभिरचेतना मुक्ता इष्यन्तेऽ-तस्तन्निरासार्थमूचे सर्वज्ञेन सर्वदर्शिनेति ॥ इत्थं नामगोत्राभ्यां संलसस्य तस्य चिन्ता अभवत्—तथा चाह—

हे ! इन्द्रभूते ! गोअम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेइ । नामंप्पि मे विआणह, अहवा को मं न याणेइ ? ॥ १२५ ॥
हे इन्द्रभूते ! गौतम ! स्वागतमिति जिनेनोक्ते स चिन्तयति—अहो नामापि मे विजानाति, अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं को मां न जानाति ? ॥

उद् पा हिअपगयं मे संसय मग्निम् अहव छिदिज्जा । ता ह्रस्व विम्हओ मे इय चिंततो पुणो भणिओ ॥ १२६ ॥
यदि मे ह्रस्वतं संशयं मन्येत-जानीयात्, अथवा छिन्धात्-अपनयेत्, ततो मे विस्मयो भवेत्-भविष्यति इति
चिन्तयन् पुनरपि भगवता भणितः ॥ किं भणित इत्याह—

किं मग्नि अतिथ जीवो उपाहु नरिपसि संसयो तुज्झ । वेय पयाण य अत्यं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६०० ॥
हे गौतम ! किं मन्यसे-अस्ति जीवः उत नास्तीति, नन्यमनुचित एव तव संशयः, यतोऽयं संशयस्ते विरुद्धवेदपद-
श्रुतिनियन्पनः, तेषां च वेदपदानामर्थं न जानासि, यथा न जानासि तथा वक्ष्यामः, तेषामयमर्थो-वक्ष्यमाणस्वरूपः,
अन्ये तु किंशब्दं परिप्रश्नार्थं व्याचक्षते, तच्च न युज्यते, भगवतः सकलसंशयातीतत्वात्, संशयवतः परिप्रश्नार्थः किंश-
ब्दप्रयोगो, यथा किमिदमन्यथा वेति, अथवा किमस्ति जीव उत नास्ति इति मन्यसे, अयं तव संशय इत्येवं व्याख्येयं,
क्षेत्रं तथैव, यदुक्तं संशयस्तव विरुद्धपदश्रुतिनियन्धन इति, तान्यमूनि वेदपदानि—‘विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः
समुत्पाप्य पुनस्तान्येयानु विनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्ती’त्यादि, तथा ‘स वै अयमात्मा ज्ञानमय’ इत्यादीनि च, एतेषां च
वेदपदानामयमर्थो भयद्येतसि विपरिवर्तते-विज्ञानमेव-चैतन्यमेव घनो-नीलादिरूपत्वात् विज्ञानघनः स एव एतेभ्यः—
अप्यशतः परिच्छिद्यमानस्वरूपेभ्यः पृथिव्यादिलक्षणेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय—उत्पद्य पुनस्तान्येयानु विनश्यति-तान्येव
भूतानि अनुसृत्य विनश्यति, तत्रैवाव्यक्तरूपतया संलीनं भवतीति भावः, न प्रेत्य संज्ञास्ति—मृत्वा पुनर्जन्म प्रेत्येत्यु-
च्यते न तत्संज्ञास्ति, न परलोकसंज्ञास्तीति भावः, ततः कुतो जीवः ?, युक्त्युपपन्नश्चायमर्थ इति ते मतिः, यतो

नामी प्रत्यक्षेण परिगृह्यते, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानेन, यतस्तद्विद्वद्विलिङ्गिसम्बन्धपूर्वकं, न चात्र लिङ्गस्य लिङ्गिना सह सम्बन्धः प्रत्यक्षगम्यो, लिङ्गिनोऽतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानगम्योऽनवस्थाप्रसक्तेः, तदपि हि लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहण-पूर्वकं, तत्रापि चेयमेव वाच्यो इत्यनवस्थानुपपन्नः। नाध्यागमगम्यः, परस्परविरुद्धार्थतया तेषामागमानां प्रमाणत्वाभावात्, तथाहि—केचिदेयमाहुः—एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः। भद्रे! वृकपदं पश्य, यद्वदन्यवहुध्रुवाः॥ १॥ इत्यादि, अपरे प्राहुः—“न रूपं भिद्यः पुद्गला” इत्यादि, पुद्गले रूपं निषेधयन्ति, अमूर्त आत्मेत्यर्थः, अन्ये पुनरेवं—‘अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता’ इत्यादि, अपरे एवं—“स वै अयमात्मा ज्ञानमय” इत्यादि, नचैते सर्वे एव प्रमाणं, परस्पर-विरोधेन, एकार्थाभिधायिपरस्परविरुद्धवाक्यपुरुषव्रातवत्, अतो न विद्यः—किमस्ति नास्तीत्यर्थं तवाभिप्रायः, तत्र येदपदानां चार्थं न जानासि, नवन्वात् युक्तिं हृदयं च, तथाहि—येदपदानामयमर्थः—विज्ञानघन एवेति ज्ञानोपयो-गदर्शनीपयोगरूपं विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानघनः, प्रतिप्रदेशमनन्तविज्ञानपर्यायसङ्घातात्मकत्वाद्वा विज्ञा-नघनः, एवमशब्दोऽग्रधारणे विज्ञानघनावदन्यत्वात् विज्ञानघन एव, एतेभ्यो भूतेभ्यः—क्षित्युदकादिभ्यः समुत्थाय—कथञ्चित्तुल्येति, घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद् भवति, तद्विज्ञानधयोपशमस्य तत्सापेक्षत्वाद्, अन्यथा निरालम्ब-नतया तस्य मिथ्यात्वप्रसक्तेः, एवं सर्वत्र भावनीयं, तत उक्तं—तेभ्यः समुत्थाय कथञ्चिदुत्पद्येति, पुनस्तान्येव—भूतानि ‘अनु विनश्यति’ तेषु विपक्षितेषु भूतेषु व्यवहितेषु अपातेषु वा आत्मापि तेन विज्ञानघनात्मना उपरमतेऽन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते, यदिवा सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठते इति, न मेत्य संज्ञाऽस्ति—न प्राक्कनी घटादिविज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते,

साग्रप्रविज्ञानोपयोगविशितत्वात्, अथवा एवं व्याख्या-विज्ञानमन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यती-
 स्तेतन्न, यतः प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति-परलोकासंज्ञास्ति ॥ यदप्युक्तं-नासी प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यसमीचीनम्, आत्मनः प्रत्यक्ष-
 सिद्धत्वात्, तद्वगुणस्य ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वात्, तथाहि-स्वसंविदिता एवावयवेहापायादयः उत्पद्यन्ते व्ययन्ते
 या, ततस्तद्वगुणस्य स्वसंविदितत्वात्स्विदमात्मनः प्रत्यक्षत्वं, अथ ब्रवीथा भूतगुणश्चैतन्यं, तथा च वेदेऽप्युक्तम्, 'एतेभ्यो
 भूतेभ्यः समुत्थाये'त्यादि, ततः कथं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वे आत्मनः प्रत्यक्षत्वं?, ज्ञानस्यात्मगुणत्वाभावात्, तदप्युक्तं, भूतगु-
 णायै सति पृथिव्याः काठिन्यस्यैव सर्वत्र सर्वदा चोपलभ्यते सर्वदा चोपलभ्यते चैतन्यं, लोभादौ मृताव-
 स्यादां शानुपलभ्यते, अथ तत्रापि चैतन्यमस्ति केवलं शक्तिरूपेण ततो नोपलभ्यते, तदसम्भ्यक्, विकल्पद्वयानतिक्रमात्,
 न हि शक्तिश्चैतन्याद्विभक्त्या उत चैतन्यमेव?, यदि विलक्षणा ततः कथमुच्यते शक्तिरूपेण चैतन्यमस्ति, नहि मटे विद्य-
 माने पटरूपेण घटस्तिष्ठतीति वक्तुं शक्यं, तथा चाहान्योऽपि—"रूपान्तरेण यदि तत्तदेवास्तीति मा रटीः । चैतन्याद-
 न्यरूपस्य, भाये तद्विद्यते कथम् ? ॥ १ ॥ अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव सा, कथमतुपलभ्यते?, आवृतत्वादनुप-
 लब्ध इति चेत्, नन्यापृतिराप्रणं, तच्चावरणं किं भूतानां विवक्षितपरिणामाभाव इत परिणामान्तरं आहोस्विदन्यदेव
 भूतातिरिक्तं किञ्चित्?, तन्न न तत्रावद्विवक्षितपरिणामाभावः, एकान्ततुच्छरूपतया तस्यावारकत्वायोगात्, अन्यथा
 तस्याप्यतुच्छरूपतया भावरूपतापत्तिः, भावत्वे च पृथिव्यादीनानामन्यतमो भावो भवेत् 'पृथिव्यादीन्येव भूतानि तत्त्वं'मिति
 यचनात्, पृथिव्यादीनि च भूतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकानि नावारकाणीति कथमावारकत्वं तस्योपपत्तिमत्?, अथ परि-

णामान्तरं तदयुक्तं, परिणामान्तरस्यापि भूतस्वभावतया भूतवत् व्यञ्जकत्वस्योपपत्तेर्नावारकत्वस्य, अधान्यदेव भूताति-
रिक्तं किञ्चित् तदतीवासमीचीनं, भूतातिरिक्ताभ्युपगमे 'चत्वार्येव पृथिव्यादीनि भूतानि तत्त्व'मिति तत्त्वसङ्ख्याव्याघात-
प्रसङ्गात्, अपि च-इदं चैतन्यं प्रत्येकं वा भूतानां धर्मः समुदायस्य वा ? न तावत्प्रत्येकमनुपलम्भात्, नहि प्रतिपरमाणु
संवेदनमुपलभ्यते, अपि च यदि प्रतिपरमाणु संवेदनं भवेत्तर्हि पुरुषसहस्रचैतन्यवृन्दमिव परस्परं भिन्नस्वभावमिति नैकरूपं
भवेत्, अथ वैकरूपमुपलभ्यते, अहं पश्यामि अहं करोमीत्येवं सकलशरीराधिष्ठानादेकरूपतयाऽनुभवात्, अथ समु-
दायस्य धर्मस्तदप्यसत्, प्रत्येकमभावात्, नहि प्रत्येकं यदसत्तत्समुदाये भवति, यथा रेणुषु तैलं, स्यादेतद्-यद्वत् मद्या-
ङ्गेषु प्रत्येकं मदशक्तिरदृष्टापि समुदायेऽपि भवन्ती दृश्यते तद्वच्चैतन्यमपि भविष्यति को दोषः ? तदसम्यक्, प्रत्ये-
कमपि मद्याङ्गेषु मदशक्त्यनुयायिमाधुर्यादिगुणदर्शनात्, तथाहि-दृश्यते माधुर्यमिक्षुरसे धातकीपुष्पेषु च मनाक् विकलतो-
त्पादकत्वादि, न चैवं चैतन्यं सामान्यतोऽपि भूतेषु प्रत्येकमुपलभ्यते, ततः कथं समुदाये तद्विविधमर्हति ? सा प्रापत्सर्वत्र
सर्वस्य भावप्रसक्त्याऽतिप्रसङ्गः, किञ्च-यदि चैतन्यं भूतधर्मत्वेन प्रतिपन्नं ततोऽवश्यमस्यानुरूपो धर्मो प्रतिपत्तव्यः, आनु-
रूप्याभावे जतुकाठिन्ययोरिव परस्परं धर्मधर्मभावानुपपत्तेः, न च चैतन्यं भूतानुरूपो धर्मो, वैलक्षण्यात्, तथाहि-
चैतन्यं बोधस्वरूपमूर्तं च, भूतानि च तद्विलक्षणानि, ततः कथं परस्परमेपां धर्मधर्मभावसंभवः ? न च चैतन्यमिदं
भूतानां कार्यं, अत्यन्तविलक्षणतया कार्यकारणभावस्याप्ययोगात्, तथा चोक्तम्-“काठिन्याबोधरूपाणि, भूतान्यध्यक्ष-
सिद्धितः। चेतना च न तद्रूपा, सा कथं तत्फलं भवेत् ? ॥१॥” अपि च-यदि भूतकार्यं चैतन्यं तर्हि किं न सकलमपि जगत्

प्राणिमयं भवति, परिणतिविशेषसद्भावभावादिति चेत्, ननु सोऽपि परिणतिविशेषसद्भावः सर्वत्रापि कस्माच्च भवति ?
 सोऽपि हि भूतमात्रनिमित्तक एव, ततः कथं तस्यापि क्वचित्कदाचिद्भावः ? अन्यच्च—स किरूपः परिणतिविशेष इति
 वाच्यम् ? कठिनत्वादिरूप इति चेत्, तथाहि—काष्ठादिषु दृश्यन्ते घुणादिजन्तवो जायमानास्ततो यत्र कठिनत्वा-
 दिविशेषस्तप्राणिमयं न ज्ञेयमिति, तदप्यसत्, व्यभिचारदर्शनात्, तथाहि—अविशिष्टेऽपि कठिनत्वादिविशेषे क्वचि-
 द्भवति, क्वचित्कठिनत्वादिविशेषमन्तरेणापि संस्वेदजा नभसि च समूच्छिमा जायन्ते, किञ्च—समानयोनिना अपि
 विचित्रघर्णसंस्थानाः प्राणिनो दृश्यन्ते, तथा गोमयाद्येकयोनिसम्भविनोऽपि केचिन्नीलतनवोऽपरे पीतकाया अन्ये
 विचित्रघर्णाः, संस्थानमध्येतेषां परस्परं विभिन्नं, तद्यदि भूतमात्रनिमित्तं चैतन्यं तत एकयोनिनाः सर्वेऽप्येकघर्णसंस्थाना
 भवेयुर्न च भवन्ति, तस्मादात्मान एव तत्तत्कर्मवशात् तथा तथोत्पद्यन्ते इति ॥ स्यादेतत्—आगच्छन् गच्छन् वा
 आत्मा नोपलभ्यते, केवलं देहे सति संवेदनमुपलभामहे, देहाभावे च भस्मावस्थायां न, तस्मान्नात्मा, किन्तु संवेदनमा-
 त्रमेवैकं, तच्च देहकार्यं देह एव च समाश्रितं, कुड्ये चिन्नवत्, नहि चित्रं कुड्यविरहितमवतिष्ठते, नापि कुड्यान्तरं सङ्गा-
 मति, आगतं वा कुड्यान्तरात्, किन्तु कुड्य एवोत्पन्नं कुड्य एव च विलीयते, एवं संवेदनमपि, तदप्यसत्, आत्मा हि
 स्वरूपेणामूर्तः, आन्तरमपि शरीरमतिसूक्ष्मत्वाच्चक्षुर्विषयः, तदुक्तमन्यैरपि—“अन्तरा भवदेहेऽपि, सूक्ष्मत्वा-
 न्नोपलभ्यते । निष्कामन् प्रविशन् वापि, नाभावोऽनीक्षणादपि ॥ १ ॥” तत आन्तरशरीरयुक्तोऽप्यात्मा आगच्छन्
 गच्छन् वा नोपलभ्यते, लिङ्गतस्तूपलभ्यते, तथाहि—कृमेरपि जन्तोस्तत्कालोत्पन्नस्याप्यस्ति निजशरीरविषयः प्रति-

बन्धः, उपधातकमुपलभ्य प्रलायनदर्शनात्, यच्च यद्विषयः प्रतिबन्धः स तद्विषयपरिशीलनाभ्यासपूर्वकः, तथा दर्शनात्, न खल्वत्यन्तापरिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रहं संप्रजायते, ततो जन्मादौ शरीराग्रहः शरीरपरिशीलनाभ्यासजनितसंस्कारनिबन्धन इति सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं, तथा च केचित् पठन्ति—“शरीराग्रहरूपस्य, प्रेतसः सम्भयो यदा । जन्मादौ देहिनो दृष्टः, किं न जन्मान्तरागतिः ? ॥ १ ॥” अथागतिः प्रत्यक्षतो नोपलभ्यते ततः कथं मनुमानादवसीयते, नैप दोषः, अनुमेयविषये प्रत्यक्षवृत्तेरनभ्युपगमात्, परस्परविषयपरिहारेण हि प्रत्यक्षानुमानयोः प्रवृत्तिरिष्यते, तत्र। कथं स एव दोषः ? आह च—“अनुमेयेऽस्ति नाध्यक्षमिति कैवात्र द्रष्टव्यम् । अध्यक्षस्यानुमानस्य, विषयो विषयो नहि ॥ २ ॥” अथ तज्जातीयेऽपि प्रत्यक्षवृत्तिमन्तरेण कथमनुमानमुदयितुमुत्सहते ? न खलु यस्याच्चि-विषया प्रत्यक्षवृत्तिर्महानसेऽपि नासीत् तस्यान्यत्र क्षितिधरादौ धूमात् धूमध्वजानुमानं भवति, तदप्यसम्यक्, अत्रापि तज्जातीये प्रत्यक्षवृत्तिभावात्, तथाहि—आग्रहोऽन्यत्र परिशीलनाभ्यासप्रवृत्तः प्रत्यक्षत एवोपलब्धस्तत्तदुपपद्यमाने-हाप्यनुमानं प्रवर्तते, उक्तं च—आग्रहस्तावदभ्यासात्, प्रवृत्त इव लभ्यते । अन्यत्राध्यक्षतः साक्षात्ततो देहेऽनुमानं किम् ? ॥ १ ॥” योऽपि चित्रदृष्टान्तः प्रागुपन्यस्तः सोऽप्ययुक्तो, वैषम्यात्, तथाहि—चित्रमचेतनं गमनस्वभाववहितं च, आत्मा च चेतनः कर्मवशात् गत्यागती च कुरुते, ततः कथं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः साम्यम् ? ततो यथा कश्चिदेव-वदसो विवक्षिते ग्रामे कतिपयदिनानि गृहारम्भं कृत्वा ग्रामान्तरे गृहान्तरमास्थायावतिष्ठते, तद्वदात्माऽपि विवक्षिते भवे देहं परिहाय भवान्तरे देहान्तरमारचस्यावतिष्ठते । यच्चोक्तम्—‘तच्च संवेदनं देहकार्य’मिति, तत्र, चाक्षुषादिकं संवे-

दनं देहाश्रितमपि कथञ्चिद्व्यवस्तु, चक्षुरादीन्द्रियद्वारेण तस्योत्पत्तिसम्भवात्, यत्तु मानसं तत्कथं ? नहि तदेहकार्य-
 मुपपत्तिमत, युक्त्ययोगात्, तथाहि—तन्मानसं ज्ञानं देहादुत्पद्यमानमिन्द्रियरूपाद्वा समुत्पद्येत अनिन्द्रियरूपाद्वा केश-
 नरादिदृक्षणात् ? तत्र न तावदाद्यः पक्षः, इन्द्रियरूपात् तदुत्पत्ताविन्द्रियबुद्धिवद् वर्तमानार्थग्रहणप्रसक्तेः, इन्द्रियं हि
 वार्त्तमानिक एवार्थे व्याप्रियते, तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानं पञ्चेन्द्रियज्ञानमिव वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसि-
 तसत्ताकमेव भवेत्, अथ यदा चक्षू रूपविषये व्याप्रियते तदा रूपे विज्ञानमुत्पादयति न शेषकालं, तत्तत्तद्रूपविज्ञानं
 वर्त्तमानार्थविषयं, वर्त्तमान एवार्थे चक्षुषो व्यापारात्, रूपविषयव्यावृत्त्यभावे च मनोज्ञानं, तत्रो न तत्प्रतिनियतकाल-
 विषयं, एवं शेषेष्वपि इन्द्रियेषु चाद्यं, ततः कथमिव मनोज्ञानस्य वर्त्तमानार्थग्रहणप्रसक्तिः ? तदसाधीयो, यत्
 इन्द्रियाश्रितं तदुच्यते यदिन्द्रियव्यापारमनुसृत्योपजायते इन्द्रियाणां च व्यापारः प्रतिनियते एव वार्त्तमानिके
 स्वस्वविषये, मनोज्ञानमपि यदीन्द्रियव्यापाराश्रितं तत्र येन्द्रियज्ञानमिव वार्त्तमानिकार्थग्राहकमेव भवेत्, अन्यथा
 इन्द्रियाश्रितमेव तन्न स्यात्, तथा च केचित्पठन्ति—“अक्षव्यापारमाश्रित्य, भवदक्षजमिष्यते । तद्व्यापारो न तत्रेति,
 कथमक्षभवं भवेत् ॥१॥” अथानिन्द्रियरूपादिति पक्षस्तदध्ययुक्तः, तस्याचेतनत्वात्, नन्वचेतनत्वादिति कोऽर्थः ? यदि
 इन्द्रियविज्ञानरहितत्वादिति, तदिष्यत एव, यदि नामेन्द्रियविज्ञानं ततो न भवति मनोविज्ञानं तु कस्मात् न भवति ?
 मनोविज्ञानं नोत्पादयतीत्यचेतनत्वं तदा तदेव विचार्यमाणमिति प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धौ हेतुः, तदुच्यते, अचेतन-
 त्यादिति किमुक्तं भवति ?—स्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुरच्चिद्वपत्तयाऽनुपलब्धेः, स्पर्शादयो हि स्वस्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुरच्चिद्रूपा

उपलभ्यन्ते, कथं तेभ्यो मनोज्ञानं भवतीति प्रतियन्ति सुधियः, आह ध—“चेतयन्तो न दृश्यन्ते, केनश्मश्रुन-
खादयः । ततस्तेभ्यो मनोज्ञानं, भवतीत्यतिसाहसम् ॥ -१ ॥ ” अपिच—यदि केननखादिप्रतिबद्धं मनोज्ञानं
ततस्तदुच्छेदे मूलत एव न स्यात्, तदुपघाते घोषहतं भवेत्, नच भवति, तस्मात्तथायं पक्षः क्षोदक्षमः । किञ्च—मनो-
ज्ञानस्य सूक्ष्मार्थभेदतुल्यस्मृतिपाटवादयो विशेषा अन्वयव्यतिरेकाभ्यामभ्यासपूर्वका दृष्टाः, तथाहि—तदेव शास्त्रमी-
हापोहादिप्रकारेण यदि पुनः पुनः परिभाव्यते ततः सूक्ष्मतरार्थावबोध उल्लसति स्मृतिपाटवं चापूर्वमुज्जृम्भते, एवं
चैकशास्त्राभ्यासतः सूक्ष्मार्थभेदतुल्यशक्तौ पाटवशक्तौ चोपजातायामन्येव्यपि शास्त्रान्तरेषु अनायासेनैव सूक्ष्मार्थावबोधः
स्मृतिपाटवं चोल्लसति, तदेवमभ्यासहेतुकाः सूक्ष्मार्थभेदतुल्यदयो मनोज्ञानस्य विशेषा दृष्टाः, अथ च कस्यचिदिदं जन्मा-
भ्यासव्यतिरेकेणापि दृश्यते, ततोऽवश्यं पारलोकिकाभ्यासहेतुका इति प्रतिपत्तव्यं, कारणेन सह कार्यस्यान्यथातुपपन्न-
त्वप्रतिबन्धतोऽदृष्टतत्कारणस्यापि तत्कार्यत्वविनिश्चिते, ततः सिद्धः परलोकयायी जीवः, सिद्धे च तस्मिन् परलोकया-
यिनि यदि कथञ्चित्तुपकारी बाधुपादेर्विज्ञानस्य देहो भवेत् भवतु न कश्चिद्देहः, धयोपशमहेतुतया देहस्यापि कथञ्चि-
तुपकारित्वाभ्युपगमात्, न चैतावता तन्निवृत्तौ सर्वथा तन्निवृत्तिः, नहि वह्नेरासादितविशेषो घटो वह्निनिवृत्तौ समूलो-
च्छेदं निवर्त्तते, केवलं विशेष एव कञ्चनपि, यथा सुवर्णद्रवता, एवमिहापि देहनिवृत्तौ ज्ञानविशेष एव कोऽपि तत्प्र-
तिबद्धो निवर्त्ततां, न पुनः समूलं ज्ञानमपि, यदि पुनर्देहमात्रनिमित्तकमेव विज्ञानमिष्येत देहनिवृत्तौ च निवृत्तिमत्ताहिं
देहस्य भस्मावस्थायां मा भूद्, देहे तु तथाभूते एवावतिष्ठमाने मृतावस्थायां कस्मान्न भवति ? प्राणापानयोरपि हेतु-

तात्तदभागे न भ्रंयतीति चेत्, न, प्राणापानयोर्ज्ञानहेतुत्वायोगात्, ज्ञानादेव च तयोरपि प्रवृत्तेः, तथाहि—यदि मन्दो
 प्राणापानौ निरुद्धमिष्येते ततो मन्दौ भवतो, दीर्घं चेत्तर्हि दीर्घाविति, यदि पुनर्देहमात्रनिवृत्तौ प्राणापानौ प्राणापान-
 निमित्तं च विज्ञानं तर्हि नेतृमिच्छायशात् प्राणापानप्रवर्चनं भवेत्, नहि देहमात्रनिमित्ता गौरता इयामता वा इच्छाव-
 शात्प्रवर्तमाना दृष्टा, प्राणापाननिमित्तं च यदि यो विज्ञानं ततः प्राणापाननिर्द्वासातिशयसंभवे ज्ञानस्यापि निर्द्वासातिशयो
 स्याताम्, अयदयं हि कारणे परिहीयमाने अभिवर्द्धमाने च कार्यस्यापि हानिरुपचयश्च भवति, यथा महति मृष्टिण्डे
 मृष्टान् घटोऽल्पे चाल्पीयान्, अन्यथा कारणमेव तन्न स्यात्, न च भवतः प्राणापाननिर्द्वासातिशयसंभवे विज्ञानस्यापि
 निर्द्वासातिशयो, विपर्ययस्यापि भावात्, मरणावस्थायां प्राणापानातिशयसंभवेऽपि विज्ञानस्य हासदर्शनात्, स्यादेतत्-
 तदानीं पातपिचाविभिर्दोषैर्देहस्य विगुणीकृतत्वात् न प्राणापानातिशयसंभवेऽपि ज्ञानस्यातिशयसंभवोऽत एव मृतव-
 स्यायामपि न चेतन्यं, देहस्य विगुणीकृतत्वात्, तदसमीचीनतरमेव, एवं सति मृतस्यापि पुनरुज्जीवनप्रसङ्गेः, तथाहि—
 मृतस्य दोषाः समीभवन्ति, समीभवनं च दोषाणामवसीयते ज्वरादिविकारादर्शनात्, समत्वं चारोग्यं, तथा बाहु-
 र्मुखाः—“तेषां समत्वमारोग्यं, क्षयवृद्धी विपर्यय” इति, आरोग्यलाभत्वे देहस्य पुनरुज्जीवनं भवेत्, अन्यथा देहः कार-
 णमेव चेतसो न स्यात्, तद्विकारभावाभावाननुविधानात्, एवं हि देहकारणता विज्ञानस्य श्रद्धया स्यात् यदि पुनरुज्जीवनं
 भवेत्, स्यादेतद्—अयुक्तमिदं पुनरुज्जीवनप्रसङ्गापादनं, यतो यद्यपि दोषा देहस्य वैगुण्यमाधाय निवृत्तास्तथापि न
 तत्कृतस्य वैगुण्यस्य निवृत्तिः, नहि दहनकृतो विकारः काष्ठे दहननिवृत्तौ निवर्त्तमानो दृष्टः, तदयुक्तम्, इह हि क्वचि-

दनियत्यविकारारम्भकं, यथा वह्निः काष्ठे, इयामतामात्रमपि वह्निना कृतं काष्ठे वह्निनिवृत्तौ न निवर्तते, किञ्चित् निव-
त्यविकारारम्भकं, यथा च एवाग्निः सुवर्णे, तथाहि—अग्निना कृता सुवर्णे द्रवता अग्निनिवृत्तौ निवर्तते, तत्र वाय्वा-
दयो दोषा निवत्यविकारारम्भकाश्चिकित्साप्रयोगदर्शनात्, यदि पुनरनिवत्यविकारारम्भका भवेयुस्तर्हि न तद्विकार-
निवर्तनाय चिकित्सा विधीयेत, वैफल्यप्रसङ्गात्, न च वाच्यं मरणात् प्राक्तनदोषा निवत्यविकारारम्भका मरणकाले
त्वनिवत्यविकारारम्भका इति, एकस्य एकत्रैव निवत्यविकारारम्भकत्वायोगात्, नह्येकमेव तत्रैव निवत्यविका-
रम्भकमनिवत्यविकारारम्भकं च भवितुमर्हति, तथा अदर्शनात्, ननु द्विविधो हि व्याधिः—साध्योऽसाध्यश्च, तत्र
साध्यो निवत्यः, तमेव चाधिकृत्य चिकित्सा फलवती, असाध्योऽनिवर्तनीयः, न च साध्यासाध्यभेदेन व्याधिद्विविध-
मप्रतीतं, सकललोकप्रसिद्धत्वाद्, व्याधिश्च दोषवैषम्यकृतः, ततः कथं दोषाणां निवत्यनिवत्यविकारारम्भकत्वमनु-
पपन्नमिति, तदप्यसत्, भवन्मतेनासाध्यव्याध्यनुपपत्तेः, तथाहि—असाध्यता व्याधेः क्वचिदायुःश्रयात्, तथाहि—तस्मि-
न्नेव व्याधौ समानेऽप्यौषधवैद्यसम्पर्के कश्चिन्म्रियते कश्चिन्न, क्वचिपुनः प्रतिकूलकर्म्मोदयात्, प्रतिकूलकर्म्मोदयजनितो
हि ध्मिन्नादिव्याधिरौषधसहस्रैरपि कश्चिदसाध्यो भवति, एतच्च द्विविधमपि व्याधेरसाध्यत्वमर्हतामेव मते सङ्गच्छते,
न भवतो भूतमात्रतत्त्ववेदिनः, क्वचिपुनरसाध्यो व्याधिर्दोषकृतविकारनिवर्तनसमर्थस्यौषधस्याभावात् वैद्यस्य वा, वैद्यो-
षधसम्पर्काभावे हि व्याधिः प्रसर्पन् सकलमप्यायुरूपकमते, ननु वैद्यौषधसम्पर्काभावादेवासाकमपि पुनरजीवनं न भवि-
ष्यति, नहि तदस्ति किञ्चित् औषधं वैद्यो वा यत् पुनरजीवयति, तदप्ययुक्तं, वैद्यौषधे हि दोषविकारनिवर्तनार्थमिच्छेते,

न पुनरत्यन्तामर्तधैतन्यस्योत्पादनार्थं, तथाऽनभ्युपगमात्, दोषकृताश्च विकारा मृतावस्थायां स्वयमेव निवृत्ताः, ज्वरादेरदर्श-
नात्, ततः किं पीछीरपान्नेषणेनेति तदवस्थ एव पुनरुज्जीवनप्रसङ्गः, अपि च—कश्चिदोपाणामुपशमेऽप्यकस्मान्निधियते, मरणं
कश्चिद्यानिदोषपुष्टयेऽपि जीयति, तदेतन्नयन्मते कथमुपपत्तिमर्हति?, तथा च केचिद्ब्रुवते—‘दोषस्योपशमेऽप्यस्ति, मरणं
करयन्ति पुनः। जीयन्ं दोषपुष्टयेऽप्येतन्न स्याद् भयन्मते ॥ १ ॥’ अर्हतां तु शासने यावद् आयुःकर्म विजृम्भते तावद्
दोषैरतिपीडितोऽपि जीयति, आयुःकर्मक्षये च दोषाणामधःकृतापि क्षियते, तन्न देहमात्रकारणं संवेदनं, अन्यच्च—देहः
कारणं संवेदनस्य सहकारिभूतं वा उपादानभूतं वा?, यदि सहकारिभूतं तदिष्यत एव, देहस्यापि क्षयोपशमे हेतुतया
कथं विधिगानहेतुनाभ्युपगमात्, अथोपादानभूतं तदयुक्तं, उपादानं हि तत् तस्य यद्विकारेण यस्य विकारो, यथा मृद्
पटस्य, न च देहविकारेणैव विकारः संवेदनस्य, देहविकाराभावेऽपि भयशोकादिना तद्विकारदर्शनात्, न तद् देह
उपादानं संवेदनस्य, तथा च यदन्युपादानलक्षणमपरे—“अविकृत्य हि यद् वस्तु, यः पदार्थो विकार्यते। उपादानं न
तत्तस्य, युक्तं गोग्रयादियत् ॥१॥” एतेन यदुच्यते—मातापितृचैतन्यं सुतचैतन्यस्योपादानमिति, तदपि प्रतिक्रियं, तत्रापि
तद्विकारे विकारित्वं तद्विकारे चाधिकारित्वमिति नियमादर्शनात्, अन्यच्च—यद्यस्योपादानं तत्तस्मादभेदेन व्यवस्थितं,
यथा गृहो घटः, मातापितृचैतन्यं च सुतचैतन्यस्योपादानं ततः सुतचैतन्यं मातापितृचैतन्यादभेदेन व्यवतिष्ठते, तस्माद्
यत्क्रियते तत्, तन्न भूतधर्मो भूतकार्यं वा चैतन्यं, किं त्यात्मनो गुण इति, तद्गुणस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात्प्रत्यक्षसिद्ध
आत्मा, अनुमानसिद्धश्च, तद्यानुमानमिदं—रूपादीन्द्रियाणि विद्यमानप्रयोजकानि कर्मकरणत्वे सति ब्राह्मग्राहकरूप-

त्यात्, ये कर्मकरणत्वे सति ग्राह्याहकरूपे ते विद्यमानप्रयोजकं, यथा संज्ञायःपिण्डी, कर्मकरणरूपाणि च सन्ति ग्राह्याहकरूपाणि रूपादीन्द्रियाणि ततो विद्यमानप्रयोजकानीति, न चैन्द्रियाणां स्वत उपलम्भकत्वं येन रूपादिग्रहणे प्रति तेषां कर्तृत्वमेवोपगम्येत न करणत्वं, अचेतनत्वेन स्वत उपलम्भकृत्वायोगात्, तथा चात्र प्रयोगः—यदेतन्नं तन्नोपलब्धं यथा घटः, अचेतनानि च द्रव्येन्द्रियाणि, न चायमसिद्धो हेतुः, यतः खलु द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्युपकरणरूपाणि, निर्वृत्युपकरणे च पुद्गलमये, पुद्गलमयं च सर्वमचेतनं, पुद्गलानां काठिन्यावोधरूपतया चैतन्यं प्रति धर्मत्वायोगात्, धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो, यथा काठिन्यं प्रति पृथिवी, यदि पुनरनुरूपत्वाभावेऽपि धर्मधर्मिभावाभावेऽतः काठिन्यजलयोरपि स भवेत्, न च भवति, तस्मादचेतनाः पुद्गलाः, तथा चोक्तम्—“बोहसभावममुत्तं विसयपरिच्छेदयं च चेषन्नं । विवरीयसहायाणि य भूयाणि जगत्प्रसिद्धाणि ॥ १ ॥ सा धम्मधम्मभावो कहमेप्पसि अणब्भुवगमे य । अणुरवताभावे काठिन्नजलाण किं न भवे १ ॥ २ ॥ (धर्मसं. ५०-५१) ततः स्वत उपलम्भकत्वाभावात् रूपादिग्रहणं प्रतीन्द्रियाणां करणमाय एव, न कर्तृभाव इति स्थितम् । अथवेदमनुमानं—सभोकृकमिदं शरीरं भोग्यत्वात्, स्थालित्यतौदनवत्, भोग्यता च शरीरस्य जीवेन तथा निवसता भुज्यमानत्वात्, द्वयोरपि च प्रयोगयोः साध्यसाधनप्रतिबन्धः, प्रतिबन्धसिद्धिर्दृष्टान्ते प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेति नोक्कल्लिल्लिसम्बधाग्रहूपदोपायकाशः, आगमगम्योऽप्येव जीवः, तथा चागमः—“अणिंदियगुणं जीवं, दुब्बेयं मंसचक्खुणा । सिद्धा पस्संति सबद्धू, नाणसिद्धा य साहुणो ॥ १ ॥” (द०अ० ५-३४ भा.) अत्र ज्ञानसिद्धाः साधवो—भवस्थकेवलिनः, ज्ञेयं सुगमं, न चागमानां परस्परविरुद्धार्थतया सर्वेषामप्य-

नामान्यमभ्युरेयं, गर्वशून्यत्वाय इयं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमादित्याह, अन्यथा सम्यक्प्रमाणाप्रमाणविभागापरिणतेः प्रेक्षाव-
 नाशित्तिगद्गात्, अप कथमेतत्प्रत्येयं यथाऽयमगमः सर्वज्ञमूल इति १, उच्यते, यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणानुमानेन च न
 यायतो नापि पुर्यापरव्याहतः मोऽपसीयते सर्वज्ञमणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वासम्भवात्, ततस्तस्माद्यत्सिद्धं तत्सर्वं सुसि-
 द्धम्, चर्कं च—दिष्टेण य इष्टेण य जंमि विरोहो न जुडाइ कर्हिचि । सो आगमो ततो जं नाणं तं सम्मनाणंति
 ॥ १ ॥ (धर्म० ५१९) ततः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणसिद्धत्वाद्धेदप्रतिष्ठितत्वाच्च सीम्य ! अस्ति जीप इति प्रतिपत्तव्यम्,
 इह पदपरोन्यामलो न पेदानां प्रमाणत्वेनाद्रीकृतत्वात् ॥

पिसम्मि संसगम्मि अ णिणेण जर--मरणविप्पमुक्केणं । सो समणो पयइओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥३०१॥
 उच्छप्रमाणेन निनेन-भगपता यद्धमानस्यामिना जरामरणाभ्यमुक्तलक्षणाभ्यां विप्रमुक्त इव विप्रमुक्तः तेन छिन्ने-
 निराकृते संशये स इन्द्रभूतिः पयभिः राण्डिकद्वैतैः-छात्रद्वैतैः सह श्रमणः प्रमलितः, प्रमलितः सन् साधुः संबृत्त इत्यर्थः, ॥

प्रथमो गणधरः समाप्तः

तं पदपअं सोउं वीओ आगच्छई अमारिसेणं । ववामि णमाणेमी पराजिणिता ण तं समणं ॥ ३०२ ॥
 तं-इन्द्रभूतिं प्रमजितं श्रुत्वा द्वितीयः-खल्वग्निमूर्तिरत्रान्तरे अमर्येण प्रागव्यावर्णितस्वरूपेण हेतुभूतेन आगच्छति भग-
 पतसमीपं, केनाभिप्रायेणेत्याह—प्रजामि, णमिति चाक्यालङ्कारे आनयामि, निजभ्रातरमिन्द्रभूतिमिति गम्यते,
 पराजित्य णमिति पूर्वपत् तं श्रमणमिन्द्रजालिककल्पमिति । पुनरपि किं चिन्तयन्नसावागत इत्याह—

छलिओ छलाइणा सो मने माइंदजालिओ वावि । को जाणइ कह वत्तं इत्ताहे वटमाणी से ? ॥ १२७ भा० ॥
दुर्जयखिभुवनस्यापि मद्भ्राता इन्द्रभूतिः, केवलमहमिदं मन्ये-छलादिना छलितोऽसौ तेन, स हि छलजातिनिग्रहस्या-
नग्रहणनिपुणः सम्भान्यते, अथवा मायेन्द्रजालिकः कोऽपि निश्चितमसौ येन तस्यापि जगद्गुरोर्मद्भ्रातुर्भ्रमितं चेतः,
यदिवा को जानाति तयोः किमपि यादस्थानं कथमपि वृत्तं ? मयरोक्षत्वाद्, अत ऊर्ध्वं मयि तत्र गते 'से' तस्य छला-
दिकुशलस्य मायेन्द्रजालकुशलस्य वा 'वटमाणी'ति या काचित् वात्सा वर्त्तनी वा भविष्यति, तां द्रक्ष्यत्ययं समग्रोऽपि
लोक इति गम्यते ॥ इदं च तेन तत्रागच्छता प्रोक्तम्—

सो पक्खंतरमेगं पि जाइ जह मे तओ मि तस्सेव । सीसत्तं हुज्ज गओ बुत्तुं पत्तो जिणस्सगासं ॥ १२८ भा० ॥
को जानाति तावदिन्द्रभूतित्तेन कथमपि निर्जितः ? मम पुनरेकमपि पक्षान्तरं-पक्षविशेषं स यदि याति, किमुक्तं
भवति ?-मद्विहितस्य सहेतूदाहरणस्य पक्षविशेषस्य यद्युत्तरप्रदानेन कथमपि पारं गच्छति ततो मीति वाक्यालङ्कारे तस्यैव
श्रमणस्य शिष्यत्वेन गतोऽहं भवेयमिति उक्त्वा प्राप्तो जिनस्य-भगवतो महावीरस्य सकाशं-समीपम् ॥ ततः किमित्याह—

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केण । नामेण य गोत्तेण य सबबूसव्दरिसीण ॥ ६०३ ॥
हे अग्निगमूति गोयम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेइ । नामं पि मे वियाणइ, अहवा को मं न याणाइ ? ॥ १२९ भा० ॥

इ वा हिययगयं मे संसय मनेज्ज अहव छिदिज्जा । तो होज विम्भुं मे इइ

किं मते अत्रि कर्मम् ? उयाहु न त्रिपति संसओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥६०४॥
 हे अत्रिभूते ! गौतम ! त्वमेतत् मन्यसे-चिन्तयसि, यदुत कर्म-ज्ञानावरणीयादि किमस्ति उत नास्तीति ? नन्वयम-
 नुचितस्त्वय संशयः, यतोऽयं संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तेषां च वेदपदानामर्थं सम्यक् न जानासि, यथा
 न जानासि तथा यस्यामः, तेषामयमर्थो यक्ष्यमाणलक्षण इति गाथाक्षरार्थः । तानि च वेदपदान्यमूनि-“पुरुष एवेदं नि-
 र्गं यद्भूतं यद्य भाव्यं उतामृतत्वस्येशानो यदक्षेनातिरोहति यदेजति यद्व दूरे यदु अन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्यास्य
 प्राग्रतः” इत्यादि, तथा ‘पुण्यः पुण्येने’त्यादि, तेषामयमर्थस्तव चेत्तसि विपरिवर्तते-पुरुषः-आत्मा, एवकारोऽवधारणे, स च
 पुरुषातिरिक्तस्य कर्मप्रकृतीभ्यरादेर्व्यवच्छेदार्थः, इदं-सर्वं प्रत्यक्षं वर्तमानं चेतनाचेतनस्वरूपं त्रिमिति वाक्यालङ्कारे यद्भू-
 तम्-अतीतं यद्य भाव्यं-भविष्यत्, मुक्तिसंसारवपि स एव, पुरुष इत्यर्थः, उतामृतत्वस्येशान इति, उतशब्दोऽपिशब्दार्थः,
 स च समुद्ये, अमृतत्वस्य च-अमरणभावस्य मोक्षस्य ईशानः-प्रभुः, यदक्षेनातिरोहतीति चशब्दस्य लुप्तस्य दर्शनाद्
 यक्षान्न-आहारेणातिरोहति-अतिशयेन पृच्छिमुपैति, तथा यत् एजति-चलति पश्चादि, यत् नेजति-न चलति पर्यन्तादि,
 अत्र ऐकारो न भयत्पार्यत्वात्, यद् दूरे मेवादि यदु अन्तिके उशब्दोऽवधारणे यदन्तिके-समीपे तत्सर्वं पुरुष एव, तथा
 यत् गन्तः-मध्ये अस्य-चेतनाचेतनस्य सर्वस्य यदेव सर्वस्यास्य बाह्यं तत्सर्वं पुरुष एव, ततस्तदतिरिक्तस्य कर्मणः किल
 राद्या युःशब्देयेति । तथा न प्रत्यक्षप्रमाणगम्यमिदं कर्म, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानगम्यं, तत्र प्रत्यक्षाप्रवृत्तेः,
 नाप्यागमगम्यम्, आगमानां परस्परविरुद्धार्थभाषितया प्रामाण्यायोगात्, अन्यच्च-अमूर्तं आत्मा मूर्तं च कर्माभ्युपग-

छलिओ छलाइणा सो मन्ने माइंदजालिओ चावि । को जाणइ कह वत्तं इत्ताहे वट्टमाणी से ॥ १२७ भा० ॥
दुर्जयस्त्रिभुवनस्यापि मञ्जाता इन्द्रभूतिः, केवलमहमिदं मन्ये-छलादिना छलितोऽसौ तेन, स हि छलजातिनियग्रहस्था-
नग्रहणनिपुणः सम्भाव्यते, अथवा मायेन्द्रजालिकः कोऽपि निश्चितमसौ येन तस्यापि जगद्गुरोर्मन्त्रातुर्भूमितं चेतः,
यदिवा को जानाति तयोः किमपि वादस्थानं कथमपि वृत्तं ?, मत्तरोक्षत्वाद्, अत ऊर्ध्वं मयि तत्र गते 'से' तस्य छला-
दिकुशलस्य मायेन्द्रजालकुशलस्य वा 'वट्टमाणी'ति या काचित् वार्त्ता वर्त्तनी वा भविष्यति, तां द्रक्ष्यत्ययं समग्रोऽपि
लोक इति गम्यते ॥ इदं च तेन तत्रागच्छता प्रोक्तम्—

सो पक्खंतरमेगंणि जाइ जइ मे तओ मि तस्सेव । सीसत्तं हुल्ल गओ वुत्तुं पत्तो जिणसगासं ॥ १२८ भा० ॥
को जानाति तावदिन्द्रभूतिस्तेन कथमपि निर्जितः ?, मम पुनरेकमपि पक्षान्तरं-पक्षविशेषं स यदि याति, किमुक्तं
भवति ?-मद्विहितस्य सहेतूदाहरणस्य पक्षविशेषस्य यद्युत्तरप्रदानेन कथमपि पारं गच्छति ततो मीति वाक्यालङ्कारे तस्यैव
श्रमणस्य शिष्यत्वेन गतोऽहं भवेयमिति चकस्या प्राप्तो जिनस्य-भगवतो महावीरस्य सकाशं-समीपम् ॥ ततः किमित्याह—

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केण । नामेण य गोत्तेण य सधधूसवदरिसीण ॥ ६०३ ॥
हे अग्निभूति गोयम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेइ । नामंणि मे वियाणइ, अहवा को मं न याणाइ ? ॥ १२९ भा० ॥
जइ वा हिययगं मे संसय मन्नेल्ल अहव छिदिज्जा । तो होल्ल विम्हओ मे इय चित्तो पुणो भणितो ॥ १३० भा० ॥
इदं गाथात्रयमपि पूर्ववदेव ॥

न शरीरी अशरीरीति वा !, तत्र यद्याद्यः पक्षस्ततः स शरीरी कथम् !, अन्येन तच्छरीरकरणादिति चेत् ननु तत्रापीयमेव
यार्त्तत्यनवसानुपपन्नं, अथाशरीरीति पक्षस्तदप्ययुक्तम्, अशरीरितया तस्याप्यारम्भकत्वायोगात्, स्यादेतद्-एष नः
निदानो यदा कर्मरहितस्याध्यात्मनः शरीरकरणेच्छोपजायते तदा शरीरमारभते, आत्मनः सकलशक्तिसमन्वितत्वात्,
अत एव मुक्तात्मनो न भूयः शरीरित्वप्रसङ्गः, शरीरकरणेच्छाया एवाभावात्, तदप्यश्लीलं, शुद्धस्य सतो रागद्वेपरहित-
तया शरीरकरणेच्छाया एवाप्रवृत्तेः, मुक्तात्मवत्, ततः कर्मसद्वितीयः पुरुषः कर्त्तेति न सर्वाणि वेदपदानि कर्मसत्ताप्रति-
पेक्षन्ति, न तत् कर्म प्रत्यक्षप्रमाणगोचरात्क्रान्तं, मया साक्षात्प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, नाप्यनुमानगोचरातीतं भवतो-
ऽप्यनुमानमिच्छत्वात्, तच्चेदमनुमानं-शरीरान्तरपूर्वकं बालशरीरमिन्द्रियादिमत्त्वात् युवशरीरवत्, न च बाल्यं
जन्मान्तरानीतशरीरपूर्वकत्वास्माभिरभ्युपगतत्वात्सिद्धसाध्यता, जन्मान्तरशरीरस्यापान्तरालगतावभावेन तत्पूर्वक-
त्वायोगात्, तस्मात्कर्मणशरीरपूर्वकं बालशरीरमिति सिद्धं कर्म, अन्यथा प्रतिनियतदेशस्थानगर्भप्राप्तिर्नरपञ्चादिल-
पेण वैचित्र्यं या नोपपत्तिमत्, नियामकाभावात्, उक्तं च—“आत्मत्वेनाविशिष्टस्य, वैचित्र्यं तस्य यद्वशात् । नरादिरूपं
तद्यिन्नगृहं कर्मसंज्ञकम् ॥ १ ॥” अथ स्वभाव एव नियामको वैचित्र्यस्य न कर्म्ममिति कर्म्मोसिद्धिः, तदप्यनुपपन्नं, विकल्पा-
भ्यामयोगात्, स हि स्वभावो वस्तुविशेषो वा स्यात् वस्तुधर्म्मो वा !, न तावत् वस्तुविशेषस्तस्याप्रामाणिकत्वात्, न हि स वस्तु-
विशेषः प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धो नाप्यनुमानसिद्धो न चाप्यागमगम्य इत्यप्रमाणक एव, अन्यच्च-स वस्तुविशेषो मूर्त्तो वा अमूर्त्तो
वा !, यदि मूर्त्तः कर्मणोऽस्य न कश्चिज्ज्ञेदोऽन्यत्र संज्ञाभेदात्, भवता हि वस्तुविशेष इति व्यवह्रियते मया तु कर्म्ममिति,

म्यते, ततः कथममूर्तस्य मूर्तेन सह संयोगः, संयुज्यमानता किल मूर्त्तानामेव धर्म इति प्रवादः, तथा कथममूर्तस्य मूर्तेन कर्मणाऽनुग्रहोपधातो १, न खलु नभसश्चन्द्रनादिनोपग्रहो लकुटादिना चोपधातो भवति, अथ च श्रुतिषु कर्मसत्ता गीयते “पुण्यः पुण्येन कर्माणां, पापः पापेन कर्मणा” ततो न विद्मः—किमस्ति कर्म किं वा नास्तीति तवाभिप्रायः, तत्र वेदपदानामर्थं न जानाति, चशब्दात् युक्तिं भावार्थं च, तेषां हि वेदपदानामर्थमेकवाक्यतया व्यवस्थितोऽर्थः—इह त्रिविधानि वेदवाक्यानि—कानिचिद् विधिवादपराणि कानिचिदर्थवादप्रधानानि अपराणि त्वनुवादपराणि, तत्र ‘अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम’ इत्यादीनि विधिवादपराणि, अर्थवादस्तु द्विधा—स्तुत्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च, तत्र स्तुत्यर्थवादप्रधानानि यथा ‘स सर्ववित् यस्यैषा महिमा भुवि आदित्ये, ब्रह्मपुरे ह्येष ज्योति आरमा सुप्रतिष्ठितस्तमक्षरं वेदयते, अथ यस्तु सर्वज्ञः स सर्ववित् सर्वमेवाविष्ट’ इत्यादि, निन्दार्थवादप्रधानानि यथा ‘एष कः प्रथमो यज्ञो १, योऽग्निष्टोमः, योऽन्नेन अग्निष्टोम अन्येन यजते स गर्तमभ्यपत’ इत्यादि, अत्र पशुमेधादीनां प्रथमं करणं निन्दते इत्ययं निन्दार्थवादः, ‘द्वादश मासाः संवत्सरः अग्निरुग्णोऽसिर्हिमस्य भेषज’मित्यादीनि त्वनुयायप्रधानानि, लोके प्रसिद्धस्यैवार्थस्य एतैरनुवादात्, पुरुष पदेदं मिमित्यादीन्यपि पुरुषस्तुतिपराणि, यदिवा जात्यादिमदत्यागायाहृतभावनाप्रतिपादकानि न कर्मसत्ताप्रतिषेधकानि, इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यं, न खल्वकर्मण आत्मनः कर्तृत्वोपपत्तिः, एकान्तशुद्धतया प्रवृत्तिविबन्धनाभावात्, न च वाच्यं शरीरवान् खल्वीशान् आरम्भ उपपत्तिमान्, स्वशरीरारम्भेऽपि तस्योक्तदोषानतिक्रमात्, अथ ब्रूये—अन्यस्तत्शरीरारम्भाय व्याप्रियते, स च शरीरवान् सत्तारम्भक इति, तदप्यसम्यक्, तत्रापि विकल्पद्वयप्रवृत्तेः, स ह्यन्यस्तत्शरीरारम्भाय व्याप्रियते

न शरीरी अशरीरीति या ? तत्र यद्यायः पक्षस्ततः स शरीरी कथम् ? अन्येन तच्छरीरकरणादिति चेत् ननु तत्रापीयमेव
 पार्तित्यनवस्थानुपपन्नं, अथाशरीरीति पक्षस्तदप्ययुक्तम्, अशरीरितया तस्याप्यारम्भकत्वायोगात्, स्यादेतद्-एष नः
 निरान्तो यदा कर्मरहितस्याप्यात्मनः शरीरकरणेच्छोपजायते तदा शरीरमारभते, आत्मनः सकलशक्तिसमन्वितत्वात्,
 अत एव मुक्तात्मनो न भूयः शरीरित्यप्रसङ्गः, शरीरकरणेच्छाया एवाभावात्, तदप्यश्लीलं, शुद्धस्य सतो रागद्वेपरहित-
 तया शरीरकरणेच्छाया एवामृतेः, मुक्तात्मवत्, ततः कर्मसद्वितीयः पुरुषः कर्तेति न सर्वाणि वेदपदानि कर्मसत्ताप्रति-
 नेभिरिति, न तत् कर्म प्रत्यक्षप्रमाणगोचरातिक्रान्तं, मया साक्षात्प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, नाप्यनुमानगोचरातीतं भवतो-
 ऽप्यनुमानसिद्धत्वात्, तच्चेदमनुमानं-शरीरान्तरपूर्वकं बालशरीरमिन्द्रियादिमन्वात् शुवशरीरवत्, न च दार्ढ्यं
 नग्नान्तरानीतशरीरपूर्वकत्वस्यास्मामिरन्युपगतत्वासिद्धसाध्यता, जन्मान्तरशरीरस्यापान्तरालगतावभावेन तत्पूर्वक-
 त्यायोगात्, तस्मात्काम्मर्मेणशरीरपूर्वकं बालशरीरमिति सिद्धं कर्म, अन्यथा प्रतिनियतदेशस्थानगर्भप्राप्तिर्नरपञ्चादिरू-
 नेण धैचिद्र्यं वा नोपपत्तिमत्, नियामकाभावात्, उक्तं च-“आत्मत्वेनाविशिष्टस्य, वैचिद्र्यं तस्य यद्वशात् । नरादिरूपं
 तद्यिनमष्टं कर्मसंज्ञकम् ॥ १ ॥” अथ स्वभाव एव नियामको वैचिद्र्यस्य न कर्मेति कर्मासिद्धिः, तदप्यनुपपन्नं, विकल्पा-
 म्यामयोगात्, सहिस्वभावो वस्तुविशेषो वा स्यात् वस्तुधर्म्मो वा ? न तावत् वस्तुविशेषस्तस्याप्राप्ताणिकत्वात्, न हि स वस्तु-
 विशेषः प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धो नाप्यनुमानसिद्धो न चाप्यागमगम्य इत्यप्रमाणक एव, अन्यच्च-स वस्तुविशेषो मूर्त्तो वा अमूर्त्तो
 या ? यदि मूर्त्तः कर्मर्मेणोऽस्य न कश्चिन्नेदोऽन्यत्र संज्ञाभेदात्, भवता हि वस्तुविशेष इति व्यवह्रियते मया तु कर्ममेति,

अथामूर्त्तो न तर्हि वैचित्र्यहेतुर्देहकारणं च अमूर्त्तत्वात् गगनवत्, अथ वस्तुधर्मः स्वभाव इति पक्षस्तत्रापि विकल्पद्वयं, स ह्यात्माख्यवस्तुधर्मो वा स्यादस्वन्तरधर्मो वा, तत्रात्माख्यवस्तुधर्मत्वे देहादिकारणत्वानुपपत्तिरमूर्त्तत्वात् गगनवत्, यस्वन्तरधर्मत्वेऽपि विकल्पयुगलप्रवेशः, तद्धि वस्त्वन्तरममूर्त्तं वा स्यान्मूर्त्तं वा, अमूर्त्तत्वे तद्धर्मोऽप्यमूर्त्त इति पूर्ववत् देहादिकारणत्वायोगः, अथ मूर्त्तं तर्हि स मूर्त्तवस्तुधर्मः पुद्गलपर्याय एवान्यस्य मूर्त्तवस्तुधर्मत्वायोगात्, कर्म्मपि च पुद्गलपर्यायानन्यरूपमिति कर्मसिद्धिः । अन्यच्च-समानेऽपि च सेवाधारम्भे समानेऽपि च स्वामिचित्तपरिज्ञानादिल्ले तदुपाये यः खलु परस्परं मनुष्याणां फलभेदः स हेत्वन्तरं विना न युक्तिमिरिति, कारणभेदमन्तरेण कार्यभेदायोगात्, ततो यदेव तत्र किञ्चनापि हेत्यन्तरं तत्कमेति प्रतिपत्तव्यम्, उक्तञ्च—“तथा तुल्येऽपि चारम्भे, सत्तुपायेऽपि यो नृणाम् । फलभेदः स युक्तो न, युक्त्या हेत्यन्तरं विना ॥ १ ॥ तस्मादवश्यमेष्टव्यमत्र हेत्यन्तरं परैः । तदेवाहृष्टमित्याहुरन्ये शास्त्रकृतश्रमाः ॥ २ ॥ (शास्त्रवा०) आगमगम्यं चैतत्, ‘पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणे’ति श्रुतिवचनप्रामाण्यात्, अथ कर्मास्तीति प्रतीतिः, तच्च कर्म पुद्गलस्वरूपं नामूर्त्तमिति कथं प्रतिपत्तव्यम्, उच्यते, अमूर्त्तत्वे सति ततः सकाशादात्मनामनुग्रहोपघातासम्भवादाकाशादिवत्, न खल्लाकाशमात्मनामनुग्रहमुपघातं वा विधातुमलममूर्त्तत्वादेवं कर्म्मपि स्यात्, एतेन यदवोचन् सौगताः-वासना कर्मेति, तदपि प्रतिक्षिप्तम्, वासनाया अमूर्त्तत्वेनोक्तदोषानतिक्रमात्, उक्तं च—“अन्ने उ अमुत्तं चिय (केई अमुत्तमेन उ) कम्मं मद्दन्ति वासणारूपं । तं च न जुज्झइ तत्तो उवघायाणुगहाभावा ॥ १ ॥ नागासं उवघायं अणुगहं वाचि कुणइ सत्ताणमित्यादि” (धर्म. ६२७-८) अन्यच्च-

ममता नाना मातरूपमन्त्रकेनिरन्मना यथा विज्यादी गन्धवातना माउतीगुण्यादिराम्यार्कदेतुत्ता, ततो यदि वोपसंस्ताने
 तनना तमादिदेतुरमुगगयने तदर्थययं वोधातिरिक्तं किञ्चिदासकमभ्युगान्तव्यम्, अन्यथा वासनानुपपत्तेः, तथा
 च मतिरिति नः वीरुक्तिः कर्म, उक्तं च—“वासनाऽप्यन्यसम्बन्धं, विना नैवोपपद्यते । गुण्यादिगन्धविकल्पे, विज्यादी
 नेत्यने यत्ना ॥ १ ॥ वोपमात्रानिरिक्तं तु, वासकं किञ्चिद्विध्यताम् । मुख्यं तदेव नः कर्म, न युक्ता वासनाऽव्यथा ॥ २ ॥
 (साधना.) ये पुनरपरे मातुरागशक्तिरूपं कमेति त एवं प्रष्टव्याः—एत शक्तिरात्मनः स्वाभाविकी चतान्यसम्प-
 क्तमनुभवा १, तत्र दद्याद्यः पञ्चसदा मोक्षमायप्रसङ्गः, आत्मस्वरूपस्यैव तस्याः शक्तिरपनेतुमशक्यत्वात्, अन्यथानिरुपा-
 रितरत्नानुपपत्तेः, मातुरागपपरतुपधर्मस्वभावोक्तदोषानुगद्गस्तु तदतस्य एव, अध द्वितीयः पक्षः, तथा च सति यस्योपाधेः
 तन्मङ्गलगत्ता वा शक्तिरात्मनो नारकादिभ्यश्चमणरूपा तमुदवादि तदेवास्माकं वीरुक्तिं कर्मेति न काचिरक्षतिः । यद-
 तुगुम् ‘नन्दयामूर्तो माता मूर्ते च कर्मे’त्यादि, तदव्यसम्यक्, अमूर्तस्याप्याकाशस्य मूर्तेन घटादिना सह यद्विद्या
 त्रदयम् पराभिप्रायेणानूर्त्तया क्रियया सह संयोगभावात्, उक्तं च—“मुचस्तामुत्तिमया जीयेया कदं हवेज्ज संबंधो १ ।
 मीन । पटलग्न नभता नद वा दयस्व किरियाय ॥ १ ॥” (वि. १६३५) तथा अमूर्तस्याधारमनो मूर्तकर्मकृतायनुग्रहो-
 तपात्तविकृतो, विशानस्य माह्वीगण्यादिमदिराणानादिभिरनुग्रहोपधातदर्शनात्, आह च—“मुत्तेणामुत्तिमतो लवघा-
 नात्तुमदो कदं होन्ना १ । नद विनातार्दणं मदिरापाणोसहार्दहि ॥ १ ॥” (वि. १६३७) एवं भगवताऽभिहितेऽसिभूतिः
 किं कृतवन्तिनाह—

छिन्नमि संसयंमी जाइजरामरणविप्पमुक्केण । सो समणो पवइओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ ६०५ ॥
व्याख्या पूर्ववत् । द्वितीयो गणधरः समाप्तः ॥

अथ तृतीयस्य गणधरस्य वायुभूतेर्वक्तव्यतामभिधित्सुराह—

ते पवइए सोउं तइओ आगच्छई जिणसगासं । वच्चामि ण वन्दामि वंदित्ता पज्जुयासामि ॥ ६०६ ॥
तौ इन्द्रभूत्याग्निभूती प्रव्रजितौ श्रुत्या तृतीयो—वायुभूतिनामा द्विजोपाध्यायो जिनसकाशमागच्छति, सातिशयनिज-
वन्धुद्वयनिष्क्रमणाकर्णनादपगताभिमानो भगवति सञ्जातसर्वज्ञप्रत्ययः सत्त्वमवाधारयत्—व्रजामि ण इति वाक्यालङ्कारे
तथा वन्दे भगवन्तं वन्दित्वा पर्युपासे इति ॥ अपरं च किं विकल्प्य समागतोऽसावित्याह—
सीसत्तेणोचगया संपइ इंदइग्गिभूइणो जस्स । तिहुअणकयप्पणानो स महाभागोऽभिगमणिज्जो ॥ १३१ भा० ॥
तदभिगमव्यंदणनमंसणाइणा हुल्ल पूअपावोइहं । बुच्छिन्नसंसओ वा वुसुं पत्तो जिणसगासं ॥ १३२ भा० ॥
गाथाद्वयमपि सुगमं, पूतपापो—विशुद्धपापोऽपगतपाप इत्यर्थः ॥ ततः किमित्याह—

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सव्वन्नसव्वदरिसीण ॥ ६०७ ॥
अस्या व्याख्या प्रागिव ॥ इत्थं सगौरवमाभाषितोऽपि भगवता सकलत्रैलोक्यातिशायिनीं तस्य रूपादिसमृद्धिममिस-
मीक्ष्य क्षोभादसमर्थो हृष्टतं संशयं प्रष्टुं विस्मयाच्यूणीमाश्रितः पुनरप्युक्तः, किमित्याह—

तस्मीपतस्सरीरंति संसओ नयि अ पुच्छसे किंचि । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिम्भो अत्थो ॥ ३०८ ॥
 हे आयुष्मन् !—यायुभूते । तवायं संशयो, ययुत—स एव जीवस्तदेव च शरीरमिति, नापि च पृच्छसि किञ्चित्
 विदितानेषत्तयं मउक्षणं क्षोभात्, अयं च संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तेषां च वेदपदानामर्थं न जानासि
 तेन संशयं कुरुष्व, तेषां च तव संशयनिबन्धनानां वेदपदानामयमर्थो—वक्ष्यमाण इति गार्थार्थः । तानि चामूनि परस्प-
 रविरुद्धानि वेदपदानि—‘विज्ञानघन एवेतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येयानुविनश्यति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति’ इत्यादि,
 तथा—‘सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येव ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो यं पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मान’ इत्यादि
 च, एतेषां चायमर्थस्तव शुद्धौ प्रतिभासते—न वेहात्मनोर्भेदसंज्ञास्ति, विज्ञानघनेत्यादीनां व्याख्या पूर्ववत्, नवरं न प्रेत्य
 संज्ञाऽस्ति भूतसमुदयमात्रधर्मत्याच्चैतन्यस्य, तेन चामूनि किल शरीरातिरिक्तामोच्छेदपराणि वर्तन्ते, ‘सत्येन लभ्य-
 स्तपमा ह्येव’ इत्यादीनि तु देहातिरिक्तात्मप्रतिपादकानि ततः संशयः, युक्ता च भूतसमुदायमात्रधर्मता चेतनायाः, तस्याः
 भूतसमुदायमात्र एवोपलम्भात् गौरवादिवत्, प्रत्यक्षादिप्रमाणगोचरातिक्रान्तश्च देशातिरिक्त आत्मा इति, तत्र वेदपदानां चार्थं
 न जानासि, यदाच्चात् युक्किहृदये च, तेषामयमर्थः—तत्र विज्ञानघनेत्यादीनां वेदपदानामर्थः प्रागेव व्याख्यातः, सत्येन
 लभ्य इत्यादीनि तु सुप्रतीतानि भूतातिरिक्तात्मप्रतिपादकानि, तथाहि—सत्येन—सत्यवचनेन तपसा—अनशनादिरूपेण
 ब्रह्मचर्येण च स्फुटं नित्यं—नियमेन ज्योतिर्मयो—ज्ञानमयः शुद्धो भवति, यं तथाभूतमात्मानं धीराः—परमज्ञानकलिता
 यतयो—महर्षयः संयतात्मानो—ध्यानैकनिपण्णाः पश्यन्ति, न च चेतनाया भूतसमुदायमात्र एवोपलम्भात् भूतधर्मता,

विच्छिन्नतया तस्या मूर्त्तत्वायोगात्, एतच्च प्रागेव भावितम्, न च तस्मिन् सत्येवोपलम्भस्तद्धर्मत्वानुमानायालं, व्यभि-
चारदर्शनात्, तथाहि-स्पर्शे सत्येय रूपादय उपलभ्यन्ते, न च तेषां तद्धर्मवैति, ततः शरीरातिरिक्तात्माह्वयपदार्थ-
धर्मश्चेतनेति स्थितं, प्रत्यक्षसिद्धोऽप्येव आत्मा, तद्वगुणस्यावध्याविज्ञानस्य स्पष्टसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात्, अनुमानगम्योऽपि,
सद्येदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा, तद्विगमेऽपि तदुपलब्धधार्थानुस्मरणात्, पञ्चधातायनोपलब्धधार्थानुस्मरणात्, स स्मर्यते न
स्मरणमनुभवपूर्वकतया व्याप्तं, व्याप्यव्यापकभावश्चानयोः प्रत्यक्षेणैव प्रतिपन्नः, तथाहि-योऽर्थोऽनुभूतः स स्मर्यते न
गोपस्तथा स्वसंवेदनप्रत्यक्षेण प्रतीतोः, विपक्षे चातिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणं, अननुभूते हि विषये यदि स्मरणं भवेत् ततो-
ऽननुभूतत्वमिदोपात्तं स्मरविपाणादेरपि स्मरणप्रसक्तिरित्यतिप्रसङ्गः, विवक्षिते देहे विवक्षितेषु च इन्द्रियेषु सत्त्वपलभ्यो
योऽर्थः स भयान्तरे तद्विगमेऽपि जातिस्मरणे स्मर्यते, ततोऽवश्यं तस्यार्थस्योपलम्भको वेदातिरिक्त आत्मा प्रसिपसव्यो,
न तन्मात्रः, तन्मात्रत्वे तद्विगमे तदुपलब्धधार्थानुस्मरणायोगात्, अधिकृतदेहेन्द्रियमात्रेण तस्यानुपलब्धत्वादिति, आग-
मगम्यता तस्य सुप्रसिद्धैव, सत्येन लभ्य इत्यादिवेदप्रमाणाभ्युपगमात् । एवं भगवता व्याकृते स किं कृतवान्? इत्याह-
छिन्नमि संसर्पमी जाद्वजराभरणविष्णुकेण । सो समणो पब्रहतो पंचहिं सह खंछियसएहिं ॥ ६०९ ॥
अस्या न्याख्या पूर्ववत् । प्रथमगणधरादिदं तानात्वं-तस्य जीवसत्तायां संशयः, अस्य तु शरीरातिरिक्ते खत्वात्मनि,
न तु तत्सत्तायामिति ।
एवीयो गणधरः समाप्तः ॥

ममति पशुर्पस्य गणधरस्य वफव्यतायभिपितसुराह—

चंदासि चंदिता पञ्चर्धासामि ॥ ६१० ॥
ये पशुपद सोऽं विअत्ता आगच्छइं जिणसगासं । चंदासि ण चंदासि पञ्चर्धासामि ॥ ६१० ॥
तान्—इन्द्रभूतिप्रभुतान् प्रप्रणितान् भुत्वा व्यक्ती नाम चतुर्थो गणधरो जिनसकाशं-भगवत्समीपं अगच्छति,
केनाध्ययमायेनेत्याह—प्रजामि णमिति वाक्यालङ्कारे वन्दे भगवन्तं वर्द्धमानस्वामिनं, वन्दित्वा च पशुपास इति ॥ एवं-
भूतेन च सद्भवेन गत्वा भगवन्तं प्रणम्य तत्पादान्तिके भगवत्सम्पदुपलब्ध्या विस्मयोत्फुल्लनयनस्तस्यौ । अत्रान्तरे—
भूतेन च सद्भवेन गत्वा भगवन्तं प्रणम्य तत्पादान्तिके भगवत्सम्पदुपलब्ध्या विस्मयोत्फुल्लनयनस्तस्यौ ॥ ६११ ॥

आमद्वो उ ज्जिणेणं जाइजरा मरणविप्पमुक्केणं । नामेण च गोत्तेण य सघञ्जूसवदरिसीणं ॥ ६१२ ॥

मत्सा अपि व्याख्या पूर्वपत् ॥ आभाष्य च भगवता किमुकोऽयमित्याह—
किं मत्ते पञ्च भूजा अत्तिं नत्तित्ति संसओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेस्सिमो अत्थो ॥ ६१२ ॥
किं पञ्च भूतानि—पृथिव्यादीनि सन्ति किं वा न सन्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत् । अयं च संशयस्तत्र विरु-
द्धयेपदधुतिनियन्तः, तानि धामूनि वेदपदानि, 'स्वप्नोपमं वै सकलमित्येव ब्रह्मविधिर्ब्रह्मा विज्ञेय' इत्यादि, तथा-
'यथा पृथिवी' इत्यादि, तथा "पृथिवी देवता आपो देवता" इत्यादि, तेषां च वेदपदानामयमर्थः तत्र प्रतिभासते—स्वप्नो-
पमं—स्वप्नसदृशं यं निपातोऽवधारणे सकलम्—अशेषं जगदित्येव ब्रह्मविधिः—परमार्थप्रकारः अज्ज्ञसा-प्रगुणेन न्यायेन
विज्ञेयो—ज्ञातव्यः, एवमादीनि किल वेदपदानि भूतनिहवपराणि, 'द्यावा पृथिवी'त्यादीनि तु सत्तांप्रतिपादकानि, ततः
संशयः, तथा एयं ते चित्तविभ्रमो यथा भूताभाव एव समीचीनस्तेषां प्रमाणेनाग्रहणात्, तथाहि—चक्षुरादिवि-

ज्ञानस्यालम्बनं परमाणवो वा स्युः परमाणुसमूहो वाऽवयवी वा ? तत्र न तावत्परमाणवस्तेषामिन्द्रियविज्ञाने प्रतिभा-
साभावात्, न खलु चाक्षुषे विज्ञाने परस्परविशकलिताः परमाणवः प्रतिभासन्ते, नापि समूहः, समूहो हि नाम द्वित्रा-
दिपरमाणूनां संयोगः, स चानुपपन्न एव, विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—परमाणूनां संयोगो देशतो वा स्यात्
सर्वात्मना वा ? तत्र न तावद्देशेन, परमाणोर्देशाभावाद्, अन्यथा परमाणुत्वक्षतेः, परमोऽणुः परमाणुरिति व्युत्पत्तेः,
अथ सर्वात्मना पक्षस्तर्हि परमाणोः परमाणौ प्रवेद्यादणुमात्रप्रसक्तिः, तथा च पठन्ति—“संजोगोऽवि य तेसिं देसेणं सघहा
य होजा हि। देसेण कहमणुत्तं ? अणुमेत्तं सघहा भवणे ॥ १ ॥ (धर्म. ६५१) अथ त्रूपे-परस्परं प्रत्यासन्नत्वमात्रमेवात्र संयोग-
समूहो, न देशेन सर्वात्मना वा, ततो न कश्चिद्वोपः, तदप्यसम्यक्, प्रत्येकमिव समुदितानामपि तेषामग्रहणप्रसङ्गात्,
स्वरूपावस्थितानां तेषामिन्द्रियगम्यताभावात्, न च परस्परप्रत्यासन्नत्वमभ्युपपन्नं, तद्व्यवश्यं पद्धिदग्भेदतो भवति,
दिग्भेदे च देशसम्भवादणुत्वव्याघातः, आह च—हाणी य अणुत्तस्सा दिसिंभेदातो न अन्नहा घडइ । तेसि मिहो पच्चा-
सन्नयत्ति परिफणुमेयं ॥ १ ॥ (धर्म० ६५३) अथावयवीति पक्षः सोऽप्ययुक्तः, अवयविन एवासम्भवात्, तस्यावयवेषु
वृत्त्ययोगात्, तथाहि—सोऽवयवी देशेन वा प्रत्येकमवयवेषु वर्तते सर्वात्मना वा ? तत्र न तावद्देशेन अवयविनो देशाभावात्,
अन्यथा तेष्वपि देशेषु देशेन वर्तते, तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्था, अथ सर्वात्मना तर्हि यावन्तोऽवयवास्तावन्तोऽवयविन
इत्यवयविवहुत्वप्रसङ्गः, अथ न ब्रूमो देशेन वर्तते सर्वात्मना वा, किन्तु वर्तते इत्येव, तत उक्तदोषाप्रसङ्गः, तदप्यश्लीलम्,
उक्तरूपप्रकारद्वयव्यतिरेकेणान्यस्य वृत्तिप्रकारस्यासम्भवात्, अथ समवायलक्षणेन सम्बन्धेन वर्तते इति मन्येथास्तदप्ययुक्तं,

मम रापस्येति सिद्धत्वात्, न खलु यस्तु द्वयापान्तरालवर्ती तत्सम्बन्धनिबन्धनभूतो जनुकल्पः कचित्समवायो नाम पदार्थः
 प्रत्यक्षादिप्रमाणविषयोऽस्ति ततः कथं समस्ति तेन मन्यामहे?, अन्यच्च—सोऽपि समवायः स्वसमवायिषु कथं वर्तते इति वाच्यं,
 तदन्यममराययलादिति चेत्, ननु तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्थानुपपत्तिः, अथ स्वपरोभयसम्बन्धस्वभावः समवायो यथा
 स्वपरप्रकाशधर्मो प्रदीपः, तेनात्मानं स्वसमवायिभिः सह सम्बन्धयति स्वसमवायिनश्च परस्परमिति, तदप्यमनोरमं,
 निरूप्यगुणानतिक्रमात्, तथाहि—तौ हि स्वभावौ समवायाद्भिन्नौ वा स्यात् अभिन्नौ वा?, यद्याद्यः पक्षस्ततो न समवायस्य
 तौ, सम्बन्धाभावात्, यस्त्यन्तरधर्मवत्, अथाभिन्नौ ततः समवाय एव तौ, तदव्यतिरिक्तत्वात् तत्स्वरूपवत्, कुतः स्वभाव-
 द्यरूपत्वेनेति भूतविषयप्रमाणाभावात्, एवं विभ्रमे स्फुटीकृते भगवानुत्तरमाह—वेदपदानामर्थं न जानासि, चक्षन्दात्
 युक्तिं भावार्थं च, तत्र तत्र संशयनिबन्धनानां वेदपदानामयमर्थः—स्वमोपमं वै सकलमित्यादीनि अध्यात्मचिन्तायां
 मणिकनकाङ्गनादित्योगस्य अनियतत्वात् अस्थिरत्वात् विपाककुक्कुत्वात् आस्थानिवृत्तिपराणि, न तु तदत्यन्ताभावप्रति-
 पादकानि, छाया वृथिधीत्यादीनि तु भूतसत्ताप्रतिपादकानि भवतोऽपि प्रतीतानि, ततो वेदसिद्धा सिद्धा भूतानां
 सत्ता, यदप्युक्तं—भूताभाय एव समीचीनस्तेषां प्रमाणेनाग्रहणादित्यादि तदव्यसम्भ्यक्, भूतानां प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्ध-
 त्वात्, तथाहि—द्विविधं परमाणूनां रूपं—साधारणमसाधारणं च, तत्र यदसाधारणं रूपं तेन चाक्षुषविज्ञानेन न ते प्रति-
 भासन्ते, साधारणेन तु रूपेण प्रतिभासन्त एव, न च वाच्यं—साधारणं रूपं नास्त्येव, तदभावे खल्वेकपरमाणुव्यतिरे-
 केणान्येषामपरमाणुत्वप्रसङ्गात्, परमाणुत्वेनापि तुल्यरूपत्वाभावाद्, अन्यथाऽस्मदभ्युपगमप्रसक्तैः, अथ यदेतत्परमा-

ज्ञानस्यालम्बनं परमाणवो वा स्युः परमाणुसमूहो वाऽव्ययी वा ? तत्र न तावत्परमाणवस्तेषामिन्द्रियविज्ञाने प्रतिभा-
साभावात्, न सन्तु चाक्षुषे विज्ञाने परस्परविशकलिताः परमाणवः प्रतिभासन्ते, नापि समूहः, समूहो हि नाम द्वित्रा-
दिपरमाणूनां संयोगः, स चानुपपन्न एव, विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—परमाणूनां संयोगो देशतो वा स्यात्
सर्वात्मना वा ? तत्र न तावदेतेन, परमाणोर्देशाभावाद्, अन्यथा परमाणुत्वक्षतेः, परमोऽणुः परमाणुरिति व्युत्पत्तेः,
अथ सर्वात्मना पक्षस्तर्हि परमाणोः परमाणौ प्रवेद्यादणुमात्रप्रसक्तिः, तथा च पठन्ति—“संजोगोऽवि य तेसिं देसेणं सबहा
य होजा हि । देसेण कहमणुत्तं ? अणुमेत्तं सयहा भवणे ॥ १ ॥ (धर्म. ६५१) अथ ऋषे—परस्परं प्रत्यासन्नत्वमात्रमेवात्र संयोग-
समूहो, न देशेन सर्वात्मना वा, ततो न कश्चिदोपः, तदध्यसग्यकू, प्रत्येकमिव समुदितानामपि तेपामग्रहणप्रसङ्गात्,
स्वरूपपावस्थितानां तेषामिन्द्रियगम्यत्वाभावात्, न च परस्परप्रत्यासन्नत्वमभ्युपपन्नं, तद्व्यवश्यं पण्डितगर्भेदतो भवति,
दिग्भेदे च देशसम्भवावणुत्वव्यापातः, आह च—हाणी य अणुत्तस्सा दिसिभेदातो न अन्नहा घडइ । तेसि मिहो पच्चा-
सत्तयत्ति परिफणुमेर्यपि ॥ १ ॥ (धर्म. ०६५३) अथावयवीति पक्षः सोऽप्ययुक्तः, अवयविन एवासम्भवात्, तस्यावयवेषु
पुत्त्ययोगात्, तथाहि—सोऽवयवी देशेन वा प्रत्येकमवयवेषु वर्तते सर्वात्मना वा ? तत्र न तावदेशेन अवयविनो देशाभावात्,
अन्यथा तेष्वपि देशेषु देशेन वर्तते, तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्था, अथ सर्वात्मना तर्हि यावन्तोऽवयवास्तावन्तोऽवयविन
इत्यवयविवहुत्वप्रसङ्गः, अथ न त्रूमो देशेन वर्तते सर्वात्मना वा, किन्तु वर्तते इत्येव, तत उक्तदोषाप्रसङ्गः, तदप्यश्लीलम्,
उक्तरूपप्रकारद्वयव्यतिरेकेणान्यस्य वृत्तिप्रकारस्यासम्भवात्, अथ समवायलक्षणेन सम्बन्धेन वर्तते इति मन्येथास्तदप्ययुक्तं,

यत् प्रत्यामन्त्रयं तदेव परमाणुसमूहः, एव एव च देयातः परमाणूनां सम्बन्धः, तथा चार्पम्—“जं चैवं खलु अणूनां पद्यास्तत्तुणं मिहो एव । तं चैव उ संबंधो विसिद्धपरिणामसावेकत्वं ॥ १ ॥ देसेणं उ सर्वंघो इह देसे सतिः कहंमणुत्तंमि ? । अणुतराभायातो न अप्पतरयं ततो अत्थि ॥ २ ॥ (धर्म. ७१०-७११) अथ दिग्भेदतो यो भेदः स एवाभ्यन्तरेण-तरमस्तीति कथं न परमाणुत्वव्यापातः, तदपि अयुक्तम्, सम्यक् तत्त्वापरिज्ञानात्, परमोऽणुहि सं उच्यते यो द्रव्यतो-ऽशक्यभेदो, न च विवक्षितस्य परमाणोर्द्रव्येण शस्त्रादिना भेद आपादयितुं शक्यते, तथा चोक्तम्—“सत्थेण सुत्ति-परिणयि ऐत्तुं भेत्तुं य जं किर न सक्का । तं परमाणुं सिद्धा वयंति आई पमाणानं ॥ १ ॥ (अनु-१००*) ततोऽन्यस्य पृथग्द्रव्यरूपस्याल्पतरस्याभावादव्याहतं पट्टदिग्भेदोऽपि परमाणुत्वं, उक्तं च—“दिस्सिमेदातोच्चिय सक्कभेयतो कह न अप्प-तरगति ॥ १ ॥ दयेण सक्कभेयं विवक्षितयं ता कुतो तस्मिह ॥ १ ॥ (धर्म. ७१३) योऽपि सर्वात्मपक्षे दोष उक्तः यथा—परमाणुत्वमात्रप्रसङ्ग इति सोऽप्युक्तो, यतो न परमाणोः परमाणुर्विनाशकः, सतः सर्वथा विनाशायोर्गात्, ततो द्वायपि परमाणू तथाविधपरमाणुविशेषतः सर्वात्मना सम्बन्धमापद्यमानौ सत्तोपचयविशेषात् स्थूलद्रव्यणुकंरूपतामेव प्राप्तो न परमाणुत्वमात्रमित्यदोषः, उक्तं च—“न य जुत्तं अणुमेत्तं सत्तातो सब्हावि संजोणे । वायरमुत्तत्ता णासभावतो उवचयवित्तेसा ॥ १ ॥” (धर्म. ७१७) अवयविपक्षोक्तं दूषणमनवकाशं, पृथग्द्रव्यान्तररूपस्यावयविनोऽस्माभिरनभ्युपग-मात्, य एव हि परमाणूनां तथाविधदेशकालादिसामग्रीविशेषसापेक्षाणां विवक्षितजलधारणादिक्रियांसमर्थः समानः परिणामविशेषः सोऽवयवी, ततः कुतो देशकालस्थवृत्तिविकल्पदोषावकाशः, शेषं तु समवायपक्षोक्तमनभ्युपगमात् न

णुत्वेन तुल्यरूपत्वं तत्तदन्यव्यावृत्तिमात्रपरिकल्पितसत्ताकं, यथाऽयमपि परमाणुः परमाणोर्व्यावृत्तौऽयमध्यपरपरमाणो-
र्व्यावृत्त इति, ननु परमाधिकं, तदेतदयुक्तं, स्वतस्तुल्यरूपत्वाभावेन तदन्यव्यावृत्तेरपि साधारणार्था असम्भवात्, न
सतु यथा घटस्याघटाद् व्यावृत्तिस्तथा पटस्यापि, घटेन सह पटस्य तुल्यरूपत्वाभावात्, अर्थ सर्व स्वलक्षणं सकलं सजा-
तीयविजातीयव्यावृत्तिस्वभावं, ततः समानरूपत्वाभावेऽपि विजातीयव्यावृत्तिः समाना, तदेपि न युक्तिक्षमं, विजाती-
येभ्यो व्यावृत्तौ परमाणुत्वं सजातीयेभ्यो व्यावृत्तावपरमाणुत्वस्य प्रसङ्गात्, न्यायस्य समानत्वाद्, न च भवन्मते
सजातीयव्यावृत्तिर्युक्ता, सामान्यस्यैवानभ्युपगमात्, न च सजातीयत्वाभावेऽपि विजातीयव्यावृत्ततापि वस्तुन उपपद्यते,
अनेकस्वभावानभ्युपगमात्, न चैकेन स्वभावेन सर्वेभ्यो व्यावृत्तिः, तेषां सर्वेषामपि व्यावृत्तिविययाणामेकरूपताप्रसक्तेः,
तथाहि—घटाद् व्यावर्त्तते पटो, घटव्यावृत्तिस्वभावतयैव व्यावर्त्तते तर्हि घलात् स्तम्भस्य घटरूपतानुपक्तिः, अन्यथा
ततस्तत्स्वभायतया व्यावृत्त्ययोगात्, तस्मादवश्यं परमाणूनां द्वे रूपे प्रतिपत्तव्ये तुल्यमनुल्यं च, तत्र तुल्यरूपेण चाधुपे
विज्ञाने समुदिताः परमाणवः प्रतिभासन्ते इति भूतानां प्रत्यक्षविषयता । यदपि समूहपक्षेऽभिहितं ‘परमाणूनां संयोगो
वेदातो वा स्यात्सर्वोत्तमना वा’ इत्यादि, तत्र पक्षद्वयेऽप्यदोषः, परमाणूनां विचित्रपरिणमनशक्तिसमन्विततया कदाचि-
वेदातः कदाचित्सर्वोत्तमना समन्वयभावात्, न च वाच्यं देशाभ्युपगमे परमाणोः अपरमाणुत्वप्रसङ्गः, परमाणुर्हि स
उच्यते यतो नान्यदल्पतरं, परमोऽणुः परमाणुरिति व्युत्पत्तेः, न च विवक्षितात्परमाणोरन्यदल्पतरमस्ति ततः पर-
माणुत्वाव्याघातः, तथा च सति देशकालादिसामग्रीनिशेषसम्पादितपरिणामविशेषपरिकल्पितानां परमाणूनां परस्परं

इदमप्राप्तवानि ततः संदीयैः, अन्यथा—यच्चेदभिप्रायो यथा कारणानुरूपं कार्यं भवति, न खलु शालिधीजात् गोधूमा-
द्रप्रगल्भ्यतिः, ततो भवान्तरसादृश्यमेयोपपत्तिमात्रं, तत्र वेदपदानामर्थं चशब्दात् युक्तिं भावार्थं च न जानासि, तेषां
वेदपदानामयमर्थः—पुरुषः सत्वित्वं जन्मनि स्वभावेन मर्त्यवादिगुणयुक्तो मनुष्यनामगोत्रकर्मणी बद्धा मृतः सन् पुरु-
षारमश्नुते, न तु नियमतः, एवं पशवोऽपि पशुभावमायादिगुणयुक्ताः पशुनामगोत्रे कर्मणी बद्धा मृताः सन्तः पशु-
त्वमाणादयन्ति, न तु नियोगतः, जीयानां गतिविशेषस्य कर्मसापेक्षत्वात्, शेषाणि तु वेदपदानि सुगमानि, न च निय-
मतः पारणानुरूपं कार्यं, वैसहृदयस्यापि दर्शनात्, तथाहि—श्रद्धाच्छरो जायते, तस्मादेव सर्वपातुलिप्तास्तु तृणानीति,
गोलोमाखिलोमभ्यां दूर्या, ततो न नियमः, अथवा कारणानुरूपकार्यपक्षेऽपि भवान्तरवैचित्र्यमस्य युक्तमेव, यतो
भवाद्गुरीनं नात्मकं कर्म, तत्र तिर्यगरामरनारकाद्युक्तादिमेदमित्तत्वात् चित्रम्, अतः कारणवैचित्र्यात् कार्यवै-
चित्र्यमिति, पशुस्थित्या तु सोम्य ! किञ्चिदिह लोके परलोके वा न सर्वथा समानसमानं वाऽस्ति, तथा चेह भवे युवा
निजीरयतीतानागतैर्वलिष्ठ्वादियपर्यायैः सर्वथा न समानोऽवस्थाभेदग्रहात्, नापि सर्वथाऽसमानः सत्ताद्यनुगमात्,
यत् परलोकेऽपि मनुजो देयत्वमाप्नोति न सर्वथा समानः, शरीरान्तरादिभावात्, नापि सर्वथाऽसमानो जीवत्वाद्यन्व-
यात्, इत्थं नीतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा दानदमदयादीनां वैयर्थ्यप्रसङ्गात् । एवं भगवताऽभिहिते ऋ किं कृतवानित्याह—
चित्तंभि संसंगमी जाह्नवरामरणचिप्यमुक्तेषु । सो समणो पवइओ पंचहि सह खंडियसएहि ॥ ६१६ ॥

॥ पञ्चमो गणधरः समाप्तः ॥

न्याख्या पूर्णाय ॥

॥ पञ्चमो गणधरः समाप्तः ॥

नः क्षितिमायहति । एवं भगवताऽभिहिते स किं कृतवानित्याह—

छिन्नमि संसर्पमी जाहजरामरणविप्पमुक्केणं । सो समणो पव्हओ पंचहिं सए खंडियसएहिं ॥ ६१३ ॥
अस्या न्याख्या पूर्ववत् ।
चतुर्थो गणधरः समाप्तः ॥

पञ्चमगणधरवक्तव्यतामाह—

ते पव्हए सोउं सुहम्म आगच्छई जिणसगासं । ववामि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ ६१४ ॥
तान्—इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रप्रयित्तान् श्रुत्वा सुधर्मः पञ्चमो गणधरो जिनसकाशे—भगवत्समीपमागच्छति, किंभू-
तेनाप्यवसायेनेत्याह, पश्चाद्ध पूर्ववत् ॥ स च भगवन्तं दृष्ट्वाऽतीव मुमुक्षुः, अत्रान्तरे—

आमहो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केण । नामेण य गोत्तेण य सबबूसव्धरिसीण ॥ ६१५ ॥
अस्या न्याख्या पूर्ववत् ।

किं मझे जारिसो इह भवंमि सो तारिसो परभवेऽवि । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेस्सिमो अत्थो ॥ ६१६ ॥
किं मन्यसे यो मनुज्यादिर्याहश इह भवे स परभवेऽपि ताहश एव, नन्वयमनुचितस्तव संशयो, यतोऽसौ विरुद्ध-
वेदपदश्रुतिविन्यनः, तानि चामूनि पदानि—‘पुरुषो वै पुरुषत्वमश्रुते पशवः पशुत्व’मित्यादि, तथा ‘शृगालो वै एष जायते यः
सपुरीषो दहते’ इत्यादि च, तत्र वेदपदानां त्वमित्थमर्थमवबुद्धसे—पुरुषो मृतः सन् पुरुषत्वमश्रुते—प्राप्नोति, पशवो—
गयादयः पशुत्वमेव, अमूनि वेदपदानि किल भवान्तरसाहस्यमतिपादकानि, तथा शृगालो वै एष इत्यादीनि तु विस-

दृश्यप्रापकानि ततः संशयः, अन्यथा—यत्तदभिप्रायो यथा कारणानुरूपं कार्यं भवति, न खलु शालिबीजात् गोधूमा-
 न्तरप्रगृहीतिः, ततो भवान्तरसादृश्यमेवोपपत्तिमत्, तत्र वेदपदानामर्थं वशब्दात् युक्तिं भावार्थं च न जानासि, तेषां
 वेदपदानामयमर्थः—पुरुषः सत्यं लब्धवान् स्वभावेन मार्दवार्ज्वादिगुणयुक्तो मनुष्यनामगोत्रकर्मणी वङ्गा मृतः सन् पुरु-
 षस्यमश्रुते, न तु नियमतः, एवं पशवोऽपि पशुभावभायादिगुणयुक्ताः पशुनामगोत्रे कर्मणी वङ्गा मृताः सन्तः पशु-
 ल्यमाप्तादयन्ति, न तु नियोगतः, जीवानां गतिविशेषस्य कर्मसापेक्षत्वात्, शेषाणि तु वेदपदानि सुगमानि, न च निय-
 मतः कारणानुरूपं कार्यं, वैसहस्यस्यापि दर्शनात्, तथाहि—शृङ्गाच्छरो जायते, तस्मादेव सर्पपानुलिप्तास्तु तृणानीति,
 गोडोमान्त्रिभ्यो दूरा, ततो न नियमः, अथवा कारणानुरूपकार्यपक्षेऽपि भवान्तरवैचित्र्यमस्य युक्तमेव, यतो
 भगदुरधीनं सारमकं कर्म, तच्च तिर्यग्नरामरनारकायुक्तादिभेदभिन्नत्वात् चित्रम्, अतः कारणवैचित्र्यात् कार्यवै-
 चित्र्यमिति, यस्तुस्थित्या तु सौम्य ! किञ्चिदिह लोके परलोके वा न सर्वथा समानमसमानं वाऽस्ति, तथा चेह भवे युवा
 निजैरूप्यतीतानागतैर्गलपृष्ठादिपर्यायैः सर्वथा न समानोऽवस्थाभेदग्रहणात्, नापि सर्वथाऽसमानः सत्ताद्यनुगमात्,
 एवं परलोकेऽपि मनुजो देयत्वमाप्नोति न सर्वथा समानः, शरीरान्तरादिभावात्, नापि सर्वथाऽसमानो जीवत्वाद्यन्व-
 यात्, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा दानदमदयादीनां वैयर्थ्यप्रसङ्गात् । एवं भगवताऽभिहिते स किं कृतवानित्याह—
 छिद्रांभि संसयंमी जाइजरामरणचिप्पमुक्केण । सो समणो पव्हओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ ६१६ ॥

॥ पञ्चमो गणधरः समाप्तः ॥

व्याख्या पूर्ववत् ॥

अधुना पद्यगणधरकव्यतामाह—

ते पद्यपु सोऽं मंडित आगच्छई जिणसगासे । वच्चासि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासासि ॥ ६१८ ॥
तान्-इन्द्रभूतिप्रमुलान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा मण्डिकः पष्ठो गणधरो जिनसकाशं-भगवत्समीपमागच्छति, किंभूतेना-
द्यवसायेनेत्याह—उच्चासि णेत्यादि पश्चाद् पूर्ववत् ॥ स च भगवत्समीपं गत्वा भुवननाथं प्रणम्य प्रमुदितस्तदग्रत-
स्तस्यौ, अत्रान्तरे—

आमहो य जिणेणं जाइजरामरणचिप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्सेण य सवण्णूसवदरिसीण ॥ ६१९ ॥

व्याख्या पूर्ववत् ॥

किं मन्ने वंधमोक्खो अत्थी नत्थित्ति संसओ तुज्झ । वेघपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६२० ॥
किं मन्यसे वन्धमोक्षी स्तो न वा ता इति, नन्ययमनुचितः तव संशयः, व्याख्यान्तरं पूर्ववत्, यतोऽयं संब-संज्ञयो
विरुद्धवेदपदश्रुतिसमुत्थो वर्त्तते, तानि च वेदपदान्यमूनि—“स एष विगुणो विभुः न वध्यते संसरति वा न मुच्यते
मोचयति वा, न वा एष बालमाम्यन्तरं वा वेद” इत्यादीनि “न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहंतिरस्ति, अशरीरं वा वि-
सन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशत” इत्यादीनि च, एतेषां च वेदपदानामयमर्थस्तव चेतसि प्रतिभासते-स एषः-अधिकृतो जीवो
विगुणः-सत्त्वादिगुणरहितो विभुः-सर्वगतः न वध्यते, पुण्यपापाभ्यां न युज्यते इत्यर्थः, संसरति वा, नेत्यनुवर्त्तते,
न मुच्यते-न कर्मणा वियुज्यते, बन्धाभावात्, नाप्यन्यं मोचयति, कियारहितत्वात्, अनेनाकर्तृत्वमावेदयति, न

या एव पाप्मानं-आत्मव्यतिरिक्तं महदहङ्कारादि आभ्यन्तरं वा-स्वरूपमेव वेद-ज्ञानाति, प्रकृतिधर्मत्वात् ज्ञानस्य,
 प्रकृत्यधत्तेतनाप्यदिति वन्धमोक्षानुपपत्तिरिति भावः, तदेवममूनि किल वन्धमोक्षाभावप्रतिपादकानि, तथा नह वै,
 नैवेत्यर्थः, मक्षरीरस्य-याद्याध्यात्मिकानादिक्षरीरसन्तानयुक्तस्य प्रियाप्रिययोः-सुखदुःखयोरपहतिः-विनाशोऽस्ति; संसा-
 रिणः सुखदुःखाभागे नास्तीत्यर्थः, अक्षरीरं-क्षरीररहितं सन्तं, वावशब्दो निपातो वाशब्दार्थः, अक्षरीरी वा सन्तं प्रिया-
 प्रिये न सृशतः, न सुखदुःखे अनुपजतः कारणभावात्, अमूनि किल वाक्यानि मोक्षाभिधायकानि; ततः संशयः, अन्य-
 द-गयं सौम्य ! तत्राभिप्रायः-उन्धो हि जीवकर्मसंयोगलक्षणः, स आदिमान् आदिरहितो वा ? तत्र यदि प्रथमो विकल्प-
 स्ततो विकल्पप्रसङ्गः, किं पूर्णमात्मनः प्रसूतिः पश्चात्कर्मणः यदिया पूर्वं कर्मणः पश्चादात्मनः आहोश्चित् युगपदुभ-
 यस्येति, कियताः !, सर्वत्रापि दोषः, तथाहि-न तावदात्मनः पूर्वं प्रसूतिर्निर्हृतकत्वात्, व्योमकुसुमवत्, नापि कर्मणः
 प्रारुप्रसूतिः कर्तुरभावात्, न चाकृतं कर्म भवति, युगपत्प्रसूतिरप्ययुक्ता, कारणभावात्, न चः अनादिमत्स्यत्वात्मानि
 पक्षो पदामटायते, कारणभावात्, गगनस्येव, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा मुक्तस्यापि वन्धप्रसङ्गो विशेषाभावात्,
 तथा च सति नित्यमुक्तत्वात् मोक्षानुष्ठानवैयर्थ्यमिति, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि नात्मकर्मवियोगो भवेद् अनादित्वाद्
 आकाशसंयोगवदिति मोक्षानुपपत्तिरिति, तत्र वेदपदानामयमर्थः-स एषः-मुक्तात्मा विगताः छात्रस्थिकज्ञानादयो गुणा
 यस्य स विगुणः विभुः-ज्ञानात्मना सर्वगतः, केवलज्ञानस्य सकललोकावभासित्वात्, तथा न वथ्यते, मिथ्यादर्शनादि-
 पन्धकारणाभावात्, संसरति वा मनुष्यादिभवेपु, नेत्यनुवर्त्तते, कर्मबीजाभावात्, नापि मुच्यते, मुक्तत्वात्, न मोचयति

उपदेशदानविकलत्वात्, तथा सांसारिकसुखनिवृत्त्यर्थमाह-नवा एष मुक्तात्मा बाह्यं-सकृच्चन्दनादिजनितं आभ्यन्तरम्-
आभिमानिकं वेद-अनुभवात्मना विजानाति, एवमेतानि वेदपदानि मुक्तात्मस्वरूपप्रतिपादकानि, शेषाणि तु सुप्रती-
तान्येव, तथा जीवोऽनादिनिधनः सत्त्वे सत्यहेतुकत्वात्, कर्माणि प्रवाहतोऽनादिमत्, ततो जीवकर्मणोरनादिमानेव
संयोगो, धर्माधर्मास्तिकायाकाशसंयोगवदिति प्रथमपक्षोक्तदूषणनवकाशः, योऽपि द्वितीयपक्षेऽभिहितो दोषोऽना-
दित्वात्संयोगस्य वियोगाभाव इति, सोऽप्यसमीचीनः, तथाहि-काञ्चनोपलभ्योः संयोगोऽनादिसन्त-
तिगतोऽपि धारमृदुत्पाकादिद्रव्यसंयोगोपायतो विघटमानको दृष्टस्तथा जीवकर्मणोरपि ज्ञानदर्शनचारित्र्योपायतो
वियोग इति न काश्चिदोपः, अथ यद्यनादि सर्वं कर्म ततस्तस्य जीवकृतत्वानुपपत्तिः, जीवकृतत्वेऽनादित्वविरोधात्,
तदसम्भ्यक्तं, वस्तुगत्यनयवोधात्, तथाहि-जीवेन तथा तथा मिथ्यादर्शनादिसव्यपेक्षेण तदा तवोपादीयते कर्म तेन
जीवेन कृतमित्युच्यते, तच्च तथा प्रवाहापेक्षया चिन्त्यमानमादिविकलमित्यनादि, निदर्शनं चात्र कालो, यथा हि यावान्
अतीतः कालस्तेनाशेषेण वर्त्तमानत्यमनुभूतमथ चासी प्रवाहतोऽनादिरेवं कर्माणीति, यदप्युक्तं 'मुक्तस्यापि बन्धप्रसङ्गो
विशेषाभावा'दिति, तदप्ययुक्तम्, विशेषाभावासिद्धेः, तथाहि-संसारिजीवः कपायादियुक्तः, कपायादियुक्तश्च कर्मणो
योगयान् पुद्गलानादत्ते इति तस्य कर्मबन्धोपपत्तिः, मुक्तस्तु कपायादिपरिणामविकलः, शुक्लध्यानमाहात्म्यतस्तेषां समू-
हमुन्मूलितत्वात्, ततो मुक्त्यवस्थायां कर्मबन्धप्रसङ्गः, न च वाच्यम्-एवं सति तर्हि निरन्तरं मुक्तिगमनतो भव्या-
नामुच्छेदप्रसङ्गः, अनन्तानन्तसङ्गोपेतत्वात्, इह यदनन्तानन्तसङ्गोपेतं तत्प्रतिसमयमेकद्विव्यादिसङ्ख्याऽप्यगच्छदपि

न कदाचन निर्लेपीभयति, यथाआगतकालः, तथा च अनन्तानन्तसह्योपेता भव्या इत्यनुच्छेदः, अथ सिद्धा अप्य-
नन्तस्तेषामपि प्रयाहतोऽनादित्वात्ततः कथं तेषां तावत्सह्यकाकानां परिमितक्षेत्रेऽवस्थानाविरोधः?, उच्यते, अमूर्तत्वात्,
तथा एवमूर्तानां प्रतिद्रव्यमनन्तानां केवलज्ञानदर्शनानां सम्पातोऽस्ति न च विरोध इति,
छिन्नमि संसयम्मी जाइजरामरणविप्पमुक्केण । सो समणो पवइओ अबुद्धहिं सह खण्डियसएहिं ॥ ६२१ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवरम् अर्द्धचतुर्थैरिति-साद्धैस्त्रिभिः सह खण्डिकयतैरिति ॥

पष्ठो गणघरः समाप्तः ॥

ते पयइए सोउं, मोरिअ आगच्छई जिणसगासं । वच्चाभि ण वंदामी वंदित्ता पञ्चवासासामि ॥ ६२२ ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नयरमिह मौर्य आगच्छति जिनसकाशमिति नानात्वम् ।

आमहो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सव्वन्नूसव्वदरिसीण ॥ ६२३ ॥

अस्या अपि सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मझे अत्थि देवा उआहु नत्थित्ति संसओ तुज्झं । वेयपपाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६२४ ॥

किं सन्ति देवा एत न सन्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं प्राग्वत्, अयं च संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिप्रभवो वर्तते,
तानि चामूनि वेदपदानि—“स एष यज्ञायुधी यजमानोऽध्वसा स्वर्गलोकं गच्छती”त्यादीनि, तथा “अपाम सोमं अमृता

अमृतं अगमज्योतिर्विदाम देवान् किं नूनमस्मात्पुणवदरतिः किमु धूर्तिरमृतं मर्त्यस्येत्यादीनि 'को' जानाति मायो-
पमानं गीर्वाणान् इन्द्रयमयरुणकुशेरादीं नित्यादीनि च, एतेषां चायमर्थस्तव मतौ प्रतिभासते-स एष यज्ञ एव दुरित-
दारणक्षमत्यादायुधं-प्रहरणं यज्ञायुधं तदस्यास्तीति यज्ञायुधी यजमानोऽब्रुवा-प्रगुणेन न्यायेन स्वर्गलोकं गच्छतीति,
तथा अपाम-पीतयन्तः सोमं-लतारसं अमृतं-अमरणधर्माणो अमृत-भूताः स्म अगमन्-गताः न्योतिः-स्वर्गं अवि-
दाम देवान्-देवत्वं प्राप्ताः स्म, किं नूनमस्मादूर्ध्वं तृणवत्करिष्यति, कोऽसावित्याह-अरतिः-व्याधिः; तथा किमु
प्रश्ने धूर्तिः-जरा; अमृतवत्तस्य अमृतत्वं प्राप्तस्य मर्त्यस्य पुरुषस्येत्यर्थः, अमरणधर्मणो मनुष्यस्य किं करिष्यति जरा-
व्याधय इति भावः, तदेवममूनि किल वेदपदानि देवसत्ताप्रतिपादकानि, 'को जानाति मायोपमानं' इत्यादीनि देवसत्ता-
प्रतिपेक्षकानीति तव संशयः, तथा सौम्य ! त्वमित्थं मन्यसे-नारकाः किल सङ्किष्टासुरपरमाधार्मिकायत्ततया कर्म-
यशतया च परतन्त्रत्वात् स्वयं च दुःखसन्तप्तत्वात् इहागन्तुमशक्ताः, वयमपि तत्रानेन शरीरेण कर्मवशतयेव
गन्तुमशक्ताः, ततः प्रत्यक्षकरणोपायासम्भवात् श्रुतिस्मृतिग्रन्थेषु श्रूयमाणा आगममासाण्यतः शब्देया भवन्तु, ये पुनर्देवास्ते
स्यच्छन्दश्चारिणः कामरूपिणः प्रकृष्टदिग्धप्रभावा इहागमनसामर्थ्यवन्तस्ततः किमितीह नागच्छन्ति येन न दृश्यन्ते इति,
तस्मात्ते न सन्त्यस्मदाद्यप्रत्यक्षत्वात् खरविषाणवदिति, तत्र वेदपदानां चेत्यादिः पूर्ववत्, तत्र वेदपदानामयमर्थः-को
जानाति मायोपमानं गीर्वाणान् इन्द्रयमवरुणकुशेरादीनित्यादि, तत्र परमार्थचिन्तायां सन्ति देवा मत्प्रत्यक्षत्वात् मनु-
ष्यवत्, भवतोऽप्यागमप्रमाणतः सिद्धाः, केवलं सर्वमनित्यं मायोपमं, देवा अपि हि स्वकृतभोगफलकर्मपर्यन्ते विनश्वराः,

किं पुनः शेषं तदसुखाया इत्यनित्यत्वभावनप्रतिपादकमिदं वाक्यं, न तु देवसत्ताभिषेधकमिति, तथा स्वच्छन्दचारि-
 षोऽप्यमी यदिह नागच्छन्ति तत्रेदं कारणं-नागच्छन्तीह सर्वदेव सुरगणाः, सङ्कलन्तदिव्यप्रेमतया विषयप्रसक्तत्वात्,
 प्रकृष्टगुणस्त्रीप्रसक्तविच्छिन्नरस्यदेवान्तरगतमनुष्यवत्, तथा असमायुक्तत्वं न्यत्वात्, बहुकर्तृव्यताप्रसाधनप्रयुक्तवि-
 नीतपुरुषवत्, तथा अनधीनमनुबकार्यत्वात् नारकवत् अनभिमतगेहादौ मिःसङ्कयतिवदेति, अशुभत्वान् नरभवस्य
 तदगन्धासदिष्णुष्या नागच्छन्ति, कडेयरमिव हंसा इति, जिनजन्ममहिमाविषु पुनर्भक्तिविशेषात् भवान्तररागतश्च
 कपिदागच्छन्त्येव, तथा चैते साम्प्रतं भवतोऽपि प्रत्यक्षा एव, शेषकालमपि सामान्यतश्चन्द्रसूर्यादिविमानप्रत्यक्षत्वात्
 तस्यासिद्धिरिति कृतं प्रसङ्गं,
 छिन्नमि संसयमी जाइजामरणविष्यमुक्तेण । सो समणो पयइओ अबुद्धहि खंडियसएहि ॥ ६२५ ॥

व्याख्या पूर्वपद ।
 छिन्नमि संसयमी जाइजामरणविष्यमुक्तेण । सो समणो पयइओ अबुद्धहि खंडियसएहि ॥ ६२५ ॥
 ॥ सप्तमो गणपरः समाप्तः ॥

ते पयइए सोउं अकंपिओ आगरुछइ जिणसगासं । बचामि ण वंदासी वंविच्छा पणुवासामि ॥ ६२६ ॥
 व्याख्या पूर्वपद, नयसमवाकम्पिक आगच्छति-जिनसकाशमिति नानात्वम् ।
 आभट्टो य जिणेणं जाइजामरणविष्यमुक्तेणं । नामेण य गोत्तेण य सवधूसवदरिसीण ॥ ६२७ ॥
 अस्याः सपातनिका व्याख्या प्राग्वत् ।

किं मन्त्रे नेरदया अत्थी नत्थित्ति संसओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६२८ ॥
नरान् स्वयोग्यान् कायन्ति-शब्दयन्ति आकारयन्तीति नरकास्तेषु भवा नारकाः, ते नारकाः किं सन्ति उत न सन्तीति
मन्यसे, व्याख्यान्तरं प्राग्वत्, अयं च संशयस्तव विरुद्धपदश्रुतिसमुद्भवो वर्तते, तानि चामूनि वेदपदानि-‘नारको वै एष
जायते यः शूद्रान्नमश्नाति’ इत्यादि, अस्यायमर्थः-‘एषः’ ब्राह्मणो नारको जायते यः शूद्रान्नमश्नातीत्यादीनि किल वेदवाक्यानि
नारकसत्ताप्रतिपादकानि, ‘नह वै प्रेत्य नारकाः सन्ती’त्यादीनि तु नारकाभावप्रतिपादकानि, तथा सौम्य ! त्वमित्थं
मन्यते-देवा हि चन्द्रादयस्तावत्प्रत्यक्षा एव, अन्येऽपि औपयाचितकादिफलदर्शनतोऽनुमानतोऽयगम्यन्ते, नारकारत्य-
भिधानव्यतिरिक्तार्थशून्याः कथं प्रत्येतव्या इति तदभावः, तथा चात्र प्रयोगः-न सन्ति नारकाः साक्षादनुमानतो वाऽ-
नुपलब्धेः, व्योमकुसुमवत्, व्यतिरेके देवाः, तत्र ‘वेदपदानां चे’त्यादि, तत्र वेदपदानामर्थं चशब्दाद्युक्तिं भावार्थं च न
ज्ञानाति, यतस्तेषां वेदपदानामयमर्थः-ये खलु निरुपाधितपःसंयमादिना उपचितपुण्यप्राग्भारास्ते न हवै-न प्रेत्य-परलोके
नारकाः सन्ति-भवन्ति जायन्ते, तेषां स्वर्गसत्कुलप्रत्यायातिपरम्परया केषाञ्चित्चक्ष्वेऽपि मोक्षगमनात्, ततो नामूनि
नारकाभावप्रतिपादकानि वेदपदानि, किन्तु पुण्यवतां नारकभवनप्रतिषेधकानीत्ययुक्तः संशयः, तथा सौम्य ! ते नारकाः
कर्मपरतन्त्रत्वादिहागन्तुमशकाः, भवद्विधानामपि कर्मपरतन्त्रत्वादेव तत्र गमनशक्त्यभावः, ततो न शुष्माह्वां तदुप-
लब्धिः, क्षायिकज्ञानसम्पदुपेतानां तु वीतरागाणां ते प्रत्यक्षा एव, अपास्तसमस्त्वावरणतया समस्तयस्तुज्ञानोपेतत्वात्,
न च वाच्यमदोपपदार्थविद एव क्षायिकज्ञा न सन्तीति, यतो नृस्वभाव आत्मा, केवलं यथा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः

ध्रुवोपशमस्तथा तस्य रूपाभिर्भावविशेषो दृश्यते, तथा च कश्चिद्वहु जानाति कश्चिद्वहुतरमिति, न चायं ज्ञानविशेषः खल्व्या-
 त्मनस्तत्त्वभावभावान्तरेणोपपद्यते, ततोऽनश्यमसौ ज्ञस्वभावः प्रतिपत्तव्यः, तस्य चाशेषावरणविलये समस्तज्ञेयपरिच्छेद-
 कत्वा ज्ञस्वभावात्, तथा चास्मिन्नर्थे लौकिको दृष्टान्तो, यथा पद्मारागादिरुपलविशेषो भास्वरस्वरूपोऽपि स्वगतमलक-
 लङ्काङ्कितस्तदा वस्तुप्रकाशयन्नपि क्षारमृदुपाकाद्युपायतः स्वगतमलेपापगमे प्रकाशयति, एवमात्मापि ज्ञस्वभावः कर्म-
 मलकलङ्काङ्कितः प्रागशेषं वस्तुप्रकाशयन्नपि सम्यक्त्वज्ञानतपोविशेषसंयोगोपायतोऽपेतसमस्तावरणः समस्तं वस्तु प्रकाश-
 यति, प्रतिबन्धकाभावात्, न चाप्रतिबद्धस्वभावस्यापि तस्य सर्वत्र प्रकाशनव्यापाराभावो, ज्ञस्वभावत्वात्, न हि ज्ञो
 ज्ञेये सति प्रतिबन्धशून्यो न प्रयत्नते, अथ पद्मारागोऽपि प्रकाशकस्वभावः, न चासौ प्रतिबन्धाभावे सर्वं प्रकाशयति,
 तत्तरतेनैव व्यभिचार इति, तदसम्यक्, तस्य सन्निकृष्टार्थप्रकाशनस्वभावत्वाद् विप्रकृष्टविषये देशविप्रकर्षेणैव प्रतिबन्धभा-
 वात्, न चारमनोऽपि देशविप्रकर्षः परिच्छेदमतिबन्धहेतुः, तस्यागमगम्येषु सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टेष्वखिलपदार्थेष्वधिगतिस्सा-
 मर्थ्यदर्शनात्, तथा च परमाणुमूलकीलकोदकामरलोकचन्द्रोपरागादिपरिच्छेदसामर्थ्यमस्यागमोपदेशतः क्षयोपशमवतोऽपि
 दृश्यते, एवं साक्षात्कारि क्षाधिकमिति प्रतिपत्तव्यमिति क्षाधिकज्ञानवतां प्रत्यक्षा नारकाः, भवतोऽप्यनुमानगम्याः,
 तच्चेदमनुमानं-विद्यमानोत्कृष्टं प्रकृष्टपापफलं कर्मफलत्वात् पुण्यफलवत्, न च तिर्यङ्गरा एव प्रकृष्टपापफलभुजः,
 तस्यौदारिकशरीरवता वेदयितुमशक्यत्वात्, अनुत्तरसुरजन्मनिबन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत्, तथा आगमप्रमाणगम्याश्चेते,

यत एवमागमः—“सततानुबन्धयुक्तं दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् । तिर्यक् तृष्णाभयक्षुब्धधादि दुःखं सुखं चाल्पम् ॥ १ ॥
सुखदुःखे मनुजानां मनःशरीराश्रये बहुविकल्पे । सुखमेव तु देवानामल्पं दुःखं तु मनसिभवम् ॥ २ ॥” इत्यादि, एवम्-
छिन्नंभि संसयंमी जाइजरामरणविष्णुमुक्तेणं । सो समणो पबहतो तिहिं तु सह खंडियसएहिं ॥ ६२९ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवरमत्र नानात्वं त्रिभिः खण्डिकश्चैतरिति ॥

अष्टमो गणवरः समाप्तः ॥

ते पबइए सोएं अपलो आगच्छई जिणसगासं । वच्छामि ण वंदामी वंदित्ता पजुवासामि ॥ ६३० ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवरमचलभ्राता आगच्छति जिनसकाशमिति विशेषः,

आमट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणविष्णुमुक्तेणं । नामेण ण गोस्सेण य सबभूसवदरिप्पीण ॥ ६३१ ॥
अस्याः सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मत्ते पुण्णपावं अत्थी नत्थित्ति संसओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६३२ ॥
किं पुण्यपाये स्तः किं या नेति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत्, अयं च संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिप्रभवो दर्शना-
न्तरविरुद्धश्रुतिप्रभवश्च, तानि चामूनि वेदपदानि—‘पुरुष एवेदं ग्निं सर्वमित्यादि, अस्य यथा द्वितीयगणधरवक्तृक्यतायां
व्याख्या तयाऽत्रापि, तथा सौम्य ! अचलभ्रातस्त्वमित्थं मन्यसे—दर्शनविप्रतिपत्तिश्चात्र, तत्र केषांचिद्दर्शनं—पुण्यमे-

धेकमस्ति न पापं, तदेव चावाप्तमर्क्योपस्थं स्वर्गाय क्षीयमाणं मनुष्यतिर्थद्वारकादिभवकलाय, तदशेषक्षयाच्च मोक्ष इति,
 यथा अत्यन्तपथ्याहारसेयनादुत्कृष्टमारोग्यसुखं भवति, किञ्चित्पथ्याहारपरिवर्जनाच्चारोग्यसुखहानिः, अशेषाहारपरिक्षयाच्च
 सुखाभायकल्पोऽपघर्गः, अन्येषां तु पापमेवैकं, न पुण्यमस्ति, तदेव चोत्तमास्थामनुप्राप्तं नारकभवायालं, क्षीयमाणं
 तिर्यङ्गरामरभवायेति, तदत्यन्तक्षयाच्च मोक्ष इति, यथा अत्यन्तापथ्याहारसेवनात् परममनारोग्यं, तस्यैव किञ्चित्किञ्चि-
 दपकर्पादारोग्यसुखं, अग्रेषपरित्यागात् मृतिकल्पो मोक्ष इति, अन्येषां तूभयमप्यन्योऽन्यानुविद्धस्वरूपकल्पं समिश्र-
 सुखदुःखारूपहेतुफलभूतं, तथाहि-नैकान्ततः किल संसारिणः सुखं दुःखं वाऽस्ति, देवानामपि चैर्व्यादियुक्तत्वात्, नार-
 काणामपि वा पञ्चेन्द्रियत्वानुभवात्, इत्थंभूतपुण्यपापाख्यवस्तुक्षयाच्च मोक्ष इति, अपरेषां तु स्वतन्त्रमुभयं विविक्ते-
 सुखदुःखकारणं, तत्क्षयाच्च निःश्रेयसायाप्तिरिति, तदेवं दर्शनानां परस्परविरुद्धत्वेनाप्रमाणत्वादस्मिन् विषये
 सुखदुःखकारणं इति । तथा 'पुण्यः पुण्येने'त्यादिना प्रतिपादिता तत्सत्ता, ततः संशयः, तत्र वेदपदानां स्वार्थं, अशब्दात्
 प्रमाणाभाव इति । तथा 'पुण्यः पुण्येने'त्यादिना वेदपदानामर्थः स्वभावपक्षनि-
 युक्तिं हृदयं च, न जानासि, यतस्तेषामवयवमर्थः, तत्र यथा द्वितीयगणधरवक्तव्यतायां वेदपदानामर्थः स्वभावपक्षनि-
 राकरणप्रवणोऽभिहितस्तथाऽत्र वक्तव्यः, सामान्यकर्मसिद्धिरपि तथैव वक्तव्या, यच्च दर्शनानामप्रामाण्यं परस्पर-
 विरुद्धत्वेन मन्यसे तदसाम्प्रतम्, एकस्य प्रमाणत्वात्, तथाहि-पाटलिपुत्रादिविविधस्वरूपाभिधायकाः समग्रस्वरू-
 पाभिधायकयुक्ताः परस्परविरुद्धवचसोऽपि न सर्व एवाप्रमाणतां भजन्ते, तत्र यत्प्रमाणं तत् अप्रमाणनिरासद्वारेण
 प्रदर्शयिष्यामः, तत्र न तावत्पुण्यमेवापचीयमानं दुःखकारणं, तस्य सुखहेतुत्वेनेष्टत्वात्, स्वल्पस्यापि स्वल्पसुख-

साधकत्वात्, तथा घाणीयसो हेमपिण्डादणुरपि सौवर्ण एव घटो भवति, न मार्त्तिको राजतो वेति, न च पुण्याभावो दुःखहेतुस्तस्य निरुपाख्यतया हेतुत्वायोगात्, न च सुखाभाव एव स्वसत्ताविकलो दुःखं, तस्यानुभूयमानत्वात्, ततः स्वानुरूपकारणपूर्विका दुःखानुभूतिः अनुभूतित्यात् सुखानुभूतिवदिति केवलपुण्यवादनिरासः, केवलपापपक्षेऽपि इदमेवोपपत्तिजालं विपरीतं वक्तव्यं, नापि सर्वथाऽन्योऽन्यानुविद्धस्वरूपमुभयात्मकमेकं निरंशवत्स्वन्तरमभ्युपगम्यं युक्तं, सन्मिश्रसुखदुःखाख्यकार्यप्रसङ्गात्, अथ च परस्परपरिहारेण विविक्ते सुखदुःखे अनुभूयेते, तथा स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्, अन्यच्च—केवलसुखानुभवः श्रूयतेऽनुत्तरसुराणां, केवलदुःखानुभवो नारकाणां, न च सर्वथा सन्निम-श्रीकल्पात्कारणादेन विविक्तः कार्यभेदो युक्तः, तस्मादन्येदेव निमित्तं सुखातिशयस्यान्येदेव च दुःखातिशयस्य, न च सर्वधैकरूपस्य सुखातिशयनिबन्धनांशबुद्धिर्दुःखातिशयप्रभवाय दुःखातिशयनिबन्धनांश-बुद्धिः सुखातिशयकारणांशान्या दुःखातिशयप्रभवाय कस्यचित्तुं न्याय्या, भेदप्रसङ्गात्, तथा च यद्बुद्धावपि यस्य बुद्धिर्न भवति तत्ततो भिन्नं प्रतीतमेवेति सर्वधैकरूपता पुण्यपापयोर्न सङ्गता, कर्मसामान्यापेक्षया त्वविरुद्धाऽपि, तथाहि—सातसग्यकराहास्यरतिपुरुषेदशुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यमन्यत् पापं, सर्वं च तत् कर्मेति, तस्माद्विविक्ते पुण्यपापे इति प्रतिपत्तव्यम्, सर्वस्यापि च संसारिण एतदुभयमप्यस्ति, केवलं किञ्चित् कस्यचिदुपशान्तं किञ्चित्क्षयोपशममुपगतं किञ्चित् क्षीणं किञ्चिदुदीर्णं ततः सुखदुःखवैचित्र्यं जन्तूनामिति ।

॥ ३३३ ॥

चिह्नंमि संसयंस्मी जाइजरामरणचिह्नमुक्तेण । सो समणो पयइओ तीहि उ सह खंडियसएहि ॥ ३३३ ॥

नवमो गणपदः समाप्तः ॥

चिह्नंमि संसयंस्मी जाइजरामरणचिह्नमुक्तेण ॥ ३३४ ॥

चिह्नंमि संसयंस्मी जाइजरामरणचिह्नमुक्तेण ॥ ३३५ ॥

ते पयइप सोडं मेयओ आगच्छई जिणसगासं । चक्षामि ण चंदामी चंदित्ता पज्जुवासामि ॥ ३३६ ॥

अस्याः सपावनिका व्याख्या पूर्ववत् । अतः न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ३३६ ॥

किं भक्षे परलोको अरधी नरियत्ति संसओ तुल्लं । वेधपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ३३६ ॥

किं परलोको-भवान्तरगतिलक्षणोऽस्ति किं वा नास्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत् । अयं च संशयस्तत्र विरुद्धवेद-
पदश्रुतिनिरन्यनः, तानि च धेदपदान्यमूनि-‘विज्ञानघन एवेतेभ्यो भूतेभ्यः’ इत्यादीनि, तथा ‘स वै अयमात्मा
ज्ञानमय’ इत्यादीनि च प्रथमगणधरवक्तव्यतायामिव भावनीयानि, तथा सोम्य ! त्वमित्थं मन्यसे-भूतसंज्ञदायधर्म-
क्षेत्रन्यमिति कुतो भवान्तरलक्षणपरलोकसम्भवो, भूतसमुदायविनाशे चैतन्यस्यापि विनाशत्, अन्यथा-भवेदारमा
तथापि स निलोऽनित्यो वा ?, तत्र नित्यपक्षेऽप्रच्युतावुत्पन्नस्थिरैकस्वभावतया विभुतया च परलोकाभावः, अनित्य-
पक्षेऽपि निरन्वयचिन्मरस्वभावतया कारणक्षणस्य सर्वथा विनाशे उत्तरकालमिदं लोकेऽपि क्षणान्तराप्रभव इति

कुतः परलोकसम्भवः ? तत्र वेदानां चार्थः, चशब्दाद्युक्तिं हृदयं च, तेषां च वेदपदानामयमर्थः—तत्र विज्ञानघनेत्यादीनां पूर्वयद्वाच्यः, न च भूतसमुदायश्चेतन्यं, सन्निकृष्टदेहोपलब्धावपि चैतन्यविशेषानुपलम्भात्, इह यस्मिन्नुपलब्धेऽपि यदरस्यं नोपलभ्यते तत् ततो भिन्नं, यथा घटात् पटः, नोपलभ्यते च देहोपलब्धावपि चैतन्यविशेष इति, इतश्च देहादन्यचेतन्यं चलनादिचेष्टानिमित्तत्वात्, इह यत् यस्य चलनादिचेष्टानिमित्तं तत्ततो भिन्नं इष्टं, यथा मरुत् पादपात्, चलनादिचेष्टानिमित्तं च चैतन्यं देहस्य धर्मश्चेतन्यं, किन्त्वात्मनः, तस्य चानादिमत्कर्मसन्तति-समाहिततत्पादुत्पादव्ययधौव्ययुक्तत्वाच्च कर्मपरिणामापेक्षा मनुष्यादिपर्यायनिवृत्त्या देवादिपर्यायान्तरप्राप्तिरस्त्यवि-रुद्धेति परलोकसिद्धिः, यदपि च नित्यानित्यैकान्तपक्षोक्तं दूषणं तदपि जात्यन्तरात्मकनित्यानित्यक्षयलरूपपक्षाम्युप-गमेन तिरस्कृतत्वान्न नो बोधक इति ॥

छिन्नामि संसयमी जाहजरामरणविप्पमुक्केण । सो समणो पवइतो तिहिं उ सह खंडियसएहिं ॥ ३३७ ॥
व्याख्या पूर्ववत् ।
दशमो गणधरः समाप्तः ॥

ते पवइए सोउं पमांस आगच्छई जिणसगासे । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पल्लुवासांमि ॥ ३३८ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवरं प्रभास आगच्छतीति नानात्वं ।
आमदो य जिणेणं जाहजरामरणविप्पमुक्केण । नामेण य गोत्सेण य सवधसवदरिंसीण ॥ ३३९ ॥

अस्याः सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मन्त्रे निधानं अत्थी नत्थिति संसञ्चो तुञ्झ । वेद्यपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६४० ॥

किं निर्याणमस्ति किं नास्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत्, अयं च संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तानि च वेदपदान्यमूनि-‘जरामर्ये वा एतत्सर्वं यदग्निहोत्रं’ तथा ‘सैषा गुहा वुरधगाहो’ तथा ‘द्वे ब्रह्मणी परमपरं च, तत्र परं सत्यं ज्ञानमनन्तरं ब्रह्मे’ति, तेषां धायमर्यस्तव चेतसि वर्तते-यदेतदग्निहोत्रं तत् जरामर्यमेव-यावज्जीवं कर्त्तव्यमिति, अग्निहोत्रक्रिया च भूतवधहेतुत्वात् सवलरूपा, सा च स्वर्गफलैव स्यात्, नापवर्गफला, यावज्जीवमिति चोक्ते कालान्तरं नास्ति यन्नापवर्गहेतुभूतक्रियान्तरारम्भः स्यात्, तस्मात्साधनाभावात् मोक्षाभावः, तदेवममूनि किञ्च वेदपदानि मोक्षाभावप्रतिपादकानि, शेषाणि तु तदस्तिव्यसूचकानि, यतो गुहाऽत्र मुक्तिरूपा, सा च संसाराभिनग्दिना दुरवगाहा-दुष्प्रवेद्या, तथा परं ब्रह्म सत्यं-मोक्षः, अनन्तरं तु ज्ञानमिति, अमूनि मोक्षास्तित्वप्रतिपादकानीति तव संशयः, तथा सौम्य ! त्वमिदं मन्यसे-संसारभवो मोक्षः, संसारश्च रागादिनिबन्धनः, रागादीनां चात्यन्तिकः क्षयोऽनुपपन्नः, तथा हि-रागादयो जन्तोरनादिमन्तो, यच्चानादिमत् न तद्विनाशमाविशति, तथा प्रमाणेन प्रतीतेः, तच्च प्रमाणमिदं-यद् अनादिमत् न तद्विनाशमाविशति, यथाऽऽकाशम्, अनादिमन्तश्च रागादय आत्मनो व्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता वा ? व्यतिरेके सर्वेषां धीतरागत्यप्रसङ्गः, रागादिभ्यो व्यतिरिक्तत्वात्, विवक्षितपुरुषवत्, अथाव्यतिरिक्तास्ततस्तत्प्रक्षये आत्मनोऽपि क्षयप्रसङ्गः, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च कुतस्तस्य धरतुतो मोक्षः ?, तस्यैवाभावादिति, तत्र

वेदपदानां चार्थ, चशब्दात् युक्तिं हृदयं च न जानासि, यतस्तेषामयमर्थः 'जरामर्यं वे'ति वाशब्दोऽप्यर्थे, ततश्च यदेतद-
ग्रिहोन्नं तत् यावज्जीवं—सर्वमपि कालं कर्तव्यम्, वाशब्दात् प्रमुञ्चुभिर्मोक्षहेतुभूतमप्यनुष्ठानं विधेयमिति 'नापवर्गप्रा-
पणक्रियारम्भकालास्तिता निषिद्धा, तथा यद्यपि रागादयो दोषा जन्तोरनादिमन्सस्तथापि कस्यचित्स्त्रीशरीरादिविषु
यथायस्यितवस्तुतत्त्वावगमेन तेषां प्रतिपक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो दृश्यते, ततः सम्भाव्यते विशिष्टकालादिसामग्री-
सद्भावे भावनामकर्मविशेषभावतो निर्मूलमपि क्षयः, अथ यदि प्रतिपक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो दृष्टस्तथापि तेषामात्य-
न्तिकोऽपि क्षयः सम्भवतीति कथमवसीयते?, उच्यते, अन्यत्र तथा प्रतिबन्धग्रहणात्, यथा शीतस्पर्शसम्पाद्या रोमह-
र्षिदयः शीतप्रतिपक्षस्य ग्रहेर्मन्दतायां मन्दा उपलब्धाः उत्कर्षे च निरन्वयविनाशधर्माणाः, ततोऽन्यत्रापि बाधकस्य मन्दतायां
बाध्यस्य मन्दतादर्शनाद्बाधकोत्कर्षे बाध्यस्यावश्यं निरन्वयविनाशो वेदितव्यः, अन्यथा बाधकमन्दतायां मन्दता न स्यात्,
अथास्ति ज्ञानस्य ज्ञानावरणीयं बाधकं, ज्ञानावरणीयकर्ममन्दतायां च ज्ञानस्यापि मनाक् मन्दता, अथ च प्रबलज्ञाना-
वरणीयकर्मोदयोत्कर्षेऽपि न ज्ञानस्य निरन्वयो विनाशः, एवं प्रतिपक्षभावनोत्कर्षेऽपि न रागादीनामत्यन्तोच्छेदो भवि-
ष्यति, तदपुनः द्विविधं हि बाध्यं—सहस्रस्वभावं तदन्यथाभूतं च, तत्र यत् सहस्रस्वभावभूतं तत्र कदाचनपि निरन्वयं
विनाशमुपयाति, ज्ञानं चात्मनः सहस्रस्वभावम्, आत्मा च परिणामिनित्यः, ततोऽत्यन्तप्रकर्षवत्यपि ज्ञानावरणीयकर्मोदये
ज्ञानस्य न निरन्वयो विनाशः, रागादयस्तु लोभादिकर्मविपाकोदयसम्पादितसंज्ञाकास्ततः कर्मणो निर्मूलमपगमे हेऽपि
निर्मूलमपगच्छन्ति, नन्यासतां कर्मसम्पाद्या रागादयः, तथापि कर्मनिवृत्तौ ते निवर्त्तन्ते इति नावश्यं निश्चयो, नहि

दहननिवृत्तौ तत्कृता काष्ठे अद्भारता निवर्तते, तदसत्, यत् इह किञ्चित् क्वचित् निवर्त्यविकारमापादयति, यथा
 अग्निः सुवर्णे द्रवतां, तथाहि—अग्निनिवृत्तौ तत्कृता सुवर्णे द्रवता निवर्तते, किञ्चित् पुनः क्वचित् अनिवर्त्यविकारारम्भकं,
 यथा स एवाग्निः काष्ठे, न खलु श्यामतामात्रमपि काष्ठदहननिवृत्तौ निवर्तते, कर्म चात्मनि अनिवर्त्यविकारारम्भकं
 भवेत्तर्हि यदपि कर्मणा कृतं न कर्मनिवृत्तौ निवर्तते, यथा अग्निना श्यामतामात्रमपि काष्ठे कृतमग्निनिवृत्तौ,
 ततश्च यदेकदा कर्मणाऽऽपादितं मनुष्यत्वममरत्वं कृमिकीटत्वं शिरोवेदनादि च तत्सर्वकालं तथैवावतिष्ठेत्, न चैतत्
 दृश्यते, तस्मान्निवर्त्यविकारारम्भकं कर्म, ततः कर्मनिवृत्तौ रागादीनामपि निवृत्तिः, यदपि च प्रागुपन्यस्तं प्रमाणं
 'यदनादिमत् न तद्विनाशमाविशति यथाऽऽकाश'मिति, तदप्यप्रमाणं, हेतोरनैकान्तिकत्वात्, प्रागभावेन व्यभिचारात्,
 तथाहि—प्रागभावोऽनादिमानपि विनाशमाविशति, अन्यथा कार्यानुत्पत्तेः, भावनाधिकारी च सम्यग्दर्शनादिरतनत्रय-
 सम्पत्समन्वितो वेदितव्यः, इतरस्य तदनुरूपानुष्ठानप्रवृत्त्यभावेन तस्या मिथ्यात्वरूपत्वात्, आह च प्रवचनम्—“नाणी
 त्वमि निरञ्जो चारिती भावणाए जोगो”ति, सा च भावना रागादिदोषनिदानस्वरूपविषयफलगोचरा यथागममवसा-
 तव्या, “जं कुच्छियाणुजोगो पयइविसुद्धस्स चेव जीवस्स । एणसिमो नियाणं बुहाण न य सुंदरं एयं ॥ १ ॥ -रुवंपि
 संकिलेसोऽभिसंगपीइमाइल्लिगाड । परमसुहपच्चणीञ्जो एयंपि असोहणं चेव ॥ २ ॥ विसञ्जो य भंगुरो खलु गुणरहिञ्जो तह
 य तहऽतहारूवो । सपत्तिनिप्फलो केवलं तु मूलं अणत्थाणं ॥ ३ ॥ जम्मजरामरणाई विचित्तरूवो फलं तु संसारो ।
 बुहजणनिषेयकरो एसोवि तहाविहो चेव ॥ ४ ॥ (धर्म. ११६९-१०-१-२) अपिच—सूत्रानुसारेण ज्ञानादिषु यो

नैरन्तर्वैणाभ्यासस्तद्रूपा भावना वेदितव्या, तस्या अपि रागादिप्रतिपक्षत्वात्, नहि तत्त्ववृत्त्या सम्प्रज्ञानाद्यभ्यासव्या-
पृतमतस्तस्य स्वीयरीरामणीकादिविषयः चेत्प्रवृत्तिमावनेति, तथानुपलम्भात्, यदप्युक्तं 'किञ्च-रागादय आत्मनो
न्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता वा' इत्यादि, तदप्युक्तं, भेदाभेदपक्षस्य ज्ञात्यन्तरस्याभ्युपगमात्, केवलभेदाभेदपक्षे
धर्मधर्मिभावानुपपत्तेः, तथाहि-धर्मधर्मिणोरेकान्तेन भेदेऽभ्युपगम्यमाने धर्मिणो निःस्वभावतापत्तिः, स्वभाव-
स्यापि धर्मरतात्, तस्य च ततोऽन्यत्वात्, स्वः भावः स्वभावः स्वस्वैव चात्मीया सत्ता, ननु तदर्थान्तरं धर्मरूपं,
ततो न निःस्वभावतापत्तिरिति चेत् न, इदं स्वरूपसत्ताभ्युपगमे तदपरसत्तासामान्ययोगकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, अपिच-
ज्ञेयत्वादिभिर्धर्मैरननुवेधात् तस्य सर्वथाऽनवगमप्रसङ्गो, 'न ह्यज्ञेयस्वभावं ज्ञातुं शक्यते' इति श्रूयतात्, तथा च तदभा-
वप्रसङ्गः, कदाचिदप्यवगमाभावात्, तथापि तत्त्वत्वाभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गः, अन्यस्यापि यस्य कस्यचित् अनवगतस्य पञ्चभूतादे-
र्भावापत्तेः, एवं च धर्म्यभावे धर्माणामपि ज्ञेयत्वप्रमेयत्वादीनां निराश्रयत्वादभावापत्तिः, नहि धर्मोधाररहिताः. कापि
धर्माः सम्भवन्तीति, अन्यच्च-परस्परमपि तेषां धर्माणामेकान्तेन भेदाभ्युपगमे सत्त्वाद्यभ्युपगमेऽपि सत्त्वाद्यननुवेधात्
कथं भावाभ्युपगमः?, तदन्यसत्त्वादिधर्माभ्युपगमे च धर्मित्वप्रसक्तिरनवस्थावत्ता च, तत्रैकान्तभेदपक्षे धर्मिधर्मभावा-
पत्तिः, नाप्येकान्ताभेदपक्षे, यतस्तस्मिन्नाभ्युपगम्यमाने धर्म्यभावं वा स्यात् धर्मिमात्रं वा, अन्यथैकान्तभेदादयोगात्,
अन्यतराभावे चान्यतरस्याभावः, परस्परनान्तरीयकत्वात्, धर्मानन्तरीयको हि धर्मो धर्मिनान्तरीयकाश्च धर्माः, ततः
कथमेकस्याभावेऽपरस्यावस्थानमिति, कल्पितो धर्मधर्मिभावस्ततो न दूषणमिति चेत्, तर्हि वस्त्वभावप्रसङ्गः, नहि

धर्मधर्मिस्वभावरहितं किञ्चिद्वत्त्वस्ति, धर्मधर्मिभावश्च कल्पित इति तदभावप्रसङ्गः, धर्मो एव कल्पिता न धर्मो
तत्कथमभावप्रसङ्ग इति चेन्न, धर्माणां कल्पनामात्रत्वाभ्युपगमेन परमार्थतोऽस्तत्वाभ्युपगमाद्, तदभावे धर्मिणोऽ-
व्यभावापत्तेः, अथ तदेवैकं स्वलक्षणं सकलसजातीयव्यावृत्त्येकस्वभावं धर्मि विजातीयव्यावृत्तिनिवन्धनाश्च या व्यावृत्तयो
भिन्ना इव कल्पितास्ता धर्माः, ततो न कश्चिदोपः, तदप्ययुक्तम्, एवं कल्पनायां वस्तुनोऽनेकान्तात्मकताप्रसङ्गः, अन्यथा
सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्त्ययोगात्, नहि येनैव स्वभावेन घटाद् व्यावर्त्तते पटस्तेनैव स्तम्भादपि, स्तम्भस्य पटरूपता-
प्रसङ्गे, तथाहि-घटाद् व्यावर्त्तते पटो घटव्यावृत्तिस्वभावतया, स्तम्भादपि चेत् घटव्यावृत्तिस्वभावतयैव व्यावर्त्तते
तर्हि यलात् स्तम्भस्य घटस्वरूपताप्रसङ्गः, अन्यथा ततस्तत्स्वभावतया तद्व्यावृत्त्ययोगात्, तस्मात् यतो व्यावर्त्तते
यत् तत्तद्व्यावृत्तिनिमित्तभूताः स्वभावा अवश्यमभ्युपगन्तव्याः, ते च नैकान्तेन धर्मिणो भिन्नास्तदभावप्रसङ्गात्, तथा
च तदवश्य एव पूर्वोक्तो दोषः, तस्मान्निन्नाभिन्नाः, भेदाभेदोऽपि धर्मधर्मिणोः कथमिति चेत्, उच्यते, इह यद्यपि
तादात्म्येन धर्मिणा धर्माः सर्वे लोलीभावेन व्याप्तास्तथाऽप्ययं धर्मो एते धर्मा इति परस्परं भेदोऽप्यस्ति, अन्यथा
तद्भावानुपपत्तिः, तथा च सति प्रतीतिवाचाः मिथो भेदोऽपि च विशिष्टान्योऽन्यानुवेधेन सर्वधर्मिणां धर्मिणा व्याप्तत्वात्
अभेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तस्य धर्मो इति सम्वन्धानुपपत्तिः, ततश्च न सर्वेषां वीतरागत्वप्रसङ्गः, केवलभेदस्यानभ्युपग-
मात्, नापि दोषक्षये तदात्मनोऽपि क्षयः, केवलाभेदस्यानभ्युपगमादिति न काचित् श्रुतिः ॥

छिन्नमि संसयंभी जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । सो समणो पव्हतो तिहिं उ सह खंडिपसएहिं ॥ ६४१ ॥
व्याख्या पूर्ववत् ।

एकादशो गणधरः समाप्तः ॥

बुद्धा गणधरसंशयापनयनवक्तव्यता, साम्प्रतमेतेषामेव वक्तव्यताशेषप्रतिपादनार्थं द्वारागाथामाह—
खित्ते काले जन्मे गुत्तमगारछडमत्थपरिआए । केवल्लिअ आउ आगम परिनिवाणे सवे चेव ॥ ६४२ ॥
अत्र एकारान्ताः शब्दाः प्राकृतत्वात् प्रथमाद्वितीयान्ता द्रष्टव्याः, ततोऽयमर्थः—गणधरानधिकृत्य क्षेत्रं—जनपदग्रा-
मनगरादि वक्तव्यं, जन्मभूमिर्वाच्येत्यर्थः, तथा कालो नक्षत्रचन्द्रयोगोपलक्षितो वाच्यः, तथा जन्म वक्तव्यं, जन्म च
मातापित्राभ्युत्पत्तिव्यती मातापितरौ वाच्यौ, तथा गोत्रं यत् यस्य तद्वाच्यम्, 'अगारछडमत्थपरियाए' इति पर्यायशब्दः
प्रत्येकमभिसम्बध्यते, अगारपर्यायः—गृहस्थपर्यायो वाच्यः, तथा छद्मस्थपर्यायश्चेति, तथा केवल्लिपर्यायो वाच्यः, सर्वोयुष्कं
वाच्यं, तथा आगमो वाच्यः—कस्य क आगम आसीदिति, तथा परिनिर्वाणं वाच्यं—कस्य भगवति सति परिनिर्वाण-
मासीत्?, कस्य या भगवति परिनिर्वृते इति, तथा तपो वक्तव्यं—यथा किं केनापवर्गे गच्छता तप आचरितमिति,
चशब्दात् संहननादि च वक्तव्यमिति, गाथासमुदायार्थः ॥ इदानीमवयवार्थः प्रतिपाद्यते, तत्र आद्यद्वारावयवार्थो-
भिहितस्या प्राह—

मगहा गुन्वरगामे जाया तिन्नेव गोयमसगुत्ता । कुल्लागसन्निवेसे जाउ वियत्तो सुहम्मो ज ॥ ६४३ ॥

मोरीअसंनिवेसे दो भायर मंडि-मोरिआ जाया। अयलो अ कोसलाए मिहिलाए अकंपिओ जाओ ॥ ६४४॥
तुंगीअसंनिवेसे मेअजो चच्छभूमिए जाओ। भगवंपि य पभासो रायगिहे गणहरो जाओ ॥ ६४५ ॥
मगथेपु जनपदेपु गोव्वरग्रामे जाताखय एवाद्या गणधराः, कथम्भूता एते त्रयोऽपीत्याह—‘गौतमसगोत्राः’ सह
गोत्रं येषां ते सगोत्राः गौतमेन गोत्रेण सगोत्रा गौतमसगोत्राः, गौतमाभिधगोत्रयुक्ता इत्यर्थः, तथा कोट्टाकसन्निवेदो
जातोऽव्यक्तः सुधर्मश्च, मौर्यसन्निवेदो द्वौ श्चातरौ मण्डिकमौर्यौ जातौ, अचलश्च कोशलायां मिथिलायामकम्पिको जात
इति, बुद्धिके सन्निवेदो वत्सभूमौ कौशाम्बीविषये इत्यर्थः, मेतार्यो जातः, भगवानपि च प्रभासो राजगृहे गणधरो
जातः ॥ सम्प्रति कालद्वारावयवार्थः प्रतिपाद्यः, कालश्च नक्षत्रचन्द्रयोगोपलक्षित इति यत् यस्य गणभृतां नक्षत्रं

तदभिधित्सुराह—
जेद्दा कत्तिय सार्इ सवणो हत्थुत्तरा महाओ अ। रोहिणि उत्तरसादा भिगसिर तह अस्सिणी पुस्सो ॥ ६४६॥
इन्द्रभूतेर्जन्मनक्षत्रं ज्येष्ठा अग्निभूतेः कृत्तिकाः वायुभूतेः स्वातिर्व्यकस्य श्रवणः सुधर्मस्य हस्त उत्तरो यासां ता
हस्तोत्तरा उत्तराफाल्गुन्य इत्यर्थः, मण्डिकस्य मघाः, मौर्यस्य रोहिणी, अकम्पिकस्य उत्तरापादाः, अचलश्चातुः मृगशिरः,
मेतार्यस्य अश्विनी, प्रभासस्य पुष्यः ॥ अधुना जन्मद्वारं प्रतिपाद्यं, जन्म च मातापित्रायत्तमिति गणभृतां मातापितरा-
वेव प्रतिपादयति—

वसुभूई धणमित्तो धम्मिल धणदेव मोरिए चेव। देवे वसू अ दत्ते बले अ पिअरो गणहराणं ॥ ६४७ ॥

आद्यानां त्रयाणां गणभृतां पिता वसुभृतिः, व्यक्तस्य घनमित्रः, सुधर्मस्य धम्मिष्ठः, मण्डिकस्य धनदेवः, मौर्यस्य मौर्यः, अकम्पिकस्य देवः, अचलभ्रातुर्वसुः, मेतार्यस्य दत्तः, प्रभासस्य बलः, एवं पितरो गणधराणां भवन्ति ॥

पुहवी अ चारुणी भद्रिला य विजयदेवा तदा जयंती य । नन्दा य वरुणदेवा अर्द्धभद्रा य मायरो ॥ ६४८ ॥

आद्यानां त्रयाणां गणभृतां माता पृथिवी, व्यक्तस्य चारुणी, सुधर्मस्य भद्रिला, मण्डिकमौर्यपुत्राणां विजयदेवा पितृभेदेन, धनदेवं पञ्चत्सुपागते मण्डिकपुत्रसहिता मौर्येण घृता, ततो मौर्यो जातः, अविरोधश्च तस्मिन् देशे इत्यद्वयं, जयन्ती माता अकम्पिकस्य, नन्दा अचलभ्रातुः, वरुणदेवा मेतार्यस्य अतिभद्रा प्रभासस्य ॥ सम्प्रति गौत्रद्वाराभिधानार्थमाह—

तिस्रि य गोयमगुत्ता भारद्वा अगिगवेस वासिष्ठा । कासव गोअम हरिअ कोडिबहुगं च गुत्ताहं ॥ ६४९ ॥

त्रय आद्या गणभृतो गौतमगोत्राः, भारद्वाजो व्यक्तः, अन्निवेशयानः सुधर्मः, वासिष्ठो मण्डिकः, काश्यपो मौर्यिकः, गौतमोऽकम्पिकः, हरितोऽचलभ्राता, कौण्डिन्यो मेतार्यः प्रभासश्च ॥ अधुना अगारपर्यायद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

पन्ना छायालीसा वायाला होइ पन्न पन्ना य । तेवन्न पंचसट्ठी अडयालीसा य छायाला ॥ ६५० ॥

छत्तीसा सोलसगं अगारवासो भवे गणहराणं । छलमत्थं परियागं अहक्कमं कित्तइस्सामि ॥ ६५१ ॥

इन्द्रभूतेरगारपर्यायः पञ्चाशद्वर्षाणि, अग्निभूतेः पद्मत्वारिश्वाद्, वायुभूतेर्द्वान्वत्वारिश्वात्, व्यक्तस्य पञ्चाशत्, सुधर्मः

पञ्चाशत्; मण्डिकस्य पञ्चपट्टिः, मौर्यस्य त्रिपञ्चाशत्, अकम्पितस्याष्टाचत्वारिंशत्, अचलभ्रातुः पद्मचत्वारिंशत्, मेतार्यस्य पद्मत्रिंशत्, प्रभासस्य षोडश । अत ऊर्ध्वं छद्मस्थपर्यायं यथाक्रमं कीर्तयिष्यामि ॥ प्रतिज्ञातमेवाह—

नीसा चारस दसगं चारस चागल चउदसदुगं च । नवगं चारस दस अट्टगं च छउमत्थपरिआओ ॥ ६५२ ॥
इन्द्रभूतेऽछद्मस्थपर्यायलिङ्गद्वर्षाणि, अग्निभूतेर्द्वोदश वायुभूतेर्वर्षदशकं व्यक्तस्य द्वादश सुधर्मणो द्वाचत्वारिंशत् मण्डिकस्य चतुर्दश मौर्यस्यापि चतुर्दश अकम्पितस्य वर्षनवकं अचलभ्रातुर्द्वादश वर्षाणि मेतार्यस्य दश प्रभासस्य वर्षा-
ष्टकमेवमेव यथाक्रमं छद्मस्थपर्यायः ॥ केवलपर्यायपरिज्ञानोपायमाह—

छउमत्थपरियागं अगरवासं च युक्सित्ताणं । सवाउअस्स सेसं जिणपरियागं विद्याणाहि ॥ ६५३ ॥
चारस सोलस अट्टारसेव अट्टारसेव अट्टेव । सोलस सोलस इगवीस चउदस सोले अ सोले अ ॥ ६५४ ॥
छद्मस्थपर्यायमगारवासं च व्यवकलय्य यत् सर्वायुक्तस्य शेषं तत् जिनपर्यायं विजानीहि, स चायं जिनपर्यायः,
इन्द्रभूतेः केवलपर्यायो द्वादश वर्षाणि, अग्निभूतेः षोडश, वायुभूतेरष्टादश, व्यक्तस्याष्टादश, सुधर्मणोऽष्टौ, मण्डिकस्य
षोडश, मौर्यपुत्रस्य षोडश, अकम्पितस्य एकविंशतिः, अचलभ्रातुश्चतुर्दश, मेतार्यस्य षोडश, प्रभासस्य षोडश ॥
सम्प्रति सर्वायुक्तमाह—

चाणउई चउहत्तारि सत्तारि तत्तो भवे असीई य । एगं च सयं तत्तो तेसीई पंचनउई आ ॥ ६५५ ॥
अट्टत्तारिं च वासा तत्तो वावत्तारिं च वासाइं । वावट्ठी चत्ता खलु सव्वगणहराउअं एअं ॥ ६५६ ॥

इन्द्रभूतेः सर्वयुद्धिनवतिर्वर्षाणि, अग्निभूतेश्चतुःसप्ततिः, वायुभूतः सप्ततिः, व्यक्तस्य अशीतिः, सुधर्मस्य एकं वर्षशतं, मण्डिकस्य पञ्चनवतिर्वर्षाणि, सौर्यपुत्रस्य त्र्यशीतिः, अकम्पिकस्याष्टसप्ततिः, अचलभ्रातुर्द्वादशसप्ततिः, मेतार्यस्य द्वापटिः, प्रभासस्य चत्वारिंशत्, एवं क्रमेण गणधराणां सर्वयुष्कमिति ॥ आगमद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सधे य माहणा जचा, सधे अजज्ञावया विळ । सधे इवालसंगीआ, सधे चउदसपुविणो ॥ ६५७ ॥

सर्वे ब्राह्मणा जाताः—प्रशस्तजातिकुलोत्पन्नाः, तथा सर्वेऽध्यापका-उपाध्याया विदन्तीति विदो—विद्वांसः, चतुर्द्वादश्यास्थानपरगमनात्, तानि चतुर्दश विद्यास्थानान्यमूनि—“अङ्गानि वेदाश्चत्वारो, भीमांसा न्यायविस्तरः । धर्म-शास्त्रं पुराणं च, विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥ १ ॥” तत्राङ्गानि षट्, तद्यथा—शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषं वेति, षण् गृहस्थागम उक्तः, लोकोत्तरागमप्रतिपादनार्थमाह—सर्वे द्वादशाङ्गिनः, तत्र स्वल्पेनापि द्वादशाङ्गाध्ययनेन द्वादशाङ्गिनोऽभिधीयन्ते ततः सम्पूर्णद्वादशाङ्गज्ञापनार्थमाह—सर्वे चतुर्दशपूर्वेणः ॥ परिनिर्वाणद्वारमाह—

परिनिष्ठुया गणहरा जीवन्ते नायए नव जणा उ । इंदभूह सुहम्मो अ रायगिहे निष्ठुए वीरे ॥ ६५८ ॥

जीयति ज्ञातके—ज्ञातकुलोत्पन्ने वीरे भगवति नव जनाः—इन्द्रभूतिसुधर्मस्वामिवर्जाः परिनिर्धृताः, इन्द्रभूतिः सुधर्मश्च स्वामिनि वीरे निर्धृते परिनिर्धृतः, तत्रापि प्रथममिन्द्रभूतिः पश्चात्सुधर्मस्वामी, यश्च यश्च कालं करोति स स सुधर्मस्वामिनो गणं ददाति, तेषां तथाविधसन्तानप्रवृत्तिहेतुभूताचार्यासम्भवात्, सुधर्मस्वामी तु कालं कुर्वन् निजशिष्याय जन्मस्वामिने गणं समर्पितवान् ॥ अधुना तपोद्वारमाह—

॥ वंद्याने ॥ ३५९ ॥

[illegible]

आमर्षीकस्याद्यथापि निगमः, अन्तरङ्गवहिरङ्गव्याख्यासः कृतः, तत्र काव्य-
 र्धसूत्रप्रणेवृणां तीर्थकरगणधराणां अन्तरङ्गवहिरङ्गव्याख्यासः कृतः, ॥ ६६० ॥
 कालस्य च द्रव्यपर्यायत्वेनान्तरङ्गत्वाद् प्रथममुपन्यासः कृतः, तत्र काव्य-
 मुख्ये, द्वारगाथायां ॥ क्षेत्रस्यावपथकव्यत्वात् प्रथममुपन्यासः कृतः, तत्र काव्य-
 नामस्यापने सुज्ञाने इति ते अनादृत्य द्रव्याविकालप्रतिपादनार्थमाह—
 द्रव्ये अत्र अहर्द्वय उच्यते, 'अज्ञा' इति चन्द्रसूर्यादिक्रियाविशिष्टोऽर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्त-
 नामस्यापने सुज्ञाने इति ते अनादृत्य द्रव्याविकालप्रतिपादनार्थमाह—
 द्रव्ये अत्र अहर्द्वय उच्यते, 'अज्ञा' इति चन्द्रसूर्यादिक्रियाविशिष्टोऽर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्त-

[illegible]

‘भावे’ इति औदयिकादिभावकालः, सादिसपर्यवसानादिभेदभिन्नो वाच्यः, प्रकृतं तु भावकालेनाधिकारः, एष गाथा-
समासार्थः ॥ साम्प्रतमर्थयथाधोऽभिधीयते, तत्र आद्यद्वारावयवार्थमभिधित्सुराह—

चेयणमचेयणस्त य दधस्त ठिई उ जा चउविगप्पा । सो होह दवकालो अहवा दविअं तु तं चेव ॥ ३३९ ॥

चेतनस्य—देवादेरचेतनस्य—पुद्गलदेः द्रव्यस्य या स्थितिः चतुर्विकल्पा—सादिसपर्यवसानादिभेदेन चतुर्भेदा
स भवति द्रव्यस्य कालो द्रव्यकालः, अथवा द्रव्यं तु तदेव—द्रव्यमेव कालो द्रव्यकालः ॥ चेतनाचेतनद्रव्यस्य चतुर्वि-
धस्थितिप्रदर्शनार्थमाह—

गइ सिद्धा भविआ या अभविअ पुग्गल अणागयद्धा य । तीयद्ध तिन्नि काया जीवाजीवद्धिई चउह्हा ॥ ३४० ॥

‘गइ’ति देवादिगतिमधिकृत्य जीवाः सादिसपर्यवसानाः, ‘सिद्ध’ति सिद्धाः प्रत्येकं सिद्धत्वेन साद्यपर्यवसानाः,
‘भविया या’इति भव्याश्च भव्यत्वमधिकृत्य केचन अनादिसपर्यवसानाः, ‘अभविय’त्ति अभव्याः खल्वभव्यतयाऽ-
नाद्यपर्यवसानाः, एवं जीवस्थितिश्चतुर्भङ्गिका, ‘पुग्गल’त्ति पूरणगलनधर्माणः पुद्गला-द्विप्रदेशादयः स्कन्धाः, ते च
पुद्गलदेन सादिसपर्यवसानाः, तथा ‘अणागयद्धा य’ इति अनागताद्धा—अनागतकालः, स च वर्तमानसमयादि-
तया सादिः अनन्तत्वादपर्यवसानः, तथा ‘तीयद्ध’त्ति अतीतः कालोऽनन्तत्वादनदिः साम्प्रतसमयविवक्षायां सपर्यव-
मान इति, तथा ‘तिन्नि काय’त्ति त्रयः कायाः—धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायाः खल्वनाद्यपर्यवसानाः, एषा
अजीवचतुर्भङ्गिका, एवं जीवाजीवस्थितिश्चतुर्धेति ॥ साम्प्रतमद्वाकालद्वारावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह—

समयाऽऽचलिअ मुहुत्सा दिवस् अहोरत्त पक्ख मासो य । संवच्छर जुग पलिया सागर ओसप्पि परिअट्टा ॥ ६६३ ॥
 परमनिकृष्टः कालः समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनप्रतिपादितपट्टसाटिकापाटनद्वयान्तादवसेयः, जघन्ययुकासंख्या-
 तकृतमयसमुदायलक्षणा आवलिका, द्विघटिको मुहूर्तः, चतुष्प्रहरात्मको दिवसः, यदिवा यावदाकाशखण्डमादित्येन स्वप्र-
 भाभिर्ग्याप्तं तावदाकाशपरिभ्रमणच्छिन्नः कालो दिवसः, अहोरात्रः अष्टप्रहरात्मकः, रात्रिदिवमित्यर्थः, पक्षः पञ्चदशाहो-
 रात्रारमकः, मासस्तद्द्विगुणः, चः समुचये, संवत्सरो-द्वादशमासात्मको, युगं पञ्चसंवत्सरं, असंख्येययुगात्मकं 'पलिय'स्ति
 पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पठ्योपमं, 'सागर'स्ति पत्योपमदशकोटीकोट्यात्मकं सागरोपमम्, उत्सर्पिणी-सागरोपमद-
 शकोटीकोट्यात्मिका उत्सर्पिणी, उत्सर्पिणीग्रहेनावसर्पिण्यपि सूचिता, सापि सागरोपमदशकोटिकोट्यात्मिका, अनन्तो-
 त्सर्पिण्यारमकः परावर्तः, स च ब्रह्मादिभेदभिन्नः पञ्चसङ्ग्रहटीकातो वेदितव्यः ॥ सम्प्रति यथायुष्ककालद्वारमुच्यते—

तत्राज्जाकाल एवायुःकर्मानुभवविशिष्टः सर्वजीवानां वर्त्तनादिमयो यथायुष्ककालोऽभिधीयते, तथा चाह—
 नेरइय-तिरिय-मणुस्स-देवाण अहाउअं तु जं जेण । निव्वत्तिअमन्नभवे पालंति अहाउकालो सो ॥ ६६४ ॥
 नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवानां यथायुष्कमेव यत् येन निर्वर्त्तितं-रौब्रध्वानादिना कृतमन्यभवे-अन्यस्मिन् जन्मनि तत्तद्यदा

विपाकतस्त एवानुपालयन्ति स यथायुष्ककालः ॥ साम्प्रतमुपक्रमद्वारमाह—

दुविहोचक्खमकालो सामायारी अहाउअं चेव । सामायारी तिचिहा ओहे दसहा पयंविभागे ॥ ६६५ ॥
 द्विविधश्चासावुपक्रमकालश्च द्विविधोपक्रमकालः, तदेव द्वैविध्यमुपदर्शयति-सामायारी अहाउयं चेव'स्ति पदैकदेशे

पदसमुदायोपचारात् सामाचार्युपक्रमकालो यथायुष्कोपक्रमकालश्चेति द्रष्टव्यं, तत्र समाचरणं समाचारः—शिष्टाचरितः क्रियाकलापः, समाचार एव सामाचार्यं, भेषजादित्वात् स्वार्थे व्यण्, स्त्रीविवक्षायां डी, ड्याम् 'अत' इत्यकारलोपः, 'तद्धितव्यञ्जना'दिति यकारलोपः, उपक्रमणम्—उपरितनश्रुतादिह तस्याः सामाचार्या आनयनमुपक्रमः, सामाचार्या उपक्रमः सामाचार्युपक्रमः स चासौ कालश्च सामाचार्युपक्रमकालः, तथा यथायुष्कस्योपक्रमणं—दीर्घकालभोग्यस्य स्वरूप-तरकालेन क्षणं यथाऽऽयुष्कोपक्रमः स चासौ कालश्च यथायुष्कोपक्रमकालः, तत्र सामाचारी त्रिविधा—ओघे दशविधा पदविभागे च, तत्र ओघः—सामान्यं ओघसामाचारी—सामान्यतः सङ्क्षेपाभिधानरूपा, सा च ओघनिर्युक्तिः, दशधा-सामाचारी—इच्छाकारादिलक्षणा, पदविभागसामाचारी छेदसूत्राणि, तत्र ओघसामाचारी नवमात् पूर्वोत्तरीयाद्वस्तुन आचाराभिधानात्, तत्रापि विंशतितमात् प्राभृतात्, तत्राप्योघप्राभृतात् निर्व्यूढा, एतदुक्तं भवति—साम्प्रतकालप्रव्रजितानां तावद्युत्तरपरिज्ञानशकिकलानामायुष्कादिद्वासमपेक्ष्य प्रत्यासन्नोक्तेति, दशविधसामाचारी पुनः पड्विंशति-तमादुत्तराभ्ययनात् स्वरूपतरकालप्रव्रजितपरिज्ञानार्थं निर्व्यूढा, पदविभागसामाचार्यपि छेदसूत्रलक्षणा नवमपूर्वादेव निर्व्यूदेति ॥ साम्प्रतमोघनिर्युक्तिर्वक्तव्या, सा च महत्त्वात् पृथगग्रन्थान्तररूपा कृता ॥ सम्प्रति दशविधसामाचारीप्रति-पादनार्थमाह—

इच्छा मिच्छा तहकारे आवस्सिआ य निसीहिआ । आपुच्छा य पडिपुच्छणा छंदणा य निमंतणा ॥ ६६६ ॥
उयसंपया य काले सामायारी भवे दसविहा उ । एएसिं तु पयाणं पत्तेय परूवणं वुच्छं ॥ ६६७ ॥

एषणमिच्छा करणं कारः, तत्र कारशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, इच्छया—चलाभियोगमन्तरेण करणमिच्छाकारः, तथा च-इच्छाकारेण ममेदं कुर्विति, तथा मिथ्या वितथमनृतमिति पर्यायाः, मिथ्याकरणं मिथ्याकारः, मिथ्याक्रियेत्यर्थः, तथा च संयमयोगवितथाचरणे चित्तजिनवचनसाराः साधवस्तत्क्रियाया वैतथ्यप्रदर्शनाय मिथ्याकारं कुर्वते, मिथ्याक्रियेयमिति, तथाकरणं तथाकारः, स च सूत्रप्रश्नगोचरो यथा भवन्निरुक्तं तथेदमित्येवंस्वरूपः, अवश्यं पर्यायोऽवश्यशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति, ततोऽवश्यस्य—अवश्यं कर्तव्यस्य क्रिया आवश्यकी 'योपान्त्यगुरूपान्त्यमाहुर्जि'ति बुज् आवश्यकी, चः समुच्चये, तथा निषेधेन निर्वृत्ता नैषेधिकी, आपृच्छनमापृच्छा विहारभूमिगमनादियु प्रयोजनेषु गुरोः कार्या, चः पूर्वपत्, तथा प्रतिपृच्छा, सा च प्राप्तिर्युक्तेनापि करणकाले कार्या, निषिद्धेन वा प्रयोजनतः कर्तुं कामेनेति, तथा छन्दना-प्रागृहीतेनाशनादिना आमन्त्रणा कार्या, तथा निमन्त्रणा—अगृहीतेनैवाशनादिना अहं भवदर्थमशनाद्यानयामीत्येवं भूता, उपसम्पद्य विधिना देया, एवं काले—कालविषया सामाचारी भवेद्दत्तविधा ॥ एवं तावत्समासत उक्ता, सम्प्रति प्रपञ्चतः प्रतिपदमभिधिरुदिरिदमाह—एतेषां पदानां तुर्विशेषणे विषयप्रदर्शनेन प्रत्येकं पृथक् पृथक् प्ररूपणां वक्ष्ये इति गाथाद्वयसमासार्थः ॥ तत्रेच्छाकारो येष्वर्थेषु क्रियते तत्प्रदर्शनार्थमाह—

जइ अब्भत्थिज्ज परं कारणजाए करिज्ज से कोइ । तत्थवि इच्छाकारो न कप्पइ बलाभिओगो उ ॥ ६६८ ॥

‘यदि’ इत्यभ्युपगमे, अन्यथा साधूनामकारणे अभ्यर्थनैव न कल्पते, ततश्च यदि अभ्यर्थयेत् परं-अन्यं साधुं प्रामादौ कारणजाते समुत्पन्ने सति, ततस्तेनाभ्यर्थयमानेन इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः, यद्विवा अनभ्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यः साधुः

‘से’ तस्य कर्तुं कामस्य कस्यचित्साधोः कारणजातं कुर्यात् तत्रापि तेनानभ्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुं कामेन इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः, इह विरलाः केचिदनभ्यर्थिता एव परकार्यकर्तार इति कोऽपीति ग्रहणं, अथ कस्मादिच्छाकारप्रयोगः क्रियते ? उच्यते, बलाभियोगो न कल्प्यते इति सूचनार्थः, उक्तं यतो न कल्पते बलाभियोगः साधूनां, तत इच्छाकार-प्रयोगः कर्तव्यः, तुशब्दः क्वचित् बलाभियोगोऽपि कल्पते इति सूचनार्थः ॥ उक्ताथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह—
अबुधवगयन्मि नज्जइ अब्भस्येत्वं न वदइ परो उ(ओ) । अणिगूहि अबलविरिएण साहुणा ताव होअवं ॥ ६६९ ॥
यदि अभ्यर्थयेत् परमित्येतस्मिन् यदिशब्दप्रदर्शितेऽभ्युपगमे सति ज्ञायते, किमित्याह—अभ्यर्थयितुं न वर्चते—न युज्यते परः, किमित्यत आह—न निगूहते बलवीर्यं यस्तेन, बलं शरीरं वीर्यम्—आन्तरः शक्तिविशेषः, तावच्छब्दः प्रस्तुता-र्थप्रदर्शक एव, अनिगूहितबलवीर्येण तावत्साधुना भवितव्यं, पाठान्तरं वा “अणिगूहियबलविरिएण जेण साहुण होयवं” भस्मायमर्थः—येन कारणेन अनिगूहितबलवीर्येण साधुना भवितव्यमिति युक्तिः ततोऽभ्यर्थयितुं न युज्यते पर इति ॥
आह—इत्थं तर्ह्यभ्यर्थनाविषयेच्छाकारोपन्यासोऽनर्थकः, उच्यते—

जइ हुज्ज तस्स अनलो कज्जस्स वियाणइ न वा वाणं । गेलन्नाइहि वि हुज्जा वावडो करणेहिं सो ॥ ३७० ॥
यदि भवेत्तस्य—प्रस्तुतस्य कार्यस्यानलः—असमर्थः, यदिवा न विजानाति तत्कार्यं कर्तुं, वाणमिति निपातः पूरणार्थः, गलनादिभिर्वा भवेत् व्यापृतः कारणैरसौ तदा सज्जातद्वितीयपदोऽभ्यर्थनागोचरमिच्छाकारं रत्नाधिकं विहायान्येषां करोति ॥ तथाचाह—

॥ ६७१ ॥

राहणियं चञ्चिता इच्छाकारं करेइ सेसाणं । एअं मज्झं कज्जं तुभेह करेह इच्छाए ॥ ६७१ ॥
रत्नानि द्विविधानि-द्रव्यरत्नानि भावरत्नानि च, तत्र भरकतचञ्चेन्द्रनीलवैडूर्यादीनि द्रव्यरत्नानि, सुखमधिकृत्य
तेषामनेकान्तिकत्वादनात्यन्तिकत्वाच्च, भावरत्नानि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि, सुखनिबन्धनतामङ्गीकृत्य तेषामेका-
न्तिकत्वात् आत्यन्तिकत्वाच्च, भावरत्नैरधिको रत्नाधिकस्तं रत्नाधिकं वर्जयित्वा इच्छाकारं करोति शेषाणां, कथमि-
त्याह-एतत् मे कार्य-यस्त्रसीयनिकादि यूयं कुरुत इच्छया, न वलाभियोगेनेति । तत्र यदुक्तम्-‘जइ अब्भत्थेज्ज परं कारण-
जाते’ इति, तत्र प्रथमगाथया यदीत्यस्य भावार्थ उपदर्शितः, द्वितीयगाथया कारणजातानि कथितानि, अनया तु
पूर्यधिनाभ्यर्थनाविषयो दर्शितः उत्तरार्द्धेन त्वभ्यर्थनायाः स्वरूपम् ॥ सम्प्रति ‘करेज्ज वा से कोइ’ इत्यस्य गाथायवचस्या-
वययार्थः प्रतिपादनीयः, तत्रान्यकरणसम्भवकारणप्रतिपादनायाह—

॥ ६७२ ॥

अहंयावि विणासंतं अब्भत्थंतं चं अन्न ददूणं । अत्तो कोइ भणिज्जा तं साहुं निज्जरट्ठिओ ॥ ६७२ ॥
अथयेति ‘जइ अब्भत्थेज्ज परं कारणजाए’ इत्यपेक्षया प्रकारान्तरताद्योतनार्थं, विनाशयन्तं चिकीर्षितं कार्यम्,
अविशब्दात् सोऽन्यस्मिन् गुरुतरे कार्ये समर्थस्ततो यदि स तत्र व्याप्तो भवति तर्हि ततो गुरुतरं प्रयोजनं सीदतीति
परिभाषाविनाशयन्तमपि, यदिवा स्वयमसमर्थतयाऽभिलषितकार्यकारणाय साधुमन्यमभ्यर्थयन्तं दृष्ट्वा निर्जिरार्थी
कोऽप्यन्यः साधुस्तं साधुं भणेत । किं भणेदित्याह—

॥ ६७३ ॥

अहयं तुवमं एअं कज्जं तु करेमि इच्छकारेणं । तत्थवि सो इच्छं से करेइ मज्जायमूलीअं ॥ ६७३ ॥

अहमित्यात्मनिर्देशो, युष्माकमेतत्कर्तुमभीष्टं कार्यं करोमीच्छाकारेण-युष्माकमिच्छाक्रियया, न चलादित्यर्थः, तत्रापि स कारापकः साधुः 'इच्छ'न्ति इच्छाकारं 'से' तस्य स्वयमिच्छाकारेण कर्तुमभ्युद्यतस्य करोति, नन्वसौ तेनेच्छाकारेण याचितः किमर्थं इच्छाकारं करोतीत्यत आह-'मर्यादामूलीयं' मर्यादा-साधूनां व्यवस्था तस्यां मूलं मर्यादामूलं तत्र भवो मर्यादामूलीयः इच्छाकारस्तं, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति हेतौ द्वितीया, ततोऽय-मर्थः-मर्यादामूलभूत इच्छाकारः, तथाहि-साधूनामियं मर्यादा-न किञ्चिदिच्छान्वयतिरेकेण कश्चिन्कारयितव्यः ॥ तदेवं व्याख्यातोऽधिकृतो गाथावयवः, सम्प्रति 'तत्थवि इच्छाकारो' इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य विषयं प्रदर्शयति—

अहवा सयं करंतं किंची अन्नस्स वाचि दट्टणं । तस्सचि करेइ इच्छं मज्झंपि इमं करेहत्ति ॥ ६७४ ॥

अथवा स्वकम्-आत्मीयं पात्रलेपनादि किञ्चित्कुर्वन्तमन्यस्य वा किञ्चित् कुर्वन्तं दृष्ट्वा तथापि, आस्तां प्रागुक्तस्येत्यपि-शब्दार्थः, आपन्नप्रयोजनः सन् इच्छाकारं कुर्यात्, कथमित्याह-ममापीदं-पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥ इदानी-मभ्यर्थितसाधुविषयं विधिं प्रदर्शयति—

तत्थवि सो इच्छं से करेइ दीवेइ कारणं वाचि । इहरा अणुग्गहत्थं कायवं साहुणो किंचं ॥ ६७५ ॥

तत्रापि-एवमभ्यर्थकेऽपि साधवभ्यर्थितः साधुरिच्छाकारं करोति, इच्छाम्यहं तव करोमि, अनेन गुर्वादिसत्कं कार्या-न्तरं कर्त्तव्यं तर्हि दीपयति कारणं वापि, इतरथा-गुर्वादिकार्यकर्त्तव्याभावे सत्यनुग्रहार्थमवश्यं साधोः कृत्यं कर्त्तव्य-मिति ॥ अपिशब्दाक्षिप्तेच्छकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह—

अहं नानाईणं अट्टाए जइ करिज्ज किचाणं । वेआवचं कोई तत्थवि तेसिं भवे इच्छा ॥ ६७६ ॥

अथवा ज्ञानादीनाम्, आदिशब्दाद्दर्शनचारित्रपरिग्रहः, अर्थात् कुर्यात् कृत्यानाम्-आचार्यादीनां वैयावृत्यं कथितसाधुः, पाठान्तरं वा 'किञ्ची'ति किञ्चिद्-विश्रामणादीति, अत्रापि तेषां कृत्यादीनां साधुं वैयावृत्ये नियोजतां 'भवे इच्छ'ति भवेदिच्छाकारः, इच्छाकारपुरस्सरं योजनीय इत्यर्थः ॥ किमित्यत आह-यस्मात्

आणा पलाभिओगो निगंथाणं न कप्पए काउं । इच्छा पउंजिअवा सेहे रायाणिए य तहा ॥ ६७७ ॥

आज्ञापनमाज्ञा-भयतेदं कार्यमेवेत्येचरूपा, तथा विवक्षितं कार्यमाज्ञापितस्याप्यकुर्वतो बलात्कारेण नियोजनं बलाभियोगः, एतौ द्वायपि निर्ग्रन्थानां-साधूनां न कल्पते कर्तुं, किन्तु 'इच्छ'सि इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः प्रयोजने उत्पन्ने सति, शैक्षके तथा रत्नाधिके च-आत्माधिके च आलापादिप्रदुष्कामेन, 'आद्यन्तग्रहणान्मध्यस्यापि ग्रहण'मिति न्यायादन्येषु च ॥ एष तावदुत्सर्ग उक्तः, अपवादतस्त्वाज्ञाबलाभियोगवपि दुर्विनीते प्रयोक्तव्यौ, तेन च सहोत्सर्गतः संवास एव न कल्पते, बहुस्वजनादिकारणप्रतिबद्धतया त्वपरित्याज्ये अयं विधिः-प्रथममिच्छाकारेण योज्यते, अकुर्वन्नाज्ञया, पुनर्यलाभियोगेनेति, आह च-

जइ जयचाहलाणं आसाणं जणवएसु जायाणं । सयमेव खलिणगहणं अहवावि बलाभिओगेणं ॥ ६७८ ॥

पुरिसज्जाएवि तहा चिणीअविणयम्मि नत्थि अभिओगो।सेसम्मि अ(उ)अभिओगो जणवयजाए जहा आसे ६७९ यथा जाल्यवाहीकानामभ्यानां जनपदेषु-मगधादिषु जातानां च, चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, स्वयमेव खलीनग्रहणं

भवति अथवाऽपि बलाभियोगेन, खलीनं-कविकं, किमुक्तं भवति ?-यथा ज्ञात्यवाहीकानाम्भानां स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति, जनपदजातानां च बलाभियोगेन, एवं पुरुषजातेऽपि-जातशब्दः प्रकारवचनः पुरुषप्रकारेऽपि, कथम्भूते इत्याह-‘विणीयविणयंमि’स्ति विविधम्-अनेकप्रकारं नीतः-प्रापितो विनयो येन स विनीतविनयस्तस्मिन् नारत्य-भियोगः, स्वयमेव विनये प्रवर्त्तनात्, खलीनग्रहणे ज्ञात्यवाहीकाश्ववत्, ‘सेसम्मि उ अभिओगो’स्ति शेषे-विनयर-हिते अभियोगो-जलाभियोगः प्रवर्त्तते, जनपदजाते यथा अन्धे । एष गाथाद्वयसमुदायार्थः, अवयवार्थः कथानकादय-सेयः, तच्चेदम्-याहलविसए एगो आसकिमारो, सो दमिज्जिउकामो वेयालियेवेलाए अहिवासिऊण पभाए अग्घेऊण वाहियालीए नीओ, खलिणं से ढोइयं, सयमेव तेण गहियं, विणीयस्ति, ततो राधा सयमेवारुढो, सो य हियइच्छियं दूढो, रण्णा ओयरिऊण आहारलयणादिणा सभं पडियरिओ, पइदियहं च सुद्धत्तणतो एवं वहति, न तरस बलाभि-योगो पवत्तइ । अवरो पुण मगहादिजनवयजाओ आसो, सो दमिज्जिउकामो वियालवेलाए अहिवासितो, मायरं पुच्छति-‘किमेयंति’ ? , तीए भणितं-कळे वाहिज्जिहिसि, तं सयमेव खलिणं गहाय वहंतो नरिदं तोसेज्जासि, तेण तहा कयं, रण्णावि आहाराइगो सवो से उवयारो कतो, माऊए सिद्धं, तीए भणियं-पुत्त । नियगुणफलं ते एयं, कलं पुण मा खलिणं पडिच्छि-हिसि मा वा वहति, तेण तेहेव कयं, रण्णावि खोरेण पिडित्ता बला कवियं दाऊण वाहियो, पुणो जवसं से निरुद्धं, तेण माऊए कहियं, सा भणइ-पुत्त । दुबहियफलमिणं, तो दिट्ठोभयमगो जो ते रुच्चइ तं करेहिसि । एस दिट्ठतो, अयमुव-णतो-जो सयं न करेइ वेयावच्चादि तत्थ बलाभियोगो पयइविज्जइ जणवयजाए जहा आसे इति । तस्मात् बलाभि-

योगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युत्तेच्छाकारं दत्त्वा अनभ्यर्थितेनैव वैयावृत्त्यं कार्यं ॥ आह-तथापि अनभ्य-

र्थितस्य स्वयमिच्छाकारकरणं न युक्तमित्याशङ्क्याह—

अन्मत्तयणाइ मरुओ यानरओ चेव होइ दिट्ठंतो । गुरुकरणे सयमेव उ वाणिअगो दुन्नि दिट्ठता ॥ ६८० ॥

अभ्यर्थितायां मरुको दृष्टान्तः, पुनः शिष्यचोदनायां यानरकश्चैव भवति दृष्टान्तः, गुरुकरणे स्वयमेव तु द्वौ वणिजौ दृष्टान्तः, एव गाथासमासार्थो, व्यासार्थः कथानकेभ्योऽयसातव्यः, तानि चामूनि-एगस्स साहुस्स लद्धी अत्थि, सो न करेइ घेयावच्चं बालबुद्धानं, आयरिएण चोइओ भणइ-को मं अब्भत्थेइ?, आयरिएण भणितो-तुमं अब्भत्थणं मगंतो नुक्किहिसि जहा सो मरुगो, एगो मरुओ नाणमयमत्तो कत्तियपुण्णिमाए नरिदजणवएसु दाणं दाउमब्भुद्धिएसु न तत्थ यच्चइ, भज्जाए भणितो-जाहि, सो भणइ-एगं ताव सुदाणं परिगहं करेमि, चिइयं घरं तेसिं गच्छामि, जस्स आसत्त-मरस्स फुलस्स कज्जं सो मम आणेत्ता देउ, एवं सो जावजीवाए दरिहो जातो, एवं तुमंपि अब्भत्थणं मगमाणो नुक्कि-हिसि निज्जराए, एएसिं बालबुद्धानं अण्णे अत्थि करेत्तगा, तुज्झ एस लद्धी एवं घेव जाहिई, ततो सो एवं भणितो भणइ-एयं सुंदरं जाणह ता अप्पणा कीस न करेह?, आयरिया भणंति-सरिसो तुमं तस्स बानरस्स, जहा एगो बानरो रुक्खे अच्छइ, वातासु सीयवाएहिं अभिहुइज्जमाणो सुघराए सउणियाए भणिओ-बानरगा पुरिसो सि तुमं निरत्थयं वहसि बाहुदंडाई । जो पाययस्स सिहरे न करेसि कुडिं पडालिं वा ॥ १ ॥ केइ पुण एवं भणंति-‘वासेण झडिजंतं दट्ठणं वा-नरं धरथरेतं । सुघरा नाम सउणिया भणइ तयं निहुए संती ॥ १ ॥ छिन्नूणिमे तणाई आणेऊणं च रुक्खसिहरंमि ।

वसहीक्या नियाया तत्थ वसामी निरुवसग्गा ॥ २ ॥ तत्थ वसामि रमामि य वासारत्ते य नविय उल्लामि । अंदोलयामि
यानर ! वसंतमासं विलंबेमि ॥ ३ ॥ हत्था तव माणुसगे जारिस तारिस हियम्मि विण्णाणं । जीविय चऽम्मोहफलं तुवि
सहसि धारयातेहिं ॥ ४ ॥ (छिंदेऊण तणाइं) इच्छसि वसहिं न अप्पणो कावं । वानर ! तुमे असुहिए अम्हेवि
धिइं न विंदामो ॥ ५ ॥ इति, एवं सो सीए मणितो तुण्हक्को अच्छइ, ताहे सा दोचंपि सच्चंपि भणइ, सो रुढो तं रुक्खं
वुरुहिवमारद्धो, सा नट्टा, तेण तीसे धरगं सूयं सूयं विक्खिच्चं, अण्णे एवं भणंति-जह पढमं तह विइयं तह तइयं तह
ववत्थयं भणियं । पंचमयं रोसविओ संदिट्ठो वानरो पावो ॥ १ ॥ कुद्धो संदट्ठो लंकादोहे य जह स हणुमंतो ।
रोसेण धमघमंतो उक्किट्ठितो भंगिं मां ॥ २ ॥ आकंपियंमि तो पायवंमि स्फिरिडित्ति निग्गया सुघरा । अप्पणंमि
दुमंमि ठिया झडिजाए सीयवाएणं ॥ ३ ॥ इयरोवि य तं निडुं घेत्तूणं पायवस्स सिहरातो । सूयं एक्केकं छिंदिऊण तो
उदसई कुविओ ॥ ४ ॥ भूमिगयंमि य तो नेडुयंमि अह भणइ धानरो पावो । सुघरे ! अवहियहियए सुण ताव जहा अहि-
रियासि ॥ ५ ॥ नवडसि ममं मयहरिया न वडसि ममं सोहिया व निद्धा वा । सुघरे ! अच्छहु विघरां जा वट्टसि
लोगतत्तीसु ॥ ६ ॥ निब्भग्गे ! इयाणिं सुहं अच्छ, एवं तुमंपि ममं चेव उवरिएण जातो, किं च-ममं अन्नंपि निजारा-
दारं अत्थि तेण अहं वट्टुतरियाए निजाराए लाभातो चुक्कामि जहा सो वाणियगो, दो वाणियगा ववहरंति-एगो पढम-
पाउसे मोछं दावेययं होहिइत्ति सयमेव आसादपुत्तिमाए घरं पच्छइवं लगतो, विइएण रुवयं दाऊण छायावियं, सयं
ववहरति, तेण तद्वियसं विउणो लाभो लद्धो, इयरो चुक्को, एवं चेव जइ अहं अप्पणा वेयावच्चं करेमि तो अचिंततेण

मुत्तराया नरसंति, तेहि य नट्टहि गच्छसारवणाभार्येण गच्छस्स अपडियप्पणे बहुतरं मे नासइ इति, तथा चाह-मुत्तथेसु अचित्तण आदेसे बुह सेहगगिलाणे । चाले समए चाई इहीमाई अणिहीया ॥ १ ॥ एएहि कारणेहिं तुम्बभूतो उ होइ आयरिओ । येयावचकरेणं काययं तरस सेसेहि ॥ २ ॥ जेण कुलं आयत्तं तं पुरिसं आयेरेण रक्खेज्जा । नहि तुवंमि विण्ढे अरया साहारया होति ॥ ३ ॥ आदेशे-प्राघूर्णके वृद्धे शैक्षके ग्लाने तथा चाले-लघुवयसि क्षपके च, यद्वा आचार्यः स्वयं वैयावृत्यं करोति तर्हि सूत्रार्थयोरचिन्तनं भवति, तथा वादिनि आगते ऋद्धिमति च नगरश्रेष्ठ्यादौ, आदिशब्दात् राजादिपरिग्रहः, आचार्ये वैयावृत्याय पानकादिगते प्रवचनलाघवं भवति, यथा—अनर्द्धिका एते, अनी-श्वरप्रजिता एते इत्यर्थः, तत एतैः कारणैराचार्यः शेषसाधूनामरकप्रायाणां तुम्बभूतो भवति ततो वैयावृत्ये-वैयावृ-त्त्यपिपये यरकरणं-करणीयं तत् तस्याशौचैः कर्तव्यं, न पुनः स स्वपिपये परविपये वा वैयावृत्ये प्रवर्त्तमान उपेक्ष-णीयः । एतदेवाह—

जेण कुलं आयत्तं तं पुरिसं आयेरेण रक्खेह । नहु तुवंमि विण्ढे अग्गा साहारगा हुन्ति ॥ १३३ ॥
येन पुरूपेण कुलमायत्तं तं पुरूपमादरेण रक्खेत्, यतो 'नहु' नैव तुम्हे विनष्टे अरकाः साधारकाः-साधारा भवन्ति ॥
आह-इच्छाकारेणाहं तव मम च प्रथमालिकादिकमानयामीत्याद्यभिधाय यदा लब्धभावाच्च सम्पादयति तदा निर्जरा-
लाभविकलस्तस्येच्छाकारः, ततः किं तेनेत्याशङ्क्याह—

वेयायचे अन्नुट्टिअस्स सद्धाह काउकामस्स । लाभो चेव तवस्सिस्स होइ अर्दीणमणस्स ॥ १८१ ॥

धैयावृत्त्ये-संयमव्यापारे अभ्युत्थितस्य तथा श्रद्धया-प्रसन्नेन मनसा इहपरलोकांशविप्रमुक्तेन कर्तुं कामस्य 'लाभो
चेव तवस्तिस्स'ति प्रकरणाद्विज्ञेयाया लाभ एव तपस्विनो भवति अलब्ध्यादौ, अदीनं मनोऽस्यासावदीनमनास्तस्यादी-
नमनसः ॥ समग्रति मिथ्याकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

संजमजोगे अन्मुट्टिअस्स जं किंचि चित्तहमायरिअं । मिच्छा एअंति विआणिज्ज मिच्छन्ति कायधं ॥६८२॥
संयमयोगः-समितिगुप्तिरूपः तस्मिन् विषयेऽभ्युत्थितस्य सतो यत्किञ्चिद्विषय-अन्यथा आचरितम्-आसेवितं,
भूतमिति वाक्यशेषः, मिथ्या-विपरीतमेतदिति विज्ञाय, किं?, 'मिच्छन्ति कायधं'मिति मिथ्येति कर्त्तव्यं, तद्विषये मिथ्या-
दुष्कृतं दातव्यमित्यर्थः ॥ संयमयोगविषयायां च प्रवृत्तौ वितथासेवनमिथ्यादुष्कृतं दोषापनयनायालं, नतूपेत्यकरण-
विषयायां नाप्यसकृत्करणगोचरायां, तथा चाश्रमेवोत्सर्गं प्रतिपादयन्नाह—

जइ अ पडिक्कमिअधं अवस्स कारुण पावयं कम्मं । तं चेय न कायधं तो होइ एए पडिक्कंतो ॥ ६८३ ॥
यदि च प्रतिक्रान्तव्यं-नियत्तितव्यं, मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमित्यर्थः, अवश्यं-नियमेन कृत्वा पापकं कर्म, ततस्तदेव
पापकं कर्म न कर्त्तव्यं, ततो भवति पदे-उत्सर्गपदविषये प्रतिक्रान्तः, अथवा पदे प्रतिक्रान्त इति किमुक्तं भवति ?—
सुतरां प्रतिक्रान्त इति ॥ समग्रति यथाभूतस्येदं मिथ्यादुष्कृतं सुदचं भवति तथाभूतमभिधित्सुराह—

जं दुक्कडंति मिच्छा तं मुज्जो कारणं अपूरंतो । तिचिहेण पडिक्कंतो तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा ॥ ६८४ ॥
यदिति अनिर्दिष्टस्य निर्देशः कारणमिति योगः, ततश्च यत्कारणं-यद्वस्तु दुष्टं कृतं दुष्कृतमित्येवं विज्ञाय 'मिच्छे'ति

सूचनारसूत्रमिति कृत्वा मिथ्यादुष्कृतं (दत्तं तत्) कारणमपूरयन्—अकुर्वन् अनाचरन्निति भावः, यो वृत्ततः इति वास्यशेषः, तत्र स्वयं कायेनाप्यकुर्वन् पूरयन्नभिधीयते तत् आह—‘विधिहेन पडिक्कंतो तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा ।’ ‘अविधिधेन’ मनोवाक्यालक्षणेन योगेन कृतकारितानुमतिभेदयुक्तेन प्रतिक्रान्तो-निवृत्तः तस्माद्-दुष्कृतकारणात् तस्यैव सन्तुशब्दोऽयधारणे दुष्कृतं—प्रागुक्तं दुष्कृतं फलदातृत्वमधिकृत्य मिथ्या, भवतीति क्रियाध्याहारः, अथवा तस्यैव मिथ्यादुष्कृतं भवति, नान्यस्येति ॥ साग्रतं यस्य मिथ्यादुष्कृतं दत्तमपि न संयमयति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

जं दुक्कडंति मिच्छा तं चेव निसेवए पुणो पावं । पचक्खमुसाचाई मायानिअडीपसंगो अ ॥ ६८५ ॥

यत् पापरूपं किञ्चिदनुष्ठानं दुष्कृतमिति विज्ञाय ‘मिच्छ’ति मिथ्यादुष्कृतदानविषयीकृतं, यस्तदेव निषेवते पुनः पापं स मत्स्यक्षमृपायादी, कथम् ? दुष्कृतमेतदित्यभिधाय पुनरासेवनात्, तथा तस्य मायानिकृतिप्रसङ्गश्च, स हि दुष्टान्तरात्मा निश्चयतश्चेतसा अनिवृत्त एव गुर्वीदिरञ्जनार्थं मिथ्यादुष्कृतं प्रयच्छति, कुतः ? पुनरासेवनात्, तत्र मायैव निकृतिः तस्याः प्रसङ्गो मायानिकृतिप्रसङ्गः ॥ कः पुनरस्य मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थ इत्याह—

‘मि’स्ति मिउमइयस्ते ‘छ’स्ति अ दोसाण छायेणे होइ । ‘मि’स्ति अ मेराइ ठिओ ‘हु’स्ति हुगुंछामि अप्पाणं ॥ ६८६ ॥

‘क’स्ति कडं मे पावं ‘हु’स्ति अ डेवेमि तं उवसमेणं । एसो मिच्छादुक्कडपयक्खरत्थो समासेणं ॥ ६८७ ॥

मीत्ययं वर्णो मृदुमार्दवे वर्तते, तत्र मृदुत्वं—कायनम्रता [मृदु] मार्दवं च—भावनम्रता मृदुमार्दवे ते अस्य स्त इति मृदुमार्दवः, अत्रादिभ्य इति मत्वर्थीयोऽप्रत्ययस्तद्भावस्तत्त्वं तस्मिन्, तथा छ इत्ययं वर्णो दोषाणाम्—असंयमयोगलक्षणाना-

माच्छादने—स्थाने भयति, भित्तयं वर्णो भयिदायां—चारित्ररूपायां स्थितोऽहमित्यस्यार्थस्याभिधायकः, दुरित्ययं वर्णो जुगुप्से—निन्दामि दुष्कृतकारिणमात्मानमित्यस्मिन्नर्थे वर्तते, क इत्ययं वर्णः कृतं मया पापमित्येवमभ्युपगमार्थे वर्तते, उ इत्ययं वर्णो डेवेमि—लंघयामि अतिक्रामामि तत्—कृतं पापं, केनेत्याह—उपशमेनेत्यस्मिन्नर्थे, एषः—अनन्तरोक्तः प्राकृतशैल्या मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थः, 'समासेन' सङ्क्षेपेण ॥ आह—कथं प्रत्येकमक्षराणामुक्तार्थताः, पदवाक्ययोरेवार्थ-दर्शनात्, उच्यते, इह यथा वाक्यैकदेशत्वात् पदस्यार्थोऽस्ति तथा पदैकदेशत्वाद्दर्शनात्स्यापीत्यदोषः, अन्यथा पदस्याप्यर्थ-शून्यत्वप्रसङ्गोऽक्षरेष्वर्थभावात्, प्रयोगश्च—यत् यत्र प्रत्येकं न विद्यते तत्समुदायेऽपि न भवति, यथा सिकतासु तैलं, इष्यते च वर्णसमुदायात्मकस्य पदस्यार्थस्तस्मादन्यथानुपपत्तेर्वर्णानामप्यर्थः प्रतिपत्तव्य इत्यलं प्रसङ्गेन ॥ साम्प्रतं तथा-कारो यस्य दीयते तत्प्रतिपादनार्थमाह—

कप्पाकल्पे परिनिष्ठिअस्स ठाणेषु पंचसु ठिअस्स । संजमतवद्धगरस्स उ अविगप्पेणं तहक्कारो ॥ ३८८ ॥

कल्पो विधिवाचार इति पर्यायाः, कल्पविपरीतस्त्वकल्पः, जिनस्यविरकल्पादि वा कल्पः चरकादिदीक्षा पुनरकल्पः, कल्पश्चाकल्पश्चेति समाहारो द्वन्द्वः कल्पाकल्पं तस्मिन् कल्याकल्पे परि—समन्तात् निष्ठितः परिनिष्ठितो—ज्ञाननिष्ठाः प्रातः तस्य, तथा तिष्ठन्त्येतेषु सत्सु शान्थते स्थाने प्राणिन इति स्थानानि—महाव्रतान्यभिधीयन्ते, तेषु स्थानेषु पञ्चसु स्थितस्य, महाप्रतयुक्तस्येत्यर्थः, संयमतपोभ्यामाढ्यः—संपन्नः संयमतपयाढ्यः, अनेनोत्तरगुणयुक्ततामाह, तस्य किमि-त्याह—'अविकल्पेन' निश्चयेन तथाकारः, कर्त्तव्य इति क्रियाध्याहारः ॥ सम्प्रति तथाकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

यायणपडिसुणणाए उयणसे सुत्ताअत्थकहणाए । अचित्तहमेअंति तहा पडिसुणणाए अ तहफारो ॥ ६८९ ॥
 यापना—सूत्रदानलक्षणा तस्याः प्रतिश्रवणा तस्यां वाचनाप्रतिश्रवणायां तथाकारः कार्यः, एतदुक्तं भवति—गुरो-
 पापनां प्रपञ्चति सति सूत्रं गृह्यता तथाकारः प्रयोक्तव्यः, तथा सामान्येनोपदेशे चक्रवालसामाचारीप्रतिवज्रे गुरोरन्यस्य
 या सम्पन्धिनि तथाकारः कार्यः, तथा सूत्रार्थकथनायां, व्याख्याने इत्यर्थः, किं तत्तथाकारः कार्यः, तथाकार इति कोऽर्थः
 इत्याह—अचित्तधमेवत् यद् मूय यूयमिति, न केवलममीव्येवार्थेषु तथाकारः प्रयोक्तव्यः, किन्तु 'तहा पडिसुणणाए'
 इति प्रतिवृष्टोत्तरकालमाचार्ये कथयति सति प्रतिश्रवणायां च तथाकारः कार्यः, चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः ॥ साम्प्रतं

स्वस्थाने स्वस्थाने इच्छाकारादिप्रयोक्तुः फलं प्रतिपादयति—

जरस य इच्छाकारो मिच्छाफारो अ परिचिआ दोषि । तइओ अ तहफारो न दुल्लहा सुग्गई तरस ॥ ६९० ॥
 यस्येच्छाकारो मिश्याकारश्च द्वायपि परिचितौ तृतीयस्तु तथाकारः तस्य सुगतिर्न दुर्लभा ॥ साम्प्रतमावश्यकीनैवेधि-

कीद्वारद्वयावयवार्थमभिहितुः पातनिकागायामाह—

आपस्तगं न निन्तो जं च अइन्तो निसीहिअं छुणइ । एअं इच्छं नाउं गणिवर ! तुज्झंति ए निउणं ॥ ६९१ ॥

आवश्यकी पूर्वोक्तशब्दार्थो तां आवश्यकी 'नितो' निर्गच्छन् यां च 'अइतो' आगच्छन्, प्रविशन् इत्यर्थः, नैवे-
 धिकी करोति, एतत्—आवश्यकीनैवेधिकीरूपं द्वयमपि स्वरूपादिभेदभिन्नं इच्छामि ज्ञातुं हे गणिवर ! युष्मदन्तिके
 निगुणं—सूक्ष्मं एतज्ज्ञातुमिच्छामीति क्रियाविशेषणं ॥ एवं शिष्येणोक्ते सत्याहाचार्यः—

आवस्सइं च नितो जं च अइंतो निसीहिअं कुणइ । वज्जणमेअं तु दुहा अत्थो पुण होइ सो चेव ॥६९२॥
आवश्यकौ निर्गच्छद् यां च प्रविशद्वैपेधिकीं करोति एतद् व्यञ्जनं-शब्दरूपं द्विधा, किमुक्तं भवति ?-आवश्यक्यतीति
नैपेधिकीति चेति द्वयं शब्दत एव भिन्नम्, अर्थः पुनर्भवत्यावश्यक्यतीति नैपेधिक्योः स एव-एक एव, यस्मादवश्यक्यकर्तव्य-
योगक्रिया आपदिकी निपिद्धात्मनश्चातिचारेभ्यः क्रिया नैपेधिकी, न ह्यसावप्यवश्यक्यकर्तव्यं व्यापारमुल्लङ्घ्य वर्तते,
आह-यद्येवं भेदोपन्यासः किमर्थः ?, उच्यते, गमनस्थितिक्रियाभेदात् ॥ आह-‘आवश्यक्यौ निर्गच्छ’ इत्युक्तं तत्र साधोः
किमवस्थानं श्रेय उताटनमिति ?, उच्यते, अवस्थानं ?, कथं ?, यत आह—
एगगस्स पसंतस्सं न हुंति इरिआदओ गुणा हुंति । गंतवमवस्सं कारणस्मि आवस्सिआ होइ ॥ ६९३ ॥

एकमग्रम्—आलम्बनं यस्येत्यसावेकाग्रस्तस्य, स चाग्रस्तालम्बनोऽपि भवति तत आह—‘प्रशान्तस्य’ क्रोधरहि-
तस्य सतस्तिष्ठतः, किं ?-न भवन्ति ईर्ष्यादयः, ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः, इह ईर्ष्याकार्यं कर्म ईर्ष्याशब्देन गृह्यते, कारणे
कार्योपचारात्, ईर्ष्या आदिर्द्वेषमात्मसंयमविराघनादीनां दोषाणां ते ईर्ष्यादयो न भवन्ति, तथा गुणाश्च—स्वाध्याय-
ध्यानादयो भवन्ति, प्राप्तं तर्हि संयतस्य अगमनमेव श्रेय इत्यपवादमाह—न चावस्थाने खलूक्तगुणसम्भवाच्च गन्तव्य-
मेव, किन्तु गन्तव्यमवश्यं—नियोगतः कारणे गुरुलानादिसम्पन्निधिनि, यतस्तत्रागच्छतो दोषाः, ततः कारणे गच्छत
आवश्यक्यी भवति ॥ आह—कारणेन गच्छतः किं सर्वस्यैवावश्यक्यी भवति उत नेति ?, उच्यते, नेति, कस्य तर्हि ?, तदुच्यते—
आवस्सिआ उ आवस्सणहिं सवेहि जुत्ताजोगिस्स । मणवयणकायगुत्तिदिगस्स आवस्सिसया होइ ॥ ६९४ ॥

आपश्यकी आपश्यकीः-प्रतिक्रमणादिभिः सर्वैर्युक्तयोगिनो भवति, शेषकालमपि निरतिचारस्य क्रियास्थस्येति भावार्थः, तस्य च युक्तियोगादिना प्रवृत्तिकालेऽपि 'मरण' इत्यादि मनोवाक्यायेन्द्रियैः गुप्तस्व, किम्?-आवश्यकी भवति, सूत्रे इन्द्रियस्य गत्याभङ्गभयाद् व्यवहित उपन्यासः, कायात् पृथगिन्द्रियग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थम्, अस्ति चायं न्यायः 'सामान्यग्रहणे सत्यपि प्राधान्यख्यापनार्थं भेदेनोपन्यासो' यथा ब्राह्मणा आयाता वशिष्ठोऽप्यायात इति ॥ उक्ता

आपश्यकी, सामग्रतं नैपेक्षिकी प्रतिपादयन्नाह—
सिद्धं ठाणं च जगिं नेणइ तहिं निसीहिआ होइ । जम्हा तत्थ निसिद्धो तेणं तु निसीहिआ होइ ॥ ६९५ ॥
नेरते अस्यामिति शय्या-शयनस्थानं तां शय्यां 'स्थानं चे' ति स्थानम्-ऊर्ध्वस्थानं, कायोत्सर्ग इत्यर्थः, यत्र चेतयते 'सिती संज्ञाने' अनुभवरूपतया विजानाति, वेदयते इत्यर्थः, अथवा चेतयते-करोति धातूनामनेकार्थत्वात्, शयनक्रियां च कुर्वता निश्चयतः शय्या कृता भवति, ततश्च यत्र स्वपितीत्यर्थः, चसन्दो वीरासनाद्यनुकसमुच्चयार्थः, अथवा तुशब्दार्थे सप्रख्या, स च विशेषणार्थः, किं विशिगहीति चेत्, उच्यते, कुतमतिक्रमणाद्यशेषावश्यकः सन् अनुज्ञातो गुरुणा शय्यां स्थानी च चेतयते सत्-पर्यकिपस्थितिक्रियाविशिष्टे स्थाने नैपेक्षिकी भवति, नान्यत्र, किमित्यत आह-यस्मात्तत्र निषिद्धोऽसौ तेन कारणेन नैपेक्षिकी भवति, निषेधात्मकत्वात् तस्या इति, पाठान्तरं या—
शेणं ठाणं च जगर सेते तइगा निसीहिपा होइ । तम्हा तया निसेहो निसेहमइया य सा जेण ॥ ६९६ ॥

इधयुक्तार्थत्वात् युगैक, अनेन मन्येन मूलगाथाया 'आपश्यकी निर्गच्छन् यां च आगच्छन् नैपेक्षिकी करोति व्यञ्ज-

नमेतत् द्विधा' इत्येतावत् (गतिरूपावश्यक) स्थितिरूपनैपेधिकीप्रतिपादनव्यञ्जेनभेदनिबन्धनमधिकृत्य व्याख्यातम् ॥
साम्प्रतममुमेवार्धमुपसञ्चिदीपुंराह भाष्यकारः—

आवस्सियं च नितो जं च अइतो निसीहियं कुणइ । सेज्जानिसीहियाए निसीहिया अभिमुहो होइ ॥१३४॥

आवश्यकं निर्गच्छन् यां च आगच्छन् नैपेधिकीं करोति तदेतत् व्याख्यातमिति शेषः, उपलक्षणमेतत् ततः सह तृतीयपादेन 'व्यञ्जनमेतत् द्विधे'त्यनेनेति द्रष्टव्यं, साम्प्रतम् 'अर्थः पुनर्भवति स एवे' ति गाथावयवार्धः प्रतिपाद्यते, तत्र इत्यनेक एवार्थो भवति, यस्मान्नैपेधिक्यपि नावश्यकत्तव्यव्यापारगोचरतामतीत्य वर्तते, यतः प्रविशन् संयमयोगानुपालनाय शेषपरिज्ञानार्थं चेत्थमाह । 'सेज्जानिसीहियाए निसीहियाअभिमुहो होइ' इति शब्दैव नैपेधिकी शब्दानैपेधिकी तस्यां शब्दानैपेधिक्यां विषयभूतायां, किं?, शरीरमपि नैपेधिकीत्युच्यते इत्यत आह—शरीरनैपेधिक्या करणभूतया आगमनं प्रत्यभिमुखः, ततः संवृतगात्रैः साधुभिर्भक्तित्वमिति संज्ञां करोति, ततोऽवश्यकत्तव्यव्यापाररूपत्वात् नैपेधिक्यव्यावश्यकत्वेक एवार्थः ॥ (भा० १२० हा०) एतदेव सुख्यकं भावयति—

जो होइ निसिद्धप्पा निसीहिया तस्स भावओ होइ । अनिसिद्धस्स निसीहिया केवलमित्तं हवइ सद्धो ॥१३५॥
यो भवति 'निपिद्धात्मा' निपिद्धो मूलगुणोत्तरगुणातिचारेभ्य आत्मा येनेति समासः, नैपेधिकी 'तस्य' निपिद्धात्मनो 'भावतः' परमार्थतो भवति, न निगिद्धोऽनिपिद्धः—उक्तेभ्य एवातिचारेभ्यस्तस्यानिपिद्धस्यानुपयुक्तमागच्छतो नैपेधिकी,

किम्!—‘केवलमेवं ह्यइ सहो’केवलं शब्दमात्रमेव भवति, न भावत इति गार्थः (भा० १२१ हा०) ॥ यदि नामैवं तत
पक्षार्पतायाः किमायातमिति?, उच्यते, निषिद्धात्मनो नैषेधिकी भवतीति उक्तं, स च—

आयस्सयम्मि जुत्तो निअमनिसिद्धत्ति होइ नायवो । अहवावि निसिद्धप्पा नियमा आवरस्सए जुत्तो ॥ १३६ ॥
आयस्सयस्स-मूलगुणोत्तरगुणानुष्ठानरूपे युक्तो ‘नियमनिसिद्धत्ति होइ नायवो’ इति नियमेन निषिद्ध इत्येवं भवति
ज्ञातव्यः, आपदयस्यपि चावश्यकयुक्तस्येत्यत एकार्थता, अथवेति प्रकारान्तरदर्शनार्थः, अपिशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः,
निषिद्धात्माऽपि नियमादावश्यके युक्तोऽतोऽप्येकार्थतेति, पाठान्तरं ‘अहवावि निसिद्धप्पा सिद्धाणं अंतियं जाइ’ इति,
अस्यायमर्थः—तदेवं तावत् क्रियाया अमेदेन एकार्थता उक्ता, इह तु कार्याभेदेनैकार्थतोच्यते—अथवेति प्रकारान्तरे, निषि-
द्धात्मापि सिद्धानामन्तिकं—समीपं याति—गच्छति, अपिशब्दादावश्यकयुक्तोऽपि, अतः कार्याभेदादेकार्थता (भा० १२२ हा०) ॥
साग्रतमागृच्छादिद्वारचतुष्टयमेकगार्थैव प्रतिपादयन्नाह—

आगुच्छणा ण कज्जे पुयनिसिद्धेण होइ पडिपुच्छा । पुव्वगहिण्ण छंढण निमंतणा होअगहिण्णं ॥ ६९७ ॥

आगृच्छनमागृच्छा, सा तु कर्तुमभीष्टे कार्ये प्रवर्तमानेन गुरोः कार्यो—अहमिदं करोमीति । द्वारं । तथा पूर्वनिषिद्धेन सता
यथा भवतेदं न कार्यमिति, उत्पन्नेऽथ प्रयोजने कर्तुंकामेन ‘होइ पडिपुच्छ’ स्ति भवति प्रतिपृच्छा कर्त्तव्या, पाठान्तरं
‘पुव्वनिवत्सेण होइ पडिपुच्छा’ पूर्वनियुक्तेन सता यथा भवतेदं कार्यमिति, तत् कर्त्तुकामेन गुरोः प्रतिपृच्छा भवति कर्त्तव्या-
जं तत्करोमि, तत्र हि कदाचिदसौ कार्यान्तरमादिशति समाप्तं वा तेन प्रयोजनमिति । द्वारं । तथा पूर्वगृहीतेनाश-

तादिना छन्दना शेषसाधुभ्यः कर्त्तव्या, यथेदं मया अग्रनाद्यानीतं यदि कस्यचिदुपयुज्यते ततोऽसाविच्छाकारेण ग्रहणं करोत्विति । द्वारं । तथा निमन्त्रणा भवत्यगृहीतेनाशनादिना, यथाऽहं भवतेऽशनाद्यानयामीति ॥ इदानीमुपसम्पद्द्वारा-
वयवार्थः प्रतिपाद्यते, सा चोपसम्पद् द्विधा भवति-गृहस्थोपसम्पद् साधूपसंपच्च, तत्रास्तां गृहस्थोपसम्पत्, साधूप-
संपत् प्रोच्यते, सा च त्रिविधा-ज्ञानादिभेदात्, तथा चाह—

उवसंपया य त्रिविहा नाणे तह दंसणे चरित्ते अ । दंसणनाणे त्रिविहा दुचिहा य चरित्तअहाए ॥ ३९८ ॥
उपसम्पत्तिः त्रिधा, तद्यथा-‘ज्ञाने’ ज्ञानविषया, एवं दर्शनविषया चारित्रविषया च, तत्र दर्शनज्ञानयोः सम्यग्निधनी
त्रिविधा, द्विविधा च चारित्रार्थायेति । तत्र यदुक्तम् ‘दर्शनज्ञानयोस्त्रिविधे’ति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

वत्सणा संधणा चेव, ग्रहणं सुत्तत्थतदुभए । वेयावचे खमणे, काले आवक्कहाइ अ ॥ ३९९ ॥

वर्त्तना सन्धना चैव ग्रहणमित्येतत् त्रितयं ‘सुत्तत्थतदुभए’ति सूत्रार्थोभयविषयमवगन्तव्यमित्येतदर्थमुपसम्पद्यते, तत्र
वर्त्तना ग्रागृहीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणनमिति, सन्धना तस्यैव प्रवेदान्तरे विस्मृतस्य मेलना योजना घटनेत्येकोऽर्थः,
ग्रहणं पुनस्तस्यैव तत्प्रथमतया आदानं, एतत्रितयं सूत्रार्थोभयविषयं द्रष्टव्यम्, एवं ज्ञाने नव भेदाः, दर्शनेऽपि दर्शनप्रभा-
वनीयशास्त्रविषया एत एव भेदा द्रष्टव्याः, अत्र सन्दिष्टः सन्दिष्टस्यैवोपसंपद्यते इत्यादिचतुर्भेदिका, तत्र प्रथमो भेदः
शुद्धः, शेषास्त्वशुद्धाः, ‘द्विविधा चारित्रार्थे’ति यदुक्तं तदुपदर्शयन्नाह-‘वेयावचे खमणे काले आवक्कहाइ य’इति चारित्रोप-
सम्पत् वेयावृत्त्यविषया क्षणविषया च, इयं कालतो यावत्कथिका च भवति, चशब्दादित्यत्र च, एतदुक्तं भवति-चारि-

नार्पणचार्यापि कथितं यथावृत्त्यकरत्वं प्रतिपद्यते, स च कालत इत्यरो यावत्कथिकथ्य, क्षपकोऽपि उपसम्पद्यते द्विधा-
 इत्यरो यावत्कथिकथ्येति गाथासङ्गेष्वर्थः । साम्प्रतमयमेवार्थो विशेषतः प्रतिपाद्यते, तत्रापि सन्दिष्टेन सन्दिष्टस्योपसम्प-
 द्यतव्येति मीलोऽयं गुणः, एतत्प्रभवत्वानुपसम्पद इत्यतोऽमुमेवार्थमभिधित्सुराह—

सन्दिष्टो संदिष्टस्त्वं संपञ्जर्ह उ एमाई । चउभंगो इत्थं पुण पढमो भङ्गो एवह सुद्धो ॥ ७०० ॥

संदिष्टो-गुरुणाऽभिहितः सन्दिष्टस्यैवाचार्यस्य, यथा अमुकस्य सम्पद्यस्व, उपसम्पदं प्रयच्छतेत्यर्थः, एवमादिश्च-
 तुर्भङ्गो, तद्यथा—संदिष्टः सन्दिष्टस्य, एव भङ्ग उक्त एव, सन्दिष्टोऽसन्दिष्टस्य अन्यस्याचार्यस्येति द्वितीयः, असन्दिष्टः
 संदिष्टस्य, न तावदिदानीं गन्तव्यं त्वमुक्तस्येति तृतीयः, असन्दिष्टोऽसन्दिष्टस्य, न तावदिदानीं न चामुक्तस्येति,
 अत्र पुनः प्रथमो भङ्गो भयति शुद्धः, पुनःशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् द्वितीयपदेनाव्यवच्छित्तिनिमित्तमन्येऽपि द्रष्टव्याः ।

सम्प्रति वर्त्तनादित्यस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

अधिरस्स पुणगहिअस्स यत्तणा जं इहं थिरीकरणं । तस्सेव पएसंतरनद्धस्सऽणुसंधणा घडणा ॥ ७०१ ॥

गह्वणं तत्पदमतया सुत्ते अत्थे तदुभए वेव । अत्थगहणम्मि पायं पस विही होह नायवो ॥ ७०२ ॥

पूर्वगृहीतस्य सूत्रादेरस्तिरस्य यत् स्थिरीकरणं सा वर्त्तना, तस्यैव सूत्रादेः प्रदेशान्तरनष्टस्य या घटना मीलनं साऽनु-
 तानधना, तत्प्रथमतया च सूत्रे-पृथीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् सूत्रस्य, एवमर्थस्य तदुभयस्य-सूत्रार्थोभयस्य यदादानमिति

शेषः यद्ग्रहणं । 'अथग्रहणंमी' त्यादि, अर्थग्रहणे प्रायो-ग्राह्येन एव वक्ष्यमाणलक्षणो विधिर्भवति ज्ञातव्यः, प्रायोग्रहणं सूत्रग्रहणेऽपि कश्चिद्भवत्येव प्रमार्जनादिरिति ज्ञापनार्थं । साम्प्रतमधिकृतविधिप्रदर्शनाय द्वारगाथामाह—
मज्जन निसिज्ज अक्खवा किइकम्मुस्सग्गु वंदणं जिट्ठे । भासं तु होइ जिट्ठो न उ परिआएण तो वंदे ॥ ७०३ ॥
प्रथमतो यत्र स्थाने व्याख्यानं कर्त्तव्यं तस्य प्रमार्जनं कार्यं, ततो निसिज्ज अक्खो इति प्राकृतत्वात् पष्ठार्धे प्रथमा, अक्षाणामुपलक्षणमेतत् गुरुणां च चेलम्, अकृतसमवसरणेन गुरुणा व्याख्या न कर्त्तव्येत्युत्सर्गज्ञापनार्थं अक्षाणामुपादानं, तथा कृतिकर्म दातव्यं, तदनन्तरं वन्दनं ज्येष्ठे, ज्येष्ठथात्र भाषमाणो द्रष्टव्यो, न तु पर्यायेणेति द्वारगाथासमासार्थः । अवयवार्थं तु स्वत एवाह—
ठाणं पमज्जिज्जणं दुन्नि निसिज्जा य हुंति कापधा । इक्का गुरुणो भणिआ विइआ पुण होइ अक्खवाणं ॥ ७०४ ॥
यत्र व्याख्या कर्त्तव्या तत् स्थानं प्रमार्ज्य द्वे निपद्ये भवतः कर्त्तव्ये, एका गुरोर्भणिता कर्त्तव्या, द्वितीया पुनर्भवत्य-
क्षाणां समयसरणस्य ॥ सम्प्रति कृतिकर्मद्वारं व्याचिख्यासुराह—

द्वे एव मात्रागं खेले तह काइयाए धीपं तु । जावइया य सुणंती सवेविय ते उ वंदंति ॥ ७०५ ॥
द्वे पद्य मात्रके-समाधिस्थानरूपे खलु गुरुरोग्ये व्याख्यानमण्डल्यां प्रगुणीकर्त्तव्ये, तद्यथा-एकं खेलस्य-श्रेष्ठमणो द्वितीयं तथा कायिक्याः, अन्यथा अर्द्धकृतव्याख्यानोत्थानानुत्थानाम्यां पलिन्यात्मविराधानादिदोषप्रसङ्गः, ननु कृत-
कायिक्यादिव्यापारेणैव गुरुणा प्रायो व्याख्या प्रारम्भ्यते, ततो व्याख्याप्रवन्धे क कायिक्या अवकाशो येनोच्यते

‘काशपाप धीयं तु’ इति १, उच्यते, यदि नाम रोगवशतः पुनः पुनः कायिकी समागच्छति तथापि तदवस्थेनापि गुरुणा शिष्याणामनुग्रहाय सूत्रं व्याख्येयमिति ज्ञापनार्थमेतदुक्तं, तथा चायमेवार्थ उक्तः पञ्चवस्तुके “दो घेव मत्तगाइं खेले तह काशपाप धीयं तु । पयंविहोऽपि सुत्तं यक्खाणिज्जत्ति भावत्यो ॥ १ ॥” (१००३) कृतिकर्मद्वारे एतदभिधानं विधि-विज्ञेयत्वापनार्थमित्यदुष्टं, यायन्तश्च शृण्वन्ति तायन्तस्ते सर्वेऽपि द्वादशावर्त्तवन्दनेन वन्दन्ते । अधुना कायोत्सर्गद्वारं व्याचिख्यासुराह—

मये काउत्सर्गं करेत्ति सये पुणोऽपि चंदंति । नासन्निं नाइदूरे गुरुवयणपडिच्छगा हुंति ॥ ७०६ ॥
 तर्हि श्रोतारः ‘श्रेयांसि बहुविघ्नानी’तिकृत्वा तद्विघ्नानां नुयोगप्रारम्भे कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, तं चोत्सार्थं सर्वे पुनरपि पन्दन्ते, तवो नासन्ने नाप्यतिदूरे व्यस्यिताः सन्तो गुरुवचनप्रतीच्छका भवन्ति, शृण्वन्तीत्यर्थः । सम्प्रति श्रवणविधिप्रतिपादनार्थमाह—

निम्मा-यिगहापरिवज्जिपहिं गुत्तेहिं पंजलिउडेहिं । भस्सिबहुमाणपुवं उवउत्तेहिं सुणेअवं ॥ ७०७ ॥
 अभिकंगंतेहिं सुभासिआइं ययणाइं अत्थसाराइं । विम्हिअमुहेहिं हरिसागएहिं हरिसं जणंतेहिं ॥ ७०८ ॥
 निम्मायिकथापरिवज्जिते, परिवर्जितनिद्राविकथैरित्यर्थः, गुप्तैः-मनोवाक्कायगुप्तैः ‘पंजलिउडेहिं’ इति निष्ठान्तस्य प्राकृत-त्वात्परनिपात इति कृतमाञ्जलिभिः भक्तिः-यथोचिता वाह्या प्रतिपत्तिः बहुमानम्-आन्तरः प्रीतिविशेषस्तत्पूर्वम्, उपयुक्तैः-शयनैकनिष्ठैस्ततो गुरुमुखाद्विनिर्गतानि वचनानि सुभाषितानि-शब्दार्थदोषरहितानि अर्थसाराणि-विपुलार्थसमन्वितानि

अभिकाङ्क्षद्विरपूर्वार्थश्रवणतो हर्षगतैः, आगतहर्षरित्यर्थः, हर्षोत्कर्षवशादेव विस्मितमुखैः तथा अन्येषां संवेगकरणादिना हर्ष जनयद्भिः श्रोतव्यम् । एवं च तैः शृण्वद्भिर्गुरोरीव परितोपप्रकारेण प्रकृष्टेन आपाद्यते, ततः किमित्याह—

गुरुपरितोसगएणं गुरुभस्तीए तहेव विणएणं । इच्छियसुत्तत्थाणं खिप्पं पारं समुवयंति ॥ ७०९ ॥

गुरुपरितोपगतेन-परितोपप्रकारेण, प्रकृष्टेन गुरुपरितोपेणेत्यर्थः, सोऽपि कथमित्याह-गुरुभक्ष्या-आन्तरप्रीतिविशेष-रूपया तथैव विनयेन च-देशकालाद्यपेक्षया यथोचितप्रतिपत्तिकरणलक्षणेन, किमित्याह-सम्यक् सद्भावप्ररूपणया ईप्सित-तसूत्रार्थयोः क्षिप्रं-शीघ्रं पारं समुपयाति ॥

यवखाणसमस्तीए जोगं काऊण काहआईणं । वंदंति तओ जिहं अन्ने पुवं चिय भणंति ॥ ७१० ॥

व्याख्यानसमाप्तौ श्रोतारः कायिक्यादीनां योगं-व्यापारं कृत्वा ततो ज्येष्ठम्-अनुभाषकं, चिन्तापकमित्यर्थः, वन्दन्ते इति । द्वारगाथापश्चात्समाक्षेपद्वारेण प्रपञ्चतो व्याचिख्यासुराह—

चोएइ जओ (जइहु) जिहो कंहंचि सुत्तत्थधारणाविगलो । वक्खाणलद्धिहीणो निरत्थयं वंदणं तम्मि ॥ ७११ ॥

चोदयति यदि दु-निश्चितं ज्येष्ठः कथञ्चित्—कथमपि 'सूत्रार्थधारणाविकलः' गुरुव्याख्यातार्थसूत्रार्थावधारणाश-फिरहितः, सूत्रार्थधारणदाकिमानपि यदि व्याख्यानलब्धिहीनस्ततस्तस्मिन् निरर्थकं वन्दनकं, तत्फलस्य प्रत्युच्चारण-श्रयणस्याभावादिति ॥

अह वयपरियाएहिं लहुओऽवि हु भासओ इहं जिहो । रायणियवंदणे पुण तस्सवि आसायणा भंते ! ॥ ७१२ ॥
 अथ मन्येथा-वयःपर्यायाभ्यां लघुरपि भापक एवेह ज्येष्ठः परिगृह्यते, ननु तर्हि भदन्त ! रत्नाधिकवन्दने पुनस्त-
 स्याप्याशातना प्राप्नोति, तथाहि-न युज्यत एव चिरकालप्रव्रजितान् लघोः वन्दनं दापयितुमिति गाथार्थः ॥ इत्थं

पराभिप्रायमाशङ्क्याह—

जइयि वयमाहएहिं लहुओ सुतत्तयधारणापहुओ । वक्खाणलद्धिमं जो सुचिय इह चिप्पए जिहो ॥ ७१३ ॥
 यद्यपि वयआदिभ्यां-वयःपर्यायाभ्यां लघुस्तथापि यः सूत्रार्थधारणापहुः व्याख्यानलब्धिमांश्च, चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः,
 न एवेह-अनुभापकप्रस्तावे ज्येष्ठः परिगृह्यते ॥ आशातनादोपपरिहारार्थमाह—

आसायणाचि नेवं पहुच जिणवयणभासिअं जम्हा । वंदणयं रायणिए तेण गुणेणं तु सो सेव ॥ ७१४ ॥
 जिनवचनभाषणं प्रतीत्य एवम्-उक्तेन प्रकारेणाशातनाऽपि तस्य नोपजायते, यस्माद्वन्दनकं रत्नाधिके, अर्हद्वचनव्याख्या-
 नलक्षणेन तेन गुणेन सोऽध्यनुभापको रत्नाधिक एव । सम्प्रति प्रसङ्गतो वन्दनविषय एव निश्चयव्यवहारनयमतप्रदर्शनग्याह-
 न वओ इत्थ पमाणं न य परिआओऽवि निच्छयनएणं । ववहारओ उ जुज्झइ उभयनयमयं पुण पमाणं ॥ ७१५ ॥

न वयः-अवस्थाविशेषलक्षणं अत्र-वन्दनकविधौ प्रमाणं, न च पर्यायोऽपि-प्रव्रज्याप्रतिपत्तिलक्षणो निश्चयनयमतेन-
 निश्चयनयाभिप्रायेण, ज्येष्ठवन्दनादिव्यवहारलोपातिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमाह-व्यवहारतस्तु युज्यते, किमत्र प्रमाणमिति संदे-
 हापनोदार्थमाह-उभयनयमतं पुनः-द्वावपि प्रमाणमिति भावः । प्रकृतमेवार्थं समर्थयमान आह—

निच्छयओ दुर्ज्ञेयं को भावे कस्मि वद्वष्ट समणो ? । व्यवहारओ अ कीरइ जो पुबठिओ चरित्तम्मि ॥ ७१६ ॥
निश्चयतो दुर्ज्ञेयं-कः कस्मिन् प्रशस्तेऽप्रशस्ते वा भावे वर्तते श्रमण इति, भावश्चेह ज्येष्ठः, ततोऽनतिशयिनो वन्दन-
करणाभावा एव प्राप्त इत्यतो विधिमभिधित्सुराह-व्यवहारतस्तु क्रियते वन्दनं 'यः पूर्वस्थितश्चारित्र्ये' यः प्रथमं प्रव्रजितः
सन् अनुपलब्धतिचार इति ॥ आह-सम्यक्कृतज्ञावापरिज्ञाने सति किमित्येवं क्रियते ?, उच्यते, व्यवहारप्रमाण्यात्,
तस्यापि च बलवत्त्वात्, तथा चाह भाष्यकारः—

व्यवहारोऽपि ह्युदलं जं छलमत्यपि वदई अरिंहा । जा होइ अणाभिन्नो जाणंतो धम्मयं पयं ॥ १३७ ॥

व्यवहारोऽपि बलवान् यत्-यस्मात् छद्मस्यमपि पूर्वतन्नाधिकं गुर्वोदि अहंनपि-केवल्यपि वन्दते, अपिशब्दः अत्रापि
संबध्यते, किं सदा ?, नेत्याह-'जा होइ अणाभिन्नो' त्ति यावद् भवत्यनभिज्ञातः यथाऽयं केवलीति, किमिति वन्दते इत्या-
ह-जानन् धर्म्मतामेतां, व्यवहारनयबलातिशयलक्षणामिति ॥ (भा० १२३ हा०) ॥ आह-यद्येवं सुतरां वयःपर्यायहीनस्य
तदधिकान् घन्दापवितुमयुक्तं आशातनाप्रसङ्गात्, उच्यते—

इत्थं उ जिणवयणाओ, सुत्तासायणवहुत्तदोसाओ । भासंतजिह्मगस्स उ कायवं होइ किइकम्मं ॥ ७१७ ॥

अत्र तु-व्याख्याप्रस्ताववन्दनाधिकारे जिनवचनात्-तीर्थकरोक्त्वात्, तथा अयन्धमाने सूत्राशातनादोषबहुत्वात्
भाषमाणज्येष्ठस्य, तुरेवकारार्थः, स चैवं योज्यः-प्रत्युच्चारणसमर्थस्यैव, किम्?-कर्त्तव्यं भवति, कृतिकर्म-वन्दनकमिति

मायार्थः ॥ एवं तावत् ज्ञानोपसम्पद्धिः उक्तः, दर्शनोपसंपद्धिर्धिरप्यनेनैवोक्तो द्रष्टव्यः, तुल्ययोगक्षेमत्वात्, तथाहि-दर्शनप्रभावकशास्त्रपरिज्ञानार्थमेव दर्शनोपसम्पदिति ॥ सम्प्रति चारित्रोपसम्पद्धिष्वभिधित्सुराह—

दुग्दिहा य चरित्तन्मि घेयावधे तहेय खमणे य । निअगच्छा अन्नम्मि ऽ सीअणदोसाइणा होइ ॥ ७१८ ॥
द्विविधा चारित्रे-चारित्रविषय उपसम्पत्, तद्यथा-वैयावृत्यविषया क्षपणविधिविषया च, किमत्रोपसम्पदा कार्य ? स्वगच्छ एव तत् कस्मात् क्रियते ?, उच्यते, निजगच्छादन्यस्मिन् गमनं सीदनदोषादिना भवति, आदिशब्दादन्यभावादिपरिग्रहः ॥

इत्तरिआइ विभासा घेयावधे तहेय खमणे अ । अविगिह्विगिह्वमी गणिणा गच्छस्स पुच्छाए ॥ ७१९ ॥

ए चारित्रार्थमाचार्यस्य कश्चिद् वैयावृत्यकर्तृत्वं प्रतिपद्यते, स च कालत इत्वरो यावरकधिकश्च भवति, आचार्यस्यापि वैयावृत्यकरोऽस्ति वा न वा, तत्रायं विधिः-यदि नास्ति ततोऽसाविष्यत एव, अथास्ति स द्विविधः-इत्वरो वा स्याद्यावरकधिको वा, आगन्तुकोऽप्येवं द्विभेद एव, तत्र यदि द्वावपि यावत्कधिकौ ततो यो लब्धिमान् स कार्यते, इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते, अथ द्वावपि लब्धिपुक्कौ ततो वास्तव्य एव कार्यते, इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते, अथ प्राक्तनोऽप्युपाध्यायादिभ्यो दीयते इति, अथ नेच्छति ततो वास्तव्य एव प्रीतिपुरस्सरं तेभ्यो दीयते, आगन्तुकस्तु कार्यते इति, अथ प्राक्तनोऽप्युपाध्यायादिभ्यो नेच्छति तत आगन्तुको विसर्ज्यत एव, अथ वास्तव्यो यावत्कधिक इतरस्त्वितर इत्यत्राप्येवमेव भेदाः यावदागन्तुको विसृज्यते, नानात्वं तु वास्तव्य उपाध्यायादिभ्योऽनिच्छन्नपि प्रीत्या विश्राम्यते, यदि सर्वथा नेच्छति ततो विसृज्यते

आगन्तुकः, अथ यास्तव्यः खल्वितरः आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वासव्योऽवधिकालं यावदुपाध्यायादिभ्यो दीयते, शेषं पूर्ववत्, अथ द्वावपीत्यरौ तत्राप्येक उपाध्यायादिभ्यो दीयते, अन्यस्तु कार्यते, शेषं पूर्ववत्, अन्यतमो वाऽवधिकालं यावत् धियते इत्येवं यथाविधि विभाषा कार्या, उपाध्यायादिभ्य इत्यत्रादिशब्दात् स्यविरलानसौक्ष्मादिपरिग्रहः । उक्ता वैयानृत्योपसम्पत्, सम्प्रति क्षणोपसम्पत् प्रतिपाद्यते—‘अविगिहृ’त्यादि, कश्चित् क्षणार्थमुपसम्पद्यते, स क्षपको द्विविधः—इत्यरौ यावत्कथिकश्च, यावत्कथिक उत्तरकाले अनशनकर्त्ता, इतरस्तु द्विधा—विकृष्टक्षपकः अविकृष्टक्षपकश्च, तत्राष्टनादिक्षपको विकृष्टक्षपकः, चतुर्थपष्ठक्षपकस्तत्त्वविकृष्टक्षपकः, तत्रायं विधिः—अविकृष्टक्षपकः खल्वाचार्येण पृच्छयते—हे आयुष्मन् ! पारणके त्वं कीदृशो भवसि ? यद्यसावाह—ग्लानोपमः, ततोऽसावभिधातव्यः—अलं तव क्षणेन, स्वाध्याय-वैयानृत्यकरणे यत्तं कुरु, इतरोऽपि पृष्टः सन् एवमेव प्रज्ञाप्यते, अन्ये तु व्याचक्षते—विकृष्टक्षपकः पारणककाले ग्लान-कल्पतामनुभवन्नपि इष्यत एव, यस्तु मासादिक्षपको यावत्कथिको वा स इष्यते एव, तत्राप्याचार्येण गच्छः प्रष्टव्यो, यथाऽयं क्षपक उपसम्पद्यते इति, अनापृच्छ्य गच्छं संयच्छतः सामाचारीविराधना, यतस्ते सन्दिष्टा अपि उपधिप्रत्यु-पेक्षणादि तस्य न कुर्वन्ति, अथ पृष्टां हुवते—यथाऽस्माकमेकः क्षपकोऽस्त्येव, तस्य क्षणपरिसमाप्तवस्य करिष्यामः, ततोऽसौ धियते, अथ नेच्छन्ति ततस्त्यज्यते, अथ गच्छस्तमप्यनुवर्त्तते, ततोऽसाविष्यत एव, तस्य च विधिना प्रतीच्छि-तस्य उद्धर्तनादि कार्यं, यदा पुनः प्रमादतोऽनाभोगतो वा न कुर्वन्ति शिष्यास्तदा आचार्येण चोदनीयाः, इत्यलं प्रस-ङ्गेन ॥ सम्प्रति चारित्रोपसम्पद्विधिविशेषप्रतिपादनार्थमाह—

उपसंपन्नो जं कारणं तु तं कारणं अपूरतो । अहंवा समाणिअग्निं सारणया वा विसर्गो वा ॥ ७२० ॥
यत्कारणं-यत्तिसमुपसम्पन्नः, तुलाब्दादन्यत्तत्सामाचार्यन्तर्गतं किमपि गृह्यते, तत्कारणं-वैयावृत्यादि अपूरयन्-अ-
पूर्णं, यदा वर्धते इत्यध्याहारः, तदा किमित्याह-‘सारणया वा विसर्गो वा’ इति तदा तस्य सारणा-चोदना क्रियते,
अग्निनीतस्य पुनर्दिसर्गो वा-परित्यागः क्रियते, तथा न अनापूरयन्नेव यदा वर्धते तदा सारणा वा विसर्गो वा, किन्तु
‘अहंवा समाणियग्निम’ न्ति अथवा समाप्तिं नीतेऽभ्युपगतप्रयोजने सारणा वा क्रियते, यथा-परिसमाप्तं,
तद्यदि ऊर्ध्वमपि इच्छति ततो भव्यं, अथ नेच्छति गच्छति तस्य वा न साम्प्रत्यं ततो विसर्गो वेति, उक्ता संयतोपसम्पत् ।
सम्प्रति गृह्यस्योपसम्पदुच्यते, तत्रेयं साधूनां सामाचारी-सर्ववैयाध्यादिषु वृक्षाद्यधोऽप्यनुज्ञाप्य स्थातव्यं, यत आह-
इतिरिअंवि न कप्पइ अविद्विन्नं खलु परगगहाईसु । चिट्ठित्तु निसीइत्तुं तइअययरक्खणट्ठाए ॥ ७२१ ॥
इत्यत्रमपि-त्वल्पमपि, काळमिति गम्यते, न कल्पते अविदत्तं खलु परायग्रहादिषु, आदिशब्दः परायग्रहानेकभेदम-
ख्यापकं, किं न कल्पते इत्याह-स्यातुं-कार्योत्सर्गं कर्तुं, निषेत्तुम्-उपवेष्टुं, किमित्यत आह-‘तइयययरक्खणट्ठाए’ अदत्ता-
दानविरत्याख्यतृतीयमतरक्षणार्थं, तस्मात् भिक्षाटनादावपि व्यापातसम्भवे क्वचित्स्यातुकामेनानुज्ञाप्य स्वामिनं विधिना
स्थातव्यम्, अटव्यादिद्यपि विश्रमिषुकामेन पूर्वस्थितमनुज्ञाप्य स्थातव्यं, तदभावे देवतां यस्याः सोऽयग्रह इति ॥ उक्ता
दक्षविधा सामाचारी ॥ साम्प्रतमुपसंहरन्त्याह-

एवं सामायारी कहिआ दसहा समासओ एसा । संजमतवहुगाणं निगंथाणं महरिसीणं ॥ ७२२ ॥

पथमेपा सामाचारी दशधा-दशविधा समासतः-सङ्क्षेपेण कथिता, केव्य इत्याह-संयमतपोभ्यामाढ्याः-समृद्धाः संय-
मतपञ्चाढ्यास्तेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो महापिम्ब्यः । सामाचार्योसेवकानां फलमुपदर्शयति—

एअं सामायारि जुंजंता चरणकरणमाउत्ता । साहू खवंति कम्मं अणेगभवसंचिअमणंतं ॥ ७२३ ॥

पताम्-अनन्तरोदितस्वरूपां दशधा सामाचारीं यथाविधि युञ्जानाः, तथा चरणकरणायुक्ताः-चरणं-त्रतादि, उक्तं
च-“यय ५ समणधम्म १० संजम १७ येयावच्चं १० च चंभगुत्तीतो ९ । नाणाइतिवं ३ तव १२ कोहनिग्गहा ४ चेवं चरणं तु
॥१॥” करणं पिण्डविशुद्ध्यादि, तदुक्तं-“पिंडविसोही ४ समिई ५ भावण ११ पडिमा १२ य इन्दियनिरोहो ५ । पडिलेहण २५
गुत्तीओ ३ अभिग्गहा ४ चेव करणं तु॥१॥”तयोः चरणकरणयोरायुक्ताः-सम्यग् आ-समन्तात् उपयुक्ताः साधवः क्षपयन्ति
कर्म अनेकभयसच्चित्तमनन्तमिति ॥ इदानीं पदविभागसामाचार्याः प्रस्तावः, सा च कल्पव्यवहाररूपा बहुविस्तरा, ततः
स्वस्थानादवसेया, इत्युक्तः सामाचार्यपुक्रमकालः ॥ साम्प्रतं यथायुक्तोपक्रमकालः प्रतिपाद्यः, स च सप्तधा, तथा चाह—

अज्झवसाण निमित्ते आहारे वेअणा पराधाए । फासे आणापाणू सत्तविहं जिज्झए आउं ॥ ७२४ ॥

अथयसानं रागक्षेहभयभेदात् त्रिधा, तस्मिन्नध्यवसाने सति, तथा दण्डादिके निमित्ते सति, आहारे प्रचुरे सति, वेद-
नायां नयनादिसम्बन्धिन्यां सत्यां, तथा पराधातो गर्त्तपातादिसमुत्पत्तिसिन् सति, स्वर्गे भुजङ्गमादिसम्बन्धिनि, ‘आणा-
पाणु’ ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् प्राणापानयोर्निरोधे, किमित्यत आह-एवं सप्तविधं-सप्तप्रकारं भिद्यते आयुः, एष
गाथासमुदायार्थः । अथयवार्थस्तूदाहरणेभ्योऽवसेयः, तानि चामूनि-रागाध्यवसायेऽपि भिद्यते आयुर्यथा-एगस्स गावीओ

हरियातो, ताहे कुदिया पच्छतो लग्गा, तेहि नियस्तियाओ, तत्तय एगो तरुणो अतिसयदियखुधारी तिसिओ गामं पविट्टो,
 तस्स तरुणीए नीणियमुदंगं, सो पवीतो, सा तस्स अपुरत्ता, होफारंतस्सवि न ठाइ, सो उट्टित्ता गतो, सावि तं पलोयंती
 सदेय उयचेंइ, जाहे अद्विस्तो जातो ताहे तद्वट्टिया चैव रागसंमोहियमणा मया, एवं रागज्जवसाणे भिज्जाइ आउंति । तथा
 ओणायवसाये सति भिद्यते आयुर्थथा-एगस्स वाणियगस्स तरुणी महेला, ताणि परोप्परमतीवमणुरत्ताणि, ताहे सो
 याजिजेण गतो, पडिनियत्तो, एगाए वसहीए नियट्ठाणं न पावइ, ताहे धयंसगा से भणंति-पेच्छामो किं सच्चं अपुरातो
 न पत्तिं, तओ एगेण गंतूण भणिया-सो मतोत्ति, तीए भणियं-किं सच्चं, सच्चं सच्चंति, ततो तिघारे पुच्छित्ता मया,
 इयरस्स कहियं, सो तद्वेच्येय मतो, एवं खेहायवसाने सति भिद्यते आयुः । आह-रागखेहयोः कः प्रसिधिशेषः, उच्यते,
 रूपाद्याक्षेपजनितः प्रीतिविशेषो रागः, सामान्यसत्त्वमत्यादिगोचरः खेहः । मयाध्यवसाने भिद्यते आयुर्थथा-सोमिलस्य,
 तेषां फालेण तेषां समपणं धारमई नामं नगरी होत्था, पाईणपडिणायता इदीणदाहिणविच्छिन्ना नवजोयणपिहुला बार-
 त्तजोयणायाया धणयत्तिमइमिम्मिया चामीकरपागारा नाणामणिपंचवणकविसीसगासोभिया पच्चकलदेवलोगभूता,
 सीसे वडिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे देयते नामं पवते, तस्स णं पवतस्स अदूरसामंते नंदणवणे नामं उज्जाणे, तस्स
 णं मगसभागे सुरप्पिणं नामं जकुल्लाययणे, तत्थ णं नयरीए कण्हे नामं वासुदेवे राया, से णं समुद्विजयपामोक्खलाणं दसण्हे
 दसाराणं पल्लदेयपामोक्खलाणं पंचण्हं महावीराणं सोलसण्हं राईसहस्साणं पज्जुस्रयामोक्खलाणं अबुट्ठाणं कुमारकोडीणं
 संवपामोक्खलाणं सट्ठीए दुइंतसाहस्सीणं चीरसेणपामोक्खलाणं एकवीसाए चीरसाहस्सीणं महासेणपामोक्खलाणं छप्पन्नाए

चलयगसाहस्सीणं रुक्मिणीपामोक्त्वाणं वत्तीसाए महिलासाहस्सीणं अणंगसेणापामोक्त्वाणं अणंगगणिगासाहस्सीणं अन्नेसिं च वह्णं ईसरतलवरजावसथवाहपभिर्इणं वेयहुगिरिसागरेंतरत्तस दाहिणहुभरहस्स बारवतीए नगरीए आहेवच्चं० पालेमाणे बिहरइ, तेणं कालेणं तेणं समणं अरिहा अरिद्धनेमी समोस्सरितो, भयवतो अरिद्धनेमिस्स अन्तेवासी छब्भायरो अणगारा चोदसपुब्बी चत्तण्णाणोवगया एगंतस्सरिसगा नीलुण्लप्पगासा सिरिवच्छंक्रियवच्छा वत्तीसलक्ख-
णघरा पयज्जदिवसादारब्भ छट्ठछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं विहरंति, ते पढमाए पोरिसीए सज्जाएत्ता वीतीयाए झाणं झाइत्ता तइयाए पोरिसीए तिहिं संघाडगेहिं बारवतीए अडंति, तत्थ एगे संघाडगे उच्चणीयमज्झिमाइं कुलाइं अडमाणे यसुवेवस्स वेवईए धरमणुपविट्ठे, ना य तं पासित्ता हउत्तुट्ठा भद्दासणातो उट्ठित्ता पाजया ओमुयइ, ओमुइत्ता अंजलिमउ-
लियगगहत्था सत्तहुपए गंतूण वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता सयं मोयगाईहिं पडिलाभेइ, ततो पुणो वंदइ, तयणंतरं दोघे संघाडए पविट्ठो, सोडवि तहेव पडिलाभितो, एवं तच्चोवि, नवरं तच्चं संघाडं' पडिलाभित्ता एवं वयासी-क्किणं भंते ! किण्हस्स वासुदेवस्स इमीसे धारवईए नयरीए देवलोगभूताए निगंथा अडमाणा भत्तं पाणं अलहंते जेण ताइं चेय कुलाइं भत्तपाणाए भुज्जोइ अणुपविसंति ?, तत्थ णं देवजसे नामं अणगारे एवं वयासी-नो खलु देवाणुप्पिइ ! एवं एवं, किंतु अग्हे छब्भायरो सरिसगा तिहिं संघाडगेहिं अडमाणा तुग्गं गेहमणुपविट्ठा, तं नो चेय णं ते अग्हे अण्णे अग्गेहिं मणिरूण गया, तए णं तीसे इमे एयाख्वे अब्भत्थिए समुप्पजित्था-एवं खलु अहं पोलासपुरे नगरे अइमुत्तेणं कुमारसमणेणं चालत्तेणे यागरिया-तुग्गं अट्ठपुत्ते पयाहिसि सरिसे नलकुवरसमाणे, नो चेय णं भारहे वासे केवइ कालातो अज्जा महिला एया-

रिती य होहिति, तण्णं मिच्छा, इयं पच्चक्खमेव दीसइ अन्नाओवि एयातो, तं गच्छामि णं सामिं पुच्छामिस्सि सामिअंति-
 कमुयगया, सामिणा तीसे अब्भस्थियं कहियं जाव एअमद्वे?, हुंता अत्थि, ततो सामी वागरइ, तेणं कालेणं तेणं समएणं
 भद्धिलपुरे नगरे नागस्स गाहावइस्स सुलसा भारिया नेमिच्चिकेण निंदु वागरिया, तए णं सा बालप्पभिई चेव हरिणेगमेसिं
 देयं भत्तिवहुमाणेणं आराहिया, तुमं पि सावि सममेव दारए पसवह, ततो सो देवो तीए अणुकंपणद्धाए तीसे मयगपुत्ते
 नेण्हित्ता तय अंतियं साहरइ, जेविय णं ते तव पुत्ता तेवि य तीए साहरइ, ते चेव णं ते पुत्ता, नो सुलसाए,
 ततो सामिं वंदति, वंदित्ता जत्थ अणगारा तत्थ उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वंदइ, आगतपण्हया पफुहल्लोयणा
 ऊत्तयिरोमकूया छप्पिय अणगारे निद्धाए दिट्ठिए सुच्चिरं निरिक्खइ, पुणो वंदति, ततो सामिं वंदित्ता सगिहमागया
 एवं चित्तेइ-अहं सत्त पुत्ते पयाता, नो चेव णं मए एगस्सवि बालत्तणं समणुभूतं, घण्णाओ णं साओ अंबगाओ
 जाओ नियकुच्छिसंभूयाइ थणहुद्धलुद्धाइ मंमणजंपिराइं बालाइं कमलकोमलोयमेहिं हत्थेहिं निण्हिऊण उच्छंणे निवेसित्ता
 धणं पायंति, अहं अधण्णा एवं जाव चित्तेइ ताव कण्हो पायवंदगो समागतो तं झियायंतं पासइ, पायवडणं करेइ, करेत्ता
 एवं वयासी-अण्णया णं तुज्जे ममं पासित्ता हट्ठा आसि, अज्जा किंनु झियाह?, ताहे सा सधं परिकहेइ, ततो कण्हो
 भणइ-अम्मो! मा झियाह, अहं णं तहा घत्तिस्सं जहा ममं सहोयरगे भवइ, ततो एवं समासासित्ता पोसहसालाए गंतूण
 अट्टमं पणिण्हित्ता हरिणेगमेसिं देवं आराहेइ, सोऽवि अट्टमत्ते परिणममाणे पच्चक्खीभूय तव देवलोगच्चुए सहोयरगे
 भविस्सइस्सि पोत्तूण पडिगतो, कण्होवि वीयदिक्खे तं सधं देवईए परिकहित्ता सभवणं गतो, अन्नया सा देवई गयं सुमिणे

पासित्ता पडिबुद्धा, तए णं नवण्हं मासाणं अद्धहुमाण राइंदियाणमतिकमे जासुयणरत्तबंधुजीवगसमप्पभं सधनयणकंतं सुकुमा-
लगयतालुयसमाणं सुखं दारगं पयाया, ततो चारसमे दिवसे अम्हा णं इमे दारगे गयतालुयसमाणे सुमिणे य गतो विट्ठो
तं होउ पयस्स नामधेज्जं गयसुकुमालोत्ति, सो सयजायवप्पिओ सुहंसुहेणं परिवद्धइ । तीसे य चारवईए सोमिलो नामं
माहणो धणकणगसमिद्धो, तस्स सोमसिरि नाम साहणी, तीसे सोमा नामं दारिया, रुवेण जोषणेण लायणणेण उक्किट्टस-
रीरा, अलया कयाई विभूसिया बह्निं दासचेडीहिं परिविस्सत्ता सयातो गिहातो पडिनिक्खमिस्सा रायमग्गंसि कणगति-
वूसणेण कीलमाणा चिट्ठति, तया य अरहा अरिट्ठनेमी समोसडे, परिसा निगया, कण्होऽवि इमीसे कहाए लज्जट्टे समाणे
समाए सुहग्गमाए कोमुइं भेहिं ताडायेत्ता सधज्जीए गयसुकुमालेण सद्धिं विजयगंधदित्थिखंधवरगए चारसईए नगरीए मज्झं-
मज्झेणं निगच्छइ, तं सोमदारियं पासइ, पासित्ता कोडुं वितिए पुच्छति-कस्सेसा ? किं नामेण ? ततो णं कोडुं वियपुरिसा
साहंति-देव ! सोमिलस्स माहणस्स दारिया सोमानामंति, ततो णं कण्हे ते कोडुं वियपुरिसे एवं वयासी-गच्छइ णं तुब्भे
सोमिलं जाइत्ता सोमं कन्नं अंतरेदंसि पक्खिवह, एसा गयसुकुमालस्स पदमपत्ती भविस्सइ, ते तहा करंति, जाय सा
कण्णंतेउरे पक्खित्ता, कण्होऽवि सहसंबवणे सामिं पखुवासित्ता भवणमागतो, गयसुकुमालोऽवि सामिसगासे धम्मं
सोच्चा पडिबुद्धो एवं वयासी-भयवं ! अम्मापियरो आपुच्छित्ता पवइस्सामि, भगवया भणियं-अहासुहं मा पडिवंधं
करेहस्सि, ततो सामिं वंदित्ता सग्गिहमागतो, तए णं से सुकुमाले अम्मापिक्खणं पाववडणं करेत्ता एवं वयासी-अम्मताता !
मए सामिस्स अंतिए धम्मो निसन्तो, स अभिरुइए, तो इच्छामि णं पवइवंति, ततो णं सा देवई तं अणिट्ठं फरुखं गिरं

सोचा मणोमाणसिएणं दुक्खेण अभिभूया कुट्टिमतलंसि धसत्ति सवंगेहि निवडिया, तए णं अंतेउपरिजणेणं आसासिया
 समाणी दीणविमणा कलुणं रोयमाणी गयसुकुमालं एवं वयासी-तुमं सि णं जाया ! अग्हं एगे पुत्ते रयणभूते, तं नो खलु
 अग्गे इच्छामो तुब्भं खणमवि वियोगं सहितए, तं अच्छाहि जाया !, भुंजाहि चित्ते माणुस्सए, कामभोगे जाव वयं
 जियामो, ततो पच्छा अग्हेसु कालगएसु परिणयवए वहियकुलवंसंतुक्को निरवेक्खे पव्हिसि, एवं गयसुकुमालमणे-
 गण्णगराहिं बह्वहिं पणवणाहिं पणवेत्ति, नो चेव णं संचाइए धरितं, तए णं से कण्हे इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे जेणेव
 गयसुकुमालो तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता गयसुकुमालं आलिगइ, आलिगित्ता उच्छंणे निवेसेइ, ततो एवं वयासी-तुमं
 मम सहोयरे कणीयसे भाया तं मा इयाणिं पव्याहि, अहं णं तुमं बारयतीए नयरीए महया रायाभिसेणं अभिसिंचामि,
 तए णं से गयसुकुमाले एवं कण्हेण वुत्ते समाणेनो आढाइ नो परिवाणाति, एवं दोच्छंवि तच्छंवि, ततो णं अम्मापियरो अका-
 मगाइं चेव एउं भर्णति-तं इच्छामो ते जाया ! एगदिवसमवि रज्जसिरिं पासित्ता, तए णं से गयसुकुमाले कण्हं अम्मा-
 वियगे य अणुयत्तमाणे तुत्तिणीए विट्ठइ, तए णं से कण्हे कोटुवियपुरिसे सदावित्ता महया विभूतीए रायाभिसेयं करेइ,
 विइयदियसे महाविभूईए निक्खमणमहिमं करेइ, तए णं से गयसुकुमाले सामिस्स पासे पवइए, तए णं से जं चेव दिवसे
 पवइए तस्सेव दिवसरस्स अवरण्हकालसमए जेणेव अरहा अरिद्धनेमिसामी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिकलुत्तो
 वंदइ २ एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अन्भणुणाए महाकालंसि सुसाणंसि एगराइयं महापडिमं उवसंपज्जित्ताणं
 विहरित्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया !, तए णं से इट्ठट्टे सामिं वंदित्ता तंमि मसाणे थंडिलं पडिलेहित्ता ईसीपब्भारगणं

काएण दोवि पाए साहदु एगराइयं महापडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । सोमिले य माहणे समीधवस्स अट्ठाए वारयतीए
चहिया पुधनिगए आसि, तं गहेऊण पडिनियत्तमाणे संझाकालसमयंसि पविरलमणूसंसि गयसुकुमालं तहापडिमड्डियं
पासइ, पासित्ता आसुरुत्तो एवं चित्तेइ-एस भो गयसुकुमाले अपत्थियपत्थिए जेण मम धूयं सोमं वालं पडिपुन्नं अकय-
येमणस्सं विप्पज्जहिता पधइए, तं सेयं खलु मम एयस्स वेरनिजायणं करेत्तए, एवं चिन्तिता दिसाओ अवलोइऊण सरसं
मस्सियं गेणहेइ, गेण्हिस्ता तस्स मत्थए मट्ठियापालिं वंधइ, जलंतियाओ य वियगाओ फुल्लकिंसुयसमाणे खादिरंगारे कवल्लेणं
गिण्हित्ता तस्स मत्थए पक्खिवइ, ततो भीतो खिप्पामेव अवक्कमित्ता सगिहमागतो । तएणं तस्स गयसुकुमालस्स सरीरंगमि
धेयणा दुरहियास्ता पादुब्भूया, तं सोमिलस्स उव्वारिं मणसावि अप्पदुस्समाणे सम्मं अहियासंतएणं तस्स सुमेणं अज्झव-
साणेणं चउण्हं धाइक्कम्माणं खएण अणंते केवलवरनाणदंसणे उप्पणो, ततो पच्छा सिद्धे, अहासंनिहिएहिं वाणमंतरेहिं
दियसुरभिगंधोदयवासे बुट्ठे दसद्धवन्नो य कुसुमप्पगरे निवातिते । वीयदिवसे कण्हे चारवईए मज्झंमज्जेण सामिं वंदतो
निगच्छमाणो अंतरा जरापरिकलियं जुन्नमेगं पुरिसं महइमहालियातो इट्ठंगरासीतो एगमेगं इट्ठंगं गहाय रत्थापहातो
अंतो गिंहंसि अनुपविसमाणं पासइ, ततो णं कण्हे तस्सऽणुक्कंणट्ठाए हत्थिलंधवरगते चेव एगं इट्ठंगं गहाय गिंहंसि
अणुप्पवेसेइ, ततो अणेगेहिं पुरिससहस्सेहिं इट्ठंगरासी खिप्पामेव अनुप्पविसितो, ततो कण्हे समोसरणे गंतूण सामीं वंदइ,
वंदित्ता अवसेसे अणगारे वंदइ, ततो गयसुकुमालं अपासितो सामिं वंदिऊण पुच्छइ-कहि णं भंते ! मम सहोयरए भाया
जेण वंदामि ? ततो सामी येयासी-कण्हा ! गयसुकुमालेणं अणगारेणं अप्पणो अट्ठे साहिए, कंहं ? सामी भणइ-

कण्हा ! गयसुकुमाले ममं आपुच्छिऊण महाकाले सुसाणे पडिमं ठिते, तं एगे पुरिसे पासित्ताणं आसुरुत्ते सरसं मट्टियं
 मेण्हित्ता पालिं बंधइ, जाव सिद्धे, एवं खलु कण्हा ! गयसुकुमालेणं अप्पणो अट्ठे साहिए, ततो कण्हो भणइ-केस णं भंते !
 से पुरिसे अपत्थियपत्थिए जेण मम सहोयरे अणगारे एवं कए ? , सामी आह-मा णं कण्हा ! तस्स पदोसमावजाहि, एवं
 खलु कण्हा ! तेणं तस्स साहिजे पदिसे, कहे णं भंते ? , सामी आह-कण्हा ! तुम मम बंदए आगच्छमाणे अंतरा जराप-
 रिक्कलितं चेव जाव सज्जोवि इट्ठगरासी खिप्पामेव गिहंमि अनुपवेसितो, जहा णं तुमं तस्स साहिज्जं दिदं एवामेव गयसुकुमाल-
 स्सवि अणेगभवसहरससंचियं कम्मं उदीरमाणेणं बहुकम्मनिज्जराए साहेज्जं दिण्णं, से णं भंते ! पुरिसे मए कहे जाणि-
 यये ? , सामी भणइ-तस्स णं कण्हा ! तुमं नगरिं अनुपविसमाणं पासित्ता भएण सीसं फुट्ठीहिइ तं जाणिज्जासि एस
 सोत्ति, सो य तहाकाले काऊण अप्पइट्ठाणे नरए उववज्जिहित्ति, तए णं से कण्हे सामिं वंदित्ता जेणेव सए गेहे तेणेव पहा-
 रित्था गमणयाए, सोमिलोवि य णं पभाए चित्तेइ-एवं खलु कण्हे अरहतो बंदगे निगए, तं नियमतो अरिहया सिद्धमेव
 भविस्सइत्ति भीते सयातो गिहातो पडिनिक्खमति २ बारवतीए इतो ततो पधावमाणे कण्हस्स पुरतो पडिदिसिं हवमा-
 गते, तए णं तस्स भयसंतसंतस्स सीसं तडत्ति सयसिक्करं फुट्ठं, तते णं कण्हे तं तहाकालगं पासिऊण आसुरुत्ते कोडुंवि-
 यपुरिसे एवं वयासी-एएणं भो अप्पत्थियपत्थिएण मम सहोयरे अणगारे अकाले चेव जीवियातो ववरोचिए, तं बारवतीए
 एवं घोसित्ता पाणेहिं एयं अंछविअंछियं कारवेत्ता तं ठाणं पाणिएणं अक्खावेह, ते तहेव करेत्ति, ततो कण्हे तस्स
 सवस्सहरणं करेइ, पुत्तदारे य निविसए करेत्ति, समुद्विजयाईणं अंतिए गंतूण सबं परिकहेइत्ति, तए णं तं दसारकुलं

आजलीभूतं महया सद्देणं पारुणं, कालंतरेण अप्सोर्गं जायं, एवं भयाध्यवसाने सति भिद्यते आयुः, यदुक्तम्-
'निमित्ते सति भिद्यते आयुः' इति तत्र निमित्तमनेकप्रकारं तद्वर्तयति—

दंडफससत्थरज्जू अग्नी उदगपडणं विसं चाला । सीउण्हं अरइ भयं खुहा पिवासा य वाही अ ॥ ७२५ ॥

मुत्तपुरीसनरोहे जिण्णाजिण्णं च भोजणं बहुसो । धंसणघोलणपीलण आउस्स उवक्कमा एए ॥ ७२६ ॥

दण्डकशस्त्ररज्जवः अग्निरुदकपतनं विपं व्यालाः शीतोष्णं अरतिभयं क्षुत्पिपासा च व्याधिश्च मूत्रपुरीपनिरोधः जीर्णाजीर्णं च भोजने बहुशः धर्पणघोलनपीडनानि आयुप उपक्रमहेतुत्वात् उपक्रमा एते, कारणे कार्योपचारात्, यथा तन्मुलान् धर्पति पर्जन्य इति । कथं दण्डादय उपक्रमहेतव इति चेत्, दण्डेन (कशेन च) गाढमभिघाते, शस्त्रेण-खड्गादिना, रज्ज्या गलादौ बन्धे, अग्निना परिदाहे, उदके सर्वस्रोतसामन्तःपूरणेन, विपे भक्षिते, व्यालाः-सर्पाः तैर्वहने, शीतेनोष्णेन च संस्पर्शतः, अरत्या भयेन चान्तर्मनसि पीडासमुत्पत्तौ, धुधा धातुमक्षणेन, पिपासया हृदयगलतालुशोषेण, मूत्रपुरीपनिरोधे शरीरक्षोभतः, जीर्णाजीर्णं नाम अर्द्धजीर्णं तस्मिन् सति अनेकशो भोजने रसोपचयतः, धर्पणं चन्दनस्यैव घोलनं अहुष्ठ-कादुलिगृहीतचात्यमानदूकाया इव तस्मिन्, पीडनमिक्ष्वादेरिव तस्मिन्नपि सति, भिद्यते आयुरित्येते सर्वेऽप्युपक्रमहेतवः ॥ द्वारं ॥ तथा आहारे सत्यसति वा भिद्यते आयुर्यथा-एगो मरुगो अट्टारस वारे भुंजिऊण सुलेण मतो, अन्नो पुण छुहाए मतोत्ति ॥ द्वारं ॥ वेदनायां सत्यां भिद्यते आयुर्यथा शिरोनयनवेदनादिभिरनेके मृताः ॥ द्वारम् ॥ तथा परोपघाते सति भिद्यते आयुर्यथा दुस्तटीतः पतितस्य । तथा स्पर्शे सति भिद्यते आयुर्यथा तयविसेणं सप्पेणं छित्तस्स, जहा वा बंभदत्तस्स इत्थि-

रयणं, तस्मिन् मए से पुत्तेण भणियं-अए सद्धिं भोगे भुंजाहि, तीए भणियं-न तरसि मज्झं फरिसं विसहसिए, सो न पत्ति-
 यइ, ताहे आसो आणावितो, सो तीए मुहावो आरब्भ कडिं जाव हत्थेणं छिन्नो, सो गलिज्जण सुक्कखएण मतो, तहावि
 अप्पत्तियंतो लोहमओ पुरिसो तीए अवगुंढितो, सोऽवि विलीनो ॥ द्वारं ॥ प्राणापाननिरोधे सत्यायुर्भिद्यते, यथा छगलाणं
 जल्लथाद्धाइसु मारिज्जंताणं ॥ एवं सप्तविधं सिद्यते आयुः, न चैतत्सर्वेपामेध, किन्तु सोपक्रमायुषां, तत्र 'देवा नेरइया वा
 अंसंखयासावया व तिरिमणुया । उत्तिमपुरिसा य तद्वा चरमसरीरा य निरुक्कमा ॥ १ ॥' सेसा संसारत्था भइया सोयक्कमा
 य इयरेया । सोयक्कमनिरुक्कमभेयो भणितो समासेण ॥ २ ॥' आह-अव्यवसायादीनां निमित्तत्वात् परिभोगाज्जेवेनोपन्या-
 सो न युक्तः, न, आन्तरविचित्रोपाधिभेदेन निमित्तभेदानामेवोपन्यासतोऽदोषः, आह-यथेवमुपक्रम्यते आयुः ततः कृत-
 नाशः, येन च कर्मणा तदुपक्रम्यते तस्याकृतस्यैवाभ्यागम इति, अत्रोच्यते-इह यथा वर्षशतोपमोगाय कल्पितं धान्यं
 भस्मकव्याधिपीडितस्याल्पेन कालेनापि भुञ्जानस्य न कृतनाशो नाप्यकृताभ्यागमस्तद्वदत्रापीति । तथा चाह भाग्यकारः-
 "कम्मोचक्कामिज्जइ अपत्तकालंपि जइ ततो पत्ता । अकयागमकयनासा मोवखाणासासया दोसा ॥ १ ॥ (धि. २०४७)
 न य दीहकालियस्सचि नासो तस्साणुभूइतो खिप्पं । यहुकालाहारस्स व दुयमग्गियरोग्गिणो भोगा ॥ २ ॥ (२०४८)
 सधं च पवेसतया भुज्जइ कम्ममणुभाचतो भइयं । तेणावस्साणुभवे के कयनासादयो तस्स १ ॥ ३ ॥ (२०४९)
 किंचिदकालेऽपि फलं पाइजइ पवए य कालेण । तह कम्मं पाइजइ कालेण य पवए अन्नं ॥ ४ ॥ (२०५०)
 जह वा दीहाराज्जुब्बइ कालेण पुंजिया खिप्पं । विततो पडओ सुस्सइ पिंढीभूतो उ कालेण ॥ ५ ॥ (२०६१) इत्यादि,"

ततो यथोक्तदोषानुपपत्तिः । इति द्वारगाथावयवार्थः, व्याख्यात उपक्रमकालः, सम्प्रति देशकालद्वारमभिधातव्यं, तत्र देशकालो नाम प्रस्तावः, स च द्विधा-ग्रशस्तोऽग्रशस्तश्च, तत्र प्रशस्तस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

निद्रुमगं च गामं महिलाधूमं च सुन्नयं ददुं । नीअं च कागा ओल्लिति जाया भिक्खस्स हरहरा ॥ ७२७ ॥

ओदनादिपाकपरिसमाप्तौ निद्रुमं ग्रामं महिलास्तूपच्छ, कूपतटमित्यर्थः, महिलाभिः शून्यं दृष्ट्वा, तथा नीचैश्च काका ओल्लिति-अवलोक्यन्ते-गृहाणि प्रति परिपतन्ति, एतच्च दृष्ट्वा, पाठान्तरं नीयं च कागे ओल्लेते दृष्ट्वेत्यनुवर्तते, विद्यते यथा भिक्षस्य हरहरा-अतीव भिक्षाप्रस्ताव इत्यर्थः । अग्रशस्तदेशकालस्वरूपमभिधित्सुराह—

निम्मच्छिअं महु पायडो निही खज्जगावणो सुन्नो । जायंगणे पसुत्ता पडत्थयइआ य मत्ता य ॥ ७२८ ॥

निर्मक्षिकम्-अपगतमक्षिकं मधु तथा प्रकटः-आकाशीभूतो निधिः खाद्यकापणः-कक्षूरिकापण इति भावार्थः, अतो मध्यादीनां ग्रहणप्रस्तावः, तथा जाया चाद्वगे प्रसुप्ता प्रोषितपतिका च गत्ता च, तस्या अपि ग्रहणं प्रति प्रस्ताव एव, आसवेन मदनाकुलीभूतत्वात् । सम्प्रति कालकालः प्रतिपाद्यः, कालो-मरणं तस्य कालः कालकालः, तथा चाह-“कालोत्ति मयं मरणं जहेह मरणं गतोत्ति कालगतो । तम्हा स कालकालो जो जस्स मज्जो मरणकालो ॥ १ ॥ (वि. २०६६)” अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह—

कालेण कज्जो कालो अमंहं सज्झायदेसकालम्मि । तो तेण हत्तो कालो अकालि कालं करंतेण ॥ ७२९ ॥

कालेन शुना कृतः कालः-कृतं मरणं अस्माकं स्वाध्यायदेशकाले-स्वाध्यायप्रस्तावे, ततस्तेन शुना हतो-भयः कालः-

स्वाध्यायकरणकालः, अकाले-अप्रस्तावे भरणं कुर्वतेति, तदनेन कालशब्दस्य भरणवाचित्वमुपदर्शितं ॥ सम्प्रति प्रमाण-
कालः प्रतिपाद्यः, तत्राद्याकालविशेष एव मनुष्यलोकान्तर्वर्त्तो विशिष्टव्यवहारहेतुरहर्निशरूपः प्रमाणकालः, तथा चाह
भाष्यकृत-“अद्याकालविसेसो पृथग्माणं च माणुसे खेत्ते । सो संववहारत्थं पमाणकालो अहोरत्तं ॥१॥ (२०६८)” अत्र
‘पृथग्माणं व’ति यथा सामान्येन मानावयवभूतं प्रस्थकरूपं मानं संव्यवहाराय कल्प्यते तथाऽहर्निशरूपः प्रमाणका-
लोऽद्याकालस्यैव विशेषः सन् पृथक् संव्यवहाराय प्ररूप्यते इति । अमुमेव प्रमाणकालं भेदत आह-

दुविहो पमाणकालो दिवसपमाणं च होइ राई अ । चउपोरिसिओ दिवसो राई चउपोरिसी चेव ॥ ७३० ॥

प्रमीयतेऽनेन जीयादीनामायुःप्रभृतिरिति प्रमाणं तदेव कालः प्रमाणकालः, स द्विविधः, दिवसप्रमाणं भवति रात्रिश्च-दिव-
सप्रमाणकालो रात्रिश्च, चतुष्पौरुषीको दिवसो रात्रिश्च चतुष्पौरुषी, पौरुषीप्रमाणं चानियतं, दिवसनिशाहानिवृद्धिभावात्,
तत्र यदा सर्वजयन्यो द्वादशमुहूर्त्तो दिवसस्तदा सर्वोत्कृष्टाऽष्टादशमुहूर्त्तो रात्रिः, तदा च दिवसस्य पौरुषी मुहूर्त्तत्रयमाना
रात्रेश्च अर्द्धपञ्चममुहूर्त्तममिता, यदा तु सर्वोत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसस्तदा सर्वजयन्या द्वादशमुहूर्त्तो रात्रिः, तदा च
पौरुषी दिवसस्यार्द्धपञ्चममुहूर्त्तमाना रात्रेश्च मुहूर्त्तत्रयमाना, एवं दिवसस्य रात्रेर्वा पौरुष्यस्त्रयो मुहूर्त्तो जघन्यं मानं
अर्द्धपञ्चमा उत्कृष्टं, उक्तं च-“पोरिसिमाणमनिययं दिवसनिशाबुद्धिहाणिभावातो । हीणं तित्ति मुहुत्तस्सद्धपञ्चमा माण-
मुक्कोसं ॥ १ ॥ (वि. २०७०)” सर्वजघन्यश्च दिवसः सर्वोत्कृष्टा च रात्रिर्दक्षिणायनचरमदिवसे, सर्वोत्कृष्टो दिवसः सर्वज-
घन्या च रात्रिरुत्तरायने, प्रथमदिवसादारभ्य प्रतिचरमवासरशेषेषु तु दिवसेषु दक्षिणायने प्रथमदिवसादारभ्य प्रतिदिवसं

दिवसपौरुष्या द्वाविंशततमेन मुहूर्त्तभागेन वृद्धिः, रात्रिपौरुष्या हानिः, कथमेतदवसेयमिति चेत्, उच्यते, इह दिवसपौरुष्या रात्रिपौरुष्या वृद्धौ हानौ वा सकलेनायनेन साद्धौ मुहूर्त्तौ दृष्टः, अयनपरिमाणं च त्र्यशीत्यधिकं दिनशतं, ततोऽत्र त्रैराशिककर्मावतारः—यदि त्र्यशीत्यधिकेन दिनशतेन पौरुष्या वृद्धौ हानौ साद्धौ मुहूर्त्तौ लब्धः ततः प्रतिदिवसं किं लभामहे?, रात्रित्रयस्थापना १८३-१॥-१, अत्रान्त्येन राशिना त्र्यशीत्यधिकेन दिनशतेन पौरुष्या वृद्धौ मध्यराशे-
गुणनं, जातस्तायानेव, 'एकेन गुणितं तदेव भवती'ति न्यायात्, तत आद्येन राशिना भागहरणं, भागहारश्च न पूर्यते, ततस्तृतीयांशेन छेद्यच्छेदकराशयोरपत्तना, जात उपरि एकोऽधस्तात् द्वाविंशं शतं १२२, आगतमेकैकस्मिन् दिने पौरुष्या वृद्धौ हानौ वा मुहूर्त्तस्य द्वाविंशशतमो भागो लभ्यत इति, उक्तं च—“बुद्धौ वायीसुत्तरसयभागो यइदिणं मुटुत्तस्स । एवं हाणीवि मया अयणस्स विभागतो नेया ॥१॥ (वि.२०७१)” । इदानीं वर्णकालस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—
पंचणहं वर्णमाणं जो खलु वनेण कालओ वर्णो । सो होइ वर्णकालो वर्णिज्जइ जो व जंकालं ॥ ७३१ ॥

पञ्चानां शुक्लादीनां वर्णानां यः खलु वर्णेन-छायया कालको वर्णः खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् कालक एव वर्णः, अनेन गौरादेर्नामकृष्णस्य व्यवच्छेदः, स भवति वर्णकालः, वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकालः, 'वर्णिज्जइ जो व जंकाल'मिति, वर्णनं वर्णः प्ररूपणमित्यर्थः, ततश्च वर्ण्यते-प्ररूप्यते यो वा कश्चित्पदार्थो यत्कालं वा वर्णकालः, वर्णप्रधानः कालो वर्ण-
कालः । इदानीं भावकालः प्रतिपाद्यः, भावानामौदयिकादीनां स्थितिः भावकालः, तथा चाह—

साइ सपज्जवसिओ चउभंगविभागभावणा इत्थं । उदईआईआणं तं जाणसु भावकालं तु ॥ ७३२ ॥

सादिः सपर्यवसान इत्येवं चतुर्भङ्गविभङ्गभावनाऽत्र कार्यो, केपामित्याह-औदयिकादीनां भावानां, ततश्च योऽसौ
 विभागभायनाचिपयस्तं जानीहि भावकालम्, इयमक्षरगमनिका, भावार्थस्त्वयं-औदयिको-भावः सादिः सपर्यवसानः सादि-
 रपर्यवसानः अनादिः सपर्यवसानः अनादिरपर्यवसानः, एवमौपशमिकादिष्वपि चतुर्भङ्गिका द्रष्टव्या, इयं पुनरत्र विभाग-
 भावना-औदयिकचतुर्भङ्गिकायां द्वितीयो भङ्गो न घटते, शेषास्तु घटन्ते, सेपामयं विषयः-नारकादीनां नारकादिभवः
 तत्त्वौदयिको भावः सादिसपर्यवसानः, मिथ्यात्वादयो भव्यानामौदयिकोऽनादिसपर्यवसानः, स एवाभव्यानां चरमभङ्गो
 इत्युक्त औदयिकः, औपशमिकचतुर्भङ्गिकायामाद्य एव भङ्गो घटते, तद्व्यादयस्तु शून्याः, प्रथमभङ्गस्त्वेवम्-औपश-
 मिकसम्यक्त्वादिरौपशमिको भावः सादिः सपर्यवसान इत्युक्त औपशमिकः, क्षायिकचतुर्भङ्गिकायां तु तृतीयचतुर्थौ भङ्गौ
 न घटते, प्रथमद्वितीयौ तु घटते, तथाहि-क्षायिकं चारित्रं दानादिलब्धिपञ्चकं च क्षायिको भावः सादिः सपर्यवसानः,
 सिद्धस्य चारित्र्यचारित्र्यादिविकल्पातीतत्वात्, क्षायिकज्ञानदर्शने तु सादिअपर्यवसानः, अन्ये तु द्वितीयभङ्ग एव सर्वमिदं
 प्रतिपादयन्ति, उक्तः क्षायिकः, क्षायोपशमिकचतुर्भङ्गिकायां द्वितीयभङ्गाभावः, शेषभङ्गानामयं विषयः-चत्वारि ज्ञानानि
 क्षायोपशमिको भावः सादिः सपर्यवसानः, मत्तज्ञानश्रुताज्ञाने भव्यानामनादिः सपर्यवसानः, एते एवाभव्यानामनादिर-
 पर्यवसानः, उक्तः क्षायोपशमिकः, पारणामिकचतुर्भङ्गिकायामपि द्वितीयभङ्गाभावः, शेषभङ्गकानामयं गोचरः-अणुका-
 दिपारिणामिको भावः सादिसपर्यवसानः, अव्यतत्वं भव्यानामनादिसपर्यवसानः, जीवत्वं पुनरनादिरपर्यवसानः, उक्तः पारि-
 णामिकः, उक्तार्थसङ्ग्रहाथा-जो नारगाइ भावो तह मिच्छतादब्धोऽवि भवाणं । ते चेवाभवाणं ओदइए विइयवज्जोऽयं

॥ १ ॥ सम्मत्तचरित्ताइं साईसंतो य ओवसमिओ य । दाणाइलद्धिपणं चरणं चिय खाइओ भवो ॥ २ ॥ सम्मत्तनाणदं-
सणसिद्धत्ताइं तु साइओऽणंतो । नाणं केवलवज्जं साईसंतो खओवसमो ॥ ३ ॥ मइअन्नाणाइया भवाभवाण तइयचरमोऽयं ।
सयो योगलधम्मो पढमो परिणामिओ होइ ॥ ४ ॥ भवत्तं पुण तइओ जीवामवाइ चरमंगो ल । भावाणमयं कालो
(वि. २०७७-८१) इति ॥

एत्थं पुण अहिगारो पमाणकालेण होइ नायवो । खेत्तम्मिं कंमि कालम्मि भासियं जिणवरिंदेण ? ॥ ७३३ ॥
अत्र पुनः—अनेकविधकालप्ररूपणायामधिकारः—प्रयोजनं प्रमाणकालेन भवति ज्ञातव्यः, आह—‘द्वे अद्ध अहाइय’
इत्यादिद्वारगाथायामिदमुक्तम् ‘पगयं तु भावेण’ति, सम्प्रति पुनरेवमुक्तम्—‘अत्र पुनरधिकारः प्रमाणकालेन भवति
ज्ञातव्य इत्युक्तं’, ततः कथं न पूर्वापरविरोधः ? उच्यते, क्षायिकभावकाले वर्त्तमानेन भगवता सामायिकमध्ययनं भाषि-
तमिति चेत्तसि परिभाष्य प्रागिदमुक्तं—‘पगयं तु भावेण’मिति, तथा पूर्वाह्नकालक्षणे प्रमाणकाले च भगवता भाषितं
सामायिकमिति तद्विवक्षायामत्रोक्तं प्रमाणकालेनाधिकार इति, तत उभयसद्वहपरं पूर्वमिदं च वाक्यमित्यदोषः अथवा
प्रमाणकालोऽप्यद्वाकालपर्यायत्वात् भावकाल एवेत्यविरोधः ॥ तदेवं ‘उद्देशे निदेशे य निगमे’ इत्युपोद्घातनिर्युक्तिप्रति-
पक्षद्वारगाथाद्वयस्य व्याख्यातं कालद्वारम्, अपुना यत्र क्षेत्रे भाषितं सामायिकं तदजानन् प्रमाणकालस्य चानेकरूपत्वा-
त्तद्विदेशोपमानानो गाथापञ्चार्द्धमाह चोदकः—‘खेत्तम्मि’ इत्यादि, कस्मिन् वा काले प्रमाणकाले पूर्वाह्ने पराह्ने वा ।
एवं चोदकप्रश्नानन्तरमुत्तरमाह—

पइसाहसुद्धफारसीइ पुव्यणहदेसकालमि । महसेणवणुज्जाणे अणंतर परंपरं सेसं ॥ ७३४ ॥

वेसासे मासि शुद्धे-शुद्धपक्षे एकादश्यां पूर्वाह्णदेशकाले, प्रथमपौरुष्यामित्यर्थः, कालस्यान्तरङ्गत्वव्यापनार्थमेवं प्रश्रव्यत्ययेन निर्देशः, महासेनवनोद्याने क्षेत्रेऽन्तरनिर्गमः सामयिकस्य, 'परंपरं सेसं'ति शेषं-गुणशिलकाद्युद्यानादि क्षेत्रजातमधिकृत्य परंपरं निर्गमनं सामायिकस्य, उक्तं च भाष्यकृता-“लेत्ते महसेणवणोवलक्खियं जत्थ निगयं पुबं । नत्ताइयमेत्तेसु उ परंपरयिणिगमो तस्स ॥ १ ॥” गतं मूलद्वारागाथाद्वयप्रतिपदं क्षेत्रद्वारम्, इह च क्षेत्रकालपुरुषद्वाराणां निर्गमगच्छतेय प्राप्नु, ततश्च निर्गमद्वारव्याचिख्यासया “नामं ठयणादविण् खेत्ते काले सहेव भावे च । एसो उ निगमस्सा निस्सेयो छविहो होइ ॥ १ ॥”ति येयं गाथोपन्यस्ता तस्यां क्षेत्रकालनिर्गमाधुक्ता, अथ भावनिर्गमप्रतिपादनार्थमाह-राइगमि पट्ठमाणस्स निगयं भगवओ जिणिदस्स । भावे खओवसमिअमि बहमारणेहिं तं गहिअं ॥ १३५ ॥

आधिके भावे वर्तमानस्य भगवतो जिनेन्द्रस्य-श्रीमन्महावीरस्य सकाशाद् विनिर्गतं सामायिकं, भावशब्द उभयत्रापि सम्प्रच्यते, भावे क्षायोपशमिके पक्षेमानैस्तत्सामयिकमन्यच्च श्रुतं गृहीतं, गणधरादिभिरिति गम्यते, तत्र भगवता गौतम-स्वामिना निपद्यावयेण चतुर्दश पूर्व्याणि गृहीतानि, प्रणिपत्य पृच्छा निपद्योच्यते, भगवान् वर्द्धमानस्वान्द्युक्तवान्-‘उत्पत्ते-इ था यिगमेइ था पुवेइ का’ उत्पत्त इति-उत्पत्तिस्वभावः विगम इति-विनाशधर्मा इति भावः, ध्रुव इति-स्थितिधर्मा, एता-पय तिस्रो गणभूतां निपद्याः, तथाहि-एतासामेव सकाशात् उत्पादन्ययप्रौढ्ययुक्तं सदिति गणभूतां प्रतीतिरुपजायते, अन्यथा सत्ताया अनुपपत्तेरिति, ततस्ते पूर्वभवभावितमतयो द्वादशाङ्गमुपरचयन्ति, ततो भयवं अणुणं मणसी करेति,

ताहे सको दिपं चइरामयं धालं दियचुण्णणं भरेऊण सामिमुवागच्छइ, ताहे सामी सीहासणातो उट्टिता पडिपुत्तं मुट्ठि केमराणं गेण्हइ, ताहे गोयमसामिप्पमुहा एक्कारसवि गणहरा ईसिओणया परिवाडीए ठायंति, ताहे देवा आतोळगीय-सइं निरुंभेति, ताहे सामी पुपं गोयमसामिस्स तित्थं दधेहि गुणेहि पज्जेवेहि य अणुजाणामिस्सि भणइ, चुण्णाणि य सीसे छुइइ, ततो देवावि चुण्णवासं पुप्फवासं उवरि वासंति, गणं च सुहम्मसामिस्स धुरे ठावित्ता अणुजाणइ, एवं सामाइयस्स अत्थो भययतो निगत्तो, सुत्तं गणहरेहिंतो निगयमित्तलं विस्तरेण ॥ सम्प्रसि पुरुषद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

दप्पाऽभिलावचिंघे घेए यम्मत्थभोग भावे अ । भावपुरिसो ङ जीवो भावे पगयं तु भावेणं ॥ १३६ ॥

इह नामस्यापनापुरुषौ सुमतीतत्वान्नोक्तौ, 'दधति' द्रव्यपुरुषः, स द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतः पुरुष-पदार्थज्ञलत्र चानुपयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरपुरुषो सुप्रतीतो, ज्ञशरीरभव्य-शरीरव्यतिरिक्त्वस्त्रिधा, तद्यथा-एकभक्तिको वद्धायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च, तत्र एकेन भवेन पुरुषो भावी स एकभक्तिकः, एष पूर्वस्मिन् भवे अवद्धपुरुषायुरपि प्रथमदिवसादारभ्य प्रोच्यते, वद्धायुष्को नाम पूर्वभव एव वर्त्तमानो निवद्धपुरुषायुष्कः-अभिमुखनामगोत्रोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रव्यवधानेनोदयमधिकृत्य पुरुषायुर्नामगोत्रः, अथवा ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्य-पुरुषो द्विधा-मूलगुणनिर्मित उत्तरगुणनिर्मितश्च, तत्र मूलगुणनिर्मितः पुरुषप्रायोग्याणि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मितस्तु तान्येव तदाकारवन्तीति, तथाऽभिलष्यते तेनेत्यभिलापः-शब्दस्तत्राभिलापपुरुषः-पुष्टिक्लामिधानमात्रं घटः पट इति, चिन्हे-चिन्हेमिपयः पुरुषः-अपुरुषोऽपि पुरुषचिन्हेपलधितो, यथा नपुंसकं इमश्चुचिन्हमित्यादि, तथा त्रिष्वपि लिङ्गेषु स्त्रीपुंनपुं-

मैत्रेयुर्घर्त्तमानः प्राणी तृणग्राजोपमयेदानुभवकाले वेदपुरुषः ख्यादिरप्युच्यते, तथा धर्माजिनव्यापारपरः साधुर्धर्मपुरुषः, अर्धनिनव्यापारपरस्त्वर्धपुरुषः मम्मणगणिमवत्, भोगपुरुषः सम्राष्टसमस्तविषयसुखभोगोपभोगसमर्थश्चक्रवर्तिवत्, 'भावे य'स्ति भावपुरुषः, चराचरो नामाद्यनुकमेदसमुच्चयार्थः, 'भावपुरिसो उ जीवो भावे'स्ति पूः-शरीरं पुरि शेते इति 'भावे य'स्ति भावपुरुषः, चराचरो नामाद्यनुकमेदसमुच्चयार्थः, 'भावे'स्ति भावद्वारे निरुन्वयमाणे, भावचिन्तायामिति भावः, अथवा भावे इति भाव-निगमनशात् भावपुरुषो जीवः, 'भावे'स्ति भावद्वारे निरुन्वयमाणे, भावचिन्तायामिति भावः, अथवा भावे इति भाव-निगमनशात् भावपुरुषो जीवः, किं !-पगयं तु भावेण'ति प्रकृतम्-उपयोगस्तु भावेन पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् निर्गमप्ररूपणायामधिकृतायां, किं !-पगयं तु भावेण'ति प्रकृतम्-उपयोगस्तु भावेन पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् भावपुरुषेण शुद्धेन जीवेन, तीर्थकरेणेत्यर्थः, पुनश्चाद्वेदपुरुषेण च गणधरेण, यतोऽर्थतस्तीर्थकराद्विनिर्गतं सूत्रतो गणधरेभ्य इति, एवमन्येऽपि यथासम्भवं पुरुषा आयोज्याः ॥ गतं पुरुषद्वारम् । साम्प्रतं कारणद्वारं व्याचिख्यासुराह—

निदग्नेषु कारणन्मी चउघिहो दुविह् हाइ दधाम्म । तद्भवमन्नद्वये अत्रापि नान्यथा-
करोति-निर्वर्त्यति कार्यमिति कारणं तस्मिन् कारणे-कारणविषयो निक्षेपो-न्यासः चतुर्विधः-चतुर्भेदः, तद्यथा-नाम-
कारणं स्थापनाकारणं द्रव्यकारणं भावकारणं च, तत्र नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्यकारणं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्विधा,
तथा च द्विविधो भयति द्रव्ये, निक्षेप इति वर्त्तते, किमुक्तं भवति ?-ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यकारणविषयो निक्षेपो
ग्रिधेति, तदेव द्वैविध्यं दर्शयति-'तद्भवमन्नद्वये' इति तद्रव्यकारणमन्यद्रव्यकारणं च, तस्यैव पदादेः द्रव्यं-तन्त्यादि तदेव
कारणं तद्रव्यकारणं, येमाद्यन्यद्रव्यकारणं, अथवा अन्यथा व्यतिरिक्तकारणद्वैविध्यं-'निमित्तनैमित्तं' निमित्तकारणं नैमित्ति-
कारणं चेत्यर्थः, अपिशब्दादन्यथापि कारणनानाता तां वक्ष्यामि, तत्र पटस्य निमित्तं तन्त्वस्त पूव कारणं निमित्त-

कारणं, तद्व्यतिरेकेण पटानुपत्तेः, यथा तन्तुभिर्विना न भवति पटस्तथा तद्गतासानादिचेष्टाव्यतिरेकेणापि न भवति, तस्याश्च चेष्टाया येमादि कारणं, ततो निमित्तत्वेदं नैमित्तं तदेव कारणं नैमित्तंकारणमिति ।

समवाह्यअसमवाह्यं छविह कत्ता य करण कम्मं च । तत्तो अ संपयाणाऽपयाण तह सन्निहाणे अ ॥ ७३८ ॥
सम्-एकीभावेऽवशब्दः-अपृथक्त्वे अयं गतौ इण् गतौ वा, ततश्च एकीभावेनापृथग्गमनं समवायः-संश्लेषः, स येषां विद्यते ते समवायिनः-तन्तवो, यस्मात्तेषु पटः समवेतीति, समवायितश्च ते कारणं च समवायिकारणं, तन्तुसंयोगास्तु कारणरूपद्रव्यान्तरधर्म्मत्वेन पटाख्यकार्यद्रव्यान्तरस्य दूरवर्तित्वादसमवायिनः त एव कारणं असमवायिकारणं, आह-तद्गतासानादिप्रकारत्रयेऽपि यथोक्तप्रकारेणार्थस्याभेद एव ततः किं भेदेनोपन्यासः?, नैव दोषः, संज्ञाभेदेन तन्त्रान्तराभ्युपगमप्रदर्शनफलत्वादस्य, अथवा पद्विधं कारणं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, करोतीति कारणमिति व्युत्पत्तेः, स्वेन व्यापारेण यत् कार्येषूपयुज्यते तत् कारणं, तच्च पद्विधं-पदप्रकारं, कथमित्याह-कर्त्ता च कारणं, तस्य कार्येण स्वातन्त्र्येणोपयोगात्, तमन्तरेण विवक्षितकार्योपपत्तेः, अभीष्टकारणं च तत्, ततश्च घटोत्पत्तौ कुलालः कारणमिति, तथा करणं-मृत्पिण्ड-दण्डसूत्रादिकं घटस्य कारणं, साधकतमत्वात्, तथा क्रियते, निर्वर्त्यते यत् तत्कर्म-क्रियाफलमित्यर्थः, उक्तं च-“निर्वर्त्यया विकार्यं वा, प्राप्यं वा यत्क्रियाफलम् । तद् दृष्टादृष्टसंस्कारं, कर्म कर्तुर्यदीप्सितम् ॥१॥” तदपि च कारणं, आह-तत्कर्मधर्मेतदलब्धात्मलभं तदा कारणमिति, उच्यते, कार्यनिर्वर्त्तनक्रियाविययतया तस्योपचारात् कारणता, मुख्यवृत्त्या चासौ कार्यगुणमपेक्ष्य कर्मकारणं, तथा सम्प्रदानं तस्य कर्मणाऽभिप्रेतत्वात्, तमन्तरेण तस्याभावात्, तथा अपादानं कारणं,

त्रियभित्तपदार्थापायेऽपि तस्य ध्रुमत्वेन कार्यकारकत्वात्, 'दो अवखण्डने' दानं-खण्डनं अपस्त्य मर्यादया दानं-खण्डनं-
त्रियोजनं नृत्तिण्डादेर्यत्तदादानं, तथाहि-मृत्पिण्डस्यापायेऽपि भ्रूवेति तस्या अपादानता, सा च घटस्य कारणं, तामन्त-
रेण तस्यानुपादात्, तथा सन्निधानं च कारणं, तस्याधारतया कार्योपकारकत्वात्, सन्निधीयते यत्र कार्यं तत्सन्निधानं-
प्रतिकरणं, तच्च घटस्य चक्रं, तस्यापि भ्रूः, तस्या अप्याकाशं, आकाशस्य त्वधिकरणं नास्ति, स्वरूपप्रतिष्ठत्वात्, घटस्य
चेदं कारणम्, एतदभावे घटानुत्पत्तेः । उक्तं द्रव्यकारणमिदानीं भावकारणप्रतिपादनार्थमाह—

दुविहं च होइ भावे अपस्त्य पसत्थं । संसारस्सेगविहं दुविहं ति विहं च नायवं ॥ ७३९ ॥

भरतीति भावः, स च औदायिकादिभावः, भाव एव कारणं संसारापवर्गयोरिति भावकारणं, तच्च द्विविधं च-द्विप्र-
कारं च भवति, भावे विचार्यमाणे, कारणमिति प्रक्रमाद्भवत्येते, भावविषयं वा कारणं भावकारणमित्यर्थः, अग्रशस्तं-अशो-
भनं प्रशस्तं च-शोभनं, तत्राग्रशस्तं संसारस्य समन्वि, तच्च एकविधम्-एकभेदं द्विविधं-द्विभेदमेवं त्रिविधं च ज्ञातव्यं,
यद्वन्दश्चतुर्विधाऽनुफकारणभेदसमुच्चयार्थः । यदुक्तं संसारस्यैकविधमित्यादि तदुपदर्शनायाह—

अस्संजमो य एक्को अण्णाणं अविरई य दुविहं तु । अन्नाणं मिच्छत्तं अविरई चेव ति विहं तु ॥ ७४० ॥

असंयमः-अविरतिलक्षणः, स ह्येक एव संसारकारणम्, अज्ञानादीनां तदुपष्टम्भकत्वेनाप्रधानत्वात्, तथा अज्ञानं अवि-
रतिश्चेति द्विविधं संसारकारणं, तत्राज्ञानं कर्माच्छादितजीवस्य विपरीतोऽवबोधः; अविरतिः-सावद्ययोगानिवृत्तिः, तथा

मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिश्चेति त्रिविधं संसारकारणं, तत्र मिथ्यात्वं तत्त्वार्थाश्रद्धानं, शेषं गतार्थम्, एवं कथायादिसम्पर्का-
दन्येऽपि भेदाः प्रतिपादयितव्याः । उक्तमप्रशस्तं भावकारणम्, अधुना प्रशस्तमुच्यते—
होइ पसत्थं मुखलस कारणं एग दुचिह ति विहं वा । तं चेव य विचरीअं अहिगारु पसत्थएणित्थ ॥ ७४१ ॥

भवति प्रशस्तं भावकारणं मोक्षस्य कारणं, तच्च एकमिति—एकभेदं द्विविधं त्रिविधं वा, इदं पुनस्तदेव संसारकारणम-
संयमादि विपरीतं द्रष्टव्यम्, एकविधं संयमः, द्विविधं ज्ञानसंयमौ, त्रिविधं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि, अधिकारः—प्रयो-
जनं प्रशस्तेन भानकारणेन, अत्र—सामायिकव्याख्याने, मोक्षाद्भूत्वादस्य, तथाहि—सामायिकाध्ययनं क्षायोपशमिकश्च
प्रशस्तो भावो मोक्षकारणमतोऽधिकारः प्रशस्तेन भावकारणेनेति ॥ इत्थं कारणद्वारे अधिकारं प्रदर्श्य पुनः कारणद्वारस-
न्नतमेव एकव्यक्ताशेषमाशङ्काद्वारेणाभिधत्सुराह—

तित्थपरो किं कारण भासइ सामाहअं तु अज्झयणं ? । तित्थयरनामगुत्तं कम्मं मे वेइअवंति ॥ ७४२ ॥
तीर्थं पूर्वोक्तं तत्करणशीलस्तीर्थकरः, स किं कारणं—किं निमित्तं भापते सामायिकमध्ययनं, तुशब्दादन्याध्ययनपरि-
ग्रहः, तस्य कृतकृत्यत्वादिति हृदयं, उच्यते, तीर्थकरनामगोत्रं—तीर्थकरनामसंज्ञं, गोत्रशब्दः संज्ञायां, कर्म वज्जं मया
वेदितव्यमित्यनेन कारणेन भापते ।

तं च कदं वेइज्जइ ? अगिलाए घम्मदेसणाइहिं । वज्जइ तं तु भगवओ तइअभवोसकइत्ताणं ॥ ७४३ ॥
नियमा मणुयगईए इत्थी पुरिसेयरोव सुहलेसो । आसेवियवहुलेहिं वीसाए अन्नयरेहिं ॥ ७४४ ॥

गायत्र्यस्यापि व्याख्या प्राग्वत्, इत्थं तीर्थंकरस्य सामायिकभाषणकारणमभिधायाधुना गणभृतामाशङ्काद्वारेण तत्पूरणकारणं प्रतिपादयन्नाह—

गोअममाई सामाइयं तु किं कारणं निसामेति ? । नाणस्स तं तु सुंदरमंगुलभावाण उवलद्धी ॥ ७४५ ॥

गीतमादयो गणधराः 'किं कारणं' किं निमित्तं—किं प्रयोजनं सामायिकं निशमयन्ति—शृण्वन्ति ? उच्यते—'नाणस्स'स्ति प्राकृतमाद्यनुष्यधे पद्यी, ततश्च ज्ञानाय—ज्ञानार्थं, तादर्थ्ये चतुर्थी, तेषां हि भगवद्वदनविनिर्गतसामायिकशब्दान् श्रुत्या तदर्पयिष्यं ज्ञानमुत्पद्यते, ततो ज्ञानार्थं शृण्वन्ति, तच्च ज्ञानं सुन्दरमङ्गुलभावानां—शुभेतरपदार्थानां 'उवलद्धी'ति उपन्यस्य—उपलब्धिनिमित्तं, सा च सुन्दरमङ्गुलभावोपलब्धिः प्रवृत्तिनिवृत्त्योः कारणम् ॥ आह च—

एवेइ पपित्तिनिचित्ती संजमतव पावकम्मअगगहणं । कम्मचिवेगो अ तहा कारणमसरीरया चेव ॥ ७४६ ॥

शुभेतरभाषपरिज्ञानाद्भवतः प्रवृत्तिनिवृत्ती, शुभेऽपि प्रवृत्तिर्भवति इतरेषु निवृत्तिरिति भावः, ते च प्रवृत्तिनिवृत्ती संयमतपसोः कारणं, प्रवृत्तिस्तपसः कारणं निवृत्तिः संयमस्येति हृदयं, तत्र निवृत्तिकारणकत्वेऽपि संयमस्य प्रागुपादानेन पूर्वकर्मभगमनिरोधेऽस्य कारणप्राधान्यख्यापनार्थं, तत्पूर्वकं च वस्तुतः सफलं तप इति ज्ञापनार्थं च, संयमतपःकारणभूत-प्रवृत्तिनिवृत्त्योस्तु प्रयोजनोपन्यासः संयमे सत्यपि तपसि प्रवृत्तिः कार्येत्यमुनांशेन तपसः प्राधान्यख्यापनार्थः, इत्यलं प्र-सङ्गेन, तयोश्च संयमतपसोः कारणं—निमित्तं प्रयोजनं यथासङ्ख्यं 'पावकम्मअगगहणं'ति पापकर्माग्रहणं तथा कर्मविवेकश्च,

तथा चोक्तं परममुनिभिः—“संज्ञमे अण्हयंफले तवे वोदाणफले” अण्हवः—अनाश्रवः, वोदाणं—कर्मनिर्जरा, कर्म-
विवेकस्य च प्रयोजनमशरीरतैव च ॥ साम्प्रतं विवक्षितमर्थमुक्तानुवादेन प्रतिपादयन्नाह—
कम्मचियेगो असरीरयाइ असरीरयाऽणवाहाए । होअणवाहनिमित्तं अवेअणु अणाजलो निरुओ ॥ ७४७ ॥

निरुअत्ताए अयलो अयलत्ताए अ सासओ होइ । सासयभावमुवगओ अवावाहं सुहं लहह ॥ ७४८ ॥

कर्मविवेकः—कर्मपृथग्भावः अशरीरतायाः कारणम्, अशरीरता ‘अणावाहाए’ इति अनावाधायाः कारणं भवति,
‘अनावाधानिमित्तं’ अनावाधाकार्यं, निमित्तशब्दः कार्यवाचकः, लोके च वक्तारो भवन्ति—अनेन निमित्तेन—अनेन कार-
णेन मयेदमारब्धं, अनेन कार्येणेत्यर्थः, ततश्च भवत्यनावाधाकार्यमवेदनः—वेदनारहितो, जीव इति गम्यते, स चावेदन-
त्यादनाकुलः—अविह्वलः, अनाकुलत्वाच्च नीरुग् भवति, ततः स जीवो नीरुक्तया अचलो भवति; अचलतया च शाश्वतो
भवति, शाश्वतभावमुपगतोऽव्यावाधं सुखं लभते, इत्थं पारम्पर्येण अव्यावाधसुखार्थं सामयिकश्रवणमिति गौतमादयः
शृण्वन्ति ॥ गतं कारणद्वारम्, अधुना प्रत्ययद्वारमाह—

पययनिकखेवो खलु दधंमी तत्तमासगार्हओ । भावंमि ओहिमाई तिविहो पगंयं तु भावेणं ॥ ७४९ ॥
प्रत्याययतीति प्रत्ययः—अन्तर्भूतपर्यादात्प्रत्ययः प्रत्ययस्तस्य निक्षेपो—न्यासः प्रत्ययनिक्षेपः, खलुशब्दोऽनन्तरोक्तकार-
णनिक्षेपसाम्यप्रदर्शनार्थः, ततश्च नामादिचतुर्विधः प्रत्ययनिक्षेपः, तत्र नामस्थापने सुगमे, ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयो ज्ञशरीर-
भव्यशरीरव्यतिरिक्तः प्रत्ययः तप्तमापकादिः, आदिशब्दात् घटादिपरिग्रहः, द्रव्यं च तत् प्रत्याययतीतिहेतुत्वाद्

कदाचक्रध्वजादीनां यो मङ्गलपट्टादावक्षतादिभिर्न्यासस्तत् स्थापनालक्षणं; ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं यत् यस्य द्रव्यस्यान्यतो व्ययच्छेदकं स्वरूपं यथा गत्यादि धर्मास्तिकायादीनां, इदमेव च किञ्चिन्मात्रविशेषात् सादृश्यसामान्यादिलक्षणभेदं निरूप्यते, तत्र 'सरिस्'ति सादृश्यं लक्षणं, यथाऽस्मिन् देशे दृष्टा ऊर्ध्वग्रीवा अधस्तात्परिमण्डला विपुलकुक्षयस्तथाऽन्येष्वपि देशेष्वित्यादि, 'सामन्नलवस्वणं'ति सामान्यलक्षणं यथा सिद्धः सिद्धानां सद्रव्यजीवमुक्तत्वादधर्मः समान इति, 'आगारे'ति आक्रियते-अभिप्रेतं ज्ञायते अनेनेत्याकारो-वाह्यचेष्टारूपः स एवान्तराकृतगमकत्वाल्लक्षणमाकारलक्षणम्, अन्तराकृतगमकता चाकारस्य सुप्रसिद्धा, उक्तं च-"आकारैरिद्वितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्रविकारैश्च, लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ १ ॥" इति, 'गहरागइ'ति गत्यागतिलक्षणं, तत्र द्वयोर्द्वयोः पदयोर्विशेषणविशेष्यतयाऽनुकूलगमनं गतिः, यथा-"जीवे णं भंते । देवे ? देवे भंते ! जीवे ?" इत्यत्र वाक्ये जीवो भदन्त ! देव इति जीवमनूय देवत्वं पृच्छयते, अत्र जीवपदादेवपदे आनुकूल्येन यथास्थित्या गतिः, प्रत्यावृत्त्या-प्रातिकूल्येन गमनमागतिः, यथा देवो जीय इत्यत्र देयमनूय जीवत्वं पृच्छयते इति, इह प्रत्यावृत्त्या देवपदाजीवपदे आगतिः, गतिश्चागतिश्च गत्यागती ताभ्यां ते वा लक्षणं गत्यागतिलक्षणं, उक्तं च-"अपरीप्परं पयाणं विसेसणविसेसणिज्जया जत्थ । गच्चाईए दोण्हं गइरागइलक्खणं तं तु ॥ १ ॥ (वि. २. १५६) तच्चतुर्द्धा, तथा-पूर्वपदव्याहृतमुत्तरपदव्याहृतं उभयपदव्याहृतं उभयपदव्याहृतं च, तत्र पूर्वपदं व्याहृतं-व्यभिचारियत्र तत् पूर्वपदव्याहृतं, पूर्वपदव्यभिचारीत्यर्थः, एवमन्येष्वपि यथायोगं समासः, तत्र पूर्वपदव्याहृतं यथा-"जीवे भंते ! देवे ? देवे जीवे ?-गोयमा ! जीवे सिय देवे सिय नो देवे, देवे पुण नियमा जीवे" इति, अत्र

जीवो देव इति विशेषणविशेष्यभूतपदद्वये जीव इति पूर्वपदं देयत्वं व्यभिचरत्यपि, जीवस्य देवस्यादेवस्य च नारकादे-
 र्दर्शनात्, देवो जीव इति प्रत्याकृतौ देवो जीवत्वं न व्यभिचरति, देवस्यावश्यं जीवत्वात्, ततः पूर्वपदव्याहृतमेतत्,
 उत्तरपदव्याहृतं यथा—‘जीवइ भंते ! जीवे जीवेइ !, गोयमा ! जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ
 सिय नो जीवइ’ इह जीव इति दशविधप्राणधारी भण्यते, स नियमात् जीवः, अजीवे दशविधप्राणासम्भवात्, जीवः पुनः
 स्यात् जीव इति स्वाप्त जीव इति, सिद्धानां दशविधप्राणधारणासम्भवात्, तत् इह उत्तरपदं व्याहृतं, व्यभिचारात्,
 पूर्वपदं त्यज्याहृतं, जीवनस्य जीवमन्तरेणाभावादिति, उभयपदव्याहृतं यथा—‘भवसिद्धि ए णं भंते ! नेरइए भवं-
 सिद्धि ए !, गोयमा ! नेरइए सिय भवसिद्धिएवि, भवसिद्धिए सिय नेरइए सिय अनेरइए’ अत्र पूर्वपदवर्ती
 भण्यो नैरयिकत्वं व्यभिचरति, अनैरयिकस्य देवादेरपि भव्यत्वभावात्, एवमुत्तरपदवर्ती नैरयिको भव्यत्वं व्यभि-
 चरति, अमव्यस्यापि नैरयिकत्वभावात्, अत इदमुभयपदव्याहृतं, उभयपदाव्याहृतं यथा—‘जीवे भंते ! जीवे !,
 जीवे जीवे !, गोयमा ! जीवे नियमा जीवे, जीवेऽपि नियमा जीवे’ इह .एकस्य जीवशब्दस्योपयोगो वाच्यः,
 अपरस्य जीवद्रव्यं, तत् उपयोगो नियमात् जीवो, जीवोऽपि नियमादुपयोग इत्युभयपदाव्याहृतमेतत्, लोकैऽपि चतु-
 र्विधमिदं गत्यागतिलक्षणं प्रसिद्धं, तद्यथा—पूर्वपदव्याहृतं यथा रूपी घट इति, रूपी हि घटो भवत्यघटश्च पटादिरिति
 पूर्वपदव्याहृतिः, घटस्तु रूप्येवेत्युत्तरपदव्याघातः, उत्तरपदाव्याहृतं यथा चूतो दुम इति, इह चूतो दुम एवेति पूर्वपदा-
 व्याघातः, दुमश्च चूतोऽपि स्यादचूतोऽप्यश्वत्थादिरित्युत्तरपदव्याहृतिः, उभयपदव्याहृतं यथा नीलोत्पलं, नीलं ह्युत्पलं

मरकतादि च भवति, उत्पलमपि नीलमनीलं च शुक्लारूपमिति, उभयपदाव्याहृतं यथा जीवः सचेतनः, जीवो नियमात् सचेतनः, चेतनाऽपि जीवस्यैवेत्युभयपदाव्यभिचारः, उक्तञ्च—“रूबी घडोत्ति चूतो दुमोत्ति नीलुप्पलं च लोयम्मि । जीवो सचेयणोत्ति य भंगचउक्कं फुडं सिद्धं ॥ १ ॥ (वि.२१६०)” तथा ‘णणत्ति’त्ति, नानाभावो-नानाविशेषः सा लक्षणं नानातालक्षणं, सा च नानाता चतुर्था, द्रव्यक्षेत्रकालभावमेदात्, तत्र द्रव्यतो नानाता द्विधा-तद्द्रव्यनानाता अन्यद्रव्यनानाता च, तद्द्रव्यनानाता यथा परमाणूनां परस्परतो भिन्नता, अन्यद्रव्यनानाता यथा परमाणोर्द्वयणुकादिभ्यो भिन्नता, क्षेत्रतोऽपि नानाता द्विधा-तत्क्षेत्रनानाता अतक्षेत्रनानाता च, तत्क्षेत्रनानाता यथा एकप्रदेशावगाढानां परस्परभिन्नता, अतत्क्षेत्रनानाता यथा एकप्रदेशावगाढस्य द्विदेशावगाढादिभ्यो भिन्नता, एवमेकादिसमयस्थित्येकादिगुणयुक्तानां तदतन्त्रानाता वाच्या, इयं च लक्षणं, पदार्थस्वरूपावस्थापकत्वात्, ‘निमित्तं’ इति लक्ष्यते शुभाशुभमनेनेति लक्षणं निमित्तमेव लक्षणं निमित्तलक्षणं, तददृष्टप्रकारम्, उक्तं च—“भोमं सुमिणंतल्लिक्खं दिव्वं अंग सर उयखणं तह य । वंजणमट्टविहं खलु निमित्तमेयं मुणेयवं ॥ १ ॥” स्वरूपमस्य ग्रन्थान्तरादवसेयम्, एकैकमप्यतीतानागतवर्तमानस्वरूपकालत्रयविषयं, उक्तं च—“लक्खिज्जई. सुभासुभमणेण तो लक्खणं निमित्तंति । भोमाइ तदट्टविहं तिकालविसयं जिणाभिहिंयं ॥ १ ॥” ‘उप्पाय’त्ति यतो नानुत्पन्नं लक्ष्यते वस्तु तत उत्पादोऽपि लक्षणं, ‘विगमो य’त्ति विगमश्च-विनाशश्च यस्तुलक्षणं, तमन्तरेणोत्पादाभावात्, न हि व्यक्ततया अविनष्टमहुलिद्रव्यमृजुतयोत्पद्यते इति भावना । वीरिय भावे अ तथा लक्खणमेवं समासभो भणियं । अहवावि भावलक्खण चउविहं सदहणमाई ॥ ७५२ ॥

‘वीरियं’ति धीर्यं-यत्नं, तच्च जीवस्य लक्षणं, तथाहि-तेन जीवो लक्ष्यते, अथवा सामर्थ्यं यत् यस्य वस्तुनश्चेतनस्या-
 चेतनस्य या तद्दीर्यं, तच्च विचित्ररूपं, तदेव लक्षणं पदार्थस्वरूपावच्छेदेहेतुत्वात् वीर्यलक्षणम्, आह च भाष्यकारः—
 विरिगंति षट् जीवस्स लक्ष्यणं जं च जस्स सामत्थं । दधस्स चित्तत्वं जह विरियं महोसहाईणं ॥ १ ॥
 तथा भायानामौदयिकादीनां लक्षणं भावलक्षणं, यथा उदयलक्षण औदयिकः, उपशमलक्षणस्त्यौपशमिकः, अनुत्पत्तिलक्षणः
 क्षायिकः, मिश्रलक्षणः क्षायोपशमिकः, परिणामलक्षणः परिणामिकः, संयोगलक्षणः सान्निपातिक इति, अथवा भावाश्च ते लक्षणं
 पातमन इति भावलक्षणं, तत्र सामायिकस्य जीवगुणरूपस्य क्षयोपशमोपशमक्षयस्वभावत्वाद्वा लक्षणता, उपसंहारमाह—
 लक्षणमेतत् प्रयोदशमेदं समासतः—सङ्क्षेपेण भणितम्, अथवापि भावस्य सामायिकस्य लक्षणं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः,
 ययुर्विधं श्रद्धानादि ॥ एतदेव प्रतिदिदर्शयिपुराह—

सद्वहणं जाणणा लल्लु विरई मीसा य लखखणं कहइ । तेऽयि निसामंति तहा चउलखखणसंजुअं चेव ॥७५३॥
 इह सामायिकं चतुर्विधं भवति, तद्यथा-सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं चारित्रसामायिकं चारित्राचारित्रसामायिकं
 च, अस्य यथायोगं लक्षणं, ‘सद्वहणं’ति श्रद्धानं, लक्षणमिति योगः, सम्यक्त्वसामायिकस्य, ‘जाणणं’ति ज्ञानं ज्ञा संवित्तिरि-
 त्यर्थः, सां च लक्षणं श्रुतसामायिकस्य, खलुशब्दो निश्चयतः परस्परसापेक्षत्वविशेषणार्थः, तथा ‘विरइ’इति विरमणं विरतिः—
 सर्वसाधयोगविनिवृत्तिः, सा च चारित्रसामायिकस्य लक्षणं, ‘मीसा य’ इति मिश्रा-विरत्यविरतिः, सा च चारित्राचारित्र-
 सामायिकस्य लक्षणं, कथयतीत्यनेन स्वमनीषिकाऽपोहमाह, भगवान् जिन एवं कथयति, तस्य च कथयतस्तेऽपि गणधरादयो

निशामयन्ति 'तथा' तेनैव प्रकारेण चतुर्लक्षणसंयुक्तमेव ॥ उक्तं लक्षणद्वारम्, अधुना नयद्वारं प्रतिपिपादयिपुरिदमाह-
नेगम संग्रह चयद्वारुत्सुए चैव होद्व बोद्धवै । सदे अ समभिरुद्धे एवमूए अ मूलनया ॥ ७५४ ॥

अनेकधर्मकं वस्त्यधारणपूर्वकमेकेन नित्यत्वाद्यन्यतमेन धर्मेण प्रातिपाद्यस्य बुद्धिं नीयते-प्राप्यते येनाभिप्रायविशे-
रेण स ज्ञातुरभिप्रायविशेषो नयः, आह च-"एरेण वस्तुणोऽणो गधमुणो जमवधारणेण (इदृण) । नयणं धर्मेण नओ होइ
तओ सत्तहा सो य ॥१॥" अयमत्र तात्पर्यार्थः-इह यो नयो नयान्तरसापेक्षतया स्यात्पदलाञ्छितं वस्तु प्रतिपद्यते स परमा-
र्थतः परिपूर्णं वस्तु गृह्णातीति प्रमाण एवान्तर्भवति, यस्तु नयवादान्तरनिरपेक्षतया स्वाभिप्रेतैरेव धर्मेणावधारणपूर्वकं वस्तु
परिच्छेत्तुमभिप्रेति स नयः, वस्त्येकदेशपरिग्राहकत्वात्, अत एवोक्तमन्यत्र-"सर्वे नया मिच्छावाङ्मनो," यत एव च नयवादी
मिथ्यावादस्तत एव च जिनप्रवचनतत्त्वयेदिनो मिथ्यावादित्वपरिजिहीर्षया सर्वमपि स्यात्कारपुरस्सरं भापन्ते, न तु
जातुचिदपि स्यात्कारविरहितं, यद्यपि च लोकव्यवहारपथमवतीर्णो न सर्वत्र सर्वदा साक्षात् स्यात्पदं प्रयुज्यते तथापि
तत्राप्रयुक्तोऽपि सामर्थ्यात् स्याच्छब्दो द्रष्टव्यः, प्रयोजकस्य कुशलत्वात्, उक्तं च-"अप्रयुक्तोऽपि सर्वत्र, स्यात्कारोऽर्थात्
प्रतीयते । विधौ निषेधेऽन्यत्रापि, कुशलश्चेत् प्रयोजकः ॥ १ ॥" अत्र अन्यत्रापीति-अनुवादातिदेशादिवाक्येषु, ननु यदि

१ एवं च स्यात्कारपुरोगं सावधारणं प्रमाणवाक्यं, स्यात्काररहितं सावधारणं तु नयवाक्यं, तथा च नयदुर्नयवाक्ययोरैक्य-
माशङ्क्येत, परमाशङ्कित्वासद्वर्मन्यथच्छेदपरं नयवाक्यं संभवदुनभिमतधर्मव्यवच्छेदपरं हि दुर्नयवाक्यं, स्थिते चैवं श्रुतवाक्यानामेकदेश-
सिनिष्टवस्तुप्रकाशकत्वेन नयवाक्यरूपत्वं, परिपूर्णवस्तुप्रकाशकस्यैव च पूर्वापरत्वचनसापेक्षवस्तुप्रकाशकत्वेन स्याद्वादश्रुत रूपममाणत्वं.

सर्वत्र स्यात्पदप्रयोगानुसरणं तर्हि मूलत एवापगमद्वयधारणविधिः, परस्परं विरोधात्, तथाहि-अवधारणमन्यनिषेधपरं
 स्वाद्यादस्वन्यसंप्रमाणग्रीह इति, तदयुक्तं, सम्यक् तत्त्वापरिज्ञानात्, स्यात्पदप्रयोगो हि विवक्षितवस्त्वनुयायिधर्मान्तर-
 मग्नद्वयग्रीहः, अयधारणविधिस्तु तत्तदाशङ्कितान्ययोगव्यवच्छेदादिफलः, तथाहि-ज्ञानदर्शनार्थीर्यसुखोपेतः किं जीवो भवति
 किं वा नेत्याशङ्कायां प्रयुज्यते-स्याजीव एव, अत्र जीवशब्देन प्राणधारणनिवन्धनं जीवशब्दवाच्यत्वमभिधीयते, एवकारेण
 यदाशङ्कितं परेण जीवशब्दवाच्यत्वं तस्य निषेधः, स्यात्पदप्रयोगास्तु ये ज्ञानदर्शनसुखादिरूपा असाधारणा ये चामूर्त्त-
 रयामद्रूपयात्मदेवसत्त्वस्मृत्यलक्षणा धर्मा धर्मधर्मगनास्तिकायपुद्गलैः साधारणाः येऽपि च सत्त्वप्रमेयवधर्मित्यगुणित्वा-
 दयः सर्वपदार्थैः साधारणास्तै सर्वेऽपि प्रतीयन्ते, यदा तु ज्ञानदर्शनानादिलक्षणो जीवः किंवाऽन्यलक्षण इत्याशङ्का तदैवमवधा-
 रणमिति-स्यात् ज्ञानादिलक्षण एव जीवः, अत्र जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यतामात्रं प्रतीयते, ज्ञानादिलक्षण एवेत्यन्यलक्षण-
 न्युदानः, स्यात्पदप्रयोगानु साधारणासाधारणधर्मपरिग्रहः, यदा तु जगति जीवोऽस्ति किं वा नेत्यसम्भवाशङ्का तदैवम-
 त्पारणं-स्यादस्येव जीवः, अत्रापि जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यताऽधिगतिः, स्यात्पदप्रयोगात् साधारणासाधारणधर्मपरि-
 ग्रहः, अस्त्येत्यवधारणादभावाशङ्काल्यवच्छेदः, एवमन्यत्रापि साक्षात् गम्यमानतया वा स्यात्पदप्रयोगपुरःसरं यथा-
 योगमपधारणविधिः सम्यक्प्रवचनार्थं जानानेन प्रयोक्तव्यः, अवधारणाभावे तु जीवादिवस्तुतत्त्वव्यवस्थाविलोपप्रसङ्गः,
 तथाहि-यद्यन्यव्यवच्छेदेन ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणो जीव एवेति नावधार्यते तर्हि अजीवोऽपि तल्लक्षणः स्यादिति जीवा-
 जीवव्ययस्याविलोपः, तथा यदि ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण एव जीव इत्ययोगव्यवच्छेदो नाभ्युपगम्येत ततोऽन्यत्किम-

प्यजीवानुगतमजीवसाधारणं वा तथा लक्षणमाशङ्क्येत, तथा च जीवैतरविभागपरिज्ञानाभावः, ततो यथा सम्यग्वादि-
त्यभिच्छता सर्वत्र स्यात्प्रयोगः साक्षात् गम्यो वाऽनुश्रियते तथा यथायोगमवधारणविधिरपि, अन्यथा यथावस्थितव-
स्तुतत्त्वप्रतिपत्त्यनुपपत्तेः, न चावधारणविधिः सिद्धान्ते नानुमत इति वक्तव्यं, तत्र तत्र प्रदेशेऽनेकशोऽवधारणविधिदर्शनात्,
तथाहि-“किमियं भंते ! कालोत्ति पबुच्चइ !, गोयमा ! जीवा चेव अजीवा चेव”ति, स्थानाङ्गेऽप्युक्तम्-“जदार्थि च णं
छोएतं सयं दुप्पढोयारं, तेजहा-जीवा चेव अजीवा चेव” तथा “जह चेव उ मोक्खफला, आणा आराहिया जिणिंदाण-
मित्थादि, या त्वयधारणी भाषा प्रवचने निपिच्यते सा क्वचित् तथारूपवस्तुतत्त्वनिर्णयाभावात् कचिदेकान्तप्रतिपादिका
या, न तु सम्यग्वाद्यवस्थितवस्तुतत्त्वनिर्णये स्यात्प्रयोगवस्थायामिति । दिगम्बरी त्वियं प्रमाणनयपरिभाषा-सम्पूर्ण-
यस्तुक्तयनं प्रमाणवाक्यं, यथा स्याज्जीवः स्याद्धर्मास्तिकाय इत्यादि, यस्त्वेकदेशकथनं नयवादः, तत्र यो नाम नयो नया-
न्तरसापेक्षः स नय इति वा सुनय इति वोच्यते, यस्तु नयान्तरनिरपेक्षः स दुर्नयो नयाभास इति, तथा चाहाकलङ्कः-
“भेदाभेदात्मके ज्ञेये, भेदाभेदाभिसन्धयः । यतोऽपेक्षानपेक्षाभ्यां, लक्ष्यन्ते नयदुर्नयाः ॥ १ ॥” अस्याः कारिकाया लेखतो
न्याख्या-भेदो-विशेषोऽभेदः-सामान्यं तदात्मके, सामान्यविशेषात्मके इत्यर्थः, ज्ञेये-प्रमाणपरिच्छेदे यस्तु निधे भेदाभेदा-
भिसन्धयः-सामान्यविशेषविषयाः पुरुषाभिप्रायाः अपेक्षानपेक्षाभ्यां लक्ष्यन्ते ते यथासङ्ख्यं नयदुर्नया ज्ञातव्याः, किमु-
कं भवति ?-विशेषसाक्षाद्गः सामान्यग्राहको वाऽभिप्रायः सामान्यसापेक्षो विशेषग्राहको वा नयः, इतरेतराकाङ्क्षारहि-
तस्तु दुर्नयः, नयचिन्तायामपि च ते दिगम्बराः स्यात्प्रयोगमिच्छन्ति, तथा चाकलङ्क एव ग्राह-“नयोऽपि तथैव सम्य-

गैरान्तविषयः स्मादि” छि, अत्र टीकाकारेण व्याख्या कृता-नयोऽपि-नयप्रतिपादकमपि वाक्यं, न केवलं प्रमाणवाक्य-
 मित्यपिशब्दार्थः, तथैव-स्यात्पदप्रयोगप्रकारेणैव सम्यगेकान्तविषयः स्यात्, यथा स्यादस्त्येव जीव इति, स्यात्पदप्रयोगा-
 भावे तु मिथ्यैकान्तगोचरतया दुर्नय एव म्यादिति, तदेतदयुक्तं, प्रमाणनयविभागाभावप्रसक्तैः, तथाहि-स्याजीव
 प्येति रिक्त प्रमाणवाक्यं, स्यादस्त्येव जीव इति नयवाक्यं, एतच्च द्वयमपि लघीयस्वार्थलङ्कारे साक्षादकलङ्केनोदाहृतं,
 अत्र बोधयन्नाप्यविशेषः, तथाहि-स्याजीव एवेत्यत्र जीवशब्देन प्राणधारणनिबन्धना जीवशब्दवाच्यताप्रतिपत्तिः, अस्ती-
 त्यनेनोद्भूताकारशब्दप्रयोगादजीवशब्दवाच्यतानिषेधः, स्याच्छब्दप्रयोगतोऽसाधारणसाधारणधर्मक्षेपः, स्यादस्त्येव जीव
 इत्यत्र जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यताप्रतिपत्तिरस्तीत्यनेनोद्भूतविवक्षितास्तितावगतिः एवकारप्रयोगानु यदाशङ्कितं सक-
 लेऽपि जगति जीवस्य नास्तित्वं तद्व्यवच्छेदः, स्यात्पदप्रयोगाद् साधारणासाधारणप्रतिपत्तिरित्युभयान्नाप्यविशेष एव,
 तथा च सिद्धन्यायता न्यायायतारविवृतौ स्यादस्त्येव जीव इति प्रमाणवाक्यमुपन्यस्तयान्, तथा च तद्वत्तौ ग्रन्थः
 “यदा तु प्रमाणव्यापारमविकलं परामृश्य प्रतिपादयितुमभिप्रयन्ति तदा अङ्गीकृतगुणप्रधानभावाऽशेषधर्मसूचककथ-
 न्नाप्यस्य्याच्छब्दविभूषितया साधारणया च वाचा स्यादस्त्येव जीव इत्यादिकया (वदेत् त) तोऽयं स्याच्छब्दसंख्यचित्ताभ्य-
 न्तरीभूतानन्तधर्मकस्य साक्षादुपन्यस्तजीवशब्दक्रियाभ्यां प्रधानीकृतात्मभावस्यावधारणव्यवच्छिन्नतदसम्भवस्य वस्तुनः
 सन्दर्शकत्वात् सकलादेश इत्युच्यते, प्रमाणप्रतिपन्नसम्पूर्णार्थक्यनमिति यावदि”त्यादि, तस्मादस्मादुक्तैव प्रमाणनयव्य-
 वस्था समीचीना, यथा यो नाम नयो नयान्तरसापेक्षः परमार्थतः स्यात्पदप्रयोगमभिलपन् सम्पूर्णं वस्तु गृह्णातीति प्रमा-

णान्तर्भावी, नयान्तरनिरपेक्षस्तु नयो नयः, स च नियमान्मिथ्याहृष्टिरिव, सम्पूर्णविस्तुग्राहकत्वाभावादिति, ते च नया मूलमेदोर्पेक्षया सप्त, तथा चाह-नैगमः सङ्ग्रहः व्यवहारः ऋजुसूत्रश्चैव भवति वोद्धव्यः शब्दश्च समभिरुढः एवंभूतश्चेति मूलनया इति गाथासमुदायाधौ निगदसिद्धः ॥ अवयवार्थं तु प्रतिनयं नयाभिधाननिरुक्तिद्वारेण प्रतिपादयति—

गेगेहि माणेहि भिणइत्ती गेगमरस नेरुत्ती । सेसाणं तु नयाणं लक्खणमिणमो सुणह वोच्छं ॥ ७५५ ॥

न एकं नैकं, नार्यं नञ्, किन्तु न इति 'अन् स्वरे' इति न भवति, प्रभूतार्तात्यर्थः, ततो नैकैः—प्रभूतसङ्ख्याकैर्मनैः—महासामान्यावान्तरसामान्यविशेषादिविपर्ययैः प्रमाणैर्मिमीते—परिच्छिनत्ति वस्तुजोतमिति नैगमः, पृषोदरादय इतीष्टरूप-निष्पत्तिः, तथा चाह—'इति' इयं नैगमस्य निरुक्तिः—निर्वचनं, उपलक्षणमेतत्, तेन अन्यथाऽपि नैगमशब्दव्युत्पत्तिः परिभाषनीया, तद्यथा—निश्चितो गमो निगमः—परस्परविविक्तसामान्यादिवस्तुग्रहणं स एव प्रज्ञादेराकृतिगणतया स्वार्थिकाणप्रत्ययविधानात् नैगमः, यदिवा निगम्यन्ते—परिच्छिद्यन्ते इति निगमास्तेषु भवो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेद-रूपः स नैगमः, अथवा गमाः—पन्धानो नैके गमा यस्य स नैगमः, पृषोदरादित्वात् ककारस्य लोपः, बहुविधवंस्त्वभ्युपग-मपर इत्यर्थः, तथाहि—एष सत्तालक्षणं महासामान्यम्, अवांन्तरसामान्यानि च द्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादीनि, तथा अन्त्यान् विशेषान् सकलासाधारणरूपान् अयान्तरविशेषांश्च पररूपव्यावर्तनक्षमान् सामान्यादत्यन्तविनिर्मुक्तितत्त्वरूपान् प्रतिपद्यते, यतोऽसानेवमाह—संनिश्चिष्टाः किल पदार्थव्यवस्थितयः, तत्र सर्वेष्वपि पदार्थेषु द्रव्यादिरूपेषु सत्सदित्यविशेषेण प्रत्यय उपजा-यते, यच्चनं च, न चैते तथारूपे प्रत्यययचने द्रव्यादिमात्रनिबन्धने, द्रव्यादीनामसर्वव्यापकत्वात्, तथाहि—यदि द्रव्य-

मात्रनिवन्धनः सदिति प्रत्ययस्तर्हि स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वाभावात्, गुणमात्रनिवन्धनत्वे द्रव्यादिषु न
 स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एवं सर्वत्रापि भावनीयम्, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्तं महासत्ताख्यं नाम
 सामान्यं यद्वशादविशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति; तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्यं द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्
 द्रव्यत्वं नामावान्तरसामान्यं प्रतिपत्तव्यम्, एवं गुणत्वकर्मत्वगोत्वाम्बत्वादीन्यपि, अमूनि चावान्तरसामान्यानि
 सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचनहेतुत्वात् सामान्यानि विजा-
 तीयेभ्यो व्यावर्त्तमानत्वाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषाः, तथा तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणां नित्यद्रव्याणां परमा-
 ण्वाकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुभूता विशेषाः, ते च योगिनामेव प्रत्यक्षा अस्मदादीनां त्वनुमेयाः, तथाहि-तुल्य-
 जातिगुणक्रियाधाराः परमाणवो व्यावर्त्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविषयत्वात् मुक्ताफलाभास्यन्तर्गतचिह्नमुक्ता-
 फलवत्; ये चावान्तरविशेषा घटपटादीनामिदरेतरव्यावर्त्तनक्षमास्ते आवालगोपालाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षाः, एते च
 महासामान्यावान्तरसामान्यान्तविशेषावान्तरविशेषाः परस्परविशकलितस्वरूपाः, तथैव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि-न
 सामान्यग्राहिणि विज्ञाने विशेषावभासो नापि विशेषग्राहिणि सामान्यावभासः ततः परस्परविनिर्मुक्तितस्वरूपाः, तथा चात्र
 प्रयोगः-यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽभ्युपगन्तव्यं, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च परस्परविसकलितस्वरूपाः सामान्य-
 विशेषा इति नैगमः, नन्वेव यदि सामान्यविशेषाभ्युपगमपरस्तर्हि यत्सामान्यं तद्रव्यं ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमा-
 र्थतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतावलम्बित्वात्, प्रतिपन्नजिनमतत्वात्, तथाविधसम्यग्ज्ञेनसाधुवत्,

ततः कथं मिथ्यादृष्टिः !, तदेतदयुक्तं, प्रतिपन्ननिमग्नत्वसिद्धेः, परस्परवित्तकलितसामान्यविशेषाभ्युपगमात्, तथाहि-एष परस्परमेकान्ततो विभिन्नावेव सामान्यविशेषाविच्छति, गुणगुणिनामवयवविनां क्रियाकारकाणां चात्यन्तभेदं, न पुन-
जैनसाधुरिव सर्वत्रापि भेदाभेदौ, अतो मिथ्यादृष्टिः, कणादेनापि हि सकलमप्यात्मीयं शास्त्रं द्वाभ्यामपि द्रव्यास्तिरूपयो-
यास्तिकनयान्यां समर्थितं तथापि तन्मिथ्या, स्वविषयप्रधानतया परस्परमनपेक्षयोः सामान्यविशेषयोरभ्युपगमात्, उक्तं
च-“जं सामन्नचित्से परोप्परं वधुतो च सो भिन्ने । मन्नइ अर्द्धतमतो मिच्छादिद्वीकणादोव ॥ १ ॥ दोहिवि नएहिं नीयं
साथमुल्लेणेण तहवि मिच्छत्तं । जं सविसयव्यहाणत्तणेण अल्लोन्ननिरवेक्खं ॥ २ ॥” (विशेषा. २१९४-५) अथ यदि सामा-
न्यविशेषादिकं परस्परमेकान्तविभिन्नमिच्छति तथापि कथमसौ मिथ्यादृष्टिः !, उच्यते, तदभ्युपगमस्य विचार्यमाणस्या-
घटमानत्वात्, तथाहि-यदि परमपरं वा द्रव्यादिष्वनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्, न च तत्र तदभ्युपगम्यते, द्रव्यगुणकर्मस्वेव तदुपगमात्,
तत्रापि विशेषो विशेष इत्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्, न च तत्र तदभ्युपगम्यते, द्रव्यगुणकर्मस्वेव तदुपगमात्,
अन्यच्च-गोत्याश्वघटत्वपटत्वादिविषयि सामान्येषु सामान्येण तत्त्वतः सामान्यमित्यनुगताकारप्रत्ययोऽनुभूयते ततस्तत्रापि सामा-
न्याभ्युपगमः, न च सामान्येष्वपि सामान्यमस्ति, ‘निःसामान्यानि सामान्यानी’ति वचनात्, यदपि च तेन विशेषलक्ष-
णमकारि ‘येन बुद्धिर्वचनं वा पदार्थान्तरेभ्यो विशिष्यते स विशेष’ इति तत्परापरभेदभिन्नेषु सामान्येष्वपि लक्ष्यते,
तथाहि-महासामान्यमपि सत्ताख्यं गोत्यादिभ्यो बुद्धिर्वचने विशेषयति, गोत्यादीन्यपि च सामान्यानि सत्ताख्यमहासामा-
न्याश्वत्वाद्यप्यन्तरसामान्येभ्यः, अतः सामान्येष्वपि विशेषत्वप्रसङ्गः, तथा चात्र प्रयोगः-विशेषादित्यसिद्धानि सामान्यानि

विशेषाः पदार्थान्तरेभ्यो बुद्धिवचनविशेषकत्वात्, अन्यविशेषवत्, किञ्च—‘त्रिपदार्थसत्करी सत्ते’ति वचनात् द्रव्य-
 गुणकर्मसु सत्तासमवायात् सत्त्वाम्युपगमः, स चासमीचीनः विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—सत्तासमवायात्सत्त्वं द्रव्यादेः
 किं स्वरूपेण सतोऽसतः?, न तावत्सतः, सत्त्वे तद्योगकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, यदि हि स्वरूपतो द्रव्यादीनि सन्ति यतन्ते
 ततः किं तेषां सत्तासमवाययोगपरिकल्पनेन?, वैयर्थ्यादनवस्थाप्रसङ्गाच्च, तथाहि—यदि स्वरूपतः सत्स्वपि सत्तासमवाय-
 योगपरिकल्पना ततः सत्तायामपि सत्तासमवाययोगः परिकल्पनीयः, सत्त्वाविशेषात्, तत्रापीयमेव वात्तैत्यनवस्था,
 अथासत इति पक्षः सोऽप्यश्लीलः, असतः स्वरविपाणस्येव सत्तासमवाययोगासम्भवात्, उक्तं च—‘सत्ताजोगादसतो
 सञ्जो व सत्तं हवेज्ज दधस्स?’। असतो न लघुष्फस्स व सतो व किं सत्तया कज्जं? ॥१॥’ (विशेषा. २१९८) एवं द्रव्यत्वगु-
 णद्वयकर्मत्वादयोऽपि प्रतिषेध्याः, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि—द्रव्यत्वसामान्ययोगो द्रव्यस्य किं स्वरूपतो
 द्रव्यस्य सतः स्यादद्रव्यस्य वा?, प्रथमपक्षे द्रव्यत्वसामान्ययोगपरिकल्पनावैयर्थ्यमनवस्थाप्रसङ्गश्च, द्वितीयपक्षे गुणक-
 र्मविषयवि द्रव्यत्वसामान्ययोगप्रसक्तिः, स्वतो द्रव्यत्वाभावाविशेषात्, एवं गुणकर्मत्वयोगप्रतिषेधोऽपि गुणकर्मसु
 परिभाषणीयः। अपिच—गोत्वादिकं सामान्यं सर्वगतमसर्वगतं वा?, सर्वगतं चेत्तर्हि प्रत्ययसाङ्ख्यप्रसङ्गः, तथाहि—
 गोत्वादीनि सामान्यानि सर्वगतानि, ततो यस्मा गोत्वं गोषु गोत्वात् गौर्गिरिति प्रत्ययस्तथाऽश्वोऽश्व इत्यपि स्यात्,
 अश्वत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, यथा चाश्वेषु अश्वत्वसामान्यादश्वोऽश्व इति प्रत्ययस्तथा गौर्गिरित्यपि स्यात्,
 गोत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, न चैतदस्ति, तस्मान्नायं पक्षः श्रेयान्, अथासर्वगतमिति पक्षो, ननु तत्सामा-

न्यमक्रियमनवयवं चाभ्युपगम्यते, ततो नोत्पित्सुषदार्यदेशमभिगन्तुमलमिति कथं तत्तत्र वर्त्तते ? अन्यच्च—सामान्य-
युतासु व्यक्तियु दृष्टिः सामान्यस्य किं सर्वात्मना प्रत्येकं एत एकदेशेन ? यदि सर्वात्मना तर्हि यावत्यो व्यक्तयस्तावन्ति
सामान्यानि प्रसक्तानि, व्यक्तयश्चानन्ता इति, अथैकदेशेनेति पक्षः, सोऽप्यपेक्षलः, एकं नित्यं निरवयवमक्रियमित्यभ्युप-
गमक्षतिप्रसङ्गात्, एकदेशवृत्त्यभ्युपगमे सावयवत्वोपगमात्, किञ्च—तेष्वपि देशेषु कथं वर्त्तत इति चिन्त्यं, किं प्रत्येकं
सर्वात्मना एत एकदेशेन ? प्रथमपक्षे पूर्ववत्सामान्यानन्यप्रसक्तिः, द्वितीयपक्षे भूयोदेशपरिकल्पना, तत्रापि तेषु घृत्तौ
देशान्तरपरिकल्पनमित्यनवस्था, एवं गुणेषु गुणिनोऽवयवेष्ववयविनः क्रियासु कारकस्य मिथो भेदाभ्युपगमे सर्वथा
घृत्तयनुपपत्तिः परिभावनीया । तदेवमेकान्ततः सामान्यविशेषादीनां भेदाभ्युपगमे सर्वमाल्लनविशीर्णमिति तदभ्युप-
गमपरो नैगमनयो मिथ्याहृष्टिः, ततो जिनवचनानुसारेणैव सामान्यविशेषादिकमभ्युपगन्तव्यं, तथा च सति न कश्चि-
द्वोपः, तथाहि—यो वस्तूनां समानपरिणामः स सामान्यं, च सामान्यपरिणामोऽसमानपरिणामाविनाभावी, अन्यथा
एकत्वापत्तिः सामान्यत्वस्यैवायोगात्, स चासमानपरिणामो विशेषः, उक्तं च—“वस्तुन एव समानः परिणामो यः न
एव सामान्यम् । असमानस्तु विशेषो वस्त्वेकमुभयरूपं तु ॥ १ ॥” ततः सामान्यविशेषौ परस्परं भेदाभेदात्मकाविति न
पूर्वोक्तघृत्तयसम्भवादिदोषावकाशः, अवयवानां च यः कोऽपि विशिष्टः सोऽवयवी, गुणाश्च सहवर्त्तिनः क्रमवर्त्तिनो
वा द्रव्यस्य पर्यायविशेषाः, क्रियाऽपि च कारकस्य परिणामविशेषः, ततः सर्वत्रापि परस्परं भेदाभेदात्मकं तादात्म्यमिति

न वृत्त्यसम्भवदोषानुपङ्गः, 'सेसाण'मित्यादि, शेषाणामपि नयानां सङ्ग्रहादीनां लक्षणमिदं वक्ष्यमाणं, तच्च शृणुत,
यत इदानीमेव वक्ष्ये-अभिधास्ये ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

संगहियपिंडियत्थं संगहवयणं समासतो वेति ।

आभिमुख्येन गृहीतः-उपात्तः सङ्गृहीतः पिण्डितः-एकजातिमापन्नः अर्थो-विषयोऽस्य तत्सङ्गृहीतपिण्डितार्थं सङ्ग्र-
हस्य वचनं सङ्ग्रहवचनं समासतः-सङ्ग्रेषेण द्रुवते तीर्थकरणधराः, किमुक्तं भवति ?-सामान्यप्रतिपादनपरः सङ्ग्रहनयः,
शब्दव्युत्पत्तिश्चैवं-सङ्गृह्णाति-अशेषविशेषतिरोधानद्वारेण सामान्यरूपतया समस्तं जगदादत्ते इति सङ्ग्रहः, तथाहि—
अयमेवं मन्यते-सामान्यमेवैकं तात्त्विकं, न विशेषाः, ते हि भावलक्षणसामान्यात् व्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता
वा ? , गत्यन्तराभावात्, प्रथमपक्षान्युपगमे न सन्त्येव विशेषाः, भावात् व्यतिरिक्तत्वात् गगनकुसुमवत्, अथ द्वितीयः
पक्षस्तर्हि विशेषा अपि भावमात्रमेव, तथाहि—भावमात्रं विशेषास्तदव्यतिरिक्तत्वाद्, इह यत् यस्मादव्यतिरिक्तं तत्त-
देव, यथा भावस्य स्वरूपं, अव्यतिरेकिणश्च भावाद्विशेषा इति । किंच-विशेषाग्रहो विशेषेण त्याज्यो विशेषव्यवस्था-
पकप्रमाणाभावात्, तथाहि-भेदरूपा विशेषाः, न च ते कश्चित्प्रमाणभेदमवगाहते, प्रत्यक्षं हि भावसम्पादितसत्ताकमतस्त-
मेव साक्षात्कर्तुमलं, नाभावम्, अभावस्य सकलशक्तिविष्टब्धरूपतया तदुत्पादने व्यापाराभावात्, अनुत्पादकस्य च साक्षा-
त्करणे सर्वसाक्षात्करणप्रसङ्गः, तथा च सति विशेषाभावात् सर्वो द्रष्टा सर्वदर्शी स्यात्, अनिष्टं चेत्तत्, तस्मान्नावग्राहक-
मेव प्रत्यक्षमेष्टव्यं, स च भावः सर्वत्राविशिष्टस्तथैव च तेन ग्राह्य इति न प्रत्यक्षाद्विशेषावगतिः, नाप्यनुमानादिः, प्रत्य-

क्षर्पूकत्वान्छेपप्रमाणवर्गस्य, ततः सामान्यमेव परमार्थसत् न विशेषा इति सङ्ग्रहः, एष च सामान्यमात्राभ्युपगमपरत्वा-
निम्यादृष्टिः सुप्रतीत एव ।

वचह विणिच्छयत्थं वचहारो सवदवेसु ॥ ७५६ ॥

प्रजति-गच्छति निः-आधिक्येन चयनं चयः, अधिक्ययो निश्चयो निश्चयो विनिश्चयः-सामा-
न्याभावः तदर्थ-तन्निमित्तं, सामान्याभावायेति भावार्थः, व्यवहारो नयः, क ?-‘सर्वद्रव्येषु’ सर्वद्रव्यविषये, व्युत्पत्ति-
क्षैर्य-व्यवहरणं व्यवहारः, यदिवा विशेषतोऽवह्रियते-निराक्रियते सामान्यमनेनेति व्यवहारः, विशेषप्रतिपादनपरो
व्यवहारनय इत्यर्थः, स ह्येवं विचारयति-सदित्युक्तो हि घटपटाद्यन्यतमो विशेष एव कोऽप्यनिर्दिष्टस्वरूपः प्रतीयते, न
सङ्ग्रहनयसंमतं सामान्यं, तस्यार्थक्रियासामर्थ्यविकलतया सकललोकव्यवहारपथातीतत्वात्, ततो विशेष एवास्ति न
सामान्यं, इतश्च न सामान्यम्, उपलब्धिलक्षणप्राप्तस्य तस्यानुपलब्धेः, इह यदुपलब्धिलक्षणप्राप्तं सन्नोपलभ्यते तदसदिति
व्यवहृत्संबन्धं, यथा क्वचित् केवलभूतलप्रदेशे घटः, न चोपलभ्यते उपलब्धिलक्षणप्राप्तं सत् सङ्ग्रहनयसम्मतं सामान्यमिति
स्वभावानुपलब्धिः, अपिच-सामान्यं विशेषेभ्यो व्यतिरिक्तं वा स्यादव्यतिरिक्तं वा ? यद्याद्यः पक्षस्तर्हि सामान्यस्या-
भाव एव, विशेषव्यतिरिक्तस्य सामान्यस्यासम्भवात्, नहि मुकुलितार्द्धमुकुलितादिविशेषविकलं किमपि गगनकुसुम-
मस्तीति परिभाषनीयमेतत्, अथाव्यतिरिक्तं ततो विशेषा एव, न सामान्यं, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, उक्तं च-
“अद्वयमज्ञं च मयं सामर्ण्यं ? जह् निसेसतोऽणञ्च । तम्मत्तमणमहवा नत्थि तयं निविसेसंति ॥ १ ॥” (वि० २२१६)

यदपि चोक्तं—‘प्रत्यक्षं भावसम्पादितसत्ताकमतस्तमेव साक्षात्कृतुमल’मित्यादि, तदपि बालिशजल्पितं, प्रत्यक्षं हि नाम तेन सम्पादिसत्ताकमुच्यते यदुत्पन्नं सत् प्रत्यक्षं साक्षात्करोति, कुरुते च प्रत्यक्षं साक्षात् घटपटादिरूपं विशेषं, न सद्ब्र-
ह्मनयसम्मतं सामान्यं, न विशेषो घटपटादिरूपोऽभावो, भावात्मकत्वात्, ततो नार्थक्रियाशक्तिविकल इत्यदोषः, ततो विशेष एव प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रसिद्धो न सामान्यमिति सामान्याग्रह एव त्याज्यो, न विशेषाग्रहः, किंच—यदेवार्थक्रि-
याकारि तदेव परमार्थसत्, न च सामान्यं दोहदाहादिक्रियासूपयुज्यते, किन्तु विशेषा एव गद्यादयः, ततस्त एव तात्त्विका न सामान्यमिति । एष व्यवहारनयो लोकसंव्यवहारपरः ततो यदेव लोकोऽभिमन्यते तदेवैवोऽपि, न शेषे सन्तमपि,
लोकश्च भ्रमरादौ तत्त्ववृत्त्या पञ्चवर्णाद्युपेतेऽपि कृष्णवर्णादित्वमेव प्रतिपन्नस्तस्य स्पष्टतयोपलभ्यमानत्वात्, तत् एवोऽपि तदनुयायितया तदेवेच्छति, न शेषान् सतोऽपि शुक्लादीन् वर्णान्, उक्तं च—“बहुतरउत्ति तयं चिय गमेति संतेवि सेसए मुयइ” (वि. २२२१) इति शेषकान्-शुक्लादिवर्णान् सतोऽपि मुञ्चति-न प्रतिपद्यते इति । उक्तो व्यवहारनयः, साम्प्रतनृजुसूत्रनयमाह—

पञ्चुत्पण्णगाही उज्जुसुओ नयविही मुणेयधो ।

साम्प्रतमुत्पन्नं प्रत्युत्पन्नमुच्यते, वर्तमानमित्यर्थः, यदिवा प्रति प्रति उत्पन्नं प्रत्युत्पन्नं, भिन्नव्यक्तिस्वामिकमित्यर्थः, तद् गृह्णातीत्येवंशीलः प्रत्युत्पन्नगाही ऋजुसूत्रो नयविधिज्ञातव्यः, तत्र ऋजु-प्रगुणम्-अकुटिलमतोतानागतपरकीयचक्रपरि-
त्यागात् वर्तमानक्षणविवर्ति स्वकीयं च सूत्रयति-निर्दिष्टं दर्शयतीति ऋजुसूत्रः, यदिवा ऋजुश्रुत इति शब्दसंस्कारः,

तत्र ऋजु पूर्वोक्त्यक्तविपर्ययादभिमुखं श्रुतं तु-ज्ञानं, अभिसुखं ज्ञानमस्येति ऋजुश्रुतः, शेषज्ञानानभ्युपगमात्, तथाहि-
एव मन्यते यदतीतमनागतं वा तत् यथाक्रमं विनष्टत्वादलब्धाभिलाभत्वाच्च नार्थक्रियासमर्थं, नापि प्रमाणगोचरः,
यासामर्थ्यविकलत्वात् प्रमाणपथातीतत्वाच्च नातीतमनागतं यस्तु, न शेषम्, अन्यथा स्वरविपाणादेरपि वस्तुत्वप्रसक्तैः, सतोऽर्थक्रि-
नियमयोजनत्वात्, "न विगम्यमाणगं वा वस्तु, यदपि च परकीयं वस्तु तदपि परमार्थतोऽसत्,
॥ १ ॥" (वि. २२२४) ति, एष च ऋजुसूत्रो वार्तमानिकं वस्तु प्रतिपद्यमानो लिङ्गवचनभिन्नमप्येकं प्रतिपद्यते, तत्रै-
कमपि त्रिलिङ्गं यथा तदस्तदी तटं, तथैकमपि एकवचनद्विवचनवाच्यं, यथा गुरुगुरवः गोदौ ग्रामः आपो जलं
द्वाराः कलवमित्यादि, निक्षेपचिन्तायां नामस्थापनाद्रव्यभावरूपाश्चतुरोऽप्यसौ निक्षेपानभिमतयते, एकं च- "तम्हा
नियमं संप्रकाशीणं लिङ्गवयणमिदं वि । नामादिभेयविहिमं पटिवज्जइ वाधुमुज्जुसुतो ॥ १ ॥" (वि. २२२६) उक्त
ऋजुसूत्रः, सम्प्रति शब्दनयमाह-

इच्छइ विसैसिययरं पच्चप्पणो नओ सइ ॥ ७५१ ॥
इच्छति-प्रतिपद्यते विशेषिततरं-नामस्थापनाद्रव्यविरहेण समानलिङ्गवचनपर्यायध्वनिवाच्यत्वेन च प्रत्युत्पन्नं-
वर्तमानं नयः शब्दः, शब्दः-प्रतिपाद्यते वस्तवनेनेति शब्दः-शब्दस्य वाच्योऽर्थः स एव येन नयेन तत्त्वतो गम्यते न शेषः स
नय उपचारात् शब्द इत्युच्यते, अस्य च द्वितीयं नाम साम्प्रत इति, साम्प्रतवस्त्वाश्रयणात् साम्प्रतः, तथाहि-एवोऽपि

ऋजुसूत्रनय इव साम्प्रतमेव वस्त्वभ्युपगच्छति, नाप्यतीतमनागतं वा, नापि वर्त्तमानमपि परकीयम्, अपिच—निक्षे-
 पचिन्तायां भावनिक्षेपमेव केवलमेव मन्यते, न नामादीन् निक्षेपान्, तथा च नामादिनिक्षेपनिराकरणार्थं प्रमाणमाह—
 नामस्थापनाद्रव्यरूपा घटा न घटाः, घटकार्यकारित्वाभावात्, यत् यत् घटकार्यकारि न भवति तत् न घटो, यथा पटः,
 तथा चामी घटा घटकार्यकारिणो न भवन्ति तस्मान्न घटा इति नामादिघटानां घटत्वाभावः, इतश्च घटत्वाभावः, तल्लिङ्गा-
 दर्शनात्, न खलु नामादिघटेषु घटलिङ्गं पृथुबुभोर्दाद्याकाररूपं जलधारणरूपं वा किमप्युपलभामहे, अनुपलभमानाश्च
 तेषु कथं घटव्यपदेशप्रवृत्तिमिच्छामः?, अपिच—नामादीन् घटान् घटत्वेन व्यपदिशत ऋजुसूत्रस्य प्रत्यक्षविरोधः, अघ-
 टस्वरूपतया पटादीनामिव तेषां प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, उक्तं च—“नामादयो न कुंभा तक्कजाकरणतो पडाइय । पच्च-
 कखविरोहातो तल्लिङ्गाभावतो यावि ॥१॥” (वि. २२२९) अन्यच्च—एव लिङ्गवचनभेदाद्वस्तुनो भेदः प्रतिपद्यते, यथाऽन्य
 एव तदीशब्दवाच्योऽर्थः अन्य एव तदशब्दस्य पुल्लिङ्गस्य, तथाऽन्य एव गुरुरित्येकवचनवाच्योऽर्थः अन्य एव गुरव
 इति बहुवचनवाच्यः, ततो न बहुवचनवाच्योऽर्थ एकवचनेन वक्तुं शक्यते, नाप्येकवचनवाच्यो बहुवचनेन, तथा न
 पुल्लिङ्गोऽर्थो नपुंसकलिङ्गेन वक्तुं शक्यो नापि स्त्रीलिङ्गेन वक्तुं शक्यः, नापि नपुंसकलिङ्गः पुल्लिङ्गेन स्त्रीलिङ्गेन वा,
 नापि स्त्रीलिङ्गः पुल्लिङ्गेन नपुंसकलिङ्गेन वा, अर्थाननुयायितया तेषामर्थतो भिन्नत्वात्, तथा चात्र प्रयोगः—ये परस्पर-
 मर्थतोऽननुयायिनस्ते भिन्नार्था इति व्यवहर्त्तव्याः, यथा घटपटादिशब्दाः, परस्परमर्थतोऽननुयायिनश्च लिङ्गवचनभे-
 दभिन्नाः शब्दा इति, ये त्विन्द्रशक्रपुरन्दरादयः शब्दाः सुराधिपादिलक्षणमेकमभिन्नलिङ्गवचनमधिकृत्याभिन्नलिङ्गव-

वनास्तेषामभिन्नोऽर्प इत्येकार्यता, उक्तं च—“घणि भेयातो भेजो धीपुलिगाभिहाणवच्चाणं । पडकुंभाण व जुत्तो तेणाभिन्नत्य-
भिदं तं ॥१॥” (वि. २२३४) अत्र ‘घणिभेयाव’ति घ्वनिभेदात् अननुयाय्यर्थतया, अर्थात् शब्दरूपस्याभेदात्, ‘तेणाभिन्न-
त्यभिदं तं’ति तेन-तस्मात्कारणात् तत् लिङ्गं वचनं वा अभिन्नार्थमिदं, यादृशमर्थं लिङ्गे तादृशमेव तद्वाचकस्य शब्द-
स्वेदं नान्यादृशम्, अत एव चाभिन्नवचनाः पर्यायशब्दा एकार्थास्तेषामर्थभेदाभावात्, तथा च शब्दनयमतं सर्वमपि सङ्गु-
ण्णता प्रत्यपादि भाष्यकृता—“तो भावो ह्यिय वरुं विसेसियमभिन्नलिङ्गवयणं च । बहुपञ्जायंयि मयं सदृत्यवसेण सदृस्स ॥१॥”
(वि. २२३५) अस्या गाथाया उेशतो व्याख्या-तत इत्युपसंहारे, ततः शब्दनयस्य शब्दार्थवशेन-शब्दगतान्वयशब्दार्थस-
माश्रयेण भाव एव यस्तु मतं, न नामादिकं, तदपि च भावरूपं वस्तु विशेषितं-स्वपर्यायविक्षेपितं परपर्यायविशेषितं च मतं,
तथा अभिन्नलिङ्गवचनं बहुपर्यायमपि मतमिति ॥ उक्तः शब्दनयः, सम्प्रति समभिरूढमाह—

चत्यूजो संकमणं होइ अबट्यू नये समभिरूढे ।

वस्तुनो-घटाख्यादिकस्य सङ्क्रमणम्-अन्यत्र कुटाख्यादौ गमनं, किं ? भवति अवस्तु, असदित्यर्थः, नये पर्यालो-
च्यमाने, कस्मिन्नये इत्याह—‘समभिरूढे’ सम्-एकीभावेन अभिरोहति-व्युत्पत्तिनिमित्तमास्कन्दति शब्दप्रवृत्तौ यः
स समभिरूढः तस्मिन्, एष हि पर्यायशब्दानामपि प्रविभक्तमेवार्थमभिमन्यते, यथा घटनात् घटः, विशिष्टा काचानापि
या चेष्टा युवतिमस्तकाधारोद्गादिलक्षणा च परमार्थतो घटशब्दवाच्या तद्वत्यर्थे पुनर्घटशब्दः प्रवर्त्तते उपचारात्,
एवं ‘कुट कौटिल्ये’ कुटनात् कुटः, अत्र पृथुबुधोदरकम्बुग्रीवाद्याकारकौटिल्यं कुटशब्दवाच्यं, तथा ‘उभ. उंभ पूरणे

कुः—पृथिवी तस्यां स्थितस्य उभेनात्-पूरणात् कुम्भः, अत्र यत् पृथिव्यां स्थितस्य पूरणं तत् कुम्भशब्दवाच्यम्, एवं सर्वेषामपि पर्यायशब्दानां नानात्वं प्रतिपद्यते, वदति च—न शब्दान्तराभिधेयं वस्तु द्रव्यं पर्यायो वा तदन्यशब्दवाच्यवस्तुशब्दरूपतां सङ्गमति, न खलु पदशब्दवाच्योऽर्थो जातुचिदपि घटशब्दवाच्यवस्तुरूपतामास्कन्दति, तथाऽनुपलम्भात्, आस्कन्दने वा वस्तुसाङ्कर्योपपत्तिः, तथा च सति सकललोकप्रसिद्धप्रतिनियतविषयप्रवृत्तिनिवृत्त्यादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, उक्तं च—“द्वयं पञ्जाओ वा वस्तुं वयणंतराभिधेयं जं । न य तं तदन्नभावं संकमए संकरो मा भू ॥ १ ॥” (२२३७) ततो घटादिशब्दवाच्यानामर्थानां कुटादिशब्दवाच्यार्थरूपताऽनास्कन्दनात् न कुटादयः शब्दा घटाद्यर्थवाचका इति विभिन्नार्थाः पर्यायशब्दाः, प्रमाणयति च—इह ये ये प्रविभक्तव्युत्पत्तिनिमित्तकाः शब्दास्ते ते भिन्नार्थाः, यथा घटपटशकटान्दिशब्दाः, भिन्नव्युत्पत्तिनिमित्तकाश्च पर्यायशब्दा इति, यत्पुनरविचारितप्रतीतिचलादेकार्थाभिधायकत्वं पर्यायशब्दानामभिधीयते तदसमीचीनमतिप्रसङ्गात्, तथाहि—यदि युक्तिरपि प्रतीतिः शरणीक्रियते तर्हि मन्दमन्दप्रकाशदवीयसि वेदो सन्निविष्टमूर्त्तयो विभिन्ना अपि निम्नकदम्बाश्चत्थकपिधादय एकतर्वाकारत्वमाविश्राणाः प्रतीतिपथमनुयन्तीत्येकतयैव तेऽभ्युपगन्तव्याः, न चैतदस्ति, विविक्ततत्त्वरूपग्राहितत्पत्यनीकप्रत्ययोपनिपातवाधितत्वेन पूर्वप्रतीतेर्विकानामेव तेषामभ्युपगमात्, एवमत्रापि भावनीयम्, अन्यच्च—शब्दनय ! यदि त्वया परस्परमर्थतो भिन्नत्वाद्भिन्नवचनभिन्नानां शब्दानां भिन्नार्थता व्यवह्रियते ततः पर्यायशब्दानामपि किं न भिन्नार्थताव्यवहारः क्रियते ? तेषामपि परस्परमर्थतो भिन्नत्वात्, आह च भाव्यकृत्—“धणिमेयातो मेओऽणुमओ जइ लिंगवयणभिन्नाणं । घटपडवच्चाणं पि-

च घटकुडवच्चाण किमणिद्वौ ? ॥ १ ॥ (वि. २२४०) तस्मान्नैकार्थवाचिनः पर्यायघ्वनय इति । उक्तः समभिरूढः,
इदानीमेवंभूतमाह—

वंजणअत्थतट्टुमए एवंभूओ विसेसेइ ॥ ७५८ ॥

व्यग्यते अनेन व्यनक्तीति व्यञ्जनं-शब्दः अर्थस्तु तद्गोचरः तच्च तत् उभयं च तट्टुभयं-शब्दार्थलक्षणमेवंभूतो
नयो विशेषयति । इदमत्र हृदयम्—शब्दमर्थेन विशेषयति अर्थं च शब्देन, तथा चाह भाष्यकृत्—“वंजणमत्थेणऽत्थं
च वंजणेणोभयं विसेसेइ । जह घडसहं चेट्टावया तद्वा तं पि तेणेव ॥ १ ॥” (वि. २२५२) अस्या गाथाया लेखतो व्याख्या-
व्यञ्जनं-शब्दमर्थेन विशेषयति, अर्थवशात् नैयत्ये व्यवस्थापयतीत्यर्थः, यथा स एव तत्त्वतो घटशब्दो यश्चेष्टावन्तमर्थं
प्रतिनियतं व्यवस्थापयतीति भावः, यथा वा घटशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धा चेष्टा सा घटनात् घट इति व्युत्पत्त्यर्थपरिभाव-
नाचलाद् योपिदामिस्तकारुहस्य घटस्य जलाहरणादिक्रियारूपा द्रष्टव्या, न तु स्थानभरणक्रियारूपा, एवमुभयं—शब्दे-
नार्थमर्थेन शब्दं विशेषयति, अत्रैव चोदाहरणमाह—‘जह घडसह’मित्यादि, यथा घटशब्दं चेष्टावताऽर्थेन निय-
मयति, स एव तत्त्वतो घटशब्दो यश्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति, तथा तमप्यर्थं तेनैव—शब्देन नियमयति, यथा
घटशब्दवाच्या चेष्टा घटनात् घट इति व्युत्पत्तिवलेन योपिदामिस्तकारुहस्य घटस्य जलाहरणक्रियारूपा द्रष्टव्येति ।
एवं चैव व्युत्पत्तिनिमित्तार्थास्तित्वभूषितमेव तात्त्विकं शब्दममिलपन् य एव पञ्चेन्द्रियविविधलादिरूपान् दशविधान्
प्राणान् धारयति स एव नारकादिरूपः सांसारिकः प्राणी जीवशब्दवाच्यो, न सिद्धः, तत्रोक्तस्वरूपप्राणधारणलक्षण-

व्युत्पत्तिनिमित्तासम्भवात्, सिद्धस्त्वात्मादिशब्दवाच्यः, अतति-सातत्येन गच्छति तांस्तान् ज्ञानदर्शनसुखादिपर्याया-
 नित्याद्यात्मादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसम्भवात्, उक्तं च—“एवं जीवं जीवो संसारी पाणधारणाणुगो । सिद्धो पुण-
 रज्जीवो जीवणपरिणामरहिओत्ति ॥ १ ॥” (वि. २२५६) एवम्भूतशब्दव्युत्पत्तिश्चैवम्—एवंशब्दः प्रकारवचनः, एवं
 यथा व्युत्पादितस्तं प्रकारं भूतः—प्राप्तः एवंभूतः—शब्दस्तरसमर्थनप्रधानो नयोऽप्येवंभूतः उपचारात्, एवंभूतशब्दसमर्थना
 चास्य प्रागेवोपदर्शिता, यथा यस्मिन्नर्थे शब्दो व्युत्पाद्यते स व्युत्पत्तिनिमित्तमर्थो यदैव स्वरूपतो वर्तते. तदैव तं शब्दं
 प्रवर्तमानमभिप्रेति, न शेषकालं, यथोदकाद्याहरणवेलायां योपिदादिमस्तकारुढो विशिष्टचेष्टायान् घंटो घटशब्दवाच्यो,
 न शेषो, घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्तशून्यत्वात्, पदादिवत्, तथा घटशब्दोऽपि तत्त्वतः स एव द्रष्टव्यो यश्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपा-
 दयति, न शेषः, शेषस्य स्वाभिधेयार्थशून्यत्वादिति ॥ अमीषां च नैगमादिनयानामनुयोगद्वारेषु प्रस्थकदृष्टान्तेन वसतिदृष्टा-
 न्तेन च भावना कृता, सा चोपयोगिनीति विनैयजनानुग्रहाय लेशतो वक्ष्यते, तत्रेयं प्रस्थकदृष्टान्तभावना—कोऽपि पुरुषः
 परशुमादाय वनं प्रति प्रचलितः, तं परशुसहायं गच्छन्तमवलोक्य अन्यः पृच्छति—क भवान् गच्छति?, स नैगमन-
 यामिप्रायेण प्राह—प्रस्थकस्यानयनाय गच्छामि, तदभिप्रायेण हि यत् प्रस्थकनिमित्तं काष्ठं तदपि कारणे कार्योपचारात्
 प्रस्थक इति व्यवह्रियते, तथा लोकव्यवहारदर्शनाद्, एवमुत्तरत्रापि यथायोगमुपचारभावना भावनीया, ततः कोऽपि तं पुरुषं
 वृक्षं छिन्दानमुपलभ्य पृष्टवान्—किं भवान् छिनत्ति?, स प्राह—प्रस्थकं छिनत्ति, मार्गे चागच्छन् केनापि पृष्टो यथा—किमिदं
 त्वया रक्तन्धे समारोपितमिति?, स प्राह—प्रस्थकं, एवं वास्या वा काष्ठं तक्षन् उत्किरन् श्लक्ष्णीकुर्वन् पृष्टः सन्नेवमेव

चदति यथा प्रस्थकं तद्गोमि प्रस्थकमुत्किरामि प्रस्थकं श्लक्ष्णीकरोमि, एवं तावद् द्रष्टव्यं यावन्नामाङ्कितः प्रस्थको भवति, तदेवं नैगमनयाभिप्रायेण यो नामाङ्कितः प्रस्थको यावच्च यदपि प्रस्थकनिमित्तं काष्ठं तत् सर्वं प्रस्थकः, तत्र नामाङ्कितं प्रस्थकं यदन् विशुद्धो नैगम उच्यते, शेषस्त्वविशुद्धः, एवमेव व्यवहारोऽपि द्रष्टव्यः, तस्यापि लोकसंभवहार-परतया नैगमयद्वैचित्र्यात्, सङ्ग्रहनययादी पुनराह—यो धान्यपरिमाणाय धान्यभृतः प्रस्थको वर्तते न एव प्रस्थकशब्द-वाच्यो मानविशेषो, न शेषः, धान्यपरिमाणन्यापारहितत्वात्, प्रस्थकशब्दो हि परिमाणविशेषकरणव्यापृतकाष्ठमयवस्तुवि-शेषवाची, ततो यदैव धान्यपरिमाणकरणाय व्याप्रियते तदैव प्रस्थकशब्दवाच्यो, न शेषावस्थायामिति, उपचारस्त्वता-स्त्विक इति न वस्तुविचारणायां तदवसरः, एष च सङ्ग्रहनयः सामान्यग्राही, ततो ये केचन जगति धान्यपरिमाणकरणाय व्या-प्रियन्ते प्रस्थकाले सर्वेऽपि प्रस्थकरयादेक एव प्रस्थक इति प्रतिपन्नः, ऋजुसूत्रस्तु अतीतस्य विनष्टत्वादनागतस्य चालब्धा-त्मलाभत्वात् परकीयस्य चावस्तुत्वात् य एवात्मीयो वर्त्तमानकाले धान्यपरिमाणाय व्याप्रियेत स एव प्रस्थको, नातीतो नानागतः परकीयो वेति मन्यते, तथा यत्तेन प्रस्थकेन परिमितं धान्यं तदपि प्रस्थक इत्याह, प्रस्थकोऽयमिति लोके व्यव-हारनयदर्शनात्, त्रयाणां तु शब्दनयानां मतमिदं—यः प्रस्थकशब्दवाच्यार्थपरिज्ञानवान् स तत्त्वतः प्रस्थको नाम न काष्ठ-मयः, काऽत्र तेषां युक्तिरिति चेत् प्रस्थकादिकं हि नाम मानं, मानं च प्रमाणं, प्रमाणं च तदभिधीयते येन वस्तु परिच्छिद्यते, प्रमीयते—परिच्छिद्यते यस्मिन्नेति प्रमाणमिति व्युत्पत्तेः, परिच्छेदश्च ज्ञानधर्मः, ज्ञानं च जीवादनन्यत्, ततः स कथं परिच्छेदो जीवं मुक्त्वाऽन्यत्राचेतने मूर्ते काष्ठमये प्रस्थके वर्त्तते ? प्रमाणयन्ति च—विवादास्पदीभूतं काष्ठमयं प्रस्थकादि

न प्रमाणं, किन्तु यदेव प्रत्यकादिज्ञानं तदेव प्रमाणं, तेनैवाधिकृतवस्तुपरिच्छेदात्, तथा चात्र प्रयोगः—प्रत्यकज्ञानं प्रमाणं वस्तुपरिच्छेदकत्वात्, यद् यद्वस्तुपरिच्छेदकं तत्तत् प्रमाणं, यथा केवलज्ञानं, वस्तुपरिच्छेदकं च प्रत्यकज्ञानमिति, उक्तम्—“नाणं प्रमाणमिदं नाणसहायो स जीवतो णड्नो । किह पंथयाइभावं वणज मुत्ताइरूवं सो ? ॥ १ ॥ न हि पत्थाइ प्रमाणं घडोय भुवि चेषणाए विरहातो । केवलमिदं तन्नाणं प्रमाणमिदं परिच्छेया ॥ २ ॥” अथ मन्येत—काष्ठघटितप्रस्था-दयोऽपि यथोक्तपरिच्छेदहेतुत्वात् प्रमाणमिति व्यवह्रियन्ते, तदयुक्तं, परिच्छेदहेतुत्वायोगात्, तच्च तस्य हेतुरिति वक्तुं शक्यं यद्भावेऽवश्यं भवति यदभावे च यन्न भवति, अथवा प्रतिनियतकार्यकारणव्यवस्थाऽनुपपत्तेः, न च काष्ठघटितप्रस्थाकादिभावेऽवश्यं परिच्छेदबुद्धिर्भाषः, नालिकेद्वीपायातस्य प्रस्थाकादिदर्शनेऽपि तद्वृक्षसम्भवात्, नापि प्रस्थाकाद्यभावे तद्वृक्षभावः, कस्यापि फलनशक्तिसम्पन्नस्यातिशयज्ञानिनो या प्रस्थाकाद्यभावेऽपि धान्यराशेरवलोकनमात्रेण प्रत्यकपरिमाणोऽयं राशिः कुडवपरिमाणो वेत्यादियुद्धिदर्शनात्, ततोऽन्वयव्यतिरेकासम्भवान्न काष्ठघटितः प्रस्थाकादिः परिच्छेदहेतुः, यद्यपि च कथञ्चित् क्षयोपशमहेतुतया कदाचनापि निमित्तमात्रं भवति तथापि नैतावता तत्कारणत्वव्यपदेशः, अतिप्रसङ्गात्, किञ्च-परिच्छेदकारणं, तथापि यदि तत्कारणतया (कथञ्चित् प्रस्थादि) (तत्) प्रमाणमिति व्यपदेशभाजनं ततः प्रमेयमपि प्रमाणं प्राप्नोति, तस्यापि प्रमाणरूपज्ञानकारणत्वात्, तथा यानि निमित्तकारणानि आकाशकालदिगादीनि यानि च दधिमक्षणादीनि परम्परकारणानि तानि सर्वाण्यपि प्रमाणानि प्राप्नुवन्ति, तत्कारणत्वाविशेषात्, ततः सर्वं प्रमाणं प्रसक्तमिति किमिदानीं प्रमाणं किमप्रमाणमिति प्रमाणाप्रमाणव्यवस्थाविलोपप्रसङ्गः, उक्तं च—“पत्थादओऽवि

तत्कारणंति माणं मई, न संतेसु ! जमसंतेसुवि बुद्धी कासइ संतेसुवि न बुद्धी ॥ १ ॥ तत्कारणं तु वा जइ पमाणमिहं
तओ पमेयंपि । सधे पमाणमेयं किमप्यमाणं पमाणं वा ? ॥ २ ॥” (वि. २२४५-६) ततः प्रस्थकपरिज्ञानमेव त्रयाणामपि
शब्दनयानां प्रमाणं, न प्रस्थक इति, एष प्रस्थकदृष्टान्तः ।

सम्प्रति वसतिदृष्टान्तभायना क्रियते-कोऽपि देवदत्तादिको भूकच्छादौ वसन् केनापि पप्रच्छे-क ! भवान् वसति ?
नैगमनयामिप्रायेणाह-लोके वसामि, चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकादनर्थान्तरवाद्भूकच्छादेर्निवासक्षेत्रस्येति भावः, इदमेते
वेयंविधौ लोकेऽपि व्यवहारस्ततो न कश्चिद्विधोः, भूयोऽपि प्रच्छक आह-ननु लोकस्त्रिविधो भवति, ऊर्ध्वलोकोऽधो-
लोकस्तिर्यग्लोफक्ष, तत्र क भवान् वसति ? स प्राह-तिर्यग्लोके, तिर्यग्लोकोऽपि जम्बूद्वीपादिस्वयम्भूरमणपर्यवसानोऽ-
नेकद्वीपसमुद्ररूपस्तत्र क भवान् वसति ? स प्राह-जम्बूद्वीपे, जम्बूद्वीपेऽपि भरतेरावतहैमवतहिरण्यवतहरिवर्परन्य-
कदैवकुत्तरकुत्तरूपैर्विदेहापरविदेहरूपाणि दत्ता क्षेत्राणि, तत्र दत्तासु क्षेत्रेषु मध्ये क भवान् वसति ? स व्रते-भरतक्षेत्रे, भर-
तक्षेत्रमपि द्विधा-दक्षिणभरतमुत्तरभरतं च, तत्र क भवान् वसति ? स प्राह-दक्षिणभरते, दक्षिणभरतेऽप्यनेकग्रामाकरनग-
रस्तेदृकर्षदादिरूपाः सन्निवेशाः, ततः क भवान् वसति ? स आह-देवदत्तस्य गृहे, तत्राप्यनेकान्यपथरकादीनि
स्यानानि, तत्र क भवान् वसति ? स आह-गर्भगृहे, तत्रापि संस्तारके वसामि, तदेवं नैगमनयामिप्रायेण लोकावा-
रम्य यावत्संस्तारकस्तत्र सर्वत्रापि वसामीत्यभिप्रायः, एवमेव व्यवहारस्यापि, तस्य लोकसंख्यवहारपरत्वात्,
सद्ब्रह्मनयमतेन तु यत्रैव संस्तारकेऽवतिष्ठते तत्रैव वसामीति प्रत्ययो, नान्यत्र, अन्यत्र वसनक्रियाया अभावात्, यद्य

मंनारंके यमनक्रियोपेतः स सर्वोऽप्येक एव, एकबुद्धिग्राह्यत्वात्, ऋजुसूत्रनयमतेन तु येष्व्वाकाशप्रदेशेष्ववगाढस्तेष्वेव
 गमन्ति, न संस्तरंके, संस्तरकानुगतकाशप्रदेशानां तदणुभिरेव व्याप्तत्वात्, एवं ऋजुसूत्रेणोक्ते त्रिविधोऽपि शब्दनयः
 प्राह—ननु यमनं नाम वर्तनमुच्यते, तथा च देवदत्तो गृहे वसतीति, किमुक्तं भवति ?—देवदत्तो गृहे वर्तते, तच्च
 वर्तनं नयंस्यापि यस्तुनः स्वस्वरूप एव, नान्यत्र, तथा प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, तथाहि—यत् घटगतं स्वरूपं तत्
 घट एव वर्तते, नान्यत्र भूतले पटादौ वेति प्रसिद्धमेतत्, तत् देवदत्तादिलक्षणं वस्तु स्वस्वरूपमपहाय कथमन्यत्र
 विलक्षणस्वरूपे वस्तुनि आकाशलक्षणे वर्तितुमुत्सहते ?, तथा चात्र प्रयोगः—यद्वस्तुसत् तत्सर्वमारमस्वरूपे वर्तते, यथा
 चेतना जीवे, यस्तुमद्य देवदत्तादिकमिति तदपि स्वस्वरूप एव वर्तते, नान्यत्रेति, अथवाऽयं व्यतिरेकमुखेन प्रयोगः—
 वियाद्वारदीभूतो देवदत्तो नाकाशप्रदेशेऽगच्छतिष्ठते, ततो विलक्षणत्वात्, यत् यतो विलक्षणं न तत्तत्र वर्तते, यथा
 छाया आतपे, विलक्षणाश्चाचेतनत्वेन देवदत्तादाकाशप्रदेशा इति नासौ (तत्र) वर्तते, उक्तं च—“आगासे वसइत्ति च भणि
 भणइ किइत्तमंमंमि । मोत्तूणायसभायं वसिज्ज वत्थुं विहम्मंमि ? ॥ १ ॥ वत्थुं वसइ सहाये सत्ताओ चेषणा च जी-
 यंमि । न विलकराणत्तणाओ भिन्ने छायाऽऽतये चैव ॥ २ ॥” (वि. २२४१-२) एव वसतिदृष्टान्तः ।

सम्प्रति प्रदेशदृष्टान्तभावना, तत्र प्रकृष्टो देशः प्रदेशः स एव दृष्टान्तः प्रदेशदृष्टान्तः, स चायम्—नैगमो वदति—
 पण्णां जगति प्रदेशाः, तद्यथा—धर्म्मस्तिक्कायप्रदेशोऽधर्म्मस्तिक्कायप्रदेश आकाशास्तिक्कायप्रदेशो जीवप्रदेशः स्कन्ध-
 प्रदेशः रक्कन्धगतैकदेशप्रदेशश्च, सर्वत्र च पठीतत्पुरुषः समासः, यथा धर्म्मस्तिक्कायस्य प्रदेशो धर्म्मस्तिक्कायप्रदेशः, एवं

सर्वत्रापि, स च धर्मास्तिकायप्रदेशादिः सामान्यविवक्षया एको विशेषविवक्षया त्वनेक इति, एवं वदन्तं नैगमं सङ्ग्रहो
वदति-यद् ग्रूये-पण्णां प्रदेश इत्यादि, तत्र भवति, यस्मात् यः स्कन्धगतैकदेशप्रदेशः स तस्यैव स्कन्धस्य प्रदेशः,
देशस्कन्धाव्यतिरिक्तत्वात्, तथा च लोकेऽपि वक्तारो-दासेन मे स्वरः क्रीतो दासोऽपि मे स्वरोऽपि मे, एवं च,
स्कन्धस्य सम्प्रन्धिनो देशस्य प्रदेशः स तस्यैव स्कन्धस्य, ततो मेवं वादीः यदुत-पण्णां प्रदेश इत्यादि, किन्त्वेवं वदः
यथा-पद्यानां प्रदेशः, धर्मास्तिकायप्रदेशः अधर्मास्तिकायप्रदेशः आकाशास्तिकायप्रदेशो जीवप्रदेशः स्कन्धप्रदेश इति,
अत्र च धर्मास्तिकायाद्यनुगतः धर्मास्तिकायप्रदेशः स सर्वोऽप्येक एव द्रष्टव्यः, सामान्यविवक्षणात्, एष च सङ्ग्रहोऽवि-
शुद्धः प्रतिपत्तव्यः, अपरसामान्याभ्युपगमात्, एवमभिदधानं सङ्ग्रहं प्रति व्यवहारोऽभिधत्ते-यद्वदति भवान्-पद्यानां
प्रदेश इत्यादि, तदनुपपन्नं, कथमिति चेत्, उच्यते, शब्दार्थाघटनात्, तथाहि-यदि यथा पद्यानां गोष्ठिकानां किञ्चि-
त्साधारणं हिरण्यादि वर्त्तते तथा यदि पद्यानां धर्मास्तिकायादीनां साधारणः प्रदेशो भवेत् तत एवं वचनप्रवृत्ति-
रुपपद्यते-पद्यानां प्रदेश इति, नान्यथा, न चैतदस्ति, तस्मादेवं वक्तव्यं-पञ्चविधः प्रदेशः, तद्यथा-धर्मास्तिकायप्र-
देशो यावत् स्कन्धप्रदेश इति, एवमुक्ते व्यवहारेण ऋजुसूत्रो वदति-यद्भाषते भवान्-पञ्चविधः प्रदेश इत्यादि, तदस-
म्यक्, तत्रापि शब्दार्थे विचार्यमाणेऽतिप्रसङ्गदोषापत्तेः, तथाहि-पञ्चविधः प्रदेश इत्युक्ते शब्दार्थपर्यालोचनायां यो
यः प्रदेशः स स पञ्चविध इति प्राप्तम्, एवं च सत्यैकैकः प्रदेशः पञ्चविध इति पञ्चविंशतिविधः प्रदेशः प्रसक्तः, न
चैतदस्ति, तस्मादेवमत्र वक्तव्यं-भाज्यः प्रदेशः, तद्यथा-स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेशः स्यादाकाशा-

स्तिकायप्रदेशः स्वाज्जीवप्रदेशः स्यात् स्कन्धप्रदेशः, एवमाचक्षणांशुसूत्रं शब्दनयः प्रत्याचष्टे-यद्वदति-भाज्यः प्रदेश
 इत्यादि, तत्र भवति, कथम् ? उच्यते-यदि भाज्यः प्रदेश इति संगतं ततः स्वात्पदलाञ्छने प्रतिनियतधर्मास्तिकाया-
 चानुगतप्रदेशस्यरूपावधारणासम्भवात् धर्मोस्तिकायप्रदेशोऽपि स्वादधर्मास्तिकायप्रदेशः अधर्मास्तिकायः प्रदेशः
 स्वादधर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि, एवं हि वदतः शब्दनयस्यायमभिप्रायः-य एव धर्मास्तिकायाविरूपो देशी स एव देशः
 प्रदेशोऽधर्मास्तिकाय इत्यादि, न खलु देशिनो भिन्नो देशः प्रदेशो वा भवितुमर्हति, भेदे सति तस्यासौ देशः
 प्रदेशो वा, तस्य तदव्यतिरिक्तत्वात्, न खलु देशिनो भिन्नो देशः प्रदेशो वा भवितुमर्हति, समन्वयस्थान्यथानुपपद्यमान-
 प्रदेशो वेति समन्वयानुपपत्तेः, नहि घटः पटस्येति सचेतसा वक्तुं शक्यं, समन्वयश्चेत्तर्हि समन्वयस्थान्यथानुपपद्यमान-
 स्वादेशः प्रदेशो वा देशिनः सकाशादभिन्नः प्रतिपत्तव्यः, तथा च सति य एव देशी स एव देशः प्रदेशश्चेति सिद्धं सामाना-
 धिकरण्यं, एतदेव च सामानाधिकरण्यं समभिरुद्धोऽपि मन्यते, एवंभूतस्तु प्राह-न वस्तुनो देशः प्रदेशो वा, युक्त्ययोगात्,
 तथाहि-देवाः प्रदेशो वा देशिनो भिन्नो वाऽभिन्नो वा ?, गत्यन्तराभावात्, यदि भेदस्तस्येति समन्वयानुपपत्तिः, अथाभेदस्ततो
 देशः प्रदेशो वा देशेव, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च सति यी देशप्रदेशशब्दौ नोच्चायेंते, एकेनापि शब्देन तदर्थस्य
 देशमतिपादकौ, ततो यथा पर्यायशब्दत्वादेककालमेकस्मिन् वस्तुनि घटकुटशब्दौ नोच्चायेंते, एकेनापि शब्देन तदर्थस्य
 प्रतिपादने द्वितीयशब्दप्रयोगस्य नैरर्थकत्वात्, एवमिहापि धर्मोस्तिकायाविरूपे वस्तुनि धर्मोस्तिकायादिशब्दो देशप्रदेशा-
 दिशब्दश्च नैककालं उच्चारणमर्हतः, द्वयोरप्येकार्थतायामेकेन तदर्थस्याभिधानतोऽपरशब्दप्रयोगस्य वैयर्थ्यात्, तथा च

सति धर्मास्तिकायप्रदेशोऽधर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादिवचनजातं सर्वमनुपपन्नं, देशप्रदेशशब्दयोः परमार्थतो धर्मास्तिकाया-
दिरूपदेशियाचरुतया पौनरुक्त्यदोषानुपपन्नात् । योऽपि च नोशब्द एकदेशवचनः सोऽप्येतन्मतेन सर्वथाऽनुपपन्नः, तत्राप्यु-
क्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि-नोशब्दः सम्पूर्णं वस्त्वभिदध्यात् वस्त्वेकदेशं वा?, यदि सम्पूर्णं ततस्तस्य प्रयोगो निरर्थको,
धर्मास्तिकायादिपदेनैव तस्याभिधानात्, अथ वस्त्वेकदेशमिति पक्षः सोऽप्यसमीचीनो, वस्तुनो देशाभावात्, नहिवस्तुनो
भिन्नो देश उपपद्यते, तस्येति सम्बन्धाभावात्, अभेदे तु देव्येव न देश इत्युपपादितमेतत्, उक्तं च-“नोसहो सम्मत्तं
देसं य वएज्ज ? जइ समत्तं तो । तस्स पयोगे णरथो अह देसो तो न सो वरथुं ॥ १ ॥” (वि. २२५९) अत्र ‘न सो वरथुं’ति
न स देशो वस्तु, भेदपक्षे अभेदपक्षे वा तस्यासम्भवादिति, येऽपि च नीलोत्पलादयः शब्दा लोकप्रसिद्धास्तेऽप्येतन्मतेन
विचार्यमाणाः सर्वथाऽनुपपन्नाः, तथाहि-तन्मतेन सर्वं वस्तु प्रत्येकमखण्डरूपं, न तस्य गुणाः पर्याया वा देशाः प्रदेशा
वा तर्जया कथयिद्वा यस्त्यन्तररूपा वर्तन्ते, ततो नीलशब्देनापि तदेव वस्त्वखण्डमभिधीयते, उत्पलशब्देनापि तदेवेति,
नीलोत्पलशब्दयोरन्यतरशब्देन तदर्थस्याभिधानात् द्वितीयशब्दप्रयोगो व्यर्थ इत्ययुक्ता नीलोत्पलादयः शब्दाः, कृता
प्रदेशग्रहणान्तर्भावनापि ।

तदेवमुक्ता नयाः, एतेषां च नयानामाद्याश्चत्वारो नया अर्थनयाः, मुख्यवृत्त्या जीवाद्यर्थसमाश्रयणात्, दोषास्तु त्रयः
शब्दादयो नयाः शब्दनयाः, शब्दरूप एवार्थभेदोपगमात्, उक्तं च-“चत्वारोऽर्थनया ह्येते, जीवाद्यर्थविनिश्चयात् ।
त्रयः शब्दनयाः सत्यपदविद्यां समाश्रिताः ॥ १ ॥” अत्र ‘सत्यपदविद्यां समाश्रिता’ इति सत्यानि-अविपरीतानि, शब्दा-

नुशासनोपदर्शितयथोक्तलक्षणोपेतानि इति भावः, तानि च तानि पदानि च सत्यपदानि तेषां विद्या-परिज्ञानं कालकार-
कादिभेदतोऽवगमस्तां समाश्रिताः, तद्वशादर्थभेदमभ्युपगतवन्त इत्यर्थः । सम्प्रति एतेषामेव नयानां प्रभेदसङ्ख्याप्र-
दर्शनार्थमाह—

एकैको अ सयविहो सत्त नयसया ह्वन्ति एवं तु । अन्नोऽवि अ आप्सो पंच सया हुंति उ नयाणं ॥७५९॥
नया-मूलभेदापेक्षया यथोक्तरूपा नैगमादयः सप्त, एकैकश्च प्रभेदतः शतविधः-शतभेदः, ततः सर्वप्रभेदगणनया सप्त
नयशतानि भवन्ति, अपिशब्दात् पद् चत्वारि द्वे वा शते, तत्र पद् शतान्येवम्-नैगमः सामान्यग्राही सङ्ग्रहे प्रविष्टो, विज्ञे-
यग्राही व्यवहारे, उक्तं च-“जो सामन्नाग्राही स नैगमो संगहं गतो अहया । इयरो ववहारमितो जो तेण समाणनि-
वेसो ॥ १ ॥” (वि. ३९) तत् पडेव मूलनयाः, एकैकश्च प्रभेदतः शतभेद इति पद् शतानि, अपरादेशः सङ्ग्रहव्यवहारजु-
सूत्रशब्दा इति चत्वार एव मूलनया, एकैकश्च शतविध इति चत्वारि शतानि, शतद्वयं तु नैगमादीनामृजुसूत्रपर्यन्तानां
द्रव्यास्तिकत्वात् शब्दादीनां तु पर्यायास्तिकत्वात् तयोश्च प्रत्येकं शतभेदत्वात्, अथवा यावन्तो वचनपथास्तावन्तो
नया इत्यसङ्ख्याताः प्रतिपत्तव्याः ।

एएहिं दिट्ठिवाए परूवणा सुत्ताअत्थकहणा य । इह पुण अणब्भुवगमो अहिगारो तीहिं ओसन्नं ॥ १६० ॥
एतैः-नैगमादिभिर्नयैः सप्तभेदैर्दृष्टिवादे सर्ववस्तूनां ग्ररूपणा, क्रियते इति वाक्यशेषः, सूत्रार्थकधना च, आह-चस्तूनां
सूत्रार्थानितिलङ्घनात् समुच्चयोऽनर्थक इति, न, तत्सूत्रोपनिबद्धस्यैव सूत्रार्थत्वेन विवक्षणात्, तद्व्यतिरेकेणापि च

यस्तुसम्भवात्, इह पुनः कालिकश्रुतेऽनभ्युपगमः, नावश्यं नयैर्व्याख्या कार्येति भावः, यदि च श्रोत्रपेक्षया नयविचारः कर्तव्यः तदा त्रिभिराद्यैः—नैगमसद्वहव्यहाररूपैरुत्सन्नं—प्रायेणान्नाधिकारः, किमिति त्रिभिरेवाद्यनयैरिहाधिकारो, न शेषैः?, उच्यते, प्रायस्त्रिभिरेवाद्यनयैर्लोकव्यवहारपरिसमाप्तेः, अथ यदि कालिकश्रुते नयानामनभ्युपगमः ततस्त्रिभिराद्यैः किमर्थं श्रोत्रपक्षयाऽप्यधिकारः?, उच्यते, परिकर्मणार्थं, कालिकश्रुते हि त्रिभिराद्यैर्नयैः परिकर्मितः सन् दृष्टिवादयोग्यो भवति, नान्यथेति, उक्तं च—“पायं संववहारो ववहारंतेहि तिहिं उ जं लोए । तेण परिकर्मणत्थं कालियसुत्ते तदधिगारो ॥ १ ॥” (वि. २२७६) ननु परिकर्मणाऽपि नयैस्तत्र भवति यत्र नयानामवकाशः, कालिकश्रुते चानभ्युपगमात्तयानामनयकाश इति कथं तत्राद्यैस्त्रिभिः परिकर्मणा भवति?, तत आह—

नस्थि नपहि विहूणं सुत्तं अत्थो व जिणमए किंचि । आसज्ज उ सोआरं नए नयचिसारओ वूया ॥ १६१ ॥

त्रिनमते—सर्वज्ञमते न किञ्चिदपि सूत्रमर्थो वा नयैर्विहीनमस्ति ततः कालिकश्रुतेऽपि नयानामवकाश इति परिकर्मणार्थं नयपरिमहः, अशेषनयप्रतिषेधस्त्वाचार्यविनेयानां विशिष्टबुद्ध्यभावापेक्षः, विमलमतिश्रोतारं पुनरासाद्य नयविशारदः सूरिः समस्तानपि नयान् ब्रूयात्, यदि पुनः त्रिनययोग्योऽपि न भवति ततः परिकर्मणार्थं द्वौ नयौ चदेत्, तयो-रप्यशक्येकं नयं, मन्दतमप्रज्ञे तु सूत्रार्थमात्रम्, उक्तं च—“भासेजं वित्थरेणंवि नयमयपरिणामणासमत्थम्मि ।

तदसत्ते परिक्रमणमेगणं पि वा कुञ्जा ॥ १ ॥ ” (वि. २२७८) इत्यादि, उक्तं नयद्वारम्, इदानीं समवतारद्वारं
वक्तव्यं, तत्र कं तेषां नयानामनयतारः कं वा समवतार इति प्रतिपादनार्थमाह—
मूढनदभं सुअं कालिअं तु न नया समोअरंति इहं । अपुहुत्ति समोआरो नत्थि पुहुत्ते समोआरो ॥ १६२ ॥
मूढा—अविभागस्था नया यस्मिन् तत् मूढनयं तदेव मूढनयिकं, प्राकृतत्वात् स्वार्थे इकप्रत्ययः, अथवा मूढाश्च
ते नयाश्च मूढनयास्ते अस्मिन् विद्यन्ते इति मूढनयिकं, ‘अतोऽनेकस्वरा’द्वितीकप्रत्ययः, किन्तदित्याह—श्रुते, काले—
प्रथमचरमपरूपीलक्षणे कालग्रहणपूर्वकं पठ्यते इति कालिकं, ‘वर्षाकालेभ्य’ इति भावार्थे इकप्रत्ययः, तत्र न नयाः सम-
वतरन्ति, न प्रतिपदं भण्यन्ते इति भावः, कदा पुनरभीषां तर्हि समवतारोऽभूत् ? कदा च नावतार इत्याह—‘अपुहुत्ते
समोयारो’ इत्यादि, अपृथक्त्वं चरणकरणानुयोगगणितानुयोगधर्मकधानुयोगद्रव्याननुयोगानामेकभावः, किमुक्तं भवति ?—
यदैते चत्वारोऽपि चरणकरणानुयोगग्रभृतयोऽनुयोगाः प्रतिसुत्रमुपन्यस्यन्ते एषोऽपृथग्भावः, तत्र नयानां समवतारो-
त्तिस्त्रेण विरोधाविरोधसम्भवविशेषादिना प्ररूपणं, ‘नत्थि पुहुत्ते समोयारो’ इति पृथक्त्वं—चरणकरणधर्मसङ्ख्याद्रव्याननु-
योगानां ग्रन्थप्रविभागेन वर्त्तनं भवति ?—यदैकैकस्यैवानुयोगस्य ग्रन्थविभागेन प्रवर्त्तनम् एतत् पृथक्त्वमिति,
तस्मिन् नास्ति नयानां समवतारः, भवेद्वा पुरूपविशेषापेक्षः, इयमत्र भावना—यावदपृथक्त्वमासीत् तावन्नयानामभूत्—

१ भाष्यकाराणां श्रीहरिभट्टसूरीणां चाभिप्रायेण नयविशारद एवाधुना ग्रीन् नयान् ब्रूयात्, प्रकरणानुगतश्च स एवार्थः, मूढनयि-
कत्वाभावाप्रसङ्गोऽन्यथा, तदपि सर्वेषां सम्पूर्णनयावतारस्यैव योग्यतेति न नियमः.

समवतारः, पृथक्त्वे तु जाते समवताराभाव इति, चकं च—“अपुहुत्तमेगभावो मुत्ते मुत्ते सवित्थरं जत्थ । भन्नंतऽणुओगा
न्नरणधम्मसंखाणदद्याणं ॥ १ ॥ तत्थेव नयाणंपिहु पइवत्थुं वित्थरेणं सबेसिं । देसंति समोयारं गुरवो भयणा पुहुत्तंमि
॥ २ ॥ एणोच्चिय देसिज्जइ जत्थऽणुजोगो न सेसयां तिन्नि । संतावि तं पुहुत्तं तत्थ नया पुरिसमासज्ज ॥ ३ ॥” (वि.
२२८१-३) आह—कियन्तं कालमपृथक्त्वमासीत् ? कुतो वा समारभ्य पृथक्त्वं जातमित्यत आह—

जायंत अज्जवइरा अपुहुत्तं कालिआणुओगस्स । तेणारेण पुहुत्तं कालिअसुइ दिट्ठिवाए अ ॥ १६३ ॥
चायदार्यवज्जा—आर्यवज्रस्वामिनो गुरवो महामतयस्त्वावत् कालिकानुयोगस्य—कालिकश्रुतव्याख्यानस्यापृथक्त्वं—प्रति-
सूत्रं चरणकरणानुयोगादीनामविभागेन वर्त्तनमासीत्, तदा साधूनां तीक्ष्णप्रज्ञत्वात्, कालिकग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थ-
म्, अन्यथा सर्वानुयोगस्यापृथक्त्वमासीत्, तत आरभ्य, आर्यरक्षितेभ्यः समारभ्येत्यर्थः, कालिकश्रुते इष्टिवादे चानुयो-
गानां पृथक्त्वं—ग्रन्थविभागेन विभागोऽभवदिति ॥ अथ क एते आर्यवज्जा इति स्तवद्वारेण तेषामुत्पत्तिमभिधित्सुराह—
तुंपयणसंनियेसाउ निगयं पिउसगासमल्लीणं । छम्मासिअं छसु जयं माऊइ समन्निअं वंदे ॥ ७६४ ॥

तुम्ययनसन्निवेशात् निर्गतं पितृसकाममालीनं षण्मासिकं षट् जीवनिर्कायेषु यतं—प्रयत्नवन्तं मात्रा च समन्वितं वन्दे ।
एष गाथासमुदायार्थः, अवयवार्थस्तु कथानकादवसेयः,—चइरसामी पुद्यभवे सक्कस्स देवरण्णो वेसमणस्स सामाणिओ
आसि, इतो य भयवं वद्धमाणसामी पिट्ठचंपाए नयरीए सुभूमिभागे उज्जाणे समोसढो, तत्थ य सालो राया महासालो
जुवराया, तेसिं भगिणी जसमई, तीसे भत्ता पिट्ठो, पुत्तो य से गागली नाम कुमारो, ततो सालो भयवतो समीवे

धम्मं सोऊण भणइ-जं नवरं महासालं रज्जे अहिसिञ्चेमि, तओ तुज्झं पायमूले पवयामि, तेण गंतूण भणितो महा-
 सालो-राया भवसु, अहं पवयामि, सो भणइ-अहंपि पवयामि, जहा तुज्झो इहं पमाणं तहा पवइयस्सवि, ताहे गागली
 कंफिहपुराओ आणेउं रज्जे अहिसिञ्चो, तस्स माया जसमई कंफिहपुरे नयरे दिन्निया पिढरस्स रायपुत्तरस्स, तेण ततो
 सदावियो, सो पुण तेसिं दो सीवियाओ कारेइ, जाय ते पवइया, सावि तेसिं भगिणी समणोयासिया जाया, तेवि समणा
 संता एकारस्स अंगाइं अहिज्जिआ, असया भयवं रायगिहे समोसढो, ततो निगतो चंपं पहावितो, ताहे सालमहासाला
 सामिं आपुच्छंति-अग्हे पिढ्ढचंपं दच्चामो, जइ नाम कोइ तेसिं पवएजा सम्मत्तं वा लमेजा, सामी जाणइ-जहा ताणि
 संजुज्झिहिति, ताहे तेसिं सामिणा गोयमसामी विइजओ दिन्नो, सामी चंपं गतो, गोयमसामीवि पिढ्ढचंपं गओ, तत्त्व
 समोसरणं, गागली पिठरो जसवई य निगयाणि, भगवं धम्मं कहेइ, ताणि धम्मं सोऊण परमसंविग्गाणि जायाणि,
 गागली नियपुत्तं रज्जे अहिसिञ्चिऊण मायापिइसहितो पवइओ, गोयमसामी ताणि घेचूण चंपं वच्चइ, तेसिं सालमहा-
 सालाण पंथं दच्चंताणं हरिस्सो जातो, जहा संसाराओ एयाणि उत्तारियाणि, एवं तेसिं पवहुमाणेण सुभेणं अज्झवसा-
 नेणं केवलनाणं समुप्पणं, इयरेसिंपि विंता जाया, जहा अग्हे एएहिं रज्जे ठवियाणि, पुणरवि धम्मो ठविऊणं संसा-
 रातो मोइयाणि, एवं चित्तेताणं सुभेणं अज्झवसाणेणं तिण्हवि केवलनाणमुप्पणं, एवमेयाणि उप्पन्ननाणाणि चंपं
 मयाणि, सामिं पयाहिणं करेऊण तित्थं नमिऊण केवलपरिसं धावियाणि, गोयमसामीवि भयवं वंदिऊण तिक्रुत्तो

पाएसु पडिओ, उट्टिओ भणइ- कहिं वच्चह !, एह तिथगरं वंदह, ताहे सामी भणइ-गोयमा ! मा केवली आसाएहि,
ताहे आउटो रामेइ, संवेगं च गतो, तल्य गोयमसामिस्स संका जाया, माऽहं न सिज्जेज्जामिति ।

इतो य अणागए गोयमसामिस्मि सामिणा पुवं वागरियं, जहा-जो धरणिगोयरो अट्टावयं विलग्गइ चेइयाणि य
यंदइ सो तेणेय भवग्गहणेणं सिग्गइ, तं च देवा अण्णमणस्स कहिति, तओ गोयमसामी तं देववयणं सुणिय पुष-
माभोगिऊण चित्तेइ-अट्टावयं वच्चामि, तस्स हिययाकूयं जाणिऊण तावसा संबुज्झिस्संति एयस्सवि धीरया भविस्सइत्ति
भणइ-यच्च गोयम ! अट्टावयं चेइययंदओ, ताहे भगवं गोयमो हट्ठुट्ठो सामिं वंदित्ता गओ अट्टावयं, तत्थ य
अट्टावए जणयायं सोऊण तिन्नि तावसा पत्तेयं पंचसयपरिवारा अट्टावयं विलग्गामीति तत्थ किलिस्संति, तंजहा-
कोडिओ दिन्नो सेवालो, कोडिओ सपरिवारो चउत्थं चउत्थं काऊण मूलकंदानि आहारेइ सचित्ताणि, सो पढमं मेहलं
विलग्गो, दिन्नो छट्ठं छट्ठं काऊण परिसडियपंडुपत्ताणि आहारेइ, सो विइयं मेहलं विलग्गो, सेवालो अट्टममट्ठमं काऊण
जो सेवालो सयमंचिच्चीभूओ तमाहारेइ, सो तइयं मेहलं विलग्गो, एवं ते ताव किलिस्संति, इओ य भगवं गोयमसामी
ओरालसरीरो हुयवहतडितरुणरविकिरणतेओ एइ, ते तं एज्जंतं पासिऊण भणंति-एस किंर एत्थ थुल्लओ समणो विलग्गि-
दिइ जं अग्गे महावयस्सी सुक्का भुवसा न तरामो विलग्गिउं, भयवं च गोयमो जंघाचारणलद्धीए लूयापुडगंपि निस्साए उहुं
उप्पयइ, तं उप्पयंतं ते पलोयंति, एस आगतो एस अइंसणं गतोत्ति, एवं ते तिन्निवि विग्गिहया पसंसंति, अज्जंति य पलोएता

जइ ओयरइ तो एयस्स वयं सीसा । सामीवि चेइयाइ वंदित्ता उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे पुढविसिलापट्टए असो गुवरपाथ-
वरस अहे तंरयणि वासाए उवगतो ।

इतो य सफरस लोगवालो वेसमणो अट्ठावए चेइयवंदओ आगतो, चेइयाणि वंदित्ता. गोयमसामि वंदइ, तओ से
भगवं धम्मकहाडयत्तरे अणगारगुणे परिकहेइ, जहा भयवंतो सहयो अंताहारा पंताहारा एयसाइ, वेसमणो चित्तेइ-
परिसे साहुगुणे यसेइ, अप्पणो य से इमा सुकुमारसररीरया जा देवाणवि नत्थि, तओ भयवं तस्साकूयं नाऊण पुंडरीयं
नाम अण्णयणं परूवेइ, जहा पुक्खलावइविजए पुंडरिणिणी नगरी, नल्लिणगुम्भं उज्जाणं, तत्थ णं महापडमो नाम
राया, पवमायई देवी, ताणं दो पुत्ता-पुंडरीए कंडरीए य, पुंडरीए जुवराया ! तेणं कालेणं तेणं समएणं नल्लिणगुम्भे
उज्जाणे थेरा समोसढा, महापडमो निगतो, धम्मो सुतो, परमसंविगो जातो, ततो पुंडरीयं रज्जे ठवेइ, कंडरीयं जुय-
रज्जे, ततो पुंडरीयरायमापुच्छित्ता सहाविभूईए पघइए, चोइस पुवाइं अहिज्जइ, विचित्तं तवोकम्मं करेइ, एवं वहुइं
पासाइं सामणपरियागं परिपालिऊण मासियाए संलेहणाए सिद्धे । अण्णया ते थेरा पुवाशुपुवीए बिहरमाणा पुंडरगि-
णीए नयरीए समोसढा, पुंडरीए राया कंडरीएण जुवरणा सद्धिं समागओ, पुंडरीओ सावगधम्मं पडिवन्नो, कंडरीए
जुवराया धम्मं सोच्चा संसारभीओ जातो, ततो गिहमागए पुंडरीयं रायमापुच्छइ-तुम्भेहिं अब्भशुन्नाओ पघयामिसि, तओ
पुंडरीए राया वहुहिं विसयाणुलोमाहिं विसयपडिक्कलाहि य संजमसवेयकराहि य पण्णवणाहिं कंडरीयं पन्नवेइ, जहा नाय-
धम्मकहासु जाव नो संचाएइ पण्णविडं, ताहुं अकामगे चेव निक्खमणमहिमं करेइ, कंडरीओडवि पघइतो संतो सामा-

इयमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ, यहहिं चउत्थछट्टहुममाइएहिं तवोकम्मेहिं विहरइ । अन्नया तस्स कंडरीयस्स अंतपंताहारेहिं दाहरोगो जातो, ते य थेरा भगवंतो विहरमाणा पुणोवि पुंडरगिणीए नयरीए नल्लिणवणे समोसढा, पुंडरीए राया आगए, धम्मं सोच्चा जेणेव कंडरीए अणगारे तेणेव उवागच्छइ, कंडरीयं वंदइ नमंसइ, कंडरीयस्स सरीरं सरूपं सयावाहं पासइ, सतो धेरे भगवंते वंदिज्जण एवं यथासी-अहन्नं भंते । कंडरीयस्स अणगारस्स अहापवत्तोहिं तिगिच्छं-
नेहिं फासुएसणिज्जेहिं ओसहभेसज्जभत्तपाणेहिं तिगिच्छं करेमि, तुल्ले मम जाणसालासु समोसरह, ततो णं ते थेरा पुंडरीयस्स रण्णो एयमट्ठं पडिसुणंति, जाणसालासु विहरंति, पुंडरीए कंडरीयस्स तेगिच्छं करिति, ततो णं तं मणुबं आहारमाहारं-
तस्स समाणस्स से रोगायंके खिप्पामेव उवसंते हट्ठे जाए, तहवि मणुणंसि असणे पाणे खाइमे साइमे मुच्छिए णो संचाएइ यदिया अब्बुज्जयविहारेणं विहरित्तए, तए णं से पुंडरीए इमीसे कहाए लज्जट्ठे समाणे जेणेव कंडरीए तेणेव उवागच्छइ, उपागच्छित्ता कंडरीयं तिसुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेत्ता एवं वयासी-धम्मोऽसि णं तुमं देवाणुप्पिया ! सपुण्णो-
सि णं तुमं रत्तं रट्ठं अंतेउरं चइत्ता पवइए, अहन्नं अधण्णे अकयपुण्णे अणेगजाइज्जामरणसोगसारीरमाणसपकामदु-
क्खयेयणापसणसयोवइयाभिभूए रत्ते रट्ठे अंतेउरे य मुच्छिए नो संचाएमि पवइइं, तए णं से कंडरीए पुंडरीएणं एवं वुत्ते समाणे तुसिणीए चिट्ठए, तए णं से पुंडरीए दोच्चंपि वारं एवं पणवेइ, तओ अकामगे चेव लज्जाए पुंडरीयं रायमा-
पुच्छित्ता घेरेहिं सद्धिं विहरइ, येरेहिं किंचिकालं उगंगउगेणं विहारेणं विहरमाणे समणत्तणनिबिण्णे समणगुणमुक्कजोगी थेराणं अंतियाओ निगंतूण पुंडरीगिणीए नयरीए पुंडरीयस्स रण्णो भवणे असोगवरपायवस्स हेट्ठा पुढविसिळापट्टए उवागच्छइ,

तत्तु ओहयमणसंकल्पे अञ्छइ । तए णं पुंडरीयस्स घाती तत्तु आगच्छइ, सा तं तहा पासिअण पुंडरीयस्स साहइ, सेवि य
तत्तु अहयमणसंकल्पे अञ्छइ । तए णं पुंडरीयस्स घाती तत्तु आगच्छइ, सा तं तहा पासिअण पुंडरीयस्स साहइ, सेवि य
णमंतेवरपरिवारसंपरिवुडे तत्तु आगच्छइ २ तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेत्ता एयं वयासी-धन्नोसि णं तुमं देवाणु-
प्पिया ! इचाइ तं चेव जाव तच्चं पि भणिओ, तुसिणीए चिट्ठइ, तओ पुंडरीओ भणइ-अहो भंते ! भोगेहिं ? सो भणइ-
हंता ! अहो, तते णं कोडुंविद्यपुरिसे सदावित्ता पावपंकेवे रायाभिसेएण अभिसित्तो, पुंडरीओ सयमेय पंचमुट्ठियं लोयं
करेत्ता चाउज्जामं धम्मं पडिवज्ज कंडरीयरस आयारभंडं सयसुभसमुदयंपिच मेणइ, निण्हत्ता इमं घोरमभिगहं पडि-
वज्जइ-कप्पइ मे धेराणं अंतिए चाउज्जामं धम्मं पडिवज्जित्ता पट्ठा आहारित्तए, तओ धेराभिमुहे निग्गए । कंडरीओवि
रसळोलुयाए वणीयं पाणभोयणं आहारेइ, तं च तस्स नो सम्मं परिणयं, उज्जला वेयणा पाउळभूया, तओ से रज्जे रट्ठे
अंतेउरे य गाढमुच्छिअ अकामए कालं किच्चा सत्तमपुट्ठवीए तेत्तीससागरोयमठिइओ नेरइओ जाओ । पुंडरीयवि य णं
धेरे वप्प तेसिं अंतिए दोच्चं पि चाउज्जामं धम्मं पडिवज्जइ, तओ छट्ठक्खमणपारणणे अंते पंते सीयले पाणभोचणे आहा-
रिए, तेण य कालाइकंतसीयल्लुक्खअरसविरसेण अपरिणएण वेयणा दुरहियासा जाया, तओ णं सो अधारणिज्जमिदं
सरीरगंतिक्कट्ठु करयलपरिगहियं सिरसायसं मत्थए अंजलिं कट्ठु एवं वयासी-नमोत्थु णं अरहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं,
नमोत्थु णं धेराणं भयवंताणं मम धम्मायरियाणं धम्मोवएसगाणं, पुंविं पि य णं मए धेराणं अंतिए सवे पाणाइवाते पच्च-
क्खाते जाव सवे परिगहे पच्चक्खाते, इयानिं पि य णं तेसिं चेव भयवंताणं अंतिए सबं अकरणिज्जं जोगं पच्चक्खामि,
जं पि य इमं सरीरगं एयं पि चरमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि, एवं आलोइयपडिकंते समाहिपत्ते कालं किच्चा सवट्ठ-

सिद्धे तेत्तीससागरोयमाज देवो जाओ, तओ चइत्ता महाविदेहे सिञ्जिहिइ । तं मा तुमं दुब्बलत्तं वलियत्तं वा गेण्हहि,
जहा कंडरीओ तेणं दोब्बलेणं अट्टदुहट्टो कालगओ सत्तमीए उववओ, पुंडरीओ पुण पडिपुण्णगलकवोलो सव्वट्टसिद्धे उव-
घण्णो, एवं देवाणुत्पिया । पळिओ दुब्बलो वा अकारणं, एत्थ ज्ञाणनिग्गहो कायओ, ज्ञाणे निग्गहो परमं पमाणं, तओ
घेसमाणो अहो भगवया मम हिययाकूयं नायंति आवट्टो संवेगमावणो वंदित्ता पडिगओ, तत्थेव वेसमणस्स एगो
सामाणिओ देवो, तेण तं पुंडरीयइयणं ओगहियं पंच सयाणि, सम्मत्तं च पडिवन्नो, केइ भणंति-सो जंभगो । ताहे
भयवं विइयदिवसे छेइयाणि वंदित्ता पच्चोरुहइ, ते य तावसा भणंति-तुभमे अम्हं आयरिया, अम्हे तुब्भं सीसा, सामी
भणइ-तुम्ह य अम्ह य लोगगुरू आयरिया, ते भणंति-तुज्झवि अन्नो आयरिओ !, ताहे सामी भयवओ गुणसंधवं
करेइ, ते पयायिया, देवयाए ङिगाणि उवणीयाणि, ताहे ते भगवया सद्धिं वच्चंति, भिक्खवेला य जाया, भयवं भणइ-
किं आणिज्जइ पारणगंति !, ते भणंति-पायसो, भयवं च सबलद्धिसंपन्नो पडिग्गहं धयमहुसंजुत्तस्स भरिसा आगओ,
ताहे मणिया-परियाडीए ठाह, ते ठिया, भयवं च अक्खीणमहाणसिओ, ते उद्धट्ठिया, पच्छा अप्पणा जिमिओ, तओ ते
सुइयरमावट्ठा, तेसिं च सेगलभक्खाणं पंचण्हवि सयाणं जेमंताणं गोयमसाभिणो तं लद्धिं पासिऊण केवलनाणमुप्पणं,
दिन्नस्स पुण सपरिवारस्स भगवओ छत्ताइच्छत्तं पेच्छंतस्स, कोडिणस्स सपरिवारस्स सामिं दइण केवलनाणं ससुप्पणं,
भयं गोयमसामी पुरओ पकडुमाणो सामिं पयाहिणीकरेइ, तेवि केवलपरिसं पधाविया, गोयमसामी भणइ-एह सामिं
घंदइ, सामी भणइ-गोयम ! मा. केवली आसाएहि, गोयमसामी आवट्टो भिच्छामिदुक्कडं करेइ, तओ गोयमसामिस्स

सुदुरं अद्धिदं जाया, ताहे सामी गोयमं भणइ-किं देवाणं वयणं गेज्झं उयाहु जिणवराणं !, गोयमो भणइ-जिणव-
राणं, फीस अद्धिदं करेति !, ताहे सामी चत्तारि कडे पन्नवेइ, तंजहा-सुंवकडे विदलकडे चम्मकडे कंवलकडे, एवं
सीसावि सुंवकडसमाणा जाव कंवलकडसमाणा, तुमं च मम गोयमा कंवलकडसमाणो, किंच-चिरसंसिद्धो सि मे
गोयमा !, पणत्तीआलायगा भाणियया, जाव अविसेसामणात्ता भविस्सामो, ताहे गोयमनिसाए दुम्पत्ते णाम अज्झ-
यणं पन्नवेइ । देवोऽपि वेसमणो सतो चइत्ता अवन्तिजणवप तुंववणसन्निवेसे धणगिरी नाम इव्वभुत्तो, सो य सद्धो पप-
इव्वकामो, तस्स मायापियरो वारंति, पच्छा सो जत्थ जत्थ वरिज्झइ तत्थ तत्थ ताणि विप्परिणामेइ जहाऽहं पघइव-
कामो, इओ य धणवालरस इव्वभस्स दुहिया सुनंदा नाम, सा भणइ-ममं देह, सा तस्स दिप्पा, तीसे य भाया अज्जस-
मिओ पुयं पघइओ सीहगिरिसगासे, तीसे य सुनंदाए कुच्छिस्ति सो देवो उववन्नो, ताहे भणइ धणगिरी-एस ते गव्वभो
विइज्जओ होहिइस्ति सीहगिरिसगासे पघइओ, इमोऽपि नवण्हं मासाणं दारगो जातो, तत्थ महिलाहिं आगयाहिं भणइ-
जइ से पिया न पघइतो होतो ता ल्हं होतं, सो सद्धी जाणइ-जहा मम पिया पघइतो, तस्सेवं अणुवित्तमाणस्स जाइ-
सरणं समुप्पणं, ताहे रत्तिं दिवा य रोचइ, जेण सा निविज्झइ, ततो सुहं पघइस्संति, एवं छम्मासा वच्चंति । अणया
आयरिया समोसदा, ताहे अज्जसमिओ धणगिरी य आयरियमापुच्छंति, जहा सत्तायगाणि पेच्छामोस्ति संदिसावेति,
सउणेण य दाहियं, आयरिपहिं भणियं-महंतो लाभो, जं अज्ज सचित्तं वा अचित्तं वा लभह तं संबं लएह, ते गया,
उवसग्गिउमारद्धा, अण्णाहिं महिलाहिं भणइ-एयं से दारगं णीणेहि, तो कहिं नेहिन्ति !, पच्छा ताए भणियं-मए एव-

इयं कालं संगोपितो, एताहे तुमं संगेवेहि, ततो तेण भणियं-मा ते पच्छातावो भविस्सइ, ताहे सक्खीकाऊण गहितो छम्मासितो, ताहे तेण चोलपट्टेण पत्ताबंधिओ, न रोवइ, जाणइ सन्नी, ताहे तेसु उवस्सयं आगएसु आयरिएहिं भाणं भारियंति हृत्यो पसारितो, दिन्नो, हृत्यो भूमिं पत्तो, भणंति- अज्जो ! नज्जइ वइरंति, जाव मुक्कं, पेच्छंति देवकुमारोवमं दारुणं, भणंति य-सारकस्वह दारुणं एयं, पवयणस्स आहारो एसोत्ति, तत्थ से वइरो चेव नामं कयं, ताहे संजईण दिन्नो, ताहिं सेज्जायरकुले, सेज्जायरगणि जाहे अप्पणगणं चेडरूवाणं पीहणं वा मंडणं वा करंति ताहे सबं तरस्स करंति, जाहे उच्चारई आयरइ ताहे आगारं दंसेइ कूवेइ वा, एवं संवहुइ, फासुयपडोयारो तेसिं इट्ठो, साहूवि याहिं विहरंति, ताहे सा सुनंदा पमग्गिया, तातो निक्खेवगोत्ति न देंति, सा आगया धणं देइ, एवं तिवरिस्सो जातो । अणया साहू विहरंता आगया, तत्थ राजले वगहारो जातो, सो धणगिरी भणइ- मम एयाइ दिन्नं, तो नगरं सुनंदाए पक्खियं, ताए चट्ठणि खेड्डगणि गहियाणि, रत्तो पासे वगहारे छेदो, तत्थ पुवहुत्तो राया दाहिणतो संबो सयणपरियणो वामपासे नर-वइस्स, तत्थ राया भणइ-मम के अप्पगा ! के परे ! जतो चेडो जाइ तस्स भवतु, तेहिं पडिस्सुयं, को पढमं वाह-रव !, पुरिसोत्तमो धम्मोत्ति पुरिस्सो वाहरउ, ताहे नगरज्जणो आह-एएसिं परिचिओ, माया सदावउ, अविय-माया दुक्करकारिया, पुणो य पेळयसत्ता, तम्हा एसा चेव वाहरउ, ताहे आसहत्थिरहउसभेहिं मणिकणयरयणचिच्चेहिं, चालभा-वलोभावगेहिं भणइ-पहि वयरसामी !, ताहे पलोपंतो अच्छइ, चितेइ य-जइ संघं अवमन्नामि तो दीहसंसारिओ भवि-स्सामि, अविय-एसावि पवइस्सति, एवं तिण्णि वारे सदावितो ण एइ, ताहे से पिया भणइ-जइ सि कयववसातो

पद्मशयसिंघं इमं यद्दृष्टुं गच्छ । गच्छ लङ्कं रघुवरं कम्मरयपगज्जणं धीर ! ॥ १ ॥ ताहे तेण तुरियं गंतूण गहियं, लोणेण 'अपइ पद्मो'सि उफिद्धिमीहनादो कतो, ताहे सा माया चित्तेइ-मम पई भाया पुत्तो य पवइतो, अहंपि किं अच्छामि?, एवं सापि पयइया ।

तो गुज्जरागेहिं पालो निमंतिओ भोयणेण दासंते । नेच्छइ विणीयविणओ तं वहररिसिं नमंसांमि ॥ ७६५ ॥
 गो पाळः सत्त गुणकैरेयैर्यति सति, पर्जन्य इति गम्यते, भोजनेन निमज्जितो, नेच्छति विनीतविनयो, वर्त्तमान-
 निहंशस्त्रिफालविषयं सूत्रमिति प्रदर्शयार्थः, पाठान्तरं वा 'नेच्छंसु विणयजुत्तो' इति, 'तं वहररिसिं नमंसांमि' तं वज्र-
 नागं नमस्वामि, एष गाथासमुदायार्थः, अवयवार्थः कथानकादयसेयः, तच्चेदम्-सो जाहे धणं न पियइ ताहे पद्यावितो,
 मातुलीया चेय पासे अच्छइ, तेण तासिं पासे एक्कारस अंगाणि कणाहेडेण गहियाणि, पयाणुसारी सो भययं, ताहे अट्ट-
 वरिसओ संजइपडिस्तयाओ निफालिओ, आयरियसगासे अच्छइ, आयरिया य उज्जेणि गया, तत्थ अहोधारं वासं
 पउइ, तथा ते पुवसंगइया जंभगा तेणंतेणं वोलेता तं पेच्छंति, ताहे परिक्खानिमित्तमोइण्णा, वाणिजयरूवेण बलहेत्ता
 उयवरउंति, सिद्धे निमंतंति, ताहे पडित्तो जाव कणगफुसियमत्थि ताहे पडिनिगत्तइ, ताहे संठाइ, पुणो सदावेत्ति,
 ततो यद्दरो गंतूण भिक्खाए निगियाए उववत्तो-दयतो पूसफलाइ खेत्ततो उज्जेणी कालओ पाउसो भावतो धरणिछियण-
 नयणनिमेषादरुहिया पड्डा तुद्धा य, ताहे देवत्ति काऊण नेच्छइ, देवा तुद्धा भणंति-तुमं दहमागया, पच्छा वेव-
 प्रियविज्जां देति,

उज्जणीए जो जंभगेहि आणक्खिज्जण युअमहिओ । अक्खीणमहाणसिअं सीहगिरिपसंसियं वंदे ॥ ७६६ ॥
उज्जिन्यां यो जृम्भकैर्देवविशेषैः 'आणक्खिज्जण'सि परीक्ष्य 'स्तुतमहितः' स्तुतो वाक्स्तुतेन महितो विद्यादानेन,
अक्षीणमहानसिकं सीहगिरिप्रदं सितं वंदे इति गाथास्वरार्थः ॥ भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—

पुणरवि अन्नया जेदुमासे सण्णाभूमिं गयं घयपुण्णेहि निमंतंति, तत्थवि द्वाइइअओगो, निच्छियं, तत्थ से नहगामिणी
विज्जा दिण्णा, एवं सो विहरइ । ताणि य पयाणुसारिगोहियाणि एक्कारस अंगाणि संजयाणं मूले धिरतराणि जायाणि,
ताथवि जो अज्झाइ उवरिहं पुग्गयं तं पि सबं गिण्हइ, एवं तेण वहुयं गहियं, जाहे बुच्चइ-पढाहि, ताहे सो एत-
ंगं पि कुहुंतो अच्छइ अण्णं सुणंतो, अन्नया आयरिया मज्झण्हे साइसु भिक्खं निग्गएसु सण्णाभूमिं गया, वइरसामीधि
पदिरसययाओ अच्छइ, सो तेसिं साहूणं वेटियातो मंडलीए रइत्ता मज्झे अण्णणा ठावं वायणं वेइ, ताहे परिवाडीए
एक्कारखवि अंगाणि वापइ पुग्गयं च, ताव आयरिया आगया चित्तंति-लहुं साहू आगया, सुणइ सइं मेघोघरसियं,
वहिया सुणंता अच्छंति, नायं जहा वइरोत्ति, पच्छा ओसरिज्जण पुणो सइपडियं निसीहियं करेति, मा से संका भवि-
स्सइ, ताहे तेण तुरियं वेटियाओ सट्ठाणे ठवियातो, निगंतूण दंडयं गेण्हइ पाए य पमज्जाइ, ताहे आयरिया चित्तंति—
मा एयं साहू परिभविस्संति तो जाणावेमि, ताहे रत्तिं आयरिया साहू आपुच्छंति-जहा अमुगं गासं वच्चाओ, तत्थ
दो तिसिं वा दियसे अच्छिस्सामो, तत्थ जोगपडिवक्का भणंति-अगं को वाणाओ ? , आयरिया भणंति-वइरोत्ति,
तेहिं विणीएहिं तहत्ति पडिमुयं, आयरिया गया, साहूवोडवि पडिलेहित्ता काठनिवेषणादि वइस्स करेति, ततो सबंमि

परणिजे फप पच्छा से निसज्जा रइया, सोऽवि भयवं निविट्ठो, तेऽवि जहा आयरियस्स तहा विणयं पडंजंति, ताहे सो
 तेनि करकरस्स मयंसि अणुपरियाडीए आलावगे देइ, जेऽवि मंदमेहावी तेऽवि सिग्घं पट्टविजमारद्धा, ततो ते विन्धिहा,
 जोनि पइ आलावगो पुपट्ठितो तंपि निण्णासणत्थं पुच्छंति, सोऽवि सघं आइक्खइ, तेऽवि तुट्ठा भणंति-जइ आयरिया
 कइययाणि दिवदाणि अच्छेज्जा तो एस सुयक्खंधो लहुं समप्पेज्जा, जं आयरियसगासे विरेण परिवाडीए गेण्हंति तं
 इमो एणाए पोरिसीए सारेइ, सो य सेत्ति चहुमतो जातो, आयरियावि जाणाविउत्ति कांउं आगया, अवसेसं घरं
 अग्गायिन्नउत्ति, पुच्छंति य आयरिया साहुणो-सरिओ सज्जाओ?, ते भणंति-सरिओ, एस चेव अग्गहाण चाणा-
 यरिओ भयतु, आयरिया भणंति-होहिइ, मा तुब्भे एयं परिभविस्सहत्ति तुज्झं जाणावणनिमित्तमहं गतो, न पुण एस
 कप्पो, जतो एएण सुयं कण्णाहेइएण गहियं, अतो एयस्स उस्सारकप्पो करेयवो, तो सिग्घमुस्सारेत्ति, विइयपोरिसीए
 अत्थं कहेत्ति, तदुभयकप्पजोगसिकाऊण, जे य अत्था आयरियस्सवि संकिया तेऽवि तेण उग्गाडिया, जायइयं दिट्ठि-
 पायं जानंति तत्तिओ गहिओ, ते विहरंता दसपुरं गया, उज्जेणीए भइगुत्ता नाम आयरिया थेरकप्पट्ठिया, तेसिं दिट्ठि-
 पाओ अत्थि, संघाउओ से दिट्ठो, ताहे अइगतो भइगुत्ताणं पासे, भइगुत्ता य थेरा सुविणयं पासंति पाभाइयं, ततो
 पभाते साहूण साहेत्ति, जहा मम पडिग्गहो खीरभरितो, सो आगंतूण सीहपोयएण पीतो लेहिओ य, तस्स किं फलं
 होज्जा ?, ते अणमण्णाणि अयाणंता वागरेत्ति, गुरु भणंति-न जाणह तुज्झे, मम पडिच्छओ पहिइ, सो सबं सुत्तं
 अत्थं च घेच्छिहिइ, भयवंपि वाहिरियाए बुत्थो, पभाए आगतो, दिट्ठो, सुयपुवो एस सो वइरो, तुट्ठेहिं उवगूहिओ,

ताहे तस्स सगासे दस पुयाणि पढियाणि, तो अणुण्णानिमित्तं जहिं चेव उइद्धो तहिं चेव अणुजाणियवोत्ति दसपुरमागया,
तत्थ अणुण्णा आरद्धा, नयरि देवेहिं अणुण्णा उवट्ठविया, दिवाणि पुप्फाणि चुण्णाणि से उवणीयाणि । अमुमेवार्थं
चेतस्यारोप्य ग्रन्थकृदाह—

जस्स अणुत्ताए वायगत्तणे दसपुरम्मि नयरम्मि । देवेहिं कया महिमा पयाणुसारिं नमंसांमि ॥ ७६७ ॥

यस्य समनुज्ञाते वाचकत्वे-आचार्यत्वे दशपुरे नगरे देवैर्जृम्भकैः कृता महिमा-पूजा तं वज्रार्पि पदानुसारिणं नमस्यामि ।
अणया सीहगिरी यइरस्स गणं दाऊण भत्तं पच्चक्खाइय देवलोगं गतो, वइरसामीवि पंचहिं अणगरसएहिं संपरिवुडो
विहरइ, जत्थ २ वच्चइ तत्थ २ ओरालकित्तिवन्नसद्दा परिभमंति-अहो भयवं भवियज्जणविवोहणं करेत्तो विहरइ । इतो य-
पाटलिपुत्ते नयरे घणो सेट्ठी, तस्स धूया अतीव रुयती, तस्स य जाणसालाए साहुणीओ ठियातो, तातो पुण वइरस्स
गुणसंथयं करेत्ति, सहायेण य कामियकामतो लोओ, सिट्ठिधूया चित्तेइ-जइ सो मम पत्ती होज्जा ताऽहं भोगे भुंजिस्सं,
इयरहा अळं भोगेहिं, यरगा पंति, सा पसेहावेइ, ताहे साहिंति पवइयाओ-न. परिणेइ, ॥ भणइ-जइ न परिणेइ
अहंमि पयलं नेण्हिस्सं, भयवंपि विहरंतो पाडलिपुत्तमागतो, तत्थ राया सपरिज्जणो अम्मोगइयाए निगत्तो, ते पवइ-
यगा फट्ठुगेहिं पंति, तत्थ वहवे ओरालियसरीरा, राया पुच्छइ-इमो भयवं वइरसामी ? ते भणंति-न भवइ इमो,
किंतु तस्स सीसो, जाव अपच्छिमं वंदं, तत्थ पविरलसाहुसहिओ दिट्ठो, आयरियाण पडिरुवो, राया पाएलु पडितो, ताहे
उज्जाणे ठिया, धम्मो कहितो, खीरासवलद्धी भयवं, राया हयहियतो कत्तो, अंतरेरे साहति, ताओ भणंति-अम्हेवि

यन्नामो, सयं अंतेउरं निगयं, सा य सेट्टिघूया लोगस्स पासे सुणित्ता किह पिच्छिज्जामित्ति चित्तेती अच्छइ, विइयदि-
यने पिया विन्नवितो-तस्स देहि, अह नवि अप्पाणं धियाएमि, ताहे सवालंकारविभूसिया अणेगाहिं धणकोडीहिं सह
नीनिया, धम्मो कहितो, भयवं च खीरासलद्धिओ, लोगो भणइ-अहो सुस्सरो भयवं, सधगुणसंपन्नो, नवरं रुवविहूणो,
जइ रुवं होंतं सयगुणसंपया होंता, भयवं तेसिं मणोगयं नाउं तत्थ सयसहस्सपत्तं पउमं विउवइ, तस्स उवरिं निविट्ठो,
रुवं पिउवइ अतीव सोमं, जारिसं परं देवाणं, लोगो आउट्ठो भणइ-एयं एयस्स साभावियं रुवं, मा पत्थणिज्जो होहा-
मित्तिविरुपेण अच्छत्ति सात्तिसउत्ति, रायावि भणइ-अहो भयवतो एयमवि अत्थि, ताहे अणगारगुणे यत्तेइ, पभू असं-
सेज्जदीयसमुदे निउयित्ता आइण्णविप्पइण्णे करेत्तए, ताहे तेण रुवेण धम्मं कहेइ, ततो सेट्ठिणा निमंतिता, भयवंपि
विसए निंदइ, भणइ-जइ ममं इच्छइ तो पययउ । अमुमेवार्थं हदि व्यवस्थाप्य आह—

जो कत्ताइ घणेण य निमंतिओ जुव्वणम्मि गिहवइणा । नयरम्मि कुसुमनामे तं वइररिसिं नमंसांमि ॥७६८॥

यः कन्यया धनेन च यौवने निमन्त्रितो गृहपतिना-धनेन, क ? , नगरे कुसुमनान्नि, पाटलिपुत्रे इत्यर्थः, तं यज्जार्पे
नमस्यामि ॥ तेण य भगवता पयाणुसारित्तणओ पग्गुहा महापरिण्णतो अज्झयणातो आगासगामिणी विज्जा उच्चरिया, तीए
गयणगमणलद्धिसंपन्नो भयवंति । उक्तमर्थं मनसाधायाह—

जेणुद्धरिया विज्जा आगासगमा महापरिज्जाओ । वंदांमि अज्जवइरं अपच्छिमो जो सुअघराणं ॥ ७६९ ॥

येनोद्धृता विद्या 'आगासगम'त्ति गमनं गमः, आकाशेन गमो यस्यां ता आकाशगमा, महापरिज्ञातो-महापरिज्ञानासका-

ध्ययनात्, तमर्थवज्रं-आरात् सपरिहयधर्म्येभ्यो यातः-प्राप्तः सर्वरूपादेयगुणैरित्यर्थः, स चासौ वज्रश्चेति कार्यवज्रः तं धंदे, अपथिमो यः श्रुतधराणां-दशपूर्वविदाम् । साम्प्रतमन्येभ्योऽधिकृतयाज्यानिषेधव्यापनाय प्रदाननिराचिकीर्पुस्तदनुवाद-
स्तावदिदमाह—

मणइ य आहिडिजा जंजुबीवं इमाह विजाए । गंतुं च माणुसनगं विजाए एस मे विसओ ॥ ७७० ॥

मणइ अ धारेअया, नहु दापया इमा मए विजा । अस्पिडिहा उ-मणुआ होहिंति अओ परं अओ ॥ ७७१ ॥

भणति च, यत्तमाननिर्देशमयोजनं प्राप्यत्, आहिडेत्, पाठान्तरं वा 'आमणिंसु च हिंजिजा' इति, यभाण हिंडेत्-पर्यदेत् जम्बूद्वीपमनया, तथा गत्या च मानुपनगं-मानुपोत्तरपर्वतं, तिष्ठेयमिति वाक्यशेषः, विद्याया एष मे विषयो-गोचरः । भणति चेति पूर्ववत्, धारयितव्या प्रवचनोपकाराय, न पुनर्दातव्या इयं मया विद्या, हुशब्दः पुनःशब्दार्थः, किमित्यत आह—अस्पन्दय एव, तुदाब्द एवकारार्थः, भविष्यन्त्यतः परमन्ये-भविष्यत्कालभाविनः । सो भयवं पदगुण-विज्ञाजुत्तो विहरतो पुण्यवेसातो उत्तरावहं गतो, तस्य दुभिक्षवं जायं, पंथावि वोच्छिन्ना, ताहे संघो उयागतो-भयवं निरयारेहि, ताहं पढविजाए संघो चउत्तो, तस्य सेजायरो चारीए गओ एइ, ते य उप्पइए पासइ, चितेइ य जहा-फोइ विणासो उवट्ठितो ततो संघो जाइ, ताहे सो आसएण सिहिं छिदिता भणइ-अहंपि भयवं तुम्ह साहम्मिओ, ततो सोऽपि विउइतो इमं मुत्तमणुसरतेणं-साहम्मियवच्छंमि उज्जुया य सज्जाए । चरणकरणंमि य तहा तिरथस्स पमावणाए च ॥ १॥ इच्छादि, ततो पच्छा भयवं उप्पइतो, पत्तो पुरियं नयारिं, तस्य सुभिक्षवं, तस्य य सावगा बहुया, तस्य उत्तिन्ना,

राया तस्य तच्चणियसद्वो, तस्य अम्हचयाण सद्धानं तच्चणिओवासगाण यं महाविरोहो, सस्य ते उवासगा पराइ-
 जंति, ताहे तेहिं राया पज्जोसयणाए पुष्पाणि चारावितो, सद्दा अद्दया जाया नत्थि पुष्पाणिस्ति, ताहे सवालुद्धा
 गदरत्ताणि उपट्ठिया, तुब्बे जाणह जइ तुब्बेहिं संतेहिं पवयणमोहाविज्झइ, एवं बहुप्पगारं भणितो भयवं उप्पइतो, माहे-
 सिहिं गतो, तस्य दुयासणं नाम याणमंतरं, तस्य कुंभो पुष्पाण उट्ठइ, तस्य भययतो पिउमिचो तडितो, सो संभंतो भणइ-
 त्तिमागणपभोयणं?, भगयया भणियं-पुष्केहिं पओयणं, सो भणइ-अणुगहो, भययया भणितो-ताव तुब्बे गहेह जाव
 एमि, पच्छा नुत्तहिमंते सिरिसगासं गतो, सिरीए चेइयअच्चणियनिमित्तं पउमं छिच्चगं, ताहे वंदित्ता सिरीए निमित्तो, तं
 गहाय दुयासणपरं पइ, तस्य अणेणं यिमाणं पिउयियं, तस्य कुंभं पुष्पाण छोट्ठणं जंभगणपरिउडो दियेणं गीयगं-
 पयनिनादेण आगसेण आगतो, तस्स पउमस्स घंटे वइरसामी ठितो, ततो ते तच्चणिया भणंति-अन्हं एयं पाडिहेरं,
 अमं गहाय निगया, तं बिहारं योलित्ता अरहंतघरं गया, तस्य देवेहिं महिमा कया, लोगस्स अतीव घहुमाणो जातो,
 रायापि जावटो समणोवासतो जाओ । उक्कमेयाथं हदि निवेइयाह—

माहेसरीउ सेसा पुरिअं नीआ छुआसणगिहाओ । गयणयलमइवइत्ता वइरेण महाणुभागेण ॥ ७७२ ॥

माहेश्वर्या नगर्या: 'क्षेपा' पुष्पसमुदयलक्षणा पुरिकां नगरी नीता हुताशनगृह्यत्-हुताशननामकव्यन्तरदेवसमन्वितो-
 घानात्, कथं?-गगनतलमतिव्यतीव्य-अतीवोच्छ्रय वज्रेण महानुभागेन, भागः अचिन्त्या शक्तिः । एवं सो विहरंतो
 भयं सिरिमालं गतो । एवं सो नयविसारदो, एवं ताव अपुहुत्तमासी, एत्थ गाहा—

अपुहृत्ते अणुओगो चत्तारि दुवार भासई एगो । पुहुताणुओगकरणे ते अत्थ तओ उ वुच्छिन्ना ॥ ७७३ ॥
अपृथक्त्वे सति एकोऽनुयोगश्चत्वारि द्वाराणि-चरणकरणधर्मकालद्रव्याणि भापते, वर्त्तमाननिर्देशफलं प्राग्वत्,
पृथक्त्वानुयोगकरणे पुनस्तेऽर्थाः-चरणादयस्तत् एव-पृथक्त्वानुयोगकरणात् व्यवच्छिन्नाः ॥ सम्प्रति येन पृथक्त्वं कृतं
तमभिधातुकाम आह—

देविद्वंद्विपहिं महाणुभावेहिं रक्खिअअज्जेहिं । जुगमासज्ज विहत्तो अणुओगो ता कओ चडहा ॥ ७७४ ॥
देवेन्द्रयन्दिमहानुभागेरार्यरक्षितैर्दुर्बलिकाणुपमित्रं प्राज्ञमप्यतिगुपिलतयाऽनुयोगस्य विस्मृतसूत्रार्थमवलोक्य युगमा-
साद्य प्रवचनहिताय विभक्तः-पृथक् पृथक् व्यवस्थापितोऽनुयोगः, ततः कृतश्चतुर्द्धा-चतुर्षु स्थानेषु नियुक्तश्चरणकरणा-
नुयोगादिरिति ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं दसपुरं नाम नयई, तत्थ सोमदेवो माहणो अहो, तस्स रुइसोमा भारिया समणोवासिया,
तीसे पुत्तो रक्खतो, तस्स अणुमगजातो फग्गुरक्खतो । अच्छंतु ताव अज्जरक्खिया, दसपुरं नगरं कहमुप्पन्नं?, तेणं
कालेणं तेणं समएणं चंपा नयरी, तत्थ कुमारंदी सुवण्णगारो इत्थिलोलो परिवसइ, सो जत्थ सुखं दारियं पासइ
सुणेइ वा तत्थ पंच सुवण्णसयाणि दाऊण परिणेइ, एवं तेण पंच सयाणि पिडियाणि, ताहे सो ईसालुओ एगक्खंभं
पासायं करेत्ता ताहिं समं ललइ, तस्स भित्तो भागिलो नाम समणोवासओ, अत्तया य पंचसेलगदीधवत्थदातो वाणमं-
तरीतो सुखइनियोगेण नंदीसरवरदीवं जत्ताए पत्थिया, ता ताणं विज्जुमाली नाम पंचसेलाहिवई भत्ता सो चुतो, ततो

चिंतित-कंपि गुणादेगो जो अमहं भत्ता भवेज, एवं चित्तिता पत्थियातो, विद्वयंतीजो चंपामज्झेण गच्छंति, ताहिं
 तहा गच्छंतीहि चंपाप कुमारनंदी पंचमदिलासयपरिचारी उवलंती दिडो, ततो चित्तियं-एस इत्थिलो, पयं बुगा-
 हेगो, ताहे ताहिं उज्जाणगयस्स तस्स अप्पा दंसितो, तातो सो भणइ-काओ तुम्मे !, ताओ भणंति-देवयातो, सो
 मुत्तिओ ताओ पत्थेइ, ततो भणंति-जइ ते जग्हाहिं कज्जं ता पंचसेलगं दीवं एज्जाहत्ति भणिऊण उप्पइया, गया
 य, सो य तासु मुत्तिओ रायकुळे सुपणं दाऊण पडहणं नीणेइ-कुमारनंदिं जो पंचसेलगं नेइ तस्स धणकोडिं देइ, थेरेण
 पडहो पारिओ, वहणं फारियं, पत्थयणस्स भरियं, थेरो तं दयं पुत्ताण दाऊण कुमारनंदिणा सह जाणयत्ते पत्थितो,
 जाहे वृं समुदमतिगतो ताहे थेरो भणइ-किंचि पेच्छसि !, सो भणइ-किंचि कालं, तेण भणियं-एत्त वडो, समुद-
 कुळे पययपादे जातो, पयस्स हेद्धेण पयं वहणं जाहिइ, तो तुमं अमूढो यडे विलगजेज्जासि, ताहे पंचसेलातो मारुंड-
 पक्खी पत्ति, तेसि जुगलस्स तिप्पि पाया, ततो तेसु सुत्तेसु मज्झिहे पाए लग्गो होज्जाहि पडेण. अप्पाणं बंधिउं, तो तं
 पंचसेलयं दीयं नेहिति, अह तं वडं न लगसि सो एयं वाहणं वलयामुहं पयिसिहिइ, तत्थ विणस्सिहत्ति, एवं सो
 विलगो, नीतो पक्खीहि, ताहे ताहिं वंतरीहिं भमंतीहिं दिडो, रिद्धी य से दाइया, सो पगूहितो, ततो ताहिं भणितो-
 न एएण सरीरेण अग्गे भुजामो, किंचिज्जलणप्पवेसाइ करेहि, जह पंचसेलगे उयवज्जसत्ति, सो भणइ-किह एत्ताहे
 जामि !, ताहिं करयलपुडे (गेणहेत्ता) सए उज्जाणे छड्डितो, ताहे लोगो आगंतुण पुच्छइ, सो भणइ-‘दिडं सुयमणुभूयं, जं
 वित्तं पंचसेलप दीये’ इति, ततो इंगिणि निविण्णो साहइ, सडो य से मित्तो, तेण वारितो, जहा पवज्जाए सुंदरतरा भोगा,

वारिजंतोऽवि इंगिणिमरणेण मतो पंचसेलाहिवई जातो, सहस्स निवेओ जहा एस अद्याणी भोगाण कज्जे किलिस्सइत्ति,
अग्हे जाणंता कीस अच्छामोत्ति पयइतो, कालं काऊण अचुए उववन्नो,ओहिणा तं पेच्छइ । अन्नया नंदीसरवरजत्ताए
पठायंतस्स पढहतो गठए ओलइओ, ता वायंतो नंदीसरं गतो, सहो आगतो तं पेच्छइ, सो तस्स तेयं असहमाणो पला-
यइ, सो तेयं साहरित्ता भणइ-भो ! ममं जाणसि ? सो भणइ-को सक्काइए इंदे न याणइ ? ताहे तं सावगरुवं दंसैइ,
जाणावितो य, ताहे संवेगमायणो भणइ-संदिसह इयाणिं किं करेमि ? भणइ-यद्धमाणसामिस्स पडिमं करेह, ततो
ते सम्मत्तवीयं होहिइ, ताहे महाहिमवंतातो गोसीसचंदणरुक्खं छेत्तूण तत्थ पडिमं निवत्तेऊण कट्टसंपुडे छुभित्ता
स रहसा समागतो समुदे, पघहणं पासइ उप्पाइएण छम्मासे भमंतं, ताहे तं उप्पाइयं तेण उवसामियं, सा य खोडी
दिट्ठा, भणिया य-देवाहिदेवस्स पडिमा कायघा, वीयभए उत्तारिया, उदायणो राया तावसभत्तो, तस्स पभावई देवी
समणोवासिया, उदायणस्स वाणिएहि (कहियं-) देवाहिदेवस्स पडिमा करेयवा इति, ताहे इंदार्इणं कीरइ, परसू न
वहइ, पभावतीए सुयं, सा भणइ-यद्धमाणसामी देवाहिदेवो गस्स कीरउ, वाहिओ परसू, विहडियं कट्टसंपुडं, दिट्ठा
पुपनिम्मिया भयवतो यद्धमाणसामिस्स पडिमा, अंतरेरे चेइये पभावती ण्हाया तिसंजं अच्छेइ, अन्नया देवी नच्चइ, राया
वीणं वापइ, सो देवीए सीसं न पेच्छइ, अद्धिई से जाया, वीणावायणं हत्थाओ भट्ठं, देवी रुट्ठा, भणइ-किं दुहु
नच्चियं ? निवंधे सिंठं, सा भणइ-किं मम ? सुचिरं सावयत्तणमणुपालियं, अन्नया चेडिं ण्हाया भणति-
पोत्ताइं आपेहि, ताए रत्तगणि आणीयाणि, रुट्ठा अद्दाएण आहया, चेइयपरं पविसंतीए रत्तगणि देसित्ति, आहया

नेही मया, ताहे चित्तेइ-संहियं गपु पयं, किं ज्योपिणंति ? रायाणं आपुच्छइ--भत्तं पद्यकखामिति, निबन्धे राया भणइ--जइ परं पोहेसि, पडिस्सुयं, भत्तपद्यकखाणेण मया, देयलोणं गया, जिणपडिमं देवदत्ता दासचेदी खुज्जा सुस्स-सइ, देयो उदायणं संयोहेइ, सो य तावसभत्तो, ताहे देवो तावसरुवं करेइ, अमयफलाणि गहाय आगतो, रण्णा आसा-इयाणि, भयितो-कहिं एयाणि फलाणि ? भणइ--नगरस्स अदूरसामन्ते, तहिं तेण समं गतो, तेहिं पारब्बो, नासंतो यणसंठे साहयो पेच्छइ, तेहिं पम्मो कहितो, संबुद्धो, अत्ताणं दरिसेइ, आपुच्छिआ गतो जाव अरथाणीए चैव अत्ताणं वेच्छइ, पयं सहो जातो ।

इओ य गंपारतो सायगो सयातो जम्मभूमीतो वंदिता वेचहे कणगपडिमातो सुणिता उवयासेण ठितो, जइ वा मतो विद्वाउ वा, देययाए दंसियातो, पुद्दा य सयकामियाण गुलियाण सयं देइ, ततो नितो सुणेइ-धीयमप जिणपडिमा गोसीसचंदणमई, तं वंदओ पइ, वंदइ, तत्थ रोगी जातो, देवदत्ताए पडियरिओ, वुट्ठेण से तातो गुलियातो विद्वातो, सो पवइतो । अन्नया ताए चित्तिं-मम कणगसरित्तो यन्नो भवउत्ति, ततो जच्चकणगवन्ना जाया, पुणो चित्तेइ-भोणे भुंजामि, एस राया ताव मम पिया अन्ने य गोद्दा, ताहे पज्जोयं रोपइ, तं मणंसि कावं गुलियं खाइ, वस्सवि देवयाए कहियं-परिसी रुवयइत्ति, तेण सुवन्नगुलियाए दूतो पेसिओ, सा भणइ--वेच्छामि ताव तुमं, सो नलमिरिणा रत्ति आगतो, विट्ठो, तीए अभिरुइओ, सा भणइ--जइ पडिमं नेसि तो जामि, ताहे पडिमा अन्ना नत्थित्ति रत्ति वसिऊण पडिगतो, अन्नं जिणपडिमरुवं काऊण आगतो, तत्थ ठाणे ठविता जीवसामिं सुवण्णगुलियं च गहाय उज्जेणिं

पङ्क्तिगतो, तत्तथ नलगिरिणा मुत्तपुरीसाणि मुक्ताणि, तेण गंधेण सवे हृत्थी उम्मत्ता जाया, तं च दिसं गंधो एइ, जाव पलोयइ ताव नलगिरिस्स पयं दिद्धं, किंनिमिचमागतोत्ति १, जाव चेडी न दीसइ, चेडी नीया नाम पडिमं पलोएह, नवरं अच्छइत्ति निवेदियं, अच्छणवेलए राया आगतो, पेच्छइ पडिमाए पुष्पाणि मिलाणाणि, ततो निवन्नंतेण नायं— पडिरुवगच्छि, हरिया पडिमा, ततो गेण पज्जोयस्स दूतो पसितो—न मम चेडीए कज्जं, पडिमं विसज्जेहि, सो न देइ, ताहे पथावितो जेट्टमासे दसाहिं राईहिं समं, उत्तरंताण य मंरुमि तिसाए खंधावारो मरिउमाढत्तो, रत्तो निवेदितं, ततोऽणेण पभावती चितिया, आगया, तीए तिणिण पुक्खराणि कयाणि—अग्गिमस्स मग्गिमस्स, पच्छिमस्स, ताहे आसत्थो, आगतो उज्जेणिं, भणिओ य पज्जोओ—किं लोणेण मारिएणं १, तुज्झं मज्झ य जुज्झं भवतु, अस्सेहिं रहेहिं पायहिं वा जेण रुच्चइ, पज्जोओ भणइ—रहेण जुज्झामो, ताहे नलगिरिणा पडिकप्पिएणागतो, राया रहेण, ततो रण्णा भणितो—असत्तसंधोडसिं, तहावि ते अज्ज नरिय मोक्खो, ततो गेण रहो मंडलीए दिव्वो, हृत्थी वेगेण पत्थितो, रत्ता रहेण दिव्वो (लियो), ताहे जं जं पायं उक्खिवइ तथ तथ राया सरे छुमति, जाव हृत्थी पडितो, ओयरंतो वद्धो, निवार्त्ते य से अको कओ—उदायनराजवासीपतिसिति, पच्छा नियगं नगरं पथावितो, पडिमा नेच्छइत्ति मुक्का, अंतरा वार्सेण ओवद्धो ठितो, ताहे उक्खंदभएण दसवि रायाणो घूलीए पागारे करित्ता ठिया, जं च राया जेमैति तं च पज्जो- यस्सवि दिज्जइ, नवरं पज्जोसवणाए सूएण पुच्छितो—किं अज्ज जेमैसि १, ताहे सो चित्तेइ—मारिज्जामि, भणइ—किं अज्ज पुच्छिज्जासि १, सूओ भणइ—राया अज्ज पज्जोसवणत्ति उक्खासितो, ततो सोइउमारद्धो—मम मायापिया संजयाणि, न

याजियं मया जहा अज्जा पज्जोसवणत्ति, अहंमि सवज्जो उववासं करेमि, रण्णो कहियं, राया भणइ-जाणमि जहा
 सो धुत्तो, किं पुण ? ममं एयंमि वड्ढेहए पज्जोसवणं चेव न सुणइ, ताहे मुक्को खामितो, पट्ठो य से सोवण्णो बद्धो, मा
 ताणि अक्खराणि दीसिहंतु, सो य से विसओ दिस्सो, तप्पमिई पट्टवज्जगा रायाणो जाया, पुबं मउडवद्धा आसी । वत्ते
 वासारत्ते राया गतो, तत्थ ज्जो वणियवग्गो आगतो सो ताहिं चेव ठितो, ताहे सं दसपुरं जायं, एवं दसपुरमुप्पणं, तत्थ
 उप्पणा अज्जरक्खिया । सो य रक्खितो तं पिया से जाणइ सं तत्थेव अहिज्जितो, पच्छा न तीरइ घरे पठिउंति गतो पाठ-
 लिपुत्तं, चत्तारि वेदे संगोवंगे अधीतो, सम्मत्तपारायणो साखापारगो जातो, किं बहुणा ? चोइसवि विज्जाठाणाणि
 गहियाणि, ताहे आगतो दसपुरं, ते य रायकुलसेवगा नज्जंति रायकुले, तेण संविदियं रण्णो कयं जहा एमि, ताहे
 ज्जसियपढागं नगरं कयं, राया सयमेव अम्मोगइयाए निगतो, दिट्ठो, सक्कारितो य, अरगाहारो य से विस्रो, एवं सो
 नगरेण सवेण अभिनंदिज्जंतो अप्पणो धरं पत्तो, तत्थवि वाहिरंतरिया परिसा आढाइ, तंयि वंदणकलसाइसोभियं, तत्थ
 वाहिरियाए उवढ्ढाणसालाए ठितो, लोगस्स अग्घं पडिच्छइ, ताहे वयंसया मिस्सा य सवेण पेच्छया आगया, विट्ठपरिचि-
 एण नगरजणेण अग्घेण य पूइतो, धरं च से दुययच्चप्पयहिरण्णादिणा भरियं, ताहे चित्तेइ-अम्मं न पेच्छामि, ताहे
 घरमतिगतो, मायरं अभिवाएइ, ताए भन्नइ-सागयं पुत्तत्ति, पुणरवि भज्जत्था चेव अच्छइ, सो भणइ-किं न अम्मो !
 तुगस तुट्ठी !, जेण मए पन्तेणं नगरं विम्भियं चोइसण्हं विज्जाठाणाणं आगमे कए, सा भणइ-कहं पुत्त ! मम तुट्ठी भवि-
 स्सइ !, जेण तुमं चट्ठणं सत्ताणं वहकरणमहिज्जिउमागतो, जेण संसारो वहिज्जइ तेण कहं तूसामि !, किं तुमं दिट्ठियायं

पडिउमागतो !, पच्छा सो चित्तेइ-केरिसो कित्तितो वा सो होहिइ !, जामि पढामि जेण माऊण तुही भवइ, किं मम लोणेण तोसिएण !, ताहे भणइ-कहिं सो दिट्ठिवातो !, सा भणइ-साहूणं दिट्ठिवादो, ताहे से नामस्स अक्खरत्थं चित्ति-उमारब्धो—दृष्टीनां वादः दृष्टिवादः, ताव चित्तेइ—नामं पि चेव सुंदरं, जइ कोइ अज्झावेइ अज्झामि, मायावि तोसिया भवइ, ताहे भणइ-कहिं ते दिट्ठिवायजाणंतगा !, सा भणइ-अहं उच्छुधरे तोसलिपुत्ता नाम आयरिया, सो भणइ—कहं अज्झामि, मा तुग्गे उस्सुगा होह, ताहे सो रत्तिं दिट्ठिवायनामत्थं चित्तो न चेव सुत्तो, वीयदिवसे अइप्पभाए चेव पट्ठितो, तस्स य पिउमित्तो अवरगामे वंभणो परिवसई, तेण हिज्जो न दिट्ठितो, अज्ज पेच्छामित्ति उच्छुलट्ठितो गहाय एइ, नव पडिपुत्तातो एगं च खंडं, इमो य नीइ, सो य पत्तो, को तुमं !, अज्जरक्खित्तोऽहं, ताहे सो पुट्ठो अयगूहइ, सागयं !, अहं तुज्जे दहुमागतो, ताहे सो भणइ-अहं सरीरचित्ताए निजामि, एयातो उच्छुलट्ठितो अम्माए हत्थे समपेज्जाहि, भणेज्जासु य-दिट्ठो मए अज्जरक्खित्तो, अहमेव पढमं दिट्ठो, सा तुहा चित्तेइ-मम पुत्तेण सोहूणं मंगलं दिट्ठं, नय पुवा घेत्तवा खंडं च, इयरोऽवि तं भेव चित्तेइ-मए नव अंगाणि अज्झयणाणि वा घेत्तवाणि, दसमं न सबं, ताहे गतो उच्छुधरं, तत्थ चित्तेइ—किह एवमेव अइमि गोहो जहा अयाणंतो !, जो एणसिं सावगो भविस्सइ तेण समं पविसामि, एगपासे अच्छइ पलीणो; तत्थ य ढट्ठरो नाम सावओ ढट्ठरसरो, सो सरीरचित्तं काऊण साहूण पडिस्सयं वच्चइ, ताहे तेण दूरट्ठिएण तिन्नि निसीहियातो कयाओ, एवं च इरियादी ढट्ठरसरेण करेइ, सो पुण मेहावी तं अवधारेइ, सोवि तेणेव कमेण उवगतो, सबेसिं साहूणं वंदणं कयं, सो न वंदितो सावगो, ताहे आयरिएहिं नायं-एस्स नवसहो, पच्छा

पुच्छंति-कत्तो धम्मागमो ? तेण भणियं-एयस्स सावगस्स मूलातो, साहूहिं कहियं-जहा. एस सेज्जायरीए पुत्तो जो
 कइं हत्थिबंघेण अभिणीतो, किहत्ति !, ताहे सबं साहइ, अहं दिट्ठिवायं अज्झाइइं तुज्झं पासमागतो, आयरिपहिं
 भणियं-अगहं दिक्खान्भुवगमेण अज्झाइइं, भणइ-पवयामि, सोऽवि परिवाडीए अज्झाइइं, एवं होउ, परिवाडीए
 अज्झासि, किंतु मए एय न जाइ पवइइं, अन्नरथ वच्चाओ, एस राया ममाणुरत्तो अन्नो य लोगो, पच्छा मम. वलावि
 नेज्जा, तन्हा अन्नरथ वच्चाओ, ताहे तं गहाय अन्नरथ गत्ता, एसा पदमा सेहनिप्फेडिया, एवं तेण अचिरेण कालेण आया-
 राईणि एक्कारस अंगाणि अहिज्जियाणि, (जावइओ) दिट्ठिवातो तोसलिपुत्ताणं आयरियाणं सोऽवि अणेण गहितो, तत्थ अज्जव-
 इरा सुयंति जुगप्पहाणा, तेसिं दिट्ठिवादो वहुओ अत्थि, ताहे सो तत्थ वच्चइ उज्जेणीमज्जेणं, तत्थ भद्दगुत्ताणं थेराणमंति-
 यमुयगतो, तेहिवि अणुदूहितो-धण्णो कयरथोऽसि, अहं संलिहियसरीरो, नत्थि ममं निज्जावतो, तुमं निज्जावगो होहि,
 तेण तहत्ति पडिस्सुयं, ताहे अच्छइ, तेहिं कालं करंतेहिं भणइ-मा वइरसामिणा समं अच्छेज्जासि, वीसुं पडिस्सए ठितो
 पडिज्जासि, जो तेहिं समं एगमवि रत्तिं वसइ सो तेण अणुमरइ, तेण पडिस्सुयं, कालगते गतो वइरसामिसगासं, बाहिं
 ठितो, सेऽवि सुविणयं पेच्छंति, तेसिं पुण धेवं सिट्ठं जायं, तेहिवि तहेव परिणामियं, आगतो, पुच्छितो-कत्तो !, तोस-
 लिपुत्ताणं पासातो, ते भणंति-तुज्झे अजरक्खिता !, आमं, साहु सागयं, कहिं ठितो सि !, बाहिं, ताहे आयरिया भणंति-
 बाहिं डियाण किं जाइ अज्झाइइं !, तुमं किं न जाणसि !, ताहे सो भणइ-खमासमणेहिं अहं भद्दगुत्तथेरेहिं
 भणितो-बाहिं ठापज्जासि, ते उवउत्ता जाणंति-सुंदरं, न निक्कारणं आयरिया भणंति, अच्छइ, ताहे अज्झाइइं पवत्तो,

ततो अचिरेण कालेण नय पुद्याणि अहिज्जियाणि, दसमं वेत्तुमाढत्तं, ताहे अज्जवइरा भणंति—जवियाइं ता करेह, एय मेयस्स परिकम्मं, ताणि पयाढं गणिते सुहमाणि, ताणिवि जवियाणि तेण चववीसं गहियाणि, एवं ताव सो अज्जाइ।
इतो य से अम्मापियरं सोणेण गहितं, उज्जोयं करिस्सामिच्चि अंधकारतरं जायं, ताहे ताणि अप्पाहेत्ति, तहवि न एइ, ततो उहरतो से भाया फगुरक्खितो, सो पट्टवितो, जइ एह सव्वाणि पवयंति, ताहे भणति—अइ ताणि पवयंति तो तुमं चेष पढमं पवयाहि, सो पवइतो, अज्जाइ, सो य अज्जरक्खितो जविएसु अतीव घोलितो, ताहे पुच्छइ—भयवं ! दस-
मस्स पुवस्स किं गयं ? किं सेसं ? तत्थ विंदुसुइसरिस्सयमंदरएहिं दिठ्ठं करेत्ति, विंदुमेत्तं गयं, समुहो अच्छइ, ताहे सो विसायमावन्नो—कत्तो मम सत्ती एवस्स पारं गंतुं ? ततो आपुच्छइ—भयवं अहं च वच्चाभि, एस मे भाया तत्तो आगतो, ते भणंति—अज्जाहि ताव, एसो निच्चमेव आपुच्छइ, तत्थ अज्जवइरा उवत्ता—किं ममातो चैव एयं वोच्छि-
जंतगं ? ताहेऽणेण नायं जहा मम धोयं आडं, न एस पुणो एहिइ, अतो ममाहितो वोच्छिज्जिहिइ एयं दसमं पुवं, ततो तेण विसज्जितो, पट्टितो दसपुरं पति ।

इतो य वइरसामी दक्खिणावहे विहरइ, तेसिं सिंभाहियं जायं, ततो गेहिं साहू भणिया—मम सुंठिं आणेह, तेहिं आणीया, सा तेण कन्ने ठइया, जेमिऊण खादिस्सामि, तं च पम्हुट्ठं, ताहे वियाले आवस्सयं करेत्तस्स मुहपोत्तियाए चालियं, पडियं, तेसिं उवओगो जातो—अहो पमत्तो जातो, पमत्तस्स य नत्थि संजमो, तं सेयं खलु मे भत्तं पच्चक्खाइत्तए, एवं संपेहेइ, दुब्भिवत्तं च वारसवरिसियं जायं, छिन्ना सबतोसमन्ता पंधा, निराहारं जायं, ताहे वइरसामी विज्जाए

आहउपिंडं पइदिवसं आणेइ, पच्छा तं सवेसिं पयइयाणं देइ, भणइ य-एवं वारस वरिसे भोत्तवं, भिवखां य नत्थि,
 जइ जाणह उस्सरंति संजमगुणा तो मुंजइ, अह जाणह नवि तो भत्तं पच्चक्खामो, ताहे भणंति-किं परिसेण विज्जापि-
 णेण भुत्तेण !, भत्तं पच्चक्खामोत्ति, एवं निच्छियववसाया जाया, आयरिएहिं पुवामेव नाकण सिस्सो वइरसेणो नाम
 पेसणेण पट्ठयित्तो, भणितो य-जाहे तुमं सयसहरसनिप्फन्नं भिव्खं लभहिसि ताहे जाणेज्जासि-जहा नहं दुब्भिक्खंति,
 ततो वइरसामी समणगणपरियारितो एगं पययं विलगिजमारज्जो, तत्थ भत्तं पच्चक्खामोत्ति, एगो य तत्थ खुडुगो,
 सो साहूहिं बुच्चइ-तुमं वच्च, सो नेच्छइ, ताहे सो एगंमि गामे तेहिं विमोहितो, पच्छा निरिं विलग्गा, खुडुगो ताण गय-
 मणेण गंतूण मा तेसिं असमाही होत्ति तस्सेव हेहो सिलायले पाओवगतो, ततो सो उण्हेण नवणीयमिव विराओ
 अधिरकालेणैव कालगतो, देवेहिं महिमा कया, ताहे आयरिया भणंति-खुडुएण अट्ठो साहितो, तत्थ ते साहुणो दुगु-
 णाणीयसहुसंवेगा जाया, जइ ताव चालेण होत्तएण एवं कयं तो अग्हे कीस न सुंदरं करेमो ?, तत्थ य देवया पडि-
 णीया, ते साहुणो सावियारूवेण भत्तपाणेण निमंतेइ-अज्ज भे पारणयं करेह, ताहे आयरिएहिं णायं-जहा अचियत्तोग्ग-
 होत्ति, तत्थ य अब्भासे अज्जो गिरी, तं गया, तत्थ य देवयाए काउस्सगो कतो, सा आगंतूण भणइ-अहो मम अणु-
 ग्गहो, अच्छइ, तत्थ समाहीए कालगया, ततो इंदेण रहेण वंदिया, पयाहिणीकरेतेण तरुचरादीणि दासिहाणि कयाणि,
 तेण तस्स रहावत्तो नाभं जायं, तम्मि य भयवंते अद्धनारायं दस पुवा य वोच्छिन्ना ।

सो वइरसेणो जो पेसित्तो पेसणेण सो भमंतो सोपारयं पत्तो, तत्थ य साविया अहिगयजीवाजीवाइया ईसरी, सा

चित्तेइ-किह जीयामो !, न पाडिएकमत्थि, ताहे तग्गि दिवसे सयसहस्सेण भत्तं निष्काइयं, चित्तेइ य-अम्हेहिं सवकालमेत्थ उज्जायं जीवियं, मा इय्याणि एत्थ चेव देहवलिआए वित्तिं कप्पेमो, देहवलिआ नाम भिक्षावृत्तिः, नत्थि य पाडिकतो, एत्थ सयसहस्सनिष्फेत्ते विसं छोट्ठण जेमेमो तो सनमोक्काराणि कालं करेमो, तं च सज्जियं, न ताव विसेण संजोइजाइ, सो य साहू हिंजितो तत्थ संपत्तो, ताहे सा इदुत्तुट्ठा संपडिलाभेइ तेण परमन्नेणं, तं चेव परमट्ठं साहेइ, सो साहू भणइ—मा भत्तं पचक्काह, अहं धइरसाणिणा भजितो—जया तुमं सयसहस्सनिष्फणं भिक्खं लभिहिसि (तया पए सुभिक्षं) ततो पोएण सुभिक्षं लभिस्सइ, ताहे पयइस्सह, एवं सा वारिया, इतो य तद्विवसं चेव पवहणेहिं तंदुला आगया, जातो पाडिकतो, सो साहू तथेय ठितो, सुभिक्षं जायं, ताणि सामयाणि तस्संतिए पवइयाणि, ततो वइरसामिस्स पडप्पयं जायं, वंसो य पयद्धितो ।

इतो य अज्जरक्खिएहिं दसपुरं गंतूण सवो सयणम्मो पव्वावितो मायाभगिणीमाई, जो सो तस्स खंतो सोवि तेमिं अनुरागेण तेहिं चेव समं अच्छइ, न उण लिंगं गेण्हइ लज्जाए, किहू समणतो पवइस्सं !, एत्थ मम धूयातो सुण्हाओ नत्तुइओ य, किहू तासिं पुरतो नग्गतो अच्छिस्सं !, आयरिया य तं बहुसो भणंति—पवयसु, सो भणइ—जइ समं जुगलएणं कुंडियाए छत्तएण उवाहणाहिं जंनोवइएण तो पवयामि, आमंति पडिस्सुयं, पवइतो, सो पुण चरण-करणसग्गायमणुयत्तेहिं गेण्हावियवो, ताहे ते भणंति—अच्छह कडिप्पट्टएणं, सोऽवि थेरो भणइ—छत्तएण विणा न तरामि, ताहे भणंति—अच्छउ छत्तयंपि, करगेण विणा दुक्खं उच्चारपासवणं वोसिखिं, वंभसुत्तगंपि, अवसेसं सवं परिहरइ, अन्नया चेइयं दंगा गया, आयरिएहिं पुवं चेडरुग्गाणि गाहियाणि, भणह—सवे वंदामो एयं छत्तइहं मोचुं, एवं

भणितो सो चित्तेइ-एए मम पुत्तगा नत्तुगा य वंदिज्जंति, अहं कीस न वंदिज्जामि ?, ततो सो भणइ-अहं किं अप्पव-
 द्तो ?, ताणि भणंति-कतो पयइयाण छत्तयाणि भवंति ?, ताहे सो चित्तेइ-एयाणिवि ममं पडिचोयंति-तो छड्डेमि,
 ताहे पुत्तं भणइ-अलाहि पुत्त ! छत्तएण, ततो ते भणंति-अलाहि, जाहे उण्हं होइ ताहे कप्पो उवरिं कीरउ इति, पुणो
 भणंति-मोत्तूणं करगिउं, ताहे पुत्तेण भणितो-मत्तएण चैव संनाभूमिं गच्छह, एवं जंनोवइयंपि मोयावेति, आयरिया
 भणंति-को अम्हे न याणइ उह वंभणा इति, एवं तेण ताणि सद्याणि मुक्काणि, पच्छा ताणि पुणो भणंति-सबे वंदामो
 भणंति-को अम्हे न याणइ उह वंभणा इति, एवं तेण ताणि सद्याणि मुक्काणि, पच्छा ताणि पुणो भणंति-सबे वंदामो
 मोत्तूणे कडिपट्टइउं, ताहे सो भणइ रट्ठो-सह अज्जयप्पजएहि मा वंदह, अण्णे वंदिहिंति ममं, न मुयइ कडिपट्टगं । तत्थ
 य साहू भत्तं पच्चयसायतो, ताहे तस्स कडिपट्टयवोसिरणट्टयाए वण्णंति-एयं मयगं जो वहइ तस्स महलं फलं भवति, तत्थ
 पट्ठमं पयइया सन्नियइया-तुब्भे भणेज्जाह-अम्हे एयं वहामो, एवं ते उट्ठिया, आयरियसयणवगो भणइ-अम्हे
 पयामो, ततो ते भंडंता आयरियसगासं पत्ता, आयरिएहिं भणिया-अम्हं सयणवगो किं मा निज्जरं पावउ ?, तुम्हे
 चेय भणइ-अम्हे वहामो, ताहे सो थेरो भणइ-किं एत्थ पुत्ता ! बहुया निज्जरा ?, आयरिया भणंति-आमंति, ततो
 सो भणइ-अहं वहामि, आयरिया भणंति-एत्थ उवसगा उप्पज्जंति, चेडरूवाणि नगंति, जइ तरसि अहियासेउं तो
 वहाहि, अह नाहियासेसि तो अम्हं न सुंदरं भवइ, (सो भणइ-) अहियासिस्सं, एवं सो धियो कओ, जाहे सो
 उक्खित्तो ताहे तस्स मग्गतो पयइयातो ठियातो, ताहे खुड्डगा भणंति-मुय कडिपट्टयं, ताहे सो मडयं मोत्तुमारज्जो, अन्नेहिं
 भणितो-मा मोघसि, गुरूणं न सुंदरं होहिइ, तत्थ से अण्णेण कडिपट्टतो पुरतो काऊण दोरेण वज्जो, ताहे सो

लज्जितो तं वहइ, मगतो मम सुण्हाई पेच्छंति, एवं तेण उवसगो उट्ठितोत्तिकाण वूढं, पच्छा आगतो तहेव, ताहे आयरिया भणंति-किं खंता ! इमं !, सो भणइ-उवसगो उट्ठितो, आयरिया भणंति-आणेह साडयं, ताहे भणइ-किं थ साडएणं, दिट्ठं जं दद्वयं, चोलपट्टयो चेव हवउ, एवं ता सो चोलपट्टयं गेण्हाविओ, पच्छा भिक्खं न हिंडइ, आयरिया चिंतंति-एस भिक्खं न हिंडइ, को जाणइ कयाइ किंची भवइ !, तस्य एकल्लओ किं काहिइ !, अवि एसो निज्जरं पावेययो, तो तहा कीरउ जहा एस भिक्खं हिंडइ, एगं आवेयवाचं पच्छा परवेयावच्चं पि काहिइ, एवं चिंतित्ता ततोऽणेण सधे साहुणो अप्पसागारियं भणिया-अहं वच्चांमि, तुग्गे एकल्लया समुद्दिसेज्जाह पुरतो खंतस्स, तेहिं पडि-स्सुयं, ततो खंतस्स पुरतो आयरिया भणंति-तुग्गे खंतस्स सम्मं वट्टेज्जह, अहं वच्चांमि गामं, एवं गया आयरिया, तेऽवि साहुणो भिक्खं हिंडिउण सवे एकल्लया समुद्दिसेति, सो चित्तेइ-ममेस दाहिइ, इमो दाहिइ, एक्कोऽवि तस्स न देइ, अणो दाहिइ एम दराओ किं लभइ !, एवं तस्स न केणइ किंचि दिन्नं, ताहे आसुरुत्तो न किंचि आलवति, चित्तेइ-एउ कइं ताव मम पुत्तो तो पेक्खह एए जं पावेमि, ताहे विइयदिवसे आगया आयरिया, ताहे ते भणंति-खंता ! किह ते साहहिं वट्ठियं !, ताहे सो भणइ-पुत्ता ! जइ तुमं न होतो तो एकंपि दिवसं न जीवंतो, एएवि जे अणो मम पुत्ता ननुगा य तेऽवि न किंचि देति, ताहे ते आयरिएण समक्खं अंवाडिया, तेऽवि अन्नुवगया, ताहे आयरिया भणंति-आणेह भायणाणि, जह अप्पणो खंतस्स पारणयं आणेमि, ताहे सो खंतो भणइ-किं इह मम पुत्तो हिंडिहिइ !, लेगप्पगांसे न कयाइ हिंडियपुयो, भणइ-अहं चेव हिंडामि, ताहे सो अप्पणा खंतो निगतो, सो य पुण लद्धिसं-

पण्णो पुरावि गिहत्थत्तणे, सो य अहिंढतो न याणइ कत्तो दारं वा अदारं वा, ताहे सो एगं घरं अवदारेण अतिगतो,
 तत्थ अण्णदिवसं पगयं वत्तेहयं, तत्थ घरसामिणा भणितो--कत्तो अवदारेण पवइयतो अतिगतो !, घरस्स दारं किं नत्थि
 जेण अवदारेण अतीसि !, ताहे तेण तत्थुप्पणं चेव भणियं--सिरीए एंतीए कयरं दारं अवदारं वा !, जतो अतीति ततो
 सुंदरा, गिहसामिणा भणियं--देह से भिक्खं, तत्थ लहुगा वत्तीसं लद्धा, ते घेत्तूण आगतो, आलोइयमणेणं, पच्छा आय-
 रिया भणंति--तुज्झं वत्तीसं सीसा होति परंपरेण आवलियागवगा, ततो आयरिएहिं भणितो--लंता ! [जा होह] तुब्भे पुंघं
 रावलातो किंचि लहह सविसेसं ताहे कस्स देह !, सो भणइ--वंभणाणं, एवं चेव अम्ह साहुणो पूयणिज्जा, एएसिं पढम-
 लाभो दिज्जउ, एवं होउत्ति सबे साहुणं दिन्ना, ताहे पुणो अप्पणो अट्ठाए ओइण्णो, पच्छा अणेण परमन्नं घयमहुसंजुत्तं
 आणीत्तं, तो सयं समुदिट्ठो, एवं सो अप्पणा चेव हिंढंतो लद्धिसंपन्नो बहूणं बालदुब्बलाणं आहारो जातो, एवं आयरिएहिं
 सन्नायगा पघाविता ॥ तत्थ य गच्छे तिन्नि पूसमिन्ना--एगो दुब्बलिअपूसमिन्तो एगो घयपूसमिन्तो एगो वत्थपूसमिन्तो,
 जो दुब्बलितो सो सज्जाएण झरइ, घयपूसमिन्तो घयमुप्पाएइ, तस्सिमा लद्धी--दधतो ४, दधतो घयमुप्पाएयधं,
 खेत्तओ जहा उज्जेणीए, कालतो जिट्ठासाढमासेसु, भावतो एगा धिज्जाइणी गुधिणी, तीसे भत्तूणं दिवसे थोवथोवं
 पिंढंतेण छहिं मासेहिं वारओ घयस्स उप्पाइतो, वरं से वियाइयाए उवजुज्झिहिइ, सा य कले वा परे वा वियाहिति, एयंमि
 अवसरे तेण जाइयं, अण्णं नत्थि, तं पि सा हट्ठदुट्ठा दिज्जा, परिमाणतो जत्तियं गच्छस्स उवजुज्झइ, सो य नित्तो पुच्छइ--
 कस्स कित्तिएण घएण कज्जं !, जत्तियं भणेइ तत्तियं आणेइ, वत्थपूसमिन्तस्स एमेव लद्धी वत्थेसु उप्पाइयवेसु, दधतो

घट्यं, सेतवो वदेते नगरे महराप वा, कालतो वासासु सीयकाले वा, भावतो जहा काइ रंडा तीए दुक्खेण छुहाए मरं-
तीए कत्तिऊण एका पुत्ती बुणाविया कळं नियंसेहामित्ति, एत्थंते सा पूसमित्तेण जाइया, हट्टुडा देजा, परिमाणतो
लब्धी सपस गच्छस उप्पाएइ । जो दुव्वलियपूसमित्तो तेण नववि पुद्वा अहिलिया, सो ताणि दिवा य रत्तीए झरइ,
एवं सो झरणाए दुव्वलो जातो, जइ सो न झरेजा ताहे तस्स सबं चेव पम्हसेजा, तस्स पुण दसपुरे चेव नियहया,
ताणि पुण रत्तवडोयासगणि आयरियाण पासमहियंति, ततो ताणि भणंति—अम्हं भिक्खुणो ज्ञाणपरा, तुज्झं ज्ञाणं
नत्थि, आयरिया भणंति—अम्हं चेव ज्ञाणं, एस तुज्झं जो नियहतो दुव्वलियपूसमित्तो सो ज्ञाणेणं चेव दुव्वलो, ताणि
भणंति—एस गिहहत्तणे निज्जाहारेहिं वलितो आसि, इयाणि नत्थि निज्जाहारी तेण दुव्वलो, आयरिया भणंति—एस
नेहेण विणा न कयाइ जेनेइ, ताणि भणंति—कतो तुज्झं नेहो !, आयरिया भणंति—घयपूसमित्तो आणेइ, ताणि न
पत्तिवंति, ताहे भणियाणि—एस तुज्झं घरे किं आहारेइ ? , तो ताणि भणंति—निज्जपेसलाइं, ततो तेसिं संवोहिं नाइं
ताण घरे विसज्जितो, एत्ताहे देह, तहेय दाइं पयत्ताणि, सोवि झरइ, तं पि नज्जइ छरे छुभइ, ताणि गाढतरं देत्ति, ततो
निविज्जाणि, ताहे भणितो—एत्ताहे मा झरह, अंतं पंतं च आहारेह, ताहे सो पुणोवि पुराणसरीरो जातो, ताहे ताण
उयगयं, धम्मो कहितो, सावगणि जायाणि । तत्थ य गच्छे चत्तारि जणा पहाणा, सो चेव दुव्वलियपूसमित्तो विज्जो
फगुरमित्तो गोढामाहिलोत्ति, जो सो विज्जो सो अतीव मेहावी, सुत्तयतदुभयाणं गहणधारणासमत्थो, सो पुण
सुत्तमंडलीए विसूद जाय परिवारीए आलायगस्स एइ ताव पल्लिमज्जइ, सो आयरिए भणइ—अहं सुत्तमंडलीए विसू-

राशि, ततो चिरेण परियाधीप आलावगो एइ, तो मम गणायरियं देह, ततो आयरिपहिं दुब्बलियपूसमित्तो तत्तस
 याणायरियत्तो दित्तो, ततो सो कइति चियसे यायणं दाऊण आयरियत्त उवद्धितो भणइ—मम वायणं देतत्त नासइ,
 जं च सत्तायगपरे नाणुपेहियं तं च संखियं जायं, ततो मम अज्जरंतत्त नवमं पुवं नस्सिहिइ, ताहे आयरिया चित्तेंति-
 जइ ताय पयस्स परमेहविस्स पयं अज्जरंतत्त नासइ अन्नस्स चिरनहं चैव, ते डयओगं गया, ततो तेहिं गहणधारणा-
 दुब्बलत्तं णाऊण सुइगहणधारणानिमित्तं चत्तारि अनुओगदारा कया, तथा चोक्तं भाग्यकृता—“नाऊण रक्खियज्जो
 मइमेदाधारणासमगंगंवि । किच्छेणं धरमाणं सुपणवं पूसमित्तंपि ॥ १ ॥ अइसयकओवओगो मइमेहाधारणाइपरिहीणे ।
 नाऊणमेस्सपुरित्ते सेत्तं काजाणुरूवं च ॥ २ ॥ साणुगहोऽणुओगे, वीत्तुं फात्ती य सुयसिभागेण । सुइगहणाइनिमित्तं
 नए य सुनिगूहियविभागे ॥ ३ ॥ सविसयमसइहंता नयाण तम्मत्तयं च गेणहंता । मन्नंता य विरोहं अपरीणामात्तिपरि-
 णामा ॥ ४ ॥ गच्छेज्जा मा हु मिच्छं परिणामा य सुहुमादियहुभेए । होज्जाऽसत्ते घेत्तुं न कालिए तो नयविभागो ॥ ५ ॥”
 (पिदीया. २२८९-९३) अत्र ‘नए य सुनिगूहियविभागे’ इति न केवलमनुयोगान् पृथगकार्षीत्, तथा नयांश्च-नैगमा-
 धीन् सुखमहणाविनिमित्तमकार्षीदिति सम्यच्यते, कथंभूतानित्याह—सुसु निगूहितो—व्याख्यानिरोधेन छत्रीकृतो
 विभागो—व्यक्तापादनरूपो येषां ते तथा तान् । अथ कस्मान्नयान् सुनिगूहितविभागानकार्षीदित्यत आह—‘सचि-
 मप’त्यादि, इह शिष्यास्त्रिविधाः, तद्यथा—अपरिणामा अतिपरिणामाः परिणामाश्च, तत्र ये मन्दमतयोऽगीतार्था अप-
 रिणतजिनचनरहस्यास्ते अपरिणामाः, अतिव्याप्तापवाददृष्टयोऽतिपरिणामाः, सम्यक्परिणतजिनवचना मध्यस्थदृ-

तयः परिणामाः, तत्र येऽपरिणामास्ते नयानां यः स्वः स्वः-आत्मीय आत्मीयो विषयो ज्ञानमेव श्रेयः क्रिया वा श्रेयसी-
त्यादिकस्ममश्रद्धानाः ये त्वतिपरिणामास्तेऽपि यदेवैकेन नयेन क्रियादिकं वस्त्वमिहितं तदेव तन्मात्रं प्रमाणतया
गृह्यन्तः तथा एकान्तवस्तुप्रतिपादकनयानां परस्परविरोधं च मन्वाना मा मिथ्यात्वं गच्छन्तु, येऽप्युक्तस्वरूपाः परिणामास्ते
यद्यपि न मिथ्यात्वमियति तथापि विस्तरेण नैवव्याख्यायमानैर्ये सूक्ष्माः सूक्ष्मतराश्च तद्भेदास्तान् ग्रहीतुमशक्ता भवे-
युरित्यार्यरक्षितैः कालिके इत्युपलक्षणं उक्तालिके च नयविभागो-नयगतविस्तरव्याख्यारूपो न कृत इति ॥ यदुक्तम्
'अनुयोगस्ततः कृतश्चतुर्द्धेति तत्रानुयोगंचातुर्विध्यमुपदर्शयति मूलभाष्यकृत्—

कालियसुअं च इसिभासिआइं तदओ अ सूरपशत्ती ।

सधो अ विट्टिवाओ चउत्थओ होइ अणुओगो ॥ १२४ ॥ (मू. भा.)

जं च महाकल्पसुअं जाणि अ सेसाणि छेअसुत्ताणि । चरण-करणाणुओगत्ति कालिअत्थे उवगयाणि ॥ ७७७ ॥
कालिकृश्रुतम्-एकादशाङ्गरूपं, चरणकरणानुयोगरूपमिति गम्यते, तथा ऋषिभाषितानि-उत्तराध्ययनादीनि, धर्म-
कथानुयोग इति वाक्यदोषः, तृतीयोऽनुयोगः-कालानुयोगः, स च सूर्यप्रज्ञप्तिः, उपलक्षणमेतत् चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिरपि, तथा
सर्वंश्च दृष्टिवादश्चतुर्थो भवत्यनुयोगः, ऋषिभाषितानि धर्मकथानुयोग इत्युक्तं, ततश्च महाकल्पश्रुतादीनामपि ऋषिभाषित-
त्वात् दृष्टिवादानुद्भूत्य तैस्तेषां प्रतिपादितत्वात् धर्मकथानुयोगत्वप्रसङ्ग इत्यत आह-यच्च महाकल्पश्रुतं यानि च शेषाणि
छेदसूत्राणि-कल्पादीनि तानि सर्वाण्यपि चरणकरणानुयोग इति मन्तव्यानि । इयाणि जहा देविंदवंदिया अजरविलया

तथा भन्नइ—ते विहरंता महुंरं गया, तत्थ भूयगुहावाणमंतरघरे ठिया । इतो य सक्को देवराया महाविदेहे सीमंधरसामि
 आपुच्छइ निगोयजीवे, जाहे निगोयजीवा भगवया वागरिया ताहे भणइ—अत्थि पुण भरहे वासे कोइ निगोए एवं वागेरजा ?,
 भयवया भणियं—अत्थि अजरविस्वया, ततो सो माहणरूवेण आगतो, तं च थेररूवं करेऊण पवइएसु निगएसु अति-
 गत्तो, ताहे सो धंदिता पुच्छइ—भयवं ! मज्झ सरीरे महल्लो इमो वाहो, अहं च भत्तं पच्चक्खाएजा, ता जाणाह मम
 केत्तियं आउं होज्ज !, जविएहिं किर भणिया आवसेही, तत्थ उवउत्ता आयरिया, जाव पेच्छइ आउं धरिससयमहियं
 दो तित्ति, ताहे वित्तेइ—भारहो एस मणूसो न भवति, विजाहरो थाणमंतरो वा, जाव दो सागरोचमाइं ठिई, ताहे
 भुमयाओ हत्थेहिं उक्खवित्ता भणइ—सक्को भवान्, वाढंति भणिऊण पाएसु पडितो, सधं साहइ, जहा महाविदेहे
 सीमंधरसामी पुच्छितो तेहिं कहियं, ततो इहमागतो, तं इच्छामि सोलं निगोयजीवे, ताहे कहिया, भणइ हट्ठतुडो-
 सणाहं भरहंति, इयाणि वच्चांमि, आयरिया भणंति—अच्छह मुहुत्तगं जाव संजया एंति, एत्ताहे पुक्कहा, संजया ते थिरा
 भवंति, जहा एत्ताहेवि देविदा एंति, ताहे सो भणइ—जइ ते ममं पेच्छंति तेण चेव अप्पसत्तत्तेण नियाणं काहंति, तेण
 वच्चांमि, तो विंधं काउं वच्च, ताहे दिघा गंधादी परिकिण्णा, उवत्तसयस्स अन्नतोहुत्तं धारं करं, ततो गओ, ताहे
 आगया संजया, ते पुच्छंति—कहिं एयस्स दारं ?, आवरिएहिं वाहिता—इतो एह, सिद्धं च जहा सक्को आगतो, ते भणंति—
 अहो अग्गेहिं न दिट्ठो, कीस मुहुत्तमेत्तं न धरितो ?, तं चेव साहइ, जहा अप्पसत्ता मणुया नियाणं काहंति, पाडिहेरं
 काऊणाइगतो, एवं देविदवंदिया । ते कयाइ विहरंता दसपुरं गया, महुराए अकिरियावादी उट्ठितो, जहा नत्थि माया

नत्थि पिया एवमादिणाहियादी, तत्थ संघसमवातो कतो, तत्थ वादी नत्थि, ताहे संघेण संघाडओ अजरक्खियसगांस पेसितो, ताहे जुगप्पद्दणे ते गंतूण तेसिं साहित्ति, ते य महत्था, ताहे तेहिं गोट्टामाहिलो पयट्ठितो, तस्स वायलद्धी अत्थि, तेण गंतूण सो वादी नित्ताहितो, पच्छा सावगेहिं गोट्टामाहिलो धरितो, तत्थेव वासारत्तं ठितो, इतो य आयरिया धित्ति-को गणहरो भवेज्जा !, ताहे दुच्चलियापूसमित्तो समिक्खितो, जो पुण से सयणवगो तेसिं गोट्टामाहिलो फग्गुरक्खितो वा अमिमतो, ततो आयरिया सबे सदावत्ता दिट्ठंतं करेत्ति, जहा तिन्नि कुडा-निष्फावकुडो तेछकुडो घय-कुडो य, ते पुण तिसिन्नि बिहेट्टाहुत्ता निष्फावा सबेवि नित्ति, तेछमवि नीइ तत्थ पुण अवयवा लगंगति, घयघडे वहुं चेव लगगद्द, एवामेव अज्जो ! दुच्चलियापूसमित्तं प्रति सुत्तत्थतदुभएसु निष्फावकुडसमाणो अहं जातो, फग्गुरक्खियं प्रति तेछकुडसमाणो, गोट्टामाहिलं पति घयकुडसमाणो, अतो मम सुत्तेण अत्थेण य उववेतो दुच्चलियपूसमित्तो तुज्झं आयरितो भयत्तु, वेहिं पडिच्छियं, इयरोऽवि भणितो—जहाऽहं वट्ठितो फग्गुरक्खियस्स गोट्टामाहिलस्स य तद्वा तुमे यट्ठियं, ताणिवि भणियाणि—जहा तुज्जे मम वट्ठियाणि तद्वा एयस्सवि वट्ठेज्जह, अविय-अहं कए वा अकए वा न रुत्तामि, एस पुण न खमेहिई, अतो सुतरामेव एयस्स वट्ठेज्जह, एवं दोवि वग्गे अप्पाहित्ता भत्तं पच्चक्खाइत्तं देवलोगं गया, गोट्टामाहिलेण सुयं जहा आयरिया कालगया, ताहे आगतो पुच्छइ—को गणहरो ठवितो ? (संघेण कहियं—दुच्चलियापूसमित्तो) कुडगदिट्ठतो य सुतो, ताहे वीसुं पडिस्सए ठाइऊण पच्छा आगतो, ताहे तेहिं सबेहिं अब्भुट्ठितो, भणितो य-इहं चेव ठाहि, ताहे नेच्छइ, ततो सो वाहिं ठितो अन्ने वुग्गाहेइ, ते न सक्केइ वुग्गाहेइ । इतो अ आयरिया

अन्त्यपोरिणि करेति, सो न सुणइ, भणइ य-तुज्झे निष्कावकुडगा, ताहे तेसु उट्टिएसु विज्झो अणुभासइ, तं सुणेइ, अट्टमे कम्मपयायुपे कम्मं वत्तिआइ, जहा कम्मं वज्झइ, जीवस्स य कहं वंधो ? एत्थ विचारे सो अभिनिवेशेण अट्टा मत्ततो परुयंतो य निण्हतो जातो ॥ अनेन प्रस्तावेन क एते निन्हवा इत्याशङ्कापनोदाय तान् प्रतिपिपादयिपुराह-पटुराय पणस अपत्त समुच्छ दुग तिग अपद्धिआ चेय । सत्तेए निण्हगा खलु तित्थम्मि उ चट्टमाणस्स ॥ ७७८ ॥

पदेन समयेन क्रियाऽध्यासितरूपेण वस्तुनोऽनुरपत्तेः प्रभूतसमर्थश्चोत्पत्तेर्वहुषु समयेषु यस्तूत्पत्तिमधिकृत्य रताः—सत्ता यदुरताः, दीर्घकालद्रव्यप्रसूतिप्ररूपिण इत्यर्थः, 'पएस'ति पूर्वपदलोपात् जीवप्रदेशाः प्रदेशाः, यथा महावीरो वीर इति, एत एव चरमप्रदेशो जीव इत्यभ्युपगमात् जीवः प्रदेशो येषां ते जीवप्रदेशा निन्हवाः, चरमप्रदेशजीवप्ररूपिण इति हृदयम्, 'अपत्त'ति उत्तरपदलोपादव्यक्तमताः अव्यक्ता, यथा भीमसेनो भीम इति, व्यक्तं-स्फुटं न व्यक्तमव्यक्तम्—अस्फुटं, अव्यक्तं मतं येषां ते अव्यक्तमताः, संयताद्यवगमे सन्दिग्धबुद्ध्य इति भावः, 'समुच्छेय'ति उत्त्पत्त्यनन्तरं तामस्त्येन उत्-प्रान्त्येन प्रकर्षणेत्यर्थः छेदो-विनाशः समुच्छेदस्तमधीयते विदन्ति वा 'तद्वेत्तो'त्यणि सामुच्छेदाः, क्षण-क्षयिभायमरूपका इति यावत्, 'दुग'ति उत्तरपदलोपादेकसमये द्वे क्रिये समुदिते द्विक्रियं तदधीयते तद्वेदिनो वा द्वैक्रियाः, कालाभेदेन क्रियाद्वयानुभवप्ररूपिण इत्यर्थः, 'तिग'ति त्रैराशिकाः, जीवाजीवनो जीवभेदात् त्रयो राशयः समाहृतास्त्रि-राशि तत्प्रयोजनं येषां ते त्रैराशिकाः—राशित्रयव्याख्यायका इति भावना, 'अवद्धिगा चेय'ति स्पष्टं जीवेन कर्म न रक्तन्धयन्धवत् चट्टमवज्जं, अवज्जमेयामस्सीति अवद्धिकाः, 'अतोऽनेकस्वरा'द्वितीकप्रत्ययः, स्पष्टकर्मविपाकप्ररूपका

इत्यर्थः, सप्तते-अन्तरोदिताः, उपलक्षणमेतत् तेनोपधानापलापिनोऽपि, 'निष्कृया खलु'ति तीर्थंकरभाषितमर्थमभिनिवे-
शात् निम्नवते-प्रपद्यन्तोऽप्यपन्तीति निम्नहवाः, एते च मिथ्यादृष्टयः सूत्रोक्तार्थापलपनात्, उक्तं च—“सूत्रोक्तस्यैक-
स्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः । मिथ्यादृष्टिः सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् ॥ १ ॥” खल्विति विशेषणे, किं
विशिनष्टि ?—एते साक्षादुपात्ता उपलक्षणसूचिताश्च देशविसंवादिनो द्रव्यलिङ्गेनाभेदिनो निम्नहवाः, वोदिकास्तु वक्ष्य-
माणाः सर्वविसंवादिनो द्रव्यलिङ्गोऽपि भिन्ना निम्नहवा इति, तीर्थे वर्द्धमानस्य, पाठान्तरं 'एतेसिं निगमणं वोच्छामि
अहाणुषीमि' इति ॥ साम्प्रतं येन्य एते सप्त समुत्पन्नास्तान् प्रतिपादयन्नाह—

यद्दुरय जमालिप्रभवा जीवपणसा य तीसगुत्ताओ । अधत्ताऽऽसाढाओ, सामुच्छेआऽऽसमिस्ताओ ॥ ७७९ ॥
गंगाओ दोकिरिया छलुगा तेरासिआण उप्पत्ती । थेरा य गुट्ठमाहिल पुट्ठमवद्धं परुविति ॥ ७८० ॥
यद्दुरता जमालिप्रभयाः, जमालेराचार्यात् प्रभवो येषां ते तथाविधाः, जीवप्रदेशाः पुनस्तिव्यगुत्तादुत्पन्नाः, अव्यक्ता
आपाढात्, सामुच्छेदा अश्वमित्रात्, गङ्गात् द्वैक्रियाः, पङ्कलकात् त्रैराशिकानामुत्पत्तिः, स्वविराश्च गोष्ठामाहिलाः स्पृष्ट-
ममज्जं, कर्मेति गम्यते, प्ररूपयन्ति, पाठान्तरं—'पुट्ठमवद्धं परुविसु' किमुक्तं भवति ?—अवच्छिका गोष्ठामाहिलात्
संजाता इति ॥ साम्प्रतमेते निम्नहवा येषु स्थानेषूत्पन्नास्तानि प्रतिपादयन्नाह—

सावत्थी उसभपुरं सेअविआ मिहिल उलुगातीरं । पुरिमंतरंजि दसपुर रहवीरपुरं च नयराइं ॥ ७८१ ॥
जमालिप्रभवानां निम्नहवानां उत्पत्तिस्थानं श्रावस्ती, तिप्यगुत्तप्रभवानामुत्पत्तिपुरं, अव्यक्तमतानां श्वेतविका, सामुच्छे-

दानं निधिडा, द्वैक्रियाणामुत्पत्तिरं, वैराशिकानां पुरमन्तराशिका, गोष्ठामाहिलस्य दशपुरं, सर्वोपलापिनां चोटिकानां
रथधीरपुरं, यक्ष्यमाणानामपि चोटिकानामुत्पत्तिस्थानाभिधानं लापवार्थं, एतानि यथाक्रमं निन्दवानामुत्पत्तिस्थानानि—
तगराणि ॥ अथ भगवतः समुपजातकेवलस्य परिनिर्धृतस्य च कः कियता कालेन निन्दवो जात इति प्रतिपादयद्वाह—
नन्दन सोलस वासा चउदस चीखुरारा यकुणि सया । अट्टाधीसा य हुवे पंचेव सया य चोआला ॥७८२॥

पंचसया पुलसीआ छेय सया नयुरारा हुंति । नाणुप्पसीइ कुवे उप्पन्ना निवुए सेसा ॥ १८३ ॥
भगवतो यद्धमानस्यामिनो ज्ञानोत्पत्तेरारभ्य यावच्चतुर्दश वर्षाणि अतिक्रान्तानि तावदत्रान्तरे बहुरताः समुत्पेदिरे,
पर्यं प्रतिपदमक्षरगमनिका कार्या, भार्गवसवयम्—ज्ञानोत्पत्तेरारभ्य षोडशवर्षात्यये जीवप्रवेशाः, समुत्पन्नाः, भगवति
निर्गते चतुर्दशोत्तरवर्षशतातिक्रमे अव्यक्तमताः, विशस्युत्तरद्विवर्षशतातिक्रमे सामुच्छेदाः, अष्टाविंशत्युत्तरद्विवर्ष-
शतात्यये द्वैक्रियाः, चतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चवर्षशतात्यये त्रैराशिकाः, चतुरशीत्यधिकपञ्चवर्षशतात्यये अयङ्गिकाः, पद्म-
क्षेत्रातानि नयोत्तराणि चोटिकानां, 'नाणुप्पसीइ'त्यादि, आद्यौ द्वौ निन्दवौ जमालित्प्यगुष्ठाभिधौ यथाक्रमं ज्ञानो-
त्पत्तेरारभ्य चतुर्दशषोडशवर्षातिक्रमे जातौ, शेषासव्यक्तादयो निर्वृते भगवति यथोक्तकालातिक्रमे इति ॥ अधुना

सूचितमेवार्थं मूलभाष्यकृत् यथाक्रमं स्पष्टयद्वाह—
चउदस वासाणि तया सिणेण उप्पाडियस्स नाणस्स । तो बहुरयाण दिट्ठी सावत्थीए समुप्पन्ना ॥१८५॥ (मू. भा.)

निनेन भगवता महावीरेणोत्पादितस्य ज्ञानस्य यदा चतुर्दश वर्षाणि गतानि तदा बहुरतानां दृष्टिः श्रावस्त्यां नगर्यां समुत्पन्ना ॥ यद्येतपचा तथोपदेशयन् सद्ब्रह्माधामाह—

जिह्वा सुदंश जमालिऽण्डुल सावत्थि त्रिदंशुज्वाणे । पंच सया य सहस्सं ढंकेण जमालि मुत्तूणं ॥ १२६ ॥ (मू. भा.)
कुडपुरं नगरं, तत्थ सामिस्स जेद्धा भगिणी सुदंशणा णाम, तीसे पुत्तो जमाली, सो सामिस्स मूले पवइतो पंचहिं नयहिं संगं, तरस्स सामिणो धूया अणोज्जंगी नाम पियदंशणा, सावि तमणु पवइया सहस्सपरिवारा, जह्वा पन्नत्तीए तद्वा भाणिययं, एकारस्स अंगा अहिज्जिया जमालिणा, सो सामिं आपुच्छिऊण पंचसयपरिवारो सावत्थि गतो, तत्थ त्रिदुगे उज्जाणे कोट्टगे चेइए समोसढो, तत्थ से अंतपत्तेहिं रोगो जातो, न तरइ निसग्गो अच्छिं, तो समणे भणियाइतो-सेनासंधारयं करेइ, ते काउमारद्धा, अत्रान्तरे जमालिदीहस्वराभिभूतस्सान् विनेयान् पप्रच्छ-संस्तुतं न वा ? ते उक्त-यन्तः-संस्तुतमिति, स चोत्थितो जिगमिपुरद्धसंस्तुतं हृद्वा क्रुद्धः क्रियमाणं कृतमित्यादि सिद्धान्तवचनं कर्मोदयतो पितृयमिति चिंतयामास, क्रियमाणं कृतमेतद्भगवद्वचनं वितथं, प्रत्यक्षविरुद्धत्वात्, अश्रावणः शब्द इति वचनवत्, तथाहि—अर्द्धसंस्तुतः संस्तारोऽसंस्तुत एव हृदयते, ततः क्रियमाणत्वेन प्रत्यक्षसिद्धेन कृतत्वधर्मोऽपनीयते इति प्रत्यक्ष-विरुद्धता, ततो यद्भगवानाचष्टे—क्रियमाणं कृतमित्यादि तदनुवं, किन्तु कृतमेव कृतमिति, उक्तं च भाष्यकृता—“सकलं पिय सत्तारो न कज्जमाणो कतोत्ति मे जग्घा ।” (वि. २३०८) अन्यच्च—यदि क्रियमाणं कृतमित्यभ्युपगमस्ततः कृत-सापि करणक्रिया प्रपन्ना, तथा च सत्यनुमानविरोधाद्यनेकदोषप्रसक्तिः, तथाहि—न कृतं क्रियमाणमग्रेऽपि भावात्

चिरन्तनपटवत्, अथ कृतस्यापि करणक्रिया तर्हि कृतत्वाविशेषादाकालमपरिसमाप्तिः, आह च—“जस्सेह कज्जमाणं
 कयंति तेणेह विज्जमाणस्स । करणकिरिया पवन्ना, तथा च बहुदोसआवत्ती ॥ १ ॥ कयमिह न कज्जमाणं, सब्भावातो
 सिरंत्तणपटोव । अहया कयंति कीरइ, कीरउ निच्चं न य समत्ती ॥ २ ॥” (विशेषा. २३०९-१०) अपिच—कृत-
 मिति करणक्रिययोर्धीर्णमुच्यते, ततो यदि कृतं ततः क्रियमाणत्वायोगः, करणक्रियोत्तीर्णतया करणक्रियाया वैकल्याद्,
 अन्यथा-कृतमिति पदता फलत्वायस्यातीते काले निर्वाचितमिति प्रतिपन्नम्, अथ च क्रियमाणं पूर्वमभूतं सम्प्रति भवदुपल-
 भ्यते ततः फलत्वायस्यायोगः, इतथायोगो-घटादीनां कर्तुमारब्धानां द्रायीयसा कालेन परिनिष्पन्नतयोपलब्धेः क्रिया-
 प्रथमसमय एव करणक्रियोत्तीर्णत्वायोगात्, तथाहि-नारंभक्रियाप्रथमसमय एव घटादयः परिनिष्पन्नाः समुपलभ्यन्ते,
 नापि शिपकापद्धायां, किन्तु विचक्षिते क्रियाचरमसमये इति, तथा चोक्तम्—“किरियावेफलं चिय पुधमभूयं च दीसए होतं ।
 दीसइ दीहो य जओ किरियाकालो घडाईणं ॥ १ ॥ नारंभेच्चिय दीसइ न सिवादद्धाप दीसइ तदंते । तो नहि किरियाकाले कज्जं
 गुणं तदन्तंमि ॥ २ ॥” (विशेषा. २३११-२) एवं स्वमतं युक्तिरुपस्थाप्यैवमेव प्ररूपणां चकार, स चेत्थं प्ररूपयन् स्वगठ-
 स्पष्टिरिदमुक्ता—हे भाचार्य ! क्रियमाणं कृतमित्यादि भगवद्वचनमवितथमेव, प्रत्यक्षविरुद्धत्वायोगात्, तथाहि—क्रिय-
 माणं नाम क्रियाविष्टमुच्यते, तद्यदि क्रियमाणं न कृतमित्यभ्युपगमस्तर्हि क्रियावैफल्यप्रसक्तिः, कार्योत्पादनार्थं हि क्रिया,
 मध्यमक्षणभाषिन्या च क्रियया कार्यं नोत्पादितं क्रियमाणस्य कृतत्वानभ्युपगमात्, तद्यदि प्रथमे क्रियाक्षणे कार्यं
 नोत्पन्नं तत उत्तरेष्वपि क्रियाक्षणेपु तस्योत्पत्तिर्मा भूत्, को हि तासामुत्तरासां क्रियाणामात्मनि रूपविशेषो येन प्रथमया

नोत्पादितं ताभिरूपाद्यते !, ततः सर्वदा कार्योत्पत्त्ययोगतः क्रियावैफल्यप्रसक्तिः, अथ च दृष्टा कार्यस्योत्पत्तिः, विवक्षिते क्रियाचरमसमये घटादेर्दर्शनात्, ततः प्रथमसमयेऽपि किञ्चिदुत्पन्नमिति प्रतिपत्तव्यं, यच्चोत्पन्नं तन्नोत्तरक्रियाभिरूपाद्यते, निष्पन्नस्योत्पाद्यत्वायोगाद्, अन्यथा सर्वासामप्युत्तरक्रियाणां तत्रैव क्षय इति कार्यायोगः, ततो यत् यस्मिन् समये कार्यं कर्तुमारब्धं तत्तस्मिन् समये परिनिष्ठाभिमियत्तीति न क्रियमाणं कृतमित्यादिभगवद्वचनं प्रत्यक्षविरुद्धं, यदप्युक्तम् 'अन्यच्च यदि क्रियमाणं कृतमित्यभ्युपगम इत्यादि' तदप्यसम्यक्, कृतस्य सतः करणक्रियानभ्युपगमात्, न खलु वयं करणक्रियोत्तीर्णं सन्तं क्रियमाणत्वेनाभ्युपगच्छामः, किन्तु यत् यस्मिन् समये कर्तुमारभ्यते तत्तस्मिन्नेव समये तद्योग्यक्रियायोगतः परिनिष्पत्तिमुपैतीत्येतद्वदामः, तथा च कुतोऽनुमानविरुद्धत्वादितोपासद्गः !, एतेन यदप्युक्तम्-'अपि च कृतमिति (कृतमित्यादि'तत्र) करणक्रियोत्तीर्णस्य सतः क्रियमाणत्वानभ्युपगमात्, अन्यथा तूभयमप्यविरुद्धं, पूर्वसमये असतः कर्तुमारभ्यमाणत्वात् क्रियमाणत्वं, तस्मिन्नेव च समये परिनिष्ठामभ्युपगतमतः कृतत्वमिति, यच्चोक्तम्-'अन्यच्च कृतमिति यदतत्त्यादि', तदप्यसमीचीनं, कृतं हि नाम करणक्रियोत्तीर्णं, यच्च यस्मिन् समये क्रियमाणं तत्तस्मिन्नेव समये करणक्रियाया उत्तीर्णं, भूयः करणक्रियानपेक्षणात्, न च चिरकालनिर्वर्चितमेव कृतमुच्यते, भूतमात्रे कप्रत्ययविधानात्, सा च भूतमात्रता क्रियमाणेऽपि करणक्रियोत्तीर्णत्वेनाविशिष्टेति न कप्रत्ययासम्भवः, यदप्यवादीत् 'इतश्चायोगो-घटादीनां कर्तुमारब्धानामित्यादि' तदपि निषिद्धजडिमावबोधकं, यतः-प्रतिसमयमन्यदन्यद्विलक्षणं कार्यं तत्तत्सामग्रीवशादुपजायते, तथाऽध्यक्षतो दर्शनात्, यच्च यस्मिन् समये कर्तुमारभ्यते तत्तस्मिन्नेव समये निष्ठामुपगच्छति, यच्च दीर्घः क्रियाकालो दृश्यते स प्रति-

ममयभायिनां परस्परचिद्विज्ञानां बहूनां कार्याणां, न त्वेकस्य, तेन यदुच्यते—‘यदि क्रियमाणं कृतं तर्हि घटः प्रथमसमय
पश्च क्रियमाणः कृत इति परिपूर्ण उपलभ्येत, न चोपलभ्येत, तस्मान्नैतत्सारमिति तदपाकृतमवसेयं, प्रथमसमये घटस्य
करणानारम्भात्, चरमसमये हि घटः कर्तुमारब्धः, स च तस्मिन् समये उपलभ्यते एव, प्रथमसमये तु मृत्पिण्डादिकं
कर्तुमारब्धम्, अन्यारम्भे च कथमन्यदुपलभ्यते?, न खलु घटः पटारम्भे समुपलभ्यो भवति, उक्तं च—“पइसमउप्प-
त्ताणं परोप्परचिद्विज्ञानाण सुयहणं । दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं थ कुंभस्स ? ॥ १ ॥ अन्नारंभे अन्नं किह
दीसइ जइ घटो पडारंभे ? । सिग्गादओ न कुंभो किह दीसइ सो तदद्दाए ॥ २ ॥” (विशेषा. २३१५-६) लोकरतु
मृत्पिण्डादीन्यपि कार्याणि घटकार्यनुयायीनीति घटत्वेनाध्यवस्यति, भवानपि च रथूलमतितया व्यवहारपतितः
सन् तथैवानेकप्रभूतकार्यक्रियाफलमतिद्राघीयांसं कालं घटे लगयति, आह—“पइसमयकज्जकोडीनिरयेक्खो घडगया-
भिलत्तोऽसि । पइसमयकज्जकालं धूलमइ घडंमि लाएसि ॥ १ ॥” (विशेषा. २३१८) भगवद्ब्रूचनं च निश्चयमतानुगतं,
तदेव च प्रमाणीकुर्यद्भिः साधुभिरपि यत् यत्र नभोवेदो यस्मिन् समये आस्तरीतुमारब्धं तत्तत्र तस्मिन् समये समा-
स्तीर्णमेवेति तत्त्यमपेक्ष्य युष्मान् प्रत्ययादि-आस्तीर्णः संस्तरक इति, ततो न कश्चिदोपः । एवं सो जाहे न पडिवज्जइ
ताहे असहवंता तरस्स वयणं गया सामिसगासं, अण्णे तेणेव समं ठिया, पियदंसणावि तत्थेव ठंको नाम कुम्भकारो
सगणोयासतो तरस्स घरे ठिया, सा वंदितुमागया, तंपि तहेव पन्नवेइ, सा तरसाणुराणेण. मिच्छत्तं पडिवज्जा अजाणं
पडिकहेइ, तं च ठंकं भणइ, सो चिंतेइ-एसा विपडिवज्जा नाहचएणं, ताहे सो भणइ-अहं न याणामि एवं विसेस-

तरं, अत्रया कयाइं तीसे सज्जायपोरिसिं करैतीए ढंकेण भायणाणि उवत्तेण ततोहुत्तो इंगालो हुंदो, ततो तीसे संघा-
डीए एगदेसो दहो, सा भणइ-सायय ! किं ते संघाडी दह्वा !, ताहे सो सवित्थरं पणवेइ, सा संवुद्धा, तहत्ति पडिमु-
णइ, इच्छामि सम्मं पडिचोयणा, ताहे सा गंतूण जमालिं पन्नवेइ बहुविहं, सो जाहे न पडिवज्जइ ताहे सा सहस्सपरि-
यारा सेससाहुणो अ सामिसगासं गया, इयरोडवि एगागी चंपं नगरीं गतो, तस्य सामिस्स अदूरसामंते ठिच्चा सामि
मणइ-देवाणुप्पियाणं वहवे अंतैयासी समणा छउमत्थावकमेण बक्कंता, नो खलु अहं तहा छउमत्थावकमेणमवक्कंते, अहणं
उप्पन्ननाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलज्वक्केण अवक्कंते, तए णं भयवं गोयमे जमालिं एवं वयासी-
नो खलु जमाली ! केवलस्स नाणे वा दंसणे वा सेलथंभादिणा आवरिजइ, जइ णं तुमं जमाली ! उप्पन्ननाणदंसणधरे
ता णं इमाइं दो वागरणाइं वागरेहि-सासए लोए !, सासए जीए !, तए णं से जमाली
भययया गोयमेणं एवं दुत्ते समाणे खुभिए नो किंचि पडिवयणं दावं संचाएइ, तुसिणीए चिट्ठइ, ततो भयवं महावीरे
जमाली एवं वयासी-अत्थि णं जमाली ! मम वहवे अंतैयासी छउमत्था जे पभू एवं वागरणं वागरित्तए जहा अहं, नो पुण
एय्यपादं भासं भासित्तए, सासए लोए जमाली, जं न कयाइ नासी न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ, किंतु सुविं
भवइ य भविस्सइ य, असासए लोए, जणं उस्सप्पिणी भविच्चा ओसप्पिणी भवइ ओसप्पिणी भविच्चा उस्सप्पिणी भवइ,
सासए जीए जमाली !, जणं न कयाइ नासी जाव न भविस्सइ य, असासए जीए, जं नेरइए भविच्चा तिरिक्खजोणीए
भवइ तिरिक्खजोणीए भविच्चा मणुस्से भवति, मणुस्से भविच्चा देवे, सो य जमाली सामिस्स एवमाइक्खमाणस्स एय-

मदं नो सहस्रं, असहस्रं साभिस्त अंतियातो अवक्रमइ, अवक्रमित्ता बह्वहि असहभावुभावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेशेण अप्पणं परं च पुग्गाहेमाणे बह्वइं वासाइं समसन्नपरियागं पावणिता बह्वहिं छट्टट्टमाईहिं अप्पणं भाविता अद्धमासियाए मंडेहणाए जत्ताणं शोसित्ता तरस ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं किच्चा लंतए कप्पे तेरससागरोचमट्ठिइए किधिसएसु देवेसु उपपद्यो ॥ जद्धराणि त्वेवं नीयंते-ज्येष्ठा-महती सुदर्शनाभिधाना भगवतो भगिनी तस्याः पुत्रो नाम जमालिः, तस्य अनपघादी नाम भगवतो बुहिता गृहिणी, अन्ये तु व्याचक्षते-ज्येष्ठा सुदर्शना अनवद्याङ्गीति जमालिगृहिणीनामानि, श्रारत्त्या नगर्या त्रिदुकोद्याने, जमालेनिह्वयस्य हट्टिरत्पन्नैति वाक्यशेषः, तत्र पञ्च दशतानि साधूनां सहस्रं चार्यिकाणाम्, एतेषां च मध्ये यः स्वयं न प्रतियुद्धः स जमाले मुक्त्वा शेषः सर्वोऽपि दह्नेन प्रतियोधितः । गतः प्रथमो निह्वयः ।

साम्प्रतं द्वितीयं प्रतिपादयति—

सोलस पात्ताणि तया जिणेण उप्पाडिअस्स नाणस्स । जीवपएसिअदिट्ठी उसभपुरम्मी समुप्पन्ना ॥ १२७ ॥ (मू. भा.)

निनेन भगवता महावीरेणोत्पादितस्य ज्ञानस्य-केवलज्ञानस्य यदा षोडश वर्षाणि अतिक्रान्तानि तदा जीवप्रदेशि-
कदृष्टिः ऋग्भपुरे समुत्पन्ना । कथमुत्पन्ना । रायगिहं नगरं, तत्थ गुणसिलयं चेइयं, तंमि वसू नाम भयवंतो आयरिया
चोइसपुयी समोसडा, तरस खीसो तीसगुत्तो नाम, सो आयप्पवायपुवे इमं आलावगमज्झाइ-‘एगे भंते । जीवप्पएसे
जीवेत्ति वत्तपं सिया । नो इण्ठे समट्ठे, एवं दो जीवप्पएसा तिन्नि संखेज्जा असंखेज्जा वा जाव एगपएसूणेऽविय णं नो
जीवेत्ति वत्तपं सिया, जग्हा कसिणे पडिपुन्ने लोगासपएसुत्तुप्पएसे जीवेत्ति वत्तपं सिया’ इत्यादि, एवमहिज्जंतो

मिथ्याल्योदयतो विप्रतिपन्नः सन् इदमभिहितवान्—यथेकादयो जीवप्रदेशाः स्वत्वेकप्रदेशहीना अपि न जीवव्यपदेशं
उभन्ते, किन्तु चरमप्रदेशयुक्ताः, ततः स एवैकः प्रदेशो जीवः, जीवव्यपदेशस्य तन्मायभावित्वात्, स एवं प्रतिपादयन्
गुरुणाऽभिहितो—नैतदेवं, जीवाभावप्रसङ्गात्, तथाहि—भवदभिमतोऽन्त्योऽपि प्रदेशो न जीवः, अन्यप्रदेशतुल्यपरि-
माणत्वात्, प्रथमादिप्रदेशो वा जीवः, शेषप्रदेशतुल्यपरिमाणत्वात् अन्त्यप्रदेशवत्, न च पूरण इतिकृत्वा तस्य जीवत्वं
युज्यते, एकैकस्य पूरणत्वाविशेषात्, एकमपि विना तस्यासम्पूर्णत्वात्, उक्तं च—“गुरुणाऽभिहितो जइ ते पढमपएसो
न सम्मतो जीयो । तो तप्परिणामोच्चिय जीयो कहमंतिमो एसो ॥ १ ॥ अहव स जीयो कह नाइमोत्ति ॥ को वा विसे-
सहेऊ ते ॥ अह पूरणोत्ति बुद्धी एकेका पूरणे तस्स ॥ २ ॥” (विशेषा. २३३७-८) अपिच—कृत्स्नः—परिपूर्णो जीव
इत्युक्तं, तत्र यदि प्रतिप्रदेशं जीवत्वं न स्यात् ततः कथमन्तिमप्रदेशप्रक्षेपेऽपि समुदाये जीवत्वं भवेत् ? प्रत्येकम-
भावात्, रेणुऽतैलवत्, आह च—“जं सघहा न वीसुं सबेसुवि तं न रेणुतेछं व । सेसेसु असद्वभूतो जीयो कहमंतिम-
पएसे ॥ १ ॥” (विशेषा. २३४०) अथ किमत्र युक्तिभिः ? आगमः प्रमाणम्, आगमे च शेषाः सर्वेऽपि प्रदेशा जीव-
त्वेन निषिद्धाः, न र्वन्तिमप्रदेशः, तस्मात् स एव जीव इति, तदप्ययुक्तं, अन्यस्यापि प्रदेशस्यैकत्वेन ‘एगे भंते ! जीव-
प्पएसे जीवेत्ति वत्तयं सिया’ इत्यादिना निषिद्धत्वात्, किंच—यदि तवागमः प्रमाणं तत् आगमे ‘जग्घा कसिणे
पडिपुनं उोगागासप्पएसुतुहप्पएसं जीये जीवेत्ति वत्तयं सिया’ इत्यनेन सर्वप्रदेशा जीवत्वेनाभिहिताः, समुदायस्य समु-
दायिभ्यो व्यतिरिक्तत्वाभावात्, उक्तं च—“आह सुयंमि निसिद्धा सेसा न च अंतिमपएसो ॥ १ ॥ नणु एगोत्ति निसिद्धो

सोऽपि सुए जइ सुयं पमाणं ते । सुत्ते सपपसा भणिया जीवो न चरिमो ॥ २ ॥” त्ति, (विशेषा. २३४२-३) अथ
 यदि प्रतिप्रदेशं जीवत्वं तर्हि कथमेकादिप्रदेशानामागमे जीवत्वनिर्पेधः कृतः ? उच्यते, परिपूर्णसमुदायस्य सत एकजीव-
 एतद्व्यापनार्थम्, अन्यथा प्रतिप्रदेशं जीवत्वप्रतिपादने प्रतिजीवं जीवबाहुल्याशङ्काप्रसक्तः, एवमभिधीयमानेऽपि यदा
 न प्रतिपद्यते ‘ताहे से काउस्सगो कतो, एवं सो य्हहिं असवभावुन्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेशेण य अप्पाणं परं च
 पुग्गाहेमाणो गतो आमलकप्पं नयरिं, तत्थ अंचसालयणे ठितो, तत्थ मित्तसिरीनाम समणोवासत्तो, तप्पमुहा य अन्ने, ते
 निगया आगया साहुणोत्ति, पच्छा सो पणवेइ, मित्तसिरी जाणइ जहा एए णिणहया, तहावि माइट्ठाणेणं पइदिणं
 गंतूण घम्मं सुणेइ, अणया तस्स परे संखडी जाया, ताहे तेण निमंतिया-तुग्गेहिं सयमेव मम घरमांगंतवं, ते गया,
 ताहे तस्स निविट्ठस्स विपुला खज्जगविही नीणिया, ततो एक्केफातो खंडखंडं देइ, एवं कूरस्स कुसणस्स वत्थस्स, ते
 जाणंति-एस पच्छा दाहिइ, पच्छा पाएसु पडितो, सयणं च भणइ-एह वंदह साह पडिलाभिया, अहो अहं धम्मो स-
 पुत्तो जं तुम्हे गाा परं सयमेयागया, ताहे ते भणंति-किं धरिसियामो अग्गेहं?, सो भणइ-तुग्गे मए ससिद्धंतेण
 पडिलाभिया, जइ नयरि-वद्धमाणसामिस्स तणएण सिद्धंतेण (तो) पडिलाभेमि, तत्थ सो संबुद्धो भणइ-इच्छामि अज्जो !
 सम्मं पडिचोयणा, ताहे पच्छा सायएण विहिणा पडिलाभिता, मिच्छादुक्कंडं कयं, एवं ते सवे संवोहिया आलोइयप-
 डिक्कंता विहरंति । असुमेयार्थमुपसंजिहीरुहाह--
 राप्पगिहे गुणसिल्लए चसु चउदसपुधि तीसगुत्ताओ । आमलकप्पा नयरी मित्तसिरी कूरपिउडाह ॥ १२८ ॥ (भा.)

अस्याः प्रपञ्चार्थं उक्त एव, अक्षरगमनिका त्वेवम्-ऋषभपुरमिति वा एकार्यं, तत्र राजगृहे नगरे गुण-
शिलके उद्याने वसुनाम चतुर्दशपूर्वा आचार्यः समवसतः, तस्य शिष्यात् तिव्यगुप्तादेया दृष्टिरूपमेति वाक्यशेषः, स च
तिष्यगुप्त आमलकल्या नाम या नगरी तां गतः, तत्र मित्रश्रीः श्रावकः, तेन कूरपितडादिना देशोवचनेमेतत् कूरसि-
क्थादिना प्रतिलाभनेन प्रतिबोधितः ॥ गतो द्वितीयो निन्दहः, सम्प्रति तृतीयप्रतिपादनार्थमाह—
चउदस दो वाससया तइया सिद्धिं गयस्स बीरस्स । अद्वत्तगाण दिट्ठी सेअविआए समुत्पन्ना ॥१२९॥ (भा.)

सिद्धिं गतस्य बीरस्य यदा द्वे वर्षशते चतुर्दशधिके समतिक्रान्ते तदा अव्यक्तकानां दृष्टिः श्वेतान्निकायां नगर्या
समुत्पन्ना ॥ सेयवियाए पोलासे उज्जाणे अज्जासाढा नामायरिया समोसढा, तेसिं वहवे आगाढजोगपडिवन्नगा अज्जा-
यंति, स एवायरितो तेसिं वाणायरिओ, अण्णो तत्थ नत्थि, ते य आयरिया रत्तिं हियसूलेण मया सोहम्मे कम्पे
नल्लिण्णुम्मे विमाणे देवत्ताए उववण्णा, ओहिं पंजंति, जाव पेच्छंति सरीरंगं, ते य साह आगाढजोगपडिवण्णगा,
ते न जाणंति जहा आयरिया कालगया, ताहे तं चेय सरीरंगं देवो अणुपविट्ठो, पच्छा उडवेइ-वेरत्तियं करेह, एवं तेण
तेसिं दिवप्पभावेण लहुं देव समाणियं, पच्छा निप्फन्ने सुते भणइ-खमह भंते ! जं तुम्भे मए असंजएण वंदाविया, अहं
अमुगदिवसे कालगतो, एवं सो खामेत्ता पडिगतो, तेवि तं सरीरंगं छड्डेऊण चित्तेति-एच्चिरं कालं असंजतो वंदितो,
ततो ते अवत्तगभावं भावेति-को जाणइ किं साह देवो वा ? तो न वंदिजन्ति, अन्नहा असंजयनमणं होज्जा, मुसा-
यतो वा, जहा एस अमुगोत्ति, एवमव्यक्तभावं प्रतिपद्यमानास्ते स्थविररुचिरे-ननु यदि परस्मिन् सर्वत्र भवतां सन्देहस्तर्हि

येनोष्ठं देवोऽहमिति तत्रापि किं न सन्देहः !, स किं देवो वा अदेवो चेति, अथ स स्यमेवाचकथत् अहं देवस्तथा
 देवरूपं द्वाधात् तस्योपलब्धमतो न तत्र सन्देहो, यद्येवं तर्हि ये स्वयं वदन्ति वयं साधवः साधुसमाचारं च परिपूर्ण-
 मरुद्विष्टमनसः दुर्योणाः साक्षादुपलभ्यन्ते तेषु कः सन्देहो ? येन यूयं परस्परं न वन्दध्वे, अपिच—साधुवचनमेव
 मत्स्यतया प्रतिपद्युं युक्तं, न देववचनं, देवो हि क्रीडाद्यर्थमन्यथापि भाषमाणः सम्भवति, न साधवः, तेषामरुद्विष्टतया
 विपरीतार्थक्यनप्रवृत्तेरसम्भवात्, अन्यच्च—यदि प्रत्यक्षेण्यपि यत्तिषु भवतां सन्देहः तर्हि परोक्षेषु जीवादिषु सूक्ष्मव्यव-
 हितविमृष्टेषु सुतरामसौ भविष्यति, ततः सम्यक्त्वस्याप्यभावः, अथ मन्येधा जिनयचनात् तत्र सन्देहस्तर्हि तदेव जिन-
 वचनं श्रमणपरिज्ञानेऽपि समानं, तथा च भगवद्वचनम्—“आलएण विहारेणं, ठाणा चंक्रमणेण य । सक्को सुविहिओ
 नागं, भासायेणइएण य ॥ १ ॥” (आय. ११६० नि.) तस्माद्वन्दनीया एव यतयः, किञ्च—यथा जिनप्रतिमां जिनगुण-
 रहितामपि जानन्तो भवन्तः परिणामविशुद्ध्यर्थं वन्दन्ते तथा किं न श्रमणमपि !, इत्थं च—“अह वा जिणिदपडिमं
 जिणगुणरहियं पि जाणमाणावि । परिणामविसुद्धयं वंदह तह किं न साहुंवि ? ॥ १ ॥” (वि. २३६५) अथ श्रमणा-
 नामसंयतरूपधारिणां वन्दने तद्वत्तपापानुमतिप्रसङ्गोऽतस्तद्वन्दनप्रतिषेधः, प्रतिमायां तूक्तदोषाभावाद् वन्दनमिति, तद-
 युक्तं, प्रतिमायामपि तथाविधभोगाऽर्थिव्यन्तराद्यधिष्ठितायां वन्दने तद्वत्तपापानुमतिप्रसङ्गस्य दुर्निवारत्वात्, अथ
 भवतु प्रतिमा व्यन्तराधिष्ठिता तथापि तां जिनबुद्ध्या विशुद्धचित्तो नमस्यन् न दोषभाग् भवति, परिणामस्य विशुद्धत्वात्,
 परिणाम एव च निश्चयतः प्रमाणम्, यत् उक्तम्—“परमरहस्समिप्पीणं समत्तगणिपिडगङ्गारियसारणं । परिणामियं

पमाणं निच्छयमवलंबमाणं ॥ १ ॥” (ओष. ७६९) यद्येवं तर्हि यतिरूपमपि यतिबुद्ध्या नमस्यतो विशुद्धचित्तस्य न कश्चिद्दोषः, परिणामविशुद्धेस्तत्रापि सद्भावात्, आह च भाष्यकृत्—“असंजयजडत्वे पावाणुमई मई, न पडिमाए । नणु देवाणुगयाए पडिमाइवि होला सो दोसो ॥ १ ॥ अह पडिमाएँ न दोसो जिणबुद्धीएँ नमतो विसुद्धस्स । तो जइ-
रुवं नमतो जइबुद्धीए कइ दोसो ? ॥ २ ॥” (वि. २३६७-८) अथैवं वदतां भवतामतिप्रसङ्गः, प्रकटमसंयतरूपानपि पार्श्वस्थादीन् नमस्यतो विशुद्धचित्तस्य दोषाभावप्रसङ्गः, तदसम्यक्, तद्वन्दनस्य भगवन्निषिद्धतया दोषहेतुत्वात्, ते हि प्रकटमसंयमचेष्टया चेष्टमानाः प्रवचनविडम्बिनां च नमनं लिङ्गधारिणो विडम्बकस्येव प्रवचन-
लाघवादिसम्पादकतया दोषहेतुः, अतो भगवता निषिद्धम्, उक्तं च—“जह वेलंगलिं जाणंतस्स नमतो हवइ दोसो । निद्धंस्सपि नाऊण वंदमाणे धुवं दोसो ॥ १ ॥” (आ. ११४९ नि.) इत्यादि, ये तु सम्यक् संयमचेष्टया चेष्टन्ते ते प्रवचनोन्नतिकारिणोऽपरेषां संयमविषयबहुमानोत्पादकाः, अत एव सन्तानेन तीर्थप्रवृत्तिहेतवश्चेति, तेषु भवतां व्यव-
हारतो नमस्करणमनुज्ञातमेकगुणसद्भावात्, अन्यथा तीर्थोच्छेदप्रसङ्गः, तथाहि-द्वौ जिनशासने नयौ-निश्चयनयो
व्यवहारनयश्च, तत्र निश्चयनयतः सर्वं दुर्ज्ञेयं, साम्भोगिका अपि हि साधवस्तत्त्वतः कुशीला वा अकुशीला वा चारित्रि-
णोऽचारित्रिणो वेति न ज्ञातुं शक्यते, ततस्तैः सह संवासोऽपि न भवतामुचितो, गृहिणोऽपि वन्दमानाः किं ते तदानीं
भावयतय उत गृहस्था एवेति तुल्यक्षयमतस्तेषु यथोक्तरूपाऽऽशीरपि न दातुं शक्या, व्रतार्थमुपस्थितोऽपि किं भव्यः
किं वाऽभव्यो यदिवा किं चोरो वा पारदारिको वेति को वेद ? ततः स्थिता दीक्षापि शिष्याणामिति, तदेवं निश्चयन-

मेनेप केपटेन वर्तनाभ्युपगमे सकलव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, व्यवहारतस्तु यस्य सूत्रोक्ता यतिगुणाः स यतिरितरस्त्वयतिः,
 गृहस्थोचितनेषध्यादिपरिकलितो गृही शेषतत्त्वगृही, प्रशमसंवेगादिगुणान्वितो भव्य इतरस्त्वभव्यः, परोक्षेऽपि ग्रहणोचि-
 त्तमाम्र्यामपि च परद्रव्यानपहारतोऽचौरः, परस्त्रीसम्भाषणादिविकलोऽपारदारिकः, शेषस्तु चौरः पारदारिकश्चेति
 ज्ञानं शक्यते, ततो व्यवहारप्रवृत्तिस्तीर्थानुच्छेदश्च, तस्माजिनवचनं प्रमाणीकुर्वन्निरवश्यं द्वावपि नयौ प्रतिपत्तव्यौ,
 तस्मत्पिपची च पूर्वप्रजितानां वन्दनमिति, उक्तं च—“अइ जिणमयं पवज्जह ता मा ववहारनिच्छए मुयह । ववहारपरि-
 छाण तित्तुच्छेओ जतोऽयस्सं ॥ १ ॥ निच्छयतो दुद्धेयं को भावे कम्मि वट्टए समणो १ । ववहारतो य जुज्जइ जो पुव-
 ठितो परिचम्मि ॥ २ ॥” (विशेषा. २३८२-३) इत्यादि, एवं भणमाणावि जाहे न पडिवज्जंति ताहे उग्घाडिया, ततो
 ते विहरंता रायणिहं गया, तत्थ मोरियं सप्पसूतो चलभदो नाम समणो वासतो, तेण आगमिया जहा इहमागयत्ति,
 ताहे तेण गोहा आणत्ता-वच्चह गुणसिलए जे पयइयगा ते इहमाणेह, तेहि आणिया, रण्णा भणिया-सिग्घं कडगमंइण
 मारेद, ततो तेहि पुरिसेहि हत्थी कडगा य आणीया, ताहे ते साहुणो पभणिया—अम्हे जाणामो, जहा तुमं सावतो,
 तो अग्गं (कहं) मारावेस्सि?, राया भणइ-तुम्भं चोरा पु चारिया पु अभिमरा पु? को जाणइ?, ते भणंति-अम्हे साहुणो,
 राया भणइ-किह तुम्भे समणा वा चारिगा वा, अहं पि समणो वासतो या न वा?, ताहे ते संबुद्धा, लज्जिया पडिवज्जा,
 निसंखिया जाया, ताहे अंवाडिया खरेहिं भवएहि य, पच्छा संवोहणद्वाए तुम्भं मए इमं एयास्वें कयंति मुक्का खामिया
 य । अमुमेवार्यमुपसंहरामाह—

सेपचि पोलासाहे जोगे तद्वियसहिअघसूले य । सोहम्मि नलिणिगुम्मे रागगिहे सुरिअवलमहे ॥१३०॥ (भा.)
भेताभ्यां नगर्यां पोलासे उद्याने आपाढाख्य आचार्यः, योगे उत्पादिते सति तद्वियस एव हृदयशूले, समुत्पन्नो मृत
इति वाक्यशेषः, स च सौधर्मकल्पे नलिनीगुल्मे विमाने समुत्पद्यावधिना पूर्ववृत्तान्तमवगम्य विनेयानां योगान्
सारितवानिति वाक्यशेषः । सुरलोकगते तस्मिन् अव्यक्तमताः सन्तस्ताद्विनेया विहरंतो राजगृहे नगरे' सौर्यवंशेश्वरौ
वलभद्रौ नाम राजा, तेन सम्बोधिता इति वाक्यशेषः ॥ उक्तस्तृतीयो निहवः, सम्प्रति चतुर्थमभिधत्सुराह—
वीसा दो बाससया तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । सामुच्छेइअदिट्ठी मिहिलपुरीए समुप्पंन्ना ॥१३१॥ (भा.)

सिद्धिं गतस्य वीरस्य भगवतो यदा विंशत्युत्तरे द्वे वर्षातं गते तदा सामुच्छेदिकदृष्टिमिथिलायां पुर्यां समुत्पन्ना ।
कथमुत्पन्ना ? उच्यते—मिहिलाए नयरीए लच्छिघरे चेइए महागिरी आयरिया, तेसिं सीसो कोडिन्नो, तस्स सीसो आस-
मिसो, सो अणुप्पवाए पुवे नेछणियं वर्युं पढइ, तस्य छिन्नछेयनयवत्तवयाए आलावगो जहा-सवे पडुप्पणसमय-
नेरइया वोच्छिज्जिस्संति, एवं जाव वेमाणिया, एवं विइयादिसमएसु वत्तवं, एत्थं तस्स यित्तिगिच्छां जामा जहा सबे
पडुप्पणसमयसंजाया वोच्छिज्जिस्संति, एवं च कुतः सुकृतदुष्कृतानां कर्मणाभनुभवन्म, उतादानन्तरमेव सर्वस्य
धिनाशसद्भावात्, तथा कोकं तन्मतेन—“एवं च कतो कम्माणुवेयणं सुकयदुक्कयाणंति । उप्पायाणंतरतो सबस्सविणा-
सत्त्वावा ॥१॥” स एवमादि प्ररूपयन् गुरुभिरभिहितो—यत्स ! इदमेकस्य क्षणक्षयवादिन ऋजुसूत्रमयस्य मतं,
न सर्वनयानां, जिनमतं तु सर्वनयसापेक्षम्, अतो मिथ्यात्वं मा ब्राजीत्, न खलु स्वपरपर्यायानन्तधर्मात्मिकस्य वस्तुनः

[illegible]

जे पवइयगा ते वोच्छिन्ना पुबं चेव, (तुम्हं) सिद्धंतो एस, अतो तुम्हें अण्णे केडवि चोरा, ते भणंति-मा मारेहं, एवं तेहिं संबोदिया पडिवन्ना सम्मत्तं॥ अमुमेचार्यमुपसञ्जिघृक्षुराह—

मिहिलाए लच्छिघरे महगिरि कोडिन्न आसमित्ते अ । नेउणियणुप्पवाए रायगिहे खंडरक्खा य ॥१३२॥ (भा.)

मिथिलायां नगर्यां लक्ष्मीगृहे चैत्ये महागिरय आचार्योत्तेषां शिष्यः कौण्डिन्यः, तस्यापि शिष्योऽश्वमित्रः, सोऽनुप्र-
वादभिधाने पूर्वे नैपुजिकं वस्तु पठन् छिन्नच्छेदनकनकवक्त्रव्यतायामालापकानधीयानो मिथ्यात्वमगमत्, स च समुच्छेदं
प्ररूपयन् काम्पिल्यपुरं राजगृहापरनामकं गतः, तत्र खण्डरक्षकाभिधानाः श्रमणोपासकास्तैः प्रतिबोधितः ॥ उक्तश्चतुर्थो
निहवः, सम्प्रति पञ्चमं निहवमभिधित्सुराह—

अट्ठाबीसा दो वाससया तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । दोकिरियाणं दिट्ठी उल्लुगतीरे समुप्पन्ना ॥१३३॥ (भा.)

यदा भगवतो द्वे वर्षत्राते अष्टाविंशत्युत्तरे गते तदा द्विक्रियाणां दृष्टिरुल्लुकातीरे समुत्पन्ना ॥ यथोत्पन्ना तथा प्रदर्शयन्ते-
उल्लुका नाम नदी, तीए तीरे एगम्मि खेडट्ठाणं, बीयम्मि उल्लुगातीरं नगरं, तत्थ महागिरीणं आयरियाणं सीसो धण-
गुत्तो नाम आयरितो, तस्सवि सीसो गंगो नाम, सो आयरिओ, सो तीसे नदीए पुविमे तडे, आयरिया से अवरिमे तडे,
ततो सो सरयकाले आयरियवंदतो उच्चलितो, सो य खल्लीडो, तस्स खल्ली उण्हेण डण्डइ, हेट्ठा य सीयलेण पाणिएण
सीयं, ततो सो चित्तेइ-जहा सुत्ते भणियं-एणेण समएण एगा किरिवा वेइज्जइ, सीया वा उस्सिणा वा, अहं च दो किरि-
यातो वेएम्मि, अतो दो किरियातो एणेण समएण वेइज्जंति, ताहे आवरियाण साहइ, प्रमाणयति च-भवतो द्वावपि युग-

परुषयोगो अनुभवसिद्धत्वात्, मम पादशिरोगतशीतोष्णक्रियासंबन्धवत्, आचार्योः प्राहुः—कथं यूयमेवं प्रज्ञापयत, न
 ताल्लोकेन समयेन द्वाबुपयोगी, केवलं समयस्य मनसश्चातिसूक्ष्मत्वात् सन्नपि कालभेदो नोपलक्ष्यते, तथाहि—शीघ्रसञ्चरण-
 शीलं मनः, ततो येनेन्द्रियवेदेन यस्मिन् काले तन्मनः सम्पद्यते तदा तस्मिन्निन्द्रियदेशे तन्मात्रज्ञानहेतुरुपयुज्यते,
 दूरगतिर्येदाव्यवस्थितानि च पादशिरोऽंति, ततः कथमुपलभते भवान् युगपत् दूरभिन्नदेशे पादशिरोगतशीतोष्ण-
 वेदानुभवरूपे द्वे क्रिये, उक्तं च—“सुहृमाऽऽसुचरं चित्तं इन्द्रियदेसेण जेण जं कालं । संबञ्जइ तं तम्मत्तनाणहेउत्ति णो तेण
 ॥ १ ॥ उपलभए किरियातो जुगयं दो दूरभिन्नदेसातो । पायसिरोगयसीउण्हवेयणाणुभवल्हातो ॥ २ ॥ जुग्मं । (वि. २४२९-३०)
 इतश्च नैककालमुपयोगद्वयं, यतोऽयमुपयोगमयो जीवस्ततो येनेन्द्रियदेशेन करणभूतेन यस्मिन् काले उपयोगवान्
 भवति तदा सर्वात्मना तथास्वाभाव्यात् तन्मात्रोपयोगवानेव जायते, नार्थोपयुक्तो, यथेन्द्रियोपयोगे वर्त्तमानो माण-
 यकः सर्वात्मना तदुपयोगमात्रः, ततस्तदुपयोगमात्रोपयुक्तशक्तिर्यात् कथं तत्कालमेवार्थान्तरोपयोगं गन्तुमर्हति?, तथा
 योक्तम्—“उपयोगमतो जीयो वंचजुज्जइ जेण जंमि जं कालं । सो तम्मेसुवयोगो होइ जहेदोवयोगम्मि ॥ १ ॥ सो
 तदुपयोगमेघोयउत्तसत्तिस्ति तस्समं चैव । अरथंतरोययोगं जाउ कहं केण वडंसेण ? ॥ २ ॥” (विशेषा. २४३१-२)
 ततो यदुक्तमनुभवसिद्धत्वादिति साधनं तदसिद्धं प्रतिपत्तव्यं, दृष्टान्तोऽपि च साध्यसाधनविकलः, केवलमतिसूक्ष्माती-
 न्द्रियपुद्गलरकन्धनिष्पादितत्वात् सूक्ष्मं मनः शीघ्रं सञ्चरणशीलं च, कालोऽपि च समयावलिकादिरतिसूक्ष्मः, तत् उत्तराध-
 व्यवस्थापितोत्पलपत्रशतवेध इव यदिवाऽलातचक्र इव सन्तमपि कालभेदं भवान्नोपलक्ष्यते, आह च—“समयाइसुहु-

मयातो मन्त्रसि जुगवं च भिन्नकालं पि । उप्यलसयेवंहपिच जह व तमलायचकं च ॥ १ ॥ (विशे. २४३३) एवं पणवि-
ज्जमाणोऽपि जाहे न पडियज्जइ ताहे उग्घाडितो, सो हिंडतो रायगिहं गतो, महातवोतीरप्यभं नाम पासवणं, तत्थ
मणिनागो नाम नागो, तस्स चेइए ठाइ, सोऽवि तत्थ परिसामज्जे कहेइ जहा एगेण समएणं दो किरियातो वेइज्जंति,
ततो मणिनागेण तीसे परिसाए मज्जे भणियं-अरे दुट्ठसेह ! कीस एयमपणवणं पणवेसि ? एत्थ चेंव ठाणे ठिएण
भयवया चद्धमाणसामिणा यागरियं जहा एगेणं समएणं एगं किरियं जीवो चेएइ, तुमं किं सि लट्ठयरो जातो ? ता
एडुंहेहि एयं वायं, मा ते दोसेण सेहामि, एवं बीहावितो उवट्ठितो भणइ-मिच्छामि दुक्कंडंति, उक्तं च-“मणिनागेणारद्धो
भयोवयत्तिपडियोहितो वोचुं । इच्छामो गुरुमूलं गन्तूण ततो पडिक्कंतो ॥ १ ॥” (वि. २४५०) एनमेवार्थं सज्जिघृक्षुराह-
नरं नेवजणयउल्लुग महगिरि घणगुत्त अज्जगंगे य । किरिया दो रायगिहे महातवोतीर मणिनागो ॥ १३४॥ (भा.)
उल्लुका नाम नदी, तदुपलक्षितो जनपदोऽप्युल्लुका, उल्लुकायाश्च नद्या एकस्मिन् तीरे घूलीप्राकारावृतनगररूपं खेटं,
द्वितीये उल्लुकातीरं नाम नगरं, तत्र महानिरिशिष्यो धनगुप्तो नाम, तस्यापि शिष्य आर्यगङ्गा, स शिरसा खल्वाटः,
स मार्गशिरसि मासे नदीमुत्तरन् पादशिरोगतशीतोष्णवेदनानुभवतो युगपत् द्वे क्रिये अनुभूयेते इति प्रतिपन्नवान्, राज-
गृहे गतः, तत्र महातपस्तीरप्रभं नाम ग्रथवणं, तत्र मणिनागो नाम नागः, स तं प्रतिबोधितवानिति वाक्यशेषः । उक्तः
पद्यमो निन्दवः, सप्रति पद्यमुपदर्शयन्नाह-

पंच सया चोयाला तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स ! पुरिमंतरंजिआए तेरासियदिद्धिं उप्पन्ना ॥ १३५ ॥ (भा.)

यदा सिद्धिं गतस्य वीरस्य भगवतो पञ्च वर्षशतानि क्षतुश्चत्वारिंशदधिकानि गतानि तदा पुरि अंतरञ्जिकायां, मकारोऽलाक्षणिकः, त्रैराशिकानां दृष्टिरुत्पन्ना ॥ कथमिति चेत्, वक्ष्यते-अंतरंजिया नाम पुरी, तत्थ भूयगुहं नाम चेइयं, तत्थ सिरिगुत्ता नाम आयरिया ठिया, तत्थ वलसिरी नाम राया, तेषिं पुण सिरिगुत्ताणं नाम धेराण भायणिज्जो रोह-गुत्तो नाम सीसो, सो पुण अन्नगामे ठियल्लतो, पच्छा आयरियं वंदओ एइ, तत्थ य एगो परिवायगो पोहं लोहपट्टेण वंधित्ता जंवूसालं च गहाय हिंडइ, पुच्छित्तो भणइ माणेण-पोहं फुट्टइ, ता लोहपट्टेण धळं, जंवूसाला जहा एरुध जंवुईवे नरिथ मम पडिवादी, ताहे तेण य पडहगो नीणावित्तो, जहा सुण्णा परप्पवाया, तस्स य पोहसालो नामं कयं, सो पडहगो रोह-गुत्तेण वारित्तो, अहं वायं देमिच्छि, ततो सो पडिसेहित्ता गतो आयरियसगासं, आलोएइ-एवं मए पडहगो वारित्तो ।

अमुमेयार्थमुपसंहरन्नाह—

पुरिमंतरंजि भूअगुह वलसिरि सिरिगुत्त रोहगुत्ते अ । परिवाय पुट्टसाले घोसण पडिसेहणा वाए ॥१३६॥ (भा.)

पुरी अन्तरञ्जिका, तस्या बहिर्भूतगुहं नाम चैत्यं, तत्र श्रीगुप्तनामाचार्यः स्थितः, तस्यां च पुरि बलश्रीनिर्मराजा, तस्य आचार्यस्य भागिनेयो रोहगुप्तो नाम शिष्यः, सोऽन्यग्रामे स्थितः, तस्यां च नगर्यां पोहसालो नाम परिम्राजकः, ॥ वादे-यादविषये पठहेन घोषणां कारितवान्, तेन च रोहगुप्तेनान्यस्माद् ग्रामादागच्छता पटहकः प्रतिषेधितः, आगतेन आचार्येभ्यो निवेदितम्, आचार्याः प्राहुः-विरूपं कृतं, स विद्याभिर्बलीयान्, ततो वादे पराजितोऽपि विद्याभिरुपतिष्ठते, ताश्च विद्यास्तस्येमाः सप्त—

चिच्छ सत्त्वे मूसग मिगी वराही य कागि पोयाई । एआहिं विज्जाहिं सो उ परिद्यापगो कुसलो ॥१३७॥ (भा.)
'वृश्चिके'ति वृश्चिकप्रधाना विद्या गृह्यते, 'सर्प'त्ति सर्पप्रधाना, 'मूसगे'त्ति मूपिकप्रधाना, तथा मृगी नाम विद्या, या
मृगीरूपेणोपधातकारिणी, एवं वराही च, 'कागिपोयाई' इति काकविद्या पोताकीविद्या च, पोताकी शकुनिका, एताभि-
रिद्याभिः, सप्तम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वात्, एतासु विद्यासु परिव्राजकः कुशलः, ततः स रोहगुप्तोऽवादीत्—किमिदानीं
शक्यं कापि नष्टुम्?, आचार्योऽवोचत्—गृहाण वत्सेमाः पठितसिद्धाः सप्त प्रतिपक्षविद्याः, ता एवोपदर्शयति—
मोरिय नउलि चिराली वग्घी सीही य उलुगि ओयाई । एआओ विज्जाओ गिण्ह परिन्वायमहणीओ ॥१३८॥ (भा.)

वृश्चिकविद्याप्रतिपक्षभूता मायूरी, सर्पविद्याप्रतिपक्षभूता विद्या नाकुली, मूपिकविद्याप्रतिपक्षभूता चिडाली—विडालप्र-
धाना, मृगीप्रतिपक्षभूता व्याघ्री, वाराहीप्रतिपक्षभूता सिंहो, काकीप्रतिपक्षभूता उलूकी, ओवाई इति पोताकीप्रतिपक्ष-
भूता उलायकी—उलानकप्रधाना, एता विद्यास्त्वं गृहाण परिव्राजकमधनीः, रयहरणं च से अभिमंतिउण दिन्नं, जइ अन्नंपि
उद्धे तो रयहरणं भमाडेज्जासि, तो अजेओ होहिसि, इंदेणावि न सक्किहिसि जेउं, ताहे तातो विज्जातो गहाय गतो सभं,
भणियं चउणेण—एस किं जाणइ?, एसस बेव पुवपक्खो होउत्ति, परिद्यापगो चित्तेइ—एते निउणा, तो एयाण चेव सिद्धंतं
गेण्हामि, इति विचिन्त्याम्यधात्—इह जीवाश्चाजीवाश्चेति द्वावेव राशी, तथैवोपलभ्यमानत्वात् शुभाशुभराशिद्वयवदि-
त्यादि, ततो रोहगुप्तोऽचिन्तयत्—मत्पक्ष एगानेन गृहीतस्तत् एतदुद्धिपरिभवोत्पादनार्थं त्रीन् राशीन् व्यवस्थापयामीति
चेतसि परिमात्य तत्पक्षमदूढुपत्, असिद्धोऽयं हेतुरन्यथोपलम्भात्, जीवा अजीवा नोजीवाश्चेति राशित्रयदर्शनात्,

तत्र जीवा नारक्तिर्यगादयः, अजीवा घटादयः, नोजीवा गृहकोकिलापुच्छादयः, ततो जीवाजीवनोजीवरूपाख्यो राशय-
 स्तथैवोपलभ्यमानत्वात्, अधममध्यमोत्तमराशित्रयवत् एवमेकगिर्युक्तिभिः ॥ निष्प्रधन्याकरणः कृतः । ताहे सो परि-
 मायगो रुद्रो किच्छुप मुयइ, ततो सो तेसिं पडिक्खे मोदे पडिक्खे, ताहे तेहिं विच्छुपुसु हएसु पच्छा सो सणे मुयइ, इयरो
 तेसिं पडियायणत्थं नउले, ताहे उंदरे, इयरो तेसिं मज्जारो, पच्छा सो मिगे, इयरो तेसिं वग्गे, ताहे यराहे, इयरो तेसिं
 सीहे, ततो कागे, तेसिं पडिक्खे उद्धो, ततो पोयानिं मुयइ, इयरो तासिं ओयाइं, एं जाहे न तरइ ताहे गवही मुक्का,
 सा तेण रवहरणेण आहता, सा परिक्कायगस उचरिं छेरिस्ता गया, ताहे सो परिक्कायगो हीलिजंतो निच्छूढो, ततो सो
 परिक्कायगं पराजिणिक्का गतो आपरियसगासं, आलोपइ जहा एवं सो परिक्कायगो जितो, आयरिया भणंसि--कीस ते उवडि-
 एण न भणियं--नदिय तिसिं रासीत्तो १, मए एयस्स दुद्धिपरिभवणत्थं वणविजातो, इयानिं पि गंतुं भणिहि, सो नेच्छइ, मा
 मे ओहायणा होजा, पुणो पुणो भणितो भणइ--यदि नाम जयो राशयः मरुपितास्ततः कोऽत्र दोषो १, जीवदेशरूपस्य
 नोजीवत्सागमेऽपि प्रतिपादनात्; तथाहि--देशानिपेधपरो नोशब्दस्तत्र तत्र प्रवेशे श्रुते प्रसिद्धः, ततो गृहकोकिलापुच्छादि
 जीवाजीवैभ्यो विलक्षणं जीवद्रव्यदेशरूपं नोजीवशब्दवाच्यं भवति, गृहकोकिलापुच्छादिकं हि न जीवत्त्वेन व्यपदेशं
 शक्यं, तत्कार्यैकदेशत्वेन तद्विलक्षणत्वात्, नाप्यजीव इति प्रतिपाद्यं, स्फुरणादिभित्तेभ्योऽपि निलक्षणत्वात्, अथ च
 जीवद्रव्यदेशरूपं ततो नोजीव इति, अन्यच्च--सर्वनयसमूहात्मकं जिनमतं, नयाश्च नैगमादयः सप्त, तत्र समभिरूढो
 नयो जीवप्रदेशं नोजीवशब्दवाच्यमिच्छन्नागतेऽप्यभिहितः, तथा चानुयोगद्वारेण प्रमाणद्वारान्तर्गतं नयप्रमाणं विचारयता

प्रोक्तं—“समभिरुद्धो सहनयं भणइ-जइ कमधारण भणसि तो एवं भण-जीवे य से पएसे नोजीवे”ति, ततः प्रदेश-
लक्षणो जीवैकदेशो नोजीवः श्रुतेऽप्युक्त इति न कश्चिदोपः, एवं षडुल्लेकेनोक्तं आचार्यः प्रतिविधत्ते-यदि नाम तव श्रुतं
प्रमाणं ततो यदेवाभिहितं श्रुते तदेवाङ्गीकर्त्तव्यं, न शेषं, श्रुते च तत्र तत्र प्रदेशे द्वात्रेव जीवाजीवलक्षणौ राशी प्रतिपाद्येते,
न तृतीयं नोजीवलक्षणं राश्यन्तरम्, तथा च स्थानाङ्गे सूत्रम्—‘दुवे रासी पन्नत्ता, तंजहा—जीवा चैव अजीया चैव,
अनुयोगद्वारेणु-कइविहा णं भंते ! दबा पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तंजहा-जीवदबा य अजीवदबा य ।
उत्तराध्ययनेणु—‘जीया चैव अजीया य, एस लोए वियाहिए’ इत्यादि, यदप्युक्तं—‘देशनिषेधपरो नोशब्द इत्यादि’, तद-
प्यसमीक्षिताभिधानं, प्रायेण विवक्षितद्रव्यैकदेशो द्रव्यात्पृथग्भूते नोशब्दः प्रवर्त्तते, सर्वत्र तथाप्रयोगदर्शनात्, न च
पुच्छादिकं गृहकोकिलादिभ्यो भिन्नं, तत्सम्बद्धत्वात्, तथापि हि छिन्नेऽपि गृहकोकिलापुच्छादौ तदन्तराले सम्बद्धा एव
जीवप्रदेशाः सन्ति, तथा सूत्रेऽभिधानात्, तथा च व्याख्याप्रशंसिसूत्रम्—अह भंते ! कुम्भो कुम्भावलिया गोहा गोहा-
चलिया गोणे गोणायलिया मणुस्से मणुस्सावलिया महिसे महिसावलिया एसि णं दुहा वा तिहा वा संखेजहा वा
छिन्नाणं ले अंतरा तेवि णं तेहि जीवपएसेहि फुडा ?, हंता फुडा, पुरिसे णं भंते ! ते(सि) अंतरे हत्थेण वा पाएण वा कट्टेण
वा किलिचेण वा आमुसमाणे वा संफुसमाणे वा आलिहमाणे वा विलिहमाणे वा अणयरेण वा तिक्खेण सत्थजाएणं
आच्छिदमाणे वा विच्छिदमाणे वा अगणिकाएणं समोडहेमाणे वा तेसि जीवपएसाणं किंचि आत्राहं वा विवाहं वा
उप्पाएइ छविच्छेयं वा करेइ ?, नो इण्णे समहे, नो खलु तत्थ सत्थं कमइ” इति, अथ यद्यन्तरालेऽपि जीवप्रदेशाः

समन्त्राः सन्ति ततस्ते वैजसकाम्मर्णशरीरानुगता वर्तन्ते इति किमिति चक्षुषा न गृह्यन्ते?, उच्यते, स्वतो जीवप्रदेशानाम-
मूर्त्तत्वात्, कार्मणैतजसपुद्गलानां घातिसूक्ष्मत्वात्, उक्तं च-“गिहकोइलाइपुच्छे छिन्नेऽपि तदंतरालसंबंधो । सुत्तेऽभिहितो
सुहुमामुत्तत्तणतो तदगहणं ॥१॥”(वि. २४६४) ननु मा भूच्चक्षुषा ग्रहणं, केवलं यथा देहे पुच्छादौ च स्फुरणादिभिलिङ्गिणी-
यप्रदेशानामुपलम्भनं तथाऽन्तरालेऽपि कस्मान्न भवति?, उच्यते, देहे देहैकदेशे वा स्थितानां तेषां तथोपलभ्यमानस्वभा-
वत्वात्, धर्तुस्वभाव एव न पर्यनुयोगमर्हति, तथाहि-प्रदीपरश्मयो मूर्त्ता अपि स्थूला अपि भूकटकुक्ष्यवरण्डकान्धकारा-
दिरस्थूलमूर्त्तवतुगता एव ग्रहणमायान्ति, न केवलेष्वाकाशप्रदेशेषु, तथा स्वभावत्वाद्, एवमत्रापि भावनीयम्, उक्तं च-“गेज्झा
मुत्तगयातो नागासे जह पदीवरस्सीतो । तह जीवलक्खणाई देहे न तदंतरालमि ॥१॥”(वि. २४६५) केवलमतिशयिना दृष्टत्वात्
ते सन्तीति प्रतिपत्तव्याः, ततोऽप्यन्तरालेऽपि प्रदेशानां सम्पादतः सम्बद्धत्वात् पुच्छादिकं गृहकोकिलादिजीवैभ्यो न भिन्न-
मिति जीव एव, न तु नोजीव इति, यदप्युक्तं ‘तत्र समभिरूढो नयो जीवप्रदेशं नोजीवशब्दवाच्यमिच्छन् आगमेऽप्य-
भिहित’ इत्यादि, तत्र सम्यक्, यतः समभिरूढोऽपि नयो नोजीवमिति श्रुवाणो न जीवादन्त्यं प्रदेशमभिमन्यते ‘जीवे
य से पएसे’ इति कर्मधारयसमासानीकरणात्, उक्तं च-“नोजीवन्ति न जीवादन्नं देसमिह समभिरूढोत्ति । इच्छइ
वेइ समासं जेण समाणाहिगरणं सो ॥१॥”(वि. २४७६) ततः पृथग्भूतस्य देशस्य तेनाप्यपरिकल्पनाच्च तृतीयराशिसम्भवः,
अथवा भवतु तस्य भिन्नदेशपरिकल्पना तथापि न तन्मतं प्रमाणम्, एकनयात्मकतया मिथ्यारूपत्वात्, प्रमाणं तु सर्वनयम-
तावरोधि सम्यग्रूपत्वात्, प्रमाणभूतं चेह वस्तु विचार्यते, ततो द्वावेव राशौ प्रतिपद्यतामिति, उक्तं च-“इच्छइ च

समभिरुद्धो देसं नोजीयमेगनइंगं तु । मिच्छं तं संमतं सवनयमयावरोहेण ॥ १ ॥ तं जइ सवनयमयं जिणमयमिच्छसि
पवज्ज दो रासी । पयविप्पडिवत्तीएवि मिच्छत्तं किं न रासीसु ? ॥ २ ॥” (वि. २४७९-८०) अपिच-भवतु भवदभिप्रा-
येण जीवदेशस्य भेदपरिकल्पना नोजीवशब्दवाच्यता च, तथाऽप्येवमजीवदेशोऽपि नोजीवशब्दवाच्यः प्रसजति,
न्यायस्योभयत्र समानत्वात्, ततश्चत्वारो राशयः प्रसक्ताः-जीवा नोजीवा अजीवा नोजीवा इति, न त्रयो राशयः,
आह च-“एवंपि रासतो ते न तन्नि चत्तारि संपसज्जंति । जीवा तहा अजीवा नोजीवा नोजीवा य ॥ १ ॥” (वि. २४७३)
तत एवमपि भवतः प्रतिज्ञाव्याघातः, तस्माज्जिनवचनमेवाश्रयणीयं, न स्वमत्या किञ्चित्परिकल्पयितव्यमपारसंसारप्रसक्तैः ।
एवं पणविज्जमणोऽपि न जाहे पडियज्जइ ताहे आयरिएहिं चित्तिं-जहा एस पणदो बहुलोगं नासिहिइ, तो णं राय-
समाए गंतूण बहुलोगपच्चक्खं निगिण्हामि, जेण गज्जवक्को न हवइ, एवं चित्तिज्जण आयरिया रायसमं गया, वलसि-
रायाणं भणंति-तेण मम सीसेण अवसिद्धंतेण भणितो, अम्हं दुवे चैव राशी, इयाणिं सो विप्पडियणो तो तुज्जे अम्हं
घायं सुणेह, राइणा पडिस्सुयं, तवो तेसिं रायसभाए रायपुरतो आवडियं, जहेगदिवसं एवं उट्ठाव छग्मासा गया, ताहे
राया भणइ-मम रज्जं अवसीयइ, ततो आयरिएहिं भणियं-इच्छाए मए एच्चिदं कालं धरितो, एत्ताहे पासह, कल्लं
दिवसे आगए निगिण्हामि, ततो पभाए भणइ-कुत्तियावणे परिक्खिज्जउ, तत्थ सबदवाणि अत्थि, तत्थ गया, ततो
भणियं-आणेह जीवे अजीवे नोजीवे य, ताहे देवयाए जीवा अजीवा य दिन्ना, नोजीवा नत्थित्ति भणियं, अजीवं वा
पुणो देइ, एवमादिचोयाउसएण पुच्छाण निगहितो । अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह-

स्तिरिगुत्तेणवि छल्लुगो छम्मास विकट्टिज्ज वायजिओ । आहरण कुत्ति आवण चोयालसएण पुच्छाणं ॥ १३९ ॥ (भा.)
 श्रीगुप्ताचार्येण पटपदार्थग्रहणात् उल्लूकगोत्रत्वाच्च पडुल्लूको-रोहगुप्तः, उक्तं च-“नामेण रोहगुप्तो गोत्तेणालप्पए
 स वोल्लुगो । दद्याइछप्पयरथोवएसणा सो छल्लुगस्ति ॥ १॥” (वि. २५०८) पूर्वं पणमासान् विकृव्य-अतिवाह्य वादे जितो-नि-
 गृहीतः, कथमित्याह-“आहरणकुत्तियावणे”त्यादि, स्वर्गमर्त्यपातालभूमीनां त्रिकं कुत्रिकं, तास्य्यात्तद्व्यपदेश इति भुव-
 नत्रयेऽपि यद्वस्तु जातं तत् कुत्रिकमित्युच्यते, तस्य पणायानिमित्तमापणो-हृष्टः कुत्रिकापणः, यदिवा कौ-पृथिव्यां
 त्रिकस्य-जीवधातुमूलारमकस्य समस्तलोकभाविनो वस्तुजातस्यापणः कुत्रिकापणः, अस्मिन् कुत्रिकापणे वणिजः कस्यापि
 मन्नाघाराधितः सिद्धो व्यन्तरः सुरः क्रायकजनसमीहितं समस्तमपि वस्तु कुतोऽप्यानीय सम्पादयति, तन्मूल्यद्रव्यं तु
 यणिग् गृह्णाति, अन्ये त्यभिदधति-यणिग्वियज्जिताः सुराधिष्ठिता एव ते आपणाः सन्ति, मूल्यद्रव्यमपि स एव व्यन्त-
 रसुरः स्वीकरोति, एते च कुत्रिकापणाः प्रतिनियतेष्वेव नगरेषु भवन्ति, न सर्वत्र, एष च कुत्रिकापणो हृष्टान्त इति वादि-
 प्रतिवादिप्रतिज्ञातार्थनिर्णयसमर्थ इत्याहरणं, आहरणं च स कुत्रिकापणः तस्मिन् यत् वक्ष्यमाणभूजलज्वलनादिविपद्याणां
 पृच्छानां घतुश्चत्वारिंशं शतं तेन, तत्र घतुश्चत्वारिंशं शतमिदं-तेन रोहगुप्तेन पट् पदार्थाः प्रकल्पिताः, तद्यथा-द्रव्यगुण-
 कर्मसामान्यविशेषसमवायाः, उक्तं च-“दवगुणकम्मसामन्नविसेसा छट्ठजो य समवाओ । एए मूलपयत्था छल्लुगेण पक-
 प्पिया पढमं ॥ १ ॥” तत्र द्रव्यं नवभेदं, तद्यथा-पृथिवी जलं तेजः पवनं आकाशं कालो दिक् आत्मा मनश्च, उक्तं
 च-“भूजलजलणानिलनहकालदिसाऽऽया मणो य दवाइ । भन्नन्ति नवेयाइं सत्तएस गुणा इमे अन्ने ॥ १॥” (विशे. २४९०)

गुणाः सप्तदश, तद्यथा-रूपं रसो गन्धः स्पर्शः सङ्ख्या परिमाणं पृथक्त्वं संयोगो विभागः परत्वापरत्वे बुद्धिः सुखं दुःखं
इच्छा द्वेषः प्रयत्नश्च, कर्म पञ्चविधम्-तद्यथा-उल्लेपणमवर्क्षेणमाकुञ्चनं प्रसारणं गमनमिति, उक्तं च-“रूपरसगंधफा-
सा संज्ञा परिमाणमहं पुहुत्तं च । संयोगविभागपरापरत्तबुद्धी सुहं दुःखं ॥१॥ इच्छा दोस पयत्ता एत्तो कम्मं तयं च पंच-
विहं । उक्त्वेणमक्खेवणपसारणाऽऽकुञ्चणा गमणं ॥२॥” (वि. २४१-२) सामान्यं त्रिविधं, तद्यथा-सत्ता १ सामान्यं २
सामान्यविशेषश्च ३, तत्र द्रव्यगुणकर्मलक्षणेषु पदार्थेषु सद्बुद्धिहेतुः सत्ता, सामान्यं द्रव्यत्वगुणत्वादि, सामान्यविशेषः पृथि-
वीत्यं जलत्वं कृष्णत्वं नीलत्वमित्याद्यानन्तरसामान्यरूपः, अन्ये त्विरथं सामान्यस्य नैविध्यमुपवर्णयन्ति-अविकल्पं
महासामान्यं १ त्रिपदार्थसद्बुद्धिहेतुभूता सत्ता २ सामान्यविशेषो द्रव्यत्वादि ३, महासामान्यसत्तयोर्विशेषणव्यत्यय इत्यन्ये,
द्रव्यगुणकर्मरूपपदार्थत्रयसद्बुद्धिहेतुः (महा) सामान्यं, अविकल्पा सत्तेति, अन्त्या विशेषाः, अयुतसिद्धानामाधाराद्ये-
यभूतानामिहेतिप्रत्ययेहेतुर्यः सम्बन्धः स, समवायः, अभीपां च नवानां द्रव्याणां सप्तदेशानां गुणानां पञ्चानां कर्मणां
त्रयाणां सामान्यानां विशेषसमवाययोश्चैकत्र मीलने पदत्रिंशद्भवन्ति, एकैकविषयाश्च चत्वारो विकल्पाः, पृथिवी अपृथिवी
नोपृथिवी नोअपृथिवी च, एवमवादिष्यपि प्रत्येकं भावनीयं, ततः पदत्रिंशच्चतुर्भिर्गुणिताश्चतुश्चत्वारिंशं शतं भवति,
ततः पृथिवी देहीत्युक्ते मृत्तिकां ददाति, अपृथिवी देहीत्युक्ते मृत्तिकाव्यतिरिक्तं तोयादि, नोपृथिवी देहीत्युक्ते न किञ्चिद्
ददाति तोयादिकं वा प्रयच्छति, न पृथ्व्या राश्यन्तरं, नोअपृथिवीत्युक्तावपि न किञ्चिद्ददाति, यदिवा तामेव मृत्तिकां ददाति,
एवं सर्वत्र पृष्ठा, उक्तप्रकारेण दानं च, न च पुनः कपि तृतीयस्य राश्यन्तरस्य प्रदानमिति, आह च भाष्यकारः-“जीवम-

जीवं दावं नोजीवं जाइ तो पुणरजीवं । देइ चरिमंमि जीवं न उ णोजीवं न जीवदलं ॥ १ ॥” इत्यादि (वि. २५०४) एवं स पडुल्लकः कुत्रिकापणे गुरुणा राजसमक्षं निर्जितः, ततो गुरुः श्रीगुप्तनामा नरपतेः सकललोकाच्च परमां पूजामवाप, पडुल्लकोऽपि च गुरुप्रत्यनीकत्वात् जनप्रयुक्तधिकारोपहतो राज्ञा राजसभातो निष्कासितः । ततः किमित्याह—

याए पराजिओ सो निव्विसओ कारिओ नरिदेणं । घोसाविअं च नयरे जयइ जिणो चद्धमाणुत्ति ॥ १४० ॥ (भा.)

स रोहगुप्तो गुरुणा वादे पराजितः सन् नरेन्द्रेण निर्विषयः कारितः, तथा पटहकप्रदापनेन समस्तेऽपि नगरे घोषितं यथा जयति जिनः श्रीमान् वर्द्धमान इति, तस्य च रोहगुप्तस्य वादे निर्जितस्य भागिनेयेनापि सत्ताडनेन महती मम प्रत्यनीकता कृतेति सज्जातप्रबलकोपेन गुरुणा शिरसि खेलमल्लकः स्फोटितः, ततोऽभिनिवेशात्तेन भस्मखण्डितवपुर्वैव स्वमत्या द्रव्यादयः पदार्थाः परिकल्पिताः, तांश्च परिकल्प्य वैशेषिकमतं प्ररूपयामास, तच्चान्यैस्तच्छिष्यादिभिः परमां स्फातिमुपनीतम्, आह च भाष्यकृत्—“तेणाभिनिवेशातो समइविगप्पियपयत्थमादाय । वइसेसियं पणीयं फाई-कयमन्नमन्नेहि ॥ १ ॥” (वि. २५०७) गतः पष्ठो निन्दवः, सम्प्रति सप्तमं प्रतिपिपादयिपुराह—

पंचसया डुलसीआ तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स । अब्बद्धिगाण दिट्ठी दसपुरनयरे समुप्पन्ना ॥ १४१ ॥ (भा.)

यदा सिद्धि-गतस्य भगवतो वीरस्य पञ्च वर्षशतानि चतुरशीतानि समतिक्रान्तानि तदा दशपुरनगरे अवद्धिक-निन्दवदृष्टिः समुत्पन्ना । कथमुत्पन्ना ? उच्यते—इह आर्यरक्षितवक्ष्यतायां कथानकं प्रायः कथितमेव यावत् गोष्ठामाहिलः

मल्लुद्धा(द्या)रके विन्ध्यनाशि कर्मवैन्ध्यचिन्तायां
कानुवादपरां सङ्ग्रहायामाह—

कामादयादभिनिविष्टो विप्रतिपक्षः, तत्र कथानकानुसन्धानेन प्रागु-
क्तानुवादपरां सङ्ग्रहायाभाह—
ननु का. १६४/१ कं विन्ध्यनास्ति कर्मवन्धवित्न्तथा।
दसपुरनगरकच्छपारे खन्य विष्णुमूर्तिं प्राप।

दसपुरनगरुच्छुपदे-स्वकीये इक्षुगृहे आर्यरक्षितलोसलिपुत्राणामाचार्याणामन्तिके प्रब्रज्यां प्रतिपन्नः, तस्य चाचार्यपदो-
पनिष्ठस्य पुष्पमित्राचार्यप्रोक्तं दुर्बलिकापुष्पमित्रः धृतपुष्पमित्रो वस्त्रपुष्पमित्रश्च, एतत् प्रागेव आवितं, विन्ध्यस्य
दुर्बलिकापुष्पमित्राचार्यप्रोक्तं व्याख्यानमनुभाषमाणस्य पार्श्वे गोष्ठामाहिलस्य शृण्वतो नवमेऽष्टमे च पूर्वे पृच्छाऽभवत्,
पयोऽक्षरार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयः, तत्रायं प्रकृतभिसम्बन्धः-विंशो अणुभासमाणो गोष्ठामाहिलस्स अष्टमे कम्मप-
वायपुत्रे कम्मं परुवेइ, यथा किञ्चित्कम्मं वज्रं भवति, किञ्चित् वज्रस्पृष्टमिकाचितं च, तत्र यत् जीव-
प्रदेदीः सह सम्बन्धमात्रमेव समापन्नं तद्वज्रं, यथा-अकपायस्य ईर्यापथप्रत्ययं कम्मं, तच्च कालान्तरस्थितिमनवात्यैव
जीवप्रदेदीभ्यो विपद्यते, शुष्ककुड्यापतितचूर्णमुष्टिवत्, वज्रस्पृष्टं नाम यत् प्रथमतो वज्रं-जीवेन सह संयोगमात्रमाप-
न्नमित्यर्थः परिणामविशेषतः स्पृष्टम्-आत्मप्रदेशैरात्मकीकृतमिति भावः, तच्च कालान्तरेण विपद्यते, आर्द्रलेपकुड्ये
सस्नेहचूर्णवत्, वज्रस्पृष्टनिकाचितं नाम तदेव वज्रस्पृष्टं गाढतराध्यवसायेन वज्रत्वादपवर्तनादिकरणयोग्यतां नीतं, तच्च
कालान्तरेऽपि विपाकतोऽनुभवनमन्तरेण प्रायो नापगच्छति, गाढतरवज्रत्वात्, अयं च त्रिविधोऽपि बन्धः सूचीकलापं
इष्टान्तोक्त्य सम्यगेव भावनीयः, गुणावेष्टितसूचीकलापोपमं वज्रं, लोहपट्टवज्रसूचीसंघातसहजं वज्रस्पृष्टं, अमितसयनेना-

भवेत् कर्मानुगमरहितत्वात् मुक्तवत्, तथा अन्तर्वेदनाऽभावप्रसङ्गः, तन्निमित्तकर्मसङ्गस्य तत्राभावात्, यथा सिद्धस्य, नच भिन्नदेशं वेदनानिमित्तमिति वक्तुं शक्यं, शरीरान्तरगतेनातिप्रसङ्गात्, अथ स्वकृतत्वमत्रातिप्रसङ्गनिवारणायालं, तदसम्भारु, अन्तर्यतिप्रदेशानां कर्मयोगरहितानां कर्तृत्वायोगात्, नाप्यन्तर्वेदनैव नास्तीति वाच्यं, वह्निर्वेदनस्याप्यन्तर्वेदशः प्रतिग्राणि वेदनायाः स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्, उक्तं च—“देहतो जा वियणा कम्माभावंमि किंनिमित्ता सा ? । निष्कारणायि जइ तो सिद्धोऽपि न वेयणारहितो ॥ १ ॥ जइ वज्झनिमित्ता सा तदभावे सा न होज्झ तो अंतो । विट्ठा य सा मुग्गुसो पाहिं निवेयणस्सावि ॥ २ ॥ जइवा विभिन्नदेसंपि वेयणं कुणइ कम्मगेवं तो । कहमन्नसरीरगयं न वेयणं कुणइ अन्नस्स ? ॥ ३ ॥” (वि. २५२५-६-७) तस्मादन्तरपि कर्मास्तीति प्रतिपत्तव्यमन्तर्वेदनासम्भवाद्, अन्यच्च—मिथ्यात्वादिप्रत्ययं कर्म “मिथ्यात्वाविरतिकपायप्रमादयोगाः कर्मवन्धहेतव” इति वचनात्, मिथ्यात्वादयश्च प्रतिप्रदेशं सन्ति, ततः कर्मापि प्रतिप्रदेशमस्तीत्यभ्युपगन्तव्यम्, आह च—“अंतोवि अस्थि कम्मं वियणासंभावतो तथाएव । मिच्छत्ताई पच्चयसंभायातो य सघरथा ॥ १ ॥” (वि. २३५०) एवं निणिहज्जण सो विट्ठेण भणितो—एवं आयरिया भणंति, ताहे मो दुण्हको ठितो चित्तेइ—समप्पेठ, तो खोडेहामि ॥ अन्नया नवमे पुबे पच्चक्खणं साहण वज्झिज्झइ, जहा पाणाइवायं पच्चक्खामि जायजीपाए इत्यादि, गोष्ठामाहिलो भणइ—नेवं सोहणं, किं तहिं ?, पबक्खणं सेयं अपरिमाणेण होइ कायवं । जेसिं तु परीमाणं तं दुट्ठं आससा होइ ॥ १४४ ॥ (सू. भा.)

प्रत्याख्यानं सर्वमपि अपरिमाणेन—परिमाणाभावेन, कालावधिं विनैवेति भावार्थः, क्रियमाणं श्रेयः, तस्मात्तदेव भवति

साधूनां कर्तव्यं, येषां तु मतेन यावज्जीवादिकं परिमाणं प्रत्याख्यानस्य तेषामेवप्रत्याख्यानं दुष्टम्-अशोभनं, यतस्तत्र
 'आससा होइ'ति अनुस्वारलोपादाशंसा भवति, आशंसा च दुष्टपरिणामः, ततस्तद्धूपितं न शोभनमिति, उक्तं च-"आसंसा
 जा पत्ते सेविस्सामिन्ति दूसियं तीए । जेण सुयंमिवि भणियं परिणामतो असच्छं तु ॥ १ ॥ रागेण व दोसेण च परिणामेणं
 न दूसियं जं तु । तं खलु पच्चक्खाणं भावविमुद्धं गुणेधवं ॥ २ ॥" (चि. २५२०-१) आशंसादोषदुष्टतायां कायं प्रयोगः-
 यावज्जीवकृतायधिप्रत्याख्यानमाशंसादोषदुष्टं परिमाणपरिच्छिन्नावधित्वात्, श्वः सूर्योदयात्परतः पारयिब्यमीत्युपवासप्र-
 त्याख्यानवत्, तस्मादपरिमाणमेव प्रत्याख्यानं श्रेयः आशंसारहितत्वात् तीरितादिविशुद्धोपवासादिवदिति ॥ एवं पण-
 वित्तो विज्ञेण भणितो-न होइ एयं जं तुमे भणियं, एत्थंतरे जं तस्स अवसेसं नवमपुवस्स तं सम्मत्तं, ततो सो अभिनि-
 वेसेण दुब्बलियापूसमित्तसगासं चैव गंतूण भणइ-अन्नहा आयरिएहिं भणियं, अन्नहा तुसं पणवेसि, उपन्यस्तश्चानेन तत्पु-
 रतः स्वपक्षः, तत्राचार्यः ग्राह-ननु चतुक्कं भवता'यावज्जीवकृतावधिप्रत्याख्यानमाशंसादोषदुष्टमित्यादि', तदयुक्तं, यतः-
 कृतप्रत्याख्यानानां साधूनां न मृता वयं सेविष्याम इत्येवंरूपा आशंसा, किन्तु मृतानां देवभवे मा भूइ प्रतभंग इति
 कालायधिकरणम्, अपरिमाणपक्षे तु मृयांसो दोषाः, तथाहि-अपरिमाणमिति कोऽर्थः?, किं यावच्छकिरुतानागताद्धा
 आहोस्विदपरिच्छेदः?, तत्र यदि यावच्छकिरस्ति, एवं सति शक्तिमतिकालावध्यभ्युपगमात् अस्मन्मतानुवाद एव,
 आशंसादोषोऽपि च काल्पनिकस्तुल्यः, अन्यच्च-यथाऽस्मत्पक्षे मृतस्य न व्रतभङ्गदोषो यावज्जीवमित्यवधेः परिपूर्णत्वात्
 तथा (त्वन्मते) जीवतोऽपि भोगान् भुञ्जानस्य न स्यात्, एतावत्येव मम शक्तिरिति प्रत्याख्यानस्य पूर्णत्वात्, तथैव

चाभ्युपगमे व्रतविषयं न किमपि भयमिति प्रत्याख्यानं कृत्वा पुनर्भोगसेवनं पुनर्यथाशक्ति प्रत्याख्यानमित्यनवस्था प्रत्या-
ख्यानस्य, यदपि चांगमे तत्र तत्र प्रदेशे प्रसिद्धव्रतानामा(प्रतिपिद्धानामा)चरणे प्रायश्चित्तमेकव्रतभङ्गे सर्वव्रतभङ्ग इत्यादि,
तदपि प्रलयमगमत्, एतावत्येव मम शक्तिर्नाधिकेति प्रतिपत्तितोऽतीचारादीनामनवकाशात्, आह च भाष्यकृत्-
“जह न वयभंगदोसो मयस्स तह जीवओऽवि सेवाए । वयभंगनिवभयातो पच्चक्खाणाऽणवत्था य ॥ १ ॥ एत्तियमेत्ती
सत्तिन्ति नाइयारो न यावि पच्छित्तं । न य सबवयनियमो एगेणवि संजयत्तत्ति ॥ २ ॥”(वि. २५३६-७) अथ अनागताद्धा
अपरिमाणमिति पक्षः सोऽप्यसमीचीनो, भवान्तरेऽवश्यं व्रतभङ्गसम्भवाद्, अपिच-सिद्धोऽपि सकलामनागताद्धां यावत्
संवरधर इति संयतः प्राप्नोति, वावज्जीवमित्यधिकरणाभावात्, तथा च सति यदुच्यते-‘सिद्धे नोसंजये नोअसंजये
नोसंजयासंजए’ इति तदनवकाशम्, आह च-“अहवा सव्वाणागयकालग्गहणं मयं अपरिमाणं । तेणापुन्नपइन्नो मयोऽवि
मग्गवत्तो नाम ॥१॥ सिद्धोऽवि संजयोच्चिय सव्वाणागयद्धसंवरधरोत्ति ।” इत्यादि (वि. २५३८-९) परिमितकालानामपि च
नमस्कारपौरुष्येकासनादिप्रत्याख्यानानां सूत्राभिहितानामप्युच्छेदप्रसङ्गः, अपरिमाणत्वेन तस्याभ्युपगतौ तेषामसम्भवात्,
अपरिच्छेदपक्षेऽपि कालानियमात् व्रतभङ्गादयो दोषास्तदवस्था एव, तत एतदोषपरिहराय श्रुते वावज्जीवमिति
निर्दिष्टं । एवं आयरिण्हि पणवितोऽवि जाहे न पडिवज्जइ ताहे जे अण्णगच्छिछया थेरा बहुस्सुया य ते पुच्छिया, ते-
वि एत्तियं चेव भणंति, सो भणइ-तुज्जे किं जाणह?, तित्थयेरेहि एत्तियं चेव भणियं जहाऽहं भणाभि, ते भणंति-तुमं
न जाणसि, मा तित्थयेरे आसाएह, जाहे न ठाइ ताहे संघसमवातो कतो, ततो सबसंघेण देवयाए काउस्सग्गो कतो,

जा भद्विया सा आगया, भणइ-सैदिसह, ताहे सा भणिया-यच्च तित्थगरं पुच्छ, किं जं गोष्ठामाहिलो भणइ तं सच्चं ? किं वा जं दुब्बलियपूसमित्तपमुद्धो संघो भणइ तंति ?, ततो सा भणइ-मम अणुगहं देह, काउस्सगं गमणापडिघायनिमित्तं, ततो णिया काउस्सगं, ताहे सा भयवंतं तित्थगरं पुच्छिऊण आगया, भणइ-जहा संघो सम्मावादी, इयरो मिच्छावादी, तिण्हतो एस सत्तमो, ताहे सो भणइ-एसा अप्पहिआ वराइ, का एयाए सत्ती गंतूणवि ?, तोइवि न सइहइ, ताहे पूसमित्तं तस्स समीवं गच्छंति, भणंति य-अज्जो ! पडिवज्ज मा लुग्याडिज्जिहिसि, नेच्छइ, ताहे तेण संघेण वज्जो कतो घारसविहेण संभोगेण-उयहि १ सुय २ भत्तपाणे ३, अंजली पगहे इय ४ । दायणा ५ य निकाए ६ य, अब्बमुट्ठाणेत्ति ७ आवरे ॥१॥ किइकम्मस्स ८ य करणे, वेयावच्चकरणे ९ इय । समोसरणे १० संनिसेज्जा ११ कहाए य निमंतणा १२ ॥२॥ इत्येवंलक्षणेन,

ततो सो अणालोइयअपडिक्तो कालगतो । गतः सप्तमो तिन्हवः ॥ तदेवमुक्ता देशविसंवादिनो तिन्हवाः ॥ साम्प्रतममेनैव प्रस्तावेन प्रभूतविसंवादिनो वोटिका भणन्ते, तत्र कदैते सञ्जाता इति प्रतिपादयन्नाह—
 छ्वासससाइं नवुत्तराइं तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स । तो वोहिआण दिट्ठी रहवीरपुरे वोटिकानां वट्ठिः समुत्पन्ना ।
 यदा सिद्धिं गतस्य भगवतो वीरस्य पट् वर्षसप्तानि नवोत्तराण्यतिक्रान्तानि तदा रथवीरपुरे वोटिकानां वट्ठिः समुत्पन्ना ।
 कथमुत्पन्नंति चेत्, उच्यते-रथवीरपुरं नगरं, तत्थ दीवगमुज्जाणं, तंमि अज्जकण्हा नाम आयरिया समोसढा, तत्थ एगो साहसियमहो सिवभूइ नाम स रायाणमुवगतो-तुगं ओलगामि, राया भणइ-परिवत्तामि, अणया राइणा भणितो-यच्च चागुंडाघरे सुसाणे कण्हवडहसीए बलिं देह, सुरा पसूओ य दिण्णो, अण्णे य पुरिसा भणिया-एवमेवं एगं चीहावेज्जा, सो

गंतूणचांमुंडाए वलिं दाऊण छुहिणा (ओ) मिच्छि तत्थेव सुसाणे तं पसुयं मारेऊण पडलिच्चा खाइतो, ते गोहा सिवावासिएहिं समंता भेरवं रवं करेति, तस्स रोमुब्भेओऽपि न जायइ, ताहे उट्ठितो गतो, तेहिं सिद्धं, विच्ची दिण्णा, अण्णया सो राया दंडे आणवेइ-वच्चह महुरं गेण्हह, ते सबवलेणं निगया, सिवभूती य, अदूरसामंते गंतूण चित्थियं-अग्गेहिं न पुच्छियं-कयरं मधुरं वच्चाओ !, राया य अविण्णवणिज्जो, एवं ते गोंगयंता अच्छंति, सिवभूती य तेसिं समवाए आगतो भणइ-किं भो अच्छह !, तेहिं सिद्धं, सोऽपि भणइ-दोवि समं येव गेण्हामो, ते भणंति-न सका दलस्स दो भागे कावं, परिवाडीए एकेकाए गहणे बहु कालो लगइ, सो भणइ-जा दुज्जया तं मम समप्पेह, पंडुमहुरा समप्पिया, ताहे सो पढति-शूरे त्यागिनि विदुपि च वसति जनः स च जनाद्गुणीभवति । गुणवति धनं घनान्छ्रीः श्रीमत्याज्ञा ततो राव्यम् ॥ १ ॥ एवं च पढित्ता पहावितो पंडुमहुरं, तेण तत्थ दुग्गो मिण्णो, पचंताणि ताविउमारुद्धाणि जाव नगरसेसं जायं, पच्छा नगरमोरोहियं च, ततो गेण रण्णो निवेइयं, तुट्ठेण भणियं-भण किं देमि !, सो चित्थिं भणइ-जं मए गहियं तं सुगहीयं होवत्ति, अहं जहिच्छित्तो भमिस्सामि, राइणा भणियं-एवं होव, सो य वाहिं हिंढंतो अहुरत्ते घरे आगच्छति वा न वा, तस्स भज्जा ताव न जेमेइ सुवइ वा जाव समागतो भवइ, सा निविच्चा । अन्नया मायरं से वहेइ-उज्झ पुत्तो दिवसे दिवसे अहुरत्ते एइ, अहं जग्गामि छुहाइया अच्छमि, ताहे ताए भणइ-मा दारं देज्जाहि, अहं अज्ज जग्गामि, सा पसुत्ता, इयरा जग्गइ, अहुरत्ते आगतो वारं मग्गइ, मायाए अंवाडितो-जत्थ एयाए वेलाए उग्घा-डियाणि वाराणि तत्थ वच्च, सो निगतो, भवियवयाए एतेण मग्गंतेण साडुपडिस्सओ उग्घाडयो दिट्ठो, तत्थ पविट्ठो,

वंदित्ता भणइ-समं पद्यावेह, ते नेच्छंति, तेण सयं लोओ कओ, ताहे से लिंगं दिणं, ते विहरिया, पुणो आगया, रण्णा
 आगमियं जहा सो सिवभूती पद्यइतो इहमागतो, ततो सदावित वंदित्ता कंबलरयणं से दिन्नं, आयरिएहिं भणियं-किं
 एएण महल्लमोहेण जईणं ? तं किं गहियंति ? तस्स अणापुच्छाए फालियं, साहुणो निसंजातो कयातो, ताहे सो
 कसाइतो, अणया जिणकप्पिया वणिज्जंति जहा-जिणकप्पिया य दुविहा पाणीपाया पडिगहधरा य । पाउरणमपाउ-
 रणा एकेक्का ते भवे दुविहा ॥ १ ॥ दुगसिगचवक्कणं नव दस एक्कारसं व चारसगा । एए अट्ट विगप्पा जिणकप्पे
 होति उवहिस्स ॥ २ ॥ (प्रव.) केसिंचि दुविहो उवही-रयहरणं मुहपोत्ती य, अन्नोसिं तिविहो-दो ते चेव तइतो
 एगो कप्पो, चउविहे दो कप्पा, पंचविहे तिसि, नवविहे रयहरणं मुहपोत्तिया तहा-पत्तं पत्ताबंधो पायट्ठणं च पायकेस-
 रिया । पडलाइ रयत्ताणं च गोच्छतो पायनिज्जोगो ॥ १ ॥ (ओघ. ६७९) दसविहे एगो कप्पो वट्ठिओ, एगारसविहे
 दो कप्पा, चारसविहे तिणि, एत्थंतरे सिवभूइणा पुच्छियं-किमियाणिं एसिओ उवही धरिज्जइ ? जेण जिणकप्पो
 न कीरइ, गुरुणा भणियं-न तीरइ इयाणिं, वोच्छिओ, सो भणइ-किं वोच्छिज्जइ ? अहं करेमि, परलोगत्थिया नणु सो
 चेव कायओ, किं उवहिपरिगगेण ? परिगहसब्भावे कसायमुच्छाभयाइया बहवो दोसा, तथाहि-वत्थाद्युपकरण-
 धारणे यदि कथमपि च वत्थादिकं न भवति तदा श्रावकेभ्यस्तद्याचनीयम्, याज्जा च प्रवचनलाघवकरीति महान्
 दोषः, तथा तेषु वत्थेषु परिभुज्यमानेषु शरीरस्वेदमलसम्पर्कतः पद्मपदिकाः सम्मूर्च्छंति, तासां च शरीरसङ्घर्षतः प्राण-
 विपत्तिरिति प्राणातिपातव्रतमङ्गप्रसङ्गः, इतश्च तत्प्रसङ्गः, वत्थाणि हि वर्षाकालादर्वाक् अवश्यं प्रक्षालनीयानि, प्रक्षालने

च वातकायकीटिकादिसन्ध्याघातः, तथा जघन्यतोऽपि वस्त्रं रूपकपञ्चकादिमूल्यं, ततस्तत्प्रदाने दातुर्भहती पीडा,
माधुकरी च वृत्तिरगमे प्रतिपादिता, ततस्तद्धृत्तियुष्मच्छेष्टितयोः परस्परविरोधः, अन्यच्च-वस्त्रादिकं लब्धमपि प्रच्छाद-
नपटिकादिकरणाय संधानीयं, मूषकमक्षितादिकं च सीवनीयं, ततः सन्धानादिकरणे सूत्रार्थक्षरणव्याघातः, अपिच-
शोभनतरवस्त्रपरिधाने तथाविधजनापेक्षया तच्छरीरस्य महती शोभोपजायते, आत्मनि चोत्कर्षः, ततो विभूषामृत्ययनि-
विडतरकर्मवन्धानुपङ्गः, उक्तं च-“विभूषावत्तियं भिक्खू, कम्मं वंधइ चिक्कणं । संसारसागरे घोरे, जेणं पडइ
दुत्तरे ॥ १ ॥” (दश. २७४) तथा दुर्बलवस्त्रलाभे पुनरिदं कुतो लप्स्ये इति महती मूर्च्छा समुपजायते, सा च
मूर्च्छा भवसरित्पतिनिमज्जनकारणं, सर्वतश्च शङ्का प्रादुर्भवति, ममेदं ग्रहीष्यति, शङ्कापि च सङ्किष्टाध्यवसायरूपत्वान्नर-
कप्रपातकारिणी, चौराद्याशङ्कात एव ग्रामनगरादिप्रतिबद्धतया विहारकमाभावः, एकत्र वासे च प्रतिबन्धो लघुतेत्या-
द्यागमाभिहितानेकदोषानुपङ्गः, विहारकमे च सर्वोऽप्युपधिः साधुना स्वयं बोद्धव्य इति तद्वहने भारवहनं, तथा च
सति महान् शरीरस्य क्लेशस्तन्नावे च सूत्रार्थपरिमन्यः, अन्यच्च-यदि कथमपि विहारकमे स्वोपाश्रये वा तिष्ठतो वस्त्रादि
तत्स्वरूपप्रियते प्रमादतो वा नाशो भवति ततोऽधिकरणप्रसङ्गः, हा ! गतं मे वस्त्रमित्यात्मनि शोकश्च, किञ्च-वस्त्रानु-
ज्ञाने तत्सापेक्षता भवति, तदपेक्षायां च त्रताभाव इति, दातुर्दानादकार्यसिद्धिरपात्रे दानात्, आचेलक्यपरीपहश्च सूत्रेऽ-
भिहितः, सोऽपि न सोढो भवेत्, प्रतिकुष्टं च परिग्रहनिवृत्तिं प्रतिपादयता भगवता वस्त्रादिकग्रहणं, ततस्तद्ग्रहणे
भगवदाज्ञाविलोपः, तदुप्तौ च दीक्षानैरर्थक्यं, तथा गृहस्था अपि वस्त्राणि परिदधति यतयोऽपि, ततो गृहस्थयतीनाम-

विशेषताप्रसङ्गसत्किरिति गृहीलिङ्गत्वाद्धत्वं परित्यक्तव्यं, किञ्च-सर्वत्र श्रुते श्रमणा निर्ग्रन्थाः न्यावर्ण्यन्ते, वत्त्वं च ग्रन्थ-
 स्तत्तत्परिभोगे निर्ग्रन्थत्वव्याघात इति श्रमणव्यपदेशस्याप्यभावप्रसङ्गः, उक्तं च-“जायणसंमुच्छ्रणमो ध्रुवणे पाणाणा
 होइ यावत्ती । दायारस्सवि पीडा संघणमाईसु पलिमंथो ॥ १ ॥ राढा मुच्छा य भयं अविहारो वेव भारवहणं च । तेना-
 हडाहिगरणं सेगो य पमायनेट्टेऽवि ॥ २ ॥ सावेक्खयाए दाणादक्कज्जसिद्धी परीसहासहणं । गुरुपडिकुट्टं गिहलिंगं गंथमो
 धरथदोसा उ ॥ ३ ॥” (धर्मसंग्रहण्यां १०१७-९) तत एतदोपपुष्टत्वात् साधूनां वत्त्वग्रहणमुचितमिति, अत्र स्थविराः
 प्राहुः-यदि याज्यादोपात् वत्त्वपरित्यागस्तत आहारोऽपि परित्यक्तव्यस्तस्यापि याज्यामन्तरेणासम्भवात्, ‘संबं से जाइयं
 होइ, नत्थि किंचि अजाइय’ मिति(उत्त० ७६) वचनात्, आह च-“वत्थमिह जायणातो जइ मुच्चइ हंतमेव मोयवो ।
 आहारोऽवि तु जइणा अजाइतो सो जं न होइ ॥ १ ॥” इति (धर्म. १०२५) अथ मन्येया धर्मकायोपपट्टम्भहेतुरयमाहार
 इति याज्यादोपेऽपि स प्रतिगृह्यते, गुरुलाघवपर्यालोचनपरं हि पारमेश्वरं प्रवचनमिति, यद्येवं तर्हि वत्त्वमपि धर्मकाय-
 परिपालनात् महदुपकारि, तथाहि-महति हिमानीकणानुपके प्रपतति शीते यदि तृणग्रहणामिसेवनादि समाचरति
 ततस्तेजःकायादिजंतुविनाशप्रसङ्गः, अग्न्याघनासेवने तु धर्मकायस्य विपत्तिः, सा चापै तथाविधपुष्टकारणमन्तरेण
 प्रतिपिच्छा, यद्यपि च न धर्मकायस्य विपत्तिस्तथापि धर्मध्यानं शीतपरिगतस्य नियमतोऽप्यपगच्छति, अथोत्तमसंह-
 ननोपेतस्य धर्मध्यानस्यापि नापगमो, पुष्टावष्टम्भत्वात्, यद्येवं तत उत्तमसंहननवन्तं मुक्त्वा शेषाणां न प्रव्रज्योचिता,
 प्रागुक्तदोषप्रसङ्गात्, अथ च मन्दसंहननानामपि भगवता तदनुग्रहाय प्रव्रज्याऽनुज्ञाता दुष्पसहन्तं चरण’मित्यादिवचनात्,

ततोऽन्याचारंरूपपरिहारेण धर्मध्यानोपपद्यन्ते हेतुतया च परमोपकारि वस्त्रमिति लयनमिव तदुपादेयम्, उक्तं च—“अहं
धम्मकायपरिपालणेण उवगारगो उ आहारो । वर्यंणि हु एवं चिय उवगारगमो मुणेयवं ॥ १ ॥ तणगहणअग्निसेवण-
कायवहवज्जेण उवगारो । तदभावे य विणासो अणारिसो धम्मकायस्स ॥ २ ॥ जइयि न गस्सति चिय से देहो ज्ञाणं
तु नियमतो चलति । सीयादिपरिगयस्सेह तम्हा लयणं व तं गेज्झं ॥ ३ ॥ अहं उत्तमसंघयणे सुहृद्दाणत्तस्सवि न होइ
नासोत्ति । मोत्तुं तयं न जुत्ता उ सेसेसुं हंत पवज्जा ॥ ४ ॥” (धर्म. १०२६-९) यदप्युक्तं ‘शरीरस्वेदमलसम्पकतः
यइपदिकाः सम्मूर्च्छन्ती’त्यादि, तदप्यपरिभाविताभिधानं, प्रायो विधिसेवनायां सम्मूर्च्छनाया अभावात्, अथास्ति
सम्भवमात्रमिति तत्परित्यागः, हन्त ! तर्हि देहे आहारेऽपि च सम्मूर्च्छनासम्भवोऽस्तीति तावपि परित्यक्तव्या, अथ
तौ धर्मसाधनं तावन्तरेण धर्मस्य कर्तुमशक्यत्वात् ततः सम्मूर्च्छनादोषसम्भवेऽपि न तौ परित्यज्येते, तदेतद्वत्त्वेऽपि
समानं, तस्याप्युक्त्युक्तितो धर्मसाधनत्वात्, आह—“संमुच्छणा न जायइ पायं विहिसेवणाए वर्यम्मि । संभवमित्तेणं
पुण वेहाईसुंणि सा दिट्ठा ॥ १ ॥ तम्हा निगंथेणं एयं दोसं विवज्जमाणेणं । देहो आहारो चिय वज्जेयवो पयस्सेण ॥ २ ॥
अहं धम्मसाहणं सो वर्यंणि तहेव होइ दट्ठवं । भणितोववत्तितोच्चिय जइणो तं कायठिइहेज्ज ॥ ३ ॥” (धर्म. १०३१-२-४)
यदप्यभापत ‘वस्त्रप्रक्षालने वातकायकीटिकादिसत्त्वव्याघात’ इति तदप्यसम्यक्, पूर्वमागमोक्तप्रकारेण वस्त्राणां परिशो-
धनं, ततोऽपि अप्रासुकपानीयपरिहारेण यतनया प्रक्षालनं, प्रक्षालने च निरन्तरमुपयोग इत्येवं जिनभणितविधिना
प्रक्षालने प्राणविपत्तेरसम्भवात्, आह च—“जिणभणियविहीए नय धुवणे पाणाण होइ वावत्ती । पडिलेहणा दगंणि य

फासुवययोगंमो य विद्मी ॥१॥" (धर्म. १०३५) अथ यथोक्तविधिनाऽपि प्रक्षालयतो दृश्यते कदाचित्प्राणावैपासिततां दाप
 इति, तदप्ययुक्तम्, आगमोक्तेतदिति श्रुतबहुमानतोऽशठभावं धृतनया प्रक्षालने प्राणिविपत्तावपि दोषासम्भवात्, संस-
 ककुक्षिकपुरीपोत्सर्गवत्, तथाहि-संसर्गकुक्षिकस्य सायोर्यतनया 'छायाए०' इत्याद्यागमोक्तया पुरीपमशठभावं व्युत्सृजतो
 गुदकुक्षिव्यापसायपि न दोषभाक्त्वं भवति, प्रायश्चित्ताविषयत्वात्, एवमिहापि भावनीयम्, उक्तं च-"जो पुण विहीए
 दोसो संसत्तंगेहमिवोत्तिरणसुद्धो । असदस्स सोऽवि भणितो पायच्छित्तस्सऽविसओ उ ॥ १ ॥" (धर्म. १०३८) अथ
 पुरीपोत्सर्गोऽज्ञावयप्रतीकारस्ततो यथोक्त्यतनया तत्र प्रवर्त्तमानस्य भवतु दोषाभायः, इह तु किं नामाशक्यं वस्त्राभावे
 इति, उच्यते, संयमः, तथाहि-न शक्नुवन्ति साधवः सम्प्रति मन्दस्त्वाः शीतादिकालेषु संयमं निरावाचं परिपालयितुम्,
 आर्त्तदीव्रध्यानप्रवृत्तिसम्भवात्, अपरेषां हीनतरस्त्वानामशक्यं वस्त्राभावे इति, अस्याधारम्भप्रवृत्तिभावाच्च, किल
 "कालचउर्कं उकोसएण जहन्ति तियं तु वोद्धव'मित्यादिवचनतः समस्तामपि रात्रिं जाग्रद्भिः साधुभिश्चत्वारः काला
 महीतव्याः, निरन्तरं कालिकमुक्तालिकं वा श्रुतं पठनीयं परावर्त्तनीयम्, एतत्सर्वमपि कर्तुं शक्यते शीतकाले कल्पमाचर-
 णेन, नान्यथा नाम, तथा महापातोत्क्षिप्ता सचित्ता पृथिवी महीत्यपरनामप्रसिद्धा वा च महिका धूमिकापरपर्याया वा च
 पानीयवृष्टिर्षर्पाकालादिषु यश्चावययामो लोकप्रतीतो यच्च रजः सचित्तभीषदाताश्च चैत्रादिमासेषु यच्च प्रदीपादितेजःस्पर्श-
 नाम तद्गगतानां सत्त्वानां कल्पैः प्रावरणे परिरक्षा भवति, उक्तं च-"किं संजमोवयारं करेइ वत्थाइ? जइ मई सुणसु । सीय-
 ताणं ताणं जलणतणगयाण सत्ताणं ॥१॥ तह निसि धातुक्कालं सज्जायज्जाणसाहणमिसीणं । महिमहियायासोसारयाइरक्खान-

निमित्तं वा ॥ २ ॥” इत्यादि. (वि. २५७५-६) ततो न शक्यः परिपालयितुं वस्त्रं विना संयम इति, यतनया तत्प्रक्षालने प्राणविपत्तावपि दोषाभावः, अथ बहवो यथोक्तं विधियुल्लङ्घ्यान्यथा प्रवर्त्तमाना दृश्यन्ते, ततः कथं दोषाभावः ? , नन्वेव प्राणिनां दोषो, न प्रवचनस्य, प्रवचनं तु यथार्थनिरूपकतया निर्दोषमेव, आह च-“उल्लंघिरुण एयं केई अह अन्नहा करे-
न्तिस्ति । एसो खु पाणिदोसो न एस दोसो पवयणस्स ॥ १ ॥” यदप्यवोचत् ‘जघन्यतोऽपि वस्त्रं रूपकपञ्चकादिमूल्य-
मित्यादि तदप्यसमीक्षिताभिधानं, यतो यत् परिर्जीर्णमल्पमूल्यं वस्त्रं तत् यतीनां भगवद्भिरनुज्ञातं, ततो दातुरपि तथा-
भूतं वस्त्रं ददतो न काचन पीडा, अथाल्पधनस्य भवति, ननु सा भोजनमात्रदानेऽपि तुल्या, अथ भोजने तादृशं यती-
नामग्राह्यं, वस्त्रमप्यल्पधनेष्वग्राह्यमिति समानः पन्थाः, उक्तं च-“परिजुश्रमप्पमुल्लं तमणुआयं जतो जिणिंदिहि । दाया-
रस्सवि पीडा न होइ तो तंमि देन्तस्स ॥ १ ॥ अप्पस्स होइ अह सा भोयणमेत्तेऽवि तुल्लमेवेदं । तं तारिस्से न गेज्झं वरथ-
म्मिचि एय को दोसो ? ॥ २ ॥” (धर्म. १०४१-२) तथा यथाकृतवस्त्रलाभे सन्धानादयोऽपि दोषा नोपजायन्ते, ततः
कथं तु परिमन्थदोषोऽपि ? , निमित्ताभावात्, यदि पुनर्यथाकृतवस्त्रलाभो न भवति तत इतरेषामपि ग्रहणे सन्धानादा-
यपि च न परिमन्थदोषो, भोजने इव, तथाहि-चर्यायां प्रविष्टोऽपि यदि कथमप्यलभो भवति ततः प्रभूतान्यन्यान्यपि
गृहाणि हिङ्गते, न तत्र सूत्रार्थव्याघातरूपः परिमन्थदोषः, अथ भोजनं धर्मसाधनमिति तत्र दोषाभावो, ननु वस्त्रमपि
धर्मसाधनमेव यथोक्तं प्रागिति समानं, तथा चोक्तम्-“आहागडस्स गहणे संघणमाई न होति दोसा उ । तद्भावादनि-
मित्तो कइं तु पल्लिमंथदोसो उ ? ॥ १ ॥ तस्सालाभे इयरस्स गहभावोऽवि भोयणसमाणो । तं धम्मसाहणं चेव वरथंपि

तदेव ननु भणियं ॥ २ ॥” (धर्म. १०४३-४) यदपि चोक्तम्—‘शोभनतरवस्त्रपरिधाने तथाविधजनापेक्षया तच्छरीरस्य महती शोभोपजायते’ इत्यादि तदप्यनवकाशं, परिजीर्णमल्पमूल्यं विधिना परियाचितं वस्त्रं प्रियमाणस्य भिक्षणशीलस्य भूयाया असम्भवात्, अथ कस्याप्यविवेकतस्तन्मात्रादपि सा भवति, ननु पिच्छिकाकुण्डिकादिमात्रधारणेऽप्यविवेकतः सा भवन्ती पुर्निवारेति समानम्, आह च—“एवंविहं च एवं विहिणा परिजाइयं धरैतस्स । भिक्खणसीलस्स तहा राढाप हंत की अग्यो(हो) ? ॥ १ ॥ अह अविवेगात् तइ तम्मत्ताओवि होइ केसिंचि । तट्टिगपिच्छिगकुंडिगदेहेसु तइ कंहं न भवे ? ॥” (धर्म. १०४५-६) योऽपि च प्राक् दुर्लभवस्त्रलाभे कुतः पुनरिदं लप्से इत्यादिना मूर्च्छादोष उद्भावितः स देहाहारादिष्वपि समानः, तत्रापि मूर्च्छासम्भवात्, अथ देहाहारादिषु मोक्षसाधनबुद्धोपादीयमानेषु न मूर्च्छा सम्भवति, तदेतद् धर्मसाधनत्वं वस्त्रादिष्वपि समानमिति न तत्रापि मूर्च्छाया अवकाशः, उक्तं च—“अह देहाहाराइसु न मोक्खसाहणमइइ ते मुच्छा । का मोक्खसाहणेसुं मुच्छा वत्थाइएसुं ते ? ॥ १ ॥” (वि. २५६३) अपिच—यदि स्थूलेऽपि वस्त्रादौ सुलभे बाह्ये च यदि भवान् मूर्च्छां विदधाति ततः शरीरे अक्रेये दुर्लभतरे सुतरां मूर्च्छां करिष्यति, शरीरस्यान्तरङ्गतया प्रबलमूर्च्छाहेतुत्वात्, तथाहि—दृश्यन्ते तिर्यग्भः शवरादयश्च वस्त्रादिग्रन्थरहिता अपि देहाहारादिमात्रविषयमूर्च्छया नर-कोपगामिनः, ततो यथा परमयतीनां देहादिषु न मूर्च्छा तथा वस्त्रेष्वपीति न किञ्चित्, तथा च श्रूयन्ते केचन मुनय उपसर्गादिषु देहग्रन्थस्तवस्त्रमाल्यानुलेपनाभरणधारिणोऽपि केवलज्ञानमुत्पादयन्तः, तथा चोक्तम्—“अह कुणसि शुल्लवत्थाइएसु मुच्छं धुवं सरीरेऽवि । अक्रेज्जदुल्लभतरे काहिसि मुच्छं विसेसेणं ॥ १ ॥ वत्थाइगंथरहिता देहाहाराइमेत्तमुच्छाप ।

तिरियसधरादयो ननु हवन्ति निरयोवगा बहुसो ॥ २ ॥ अपरिगहावि परसंतिपसु मुच्छाकसायदोसेहि । अविणिगहिहिय-
प्याणो कम्ममलमणंतमज्जंति ॥ ३ ॥ देहत्थवत्थमच्छाणुलेवणाभरणधारिणो केई । उवसगाइसु मुणयो निस्संगा केवलमु-
वेत्ति ॥ ४ ॥ (वि. २५६४-७) ” यदपि च ‘सर्वतश्च शङ्का प्रादुर्भवती’त्यादिना वस्त्रस्य भयहेतुत्वमुक्तं तदपि ज्ञानादिषु
समानं, तथाहि-ज्ञानादिष्वपि विषये तदुपघातकेभ्यो भयमुपजायते, देहेऽपि श्वापदादिभ्यः, ततो वस्त्रादेरिव तेषामपि
परित्यागः कार्यः, अथ ते मोक्षसाधनमिति भयहेतवो न परित्यज्यन्ते, ननु मोक्षसाधनत्वं वस्त्रादेरपि प्रागुक्तनीत्या समा-
नमिति तस्याप्यपरित्यागः, आह च-“जइ भयहेऊ वत्थं तो नाणाईण तदुवघापहिं । भयमिइ तेसिं चागो देहस्सवि साच-
याईहि ॥ १ ॥ अह मोक्खसाहणमईए न य भयहेतुत्तणेवि परिचागो । वत्थंपि मोक्खसाहणमईए सुद्धं कंहं चागो ?
॥ २ ॥” (वि. २५६८-९) अपिच-तादृशो परिणीणोऽल्पमूल्ये वाससि न कुतोऽप्याशङ्कते न भयहेतुता, एतेनाविहारो-
ऽप्यपाकृतः, कुतोऽप्याशङ्काया असम्भवात्, तथाभूतेषु च तेष्वाल्पप्रमाणेषु परिमितसङ्ख्याकेषु भारवहनमपि न सङ्गच्छते,
अल्पत्वात्, अथ भवति तान्मन्त्रैरपि पीडा, ननु सा नियतविहारक्रमकरणतः किं नोपजायते ?, सा उपकारिणीति
चेत् उपकारोऽत्रापि दर्शित एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च-“जइदेहस्सड्ह पीडा निययविहाराउ सा न किं होई ? । उवगारिगा
तई अह एत्थवि भणितो उ उवगारो ॥ १ ॥” (धर्म. १०४९) यदपि तत्स्फुरणहारे अधिकरणप्रसङ्गापादचं कृतं तदप्यसमी-
चीनं, तथाभूतस्य वासस्तत्स्फुरः प्रयोजनाभावात् अपहाराकरणतः, अथाल्पसत्त्वः कोऽपि तदप्यपहरति, तदेतत् पिच्छि-
कादिष्वपि समानं, अथ पिच्छिकादिषु व्युत्सष्टेष्वस्माकं दोषाभावः, वस्त्रेष्वप्येवं दोषाभावः किं नाम न भवति ?, अथ परलो-

कमाधनाङ्गं पिच्छिकादि तेनोक्तदोषसम्भवेऽपि तद् ग्राह्यं, ननु तत्परलोकसाधनाङ्गत्वं वस्त्रेऽपि तुल्यं, यथोक्तं प्राक्, उक्तं
 च—“न हरन्ति तदाभूयं कथं तेना पयोयणाऽमावा । खुदहरणं च पिच्छिगकुंडिगमाईसुवि समानं ॥ १ ॥ वोसिरिएसु
 न दोसो पिच्छिगमाईसु अह वत्येवि । तुलं चिय वोसिरणं साहणभावो य परलोप ॥ २ ॥ (धर्म. १०५०-१) तथा अप्र-
 मत्तस्य सतो घखं प्रायेण न नश्यति, नटेऽपि च कथमपि तस्मिन् त्यक्तकलत्रादियन्थस्य शोको नोपजायते, विदितभव-
 स्वरूपरयात्, आह च—“अपमत्तस न नासइ नटेऽबि न जायई तहिं सोगो । मुणियभवसरूपस चत्तकलत्तादि-
 गंधस्स ॥ १ ॥” (धर्म. १०५२) ततो यवुक्तं ‘हा गतं मे चत्तमित्यात्मनि शोकश्चे’त्यादि, तन्न, वस्त्रेऽप्येक्षाया असम्भवात्,
 यो हि जिनपचनभायितान्तःकरणः स्वजनवर्गं कुप्यसद्भातं सुवर्णसम्पद्यं विषयानपि च मनोरमान् परित्यजति तस्य
 कथं नामापेक्षा परिजीर्णान्स्वमूल्यवस्त्रमात्रे !, अथ यस्माहज्जते क्ख्यादिभ्यस्तेन तद् गृह्णातीति तत्रापेक्षा, ननु बुद्धितशिर-
 स्कस्य भिक्षार्थं प्रतिगृह्णतने लज्जा न भवति नाप्यमात्रे लज्जा भविष्यतीत्यतिसाहसं, यथेवं ततः कस्मान्न परित्यजति !,
 उच्यते, उपकारनिरीक्षणात् यथाऽऽहारं, उपकारकारिता च संयमयोगहेतुतया पूर्वमभिहितैव, उक्तं च—“जो चयइ सय-
 णयगं हिरण्यजार्यं मणोरमे विसप । जिणवयणनीइकुसलो तरस अवेक्खा कइं वत्ये ? ॥ १ ॥” लज्जाइ जमिथियाइसु
 तेणं तं गिणइत्ति सावेक्खो । लुंचियसिरस्स भिक्खं हिंइतस्सेह का लज्जा ? ॥ २ ॥ ता किं न तं चणइ ? उ उवगार-
 निरिक्खणा अहाऽऽहारं । भणितो य ततो पुविं संजमजोगाण हेउत्ति ॥ ३ ॥” (धर्म. १०५४-६) यदपि परिपदासहनमु-
 द्भावितं तदप्यसमीचीनं, यतो यानि परिजीर्णान्यल्पमूल्यानि च वस्त्राणि तानि परमार्थेनावस्त्राणि, विशिष्टवस्त्रकार्या-

करणात्, तथा च परिहितपरिजीर्णपरिधाना काचित् युवतिः कोलिकं प्रत्येवमाचष्टे-त्वर कोलिक ! नग्नाऽहं वर्त्त इति, ततः संयमयोगस्फातिनिमित्तं तथारूपाणि वस्त्राणि धारयतो यतेः सदा मभस्वरहितस्य कथं न परीपहसहनम्?, आह च-“संयमयोगनिमित्तं परिजुन्नादीणि धारयंतस्स । कह न परिसहसहणं जइणो सइ निम्ममत्तस्स? ॥१॥” (वि. १०६०) अथ सूत्रे ‘नगिणस्स सवि मुंडस्से’ त्यादिना साक्षात्तत्त्वमभिहितं, परिजीर्णारूपमूल्यवस्त्रपरिधाने तु न तदनुपचरितं भवति, उपचरिते च नम्रत्वे परीपहसहनमप्युपचरितमेव प्राप्नोति, न चोपचारादर्थसिद्धिः, नहि भाणवको दहनोपचारा-दाधीयते पाके इति प्रतीतमेतत्, तदप्यशोभनं, सम्यक् जिनवचनापरिज्ञानात्, न खलु क्षुत्परीपहसहनमप्युपचरितमेव प्राप्नोति, पिपासापरीपहसहनं च, सर्वथा वाऽशनयानप्रतिषेधत उपपद्यते, किन्त्वनेषणीयपरित्यागाद्, अन्यथा भगवता-मप्यहंतामजितपरीपहत्वग्रसक्तिः, तेषामप्येषणीयाश्रयानोपादानात्, ततो यथैषणीयाश्रयपानपरिभोगतः क्षुत्पिपासापरीपहसह-नमेवं परिजीर्णाल्पमूल्यवस्त्रपरिधानेऽप्यचेलपरीपहसहतेति, उक्तं च-“जइ चेलभोगमेचादजिताचेलयपरीसहो तेणं । अजियदिगिंछाइपरीसहोऽवि भत्ताइभोगातो ॥ १ ॥ एवं तुह न जियपरीसहा जिणिंदादि सव्हाऽऽवणं । अहवा जो भत्तादिसु स विही चेलेवि किं नद्धो? ॥ २ ॥ जह भत्तादि विसुद्धं, रागदोसरहिओ निसेवंतो । विजियदिगिंछाइपरीसहो मुणी सपडियारोऽवि ॥ ३ ॥ तह चेलं परिसुद्धं रागदोसरहिओ सुयविहीण । होइ जियाचेलपरीसहो मुणी सेवमा-णोऽवि ॥ ४ ॥” (वि. २५९४-९७) स्यादेतत्-यदि परिजीर्णाल्पवस्तुपरिभोगेऽप्यचेलकपरीपहः सोढोऽभ्युपगम्यते ततः काण्डदृष्टादियुवतिरपि न परमार्थतो युवतिः, परिपूर्णयुवतिलक्षणायोगात्, ततस्तत्परिभोगेऽपि स्त्रीपरीपहः सोढो भवेत्,

न्यायस्योभयत्रापि तुल्यत्वात्, न, सूत्रान्तरेण स्त्रीपरिभोगस्य सर्वस्यापि प्रतिषेधनात्, तच्च सूत्रान्तरमिदम्,—“नवि
क्विक्षिप्यद्विसिद्धं नऽपुन्रायं यावि जिणवरिदेहि । मोत्तुं मेहुणभावं न विणा सो रागदोसेहि ॥ १ ॥” (धर्म. १०६४)
तुनो नातिप्रसङ्गदोषः, उक्तं च—“सिय पाचई अणिद्धं पवं इत्थीपरीसहपसंगा । नो सुत्तंतरवाहानिवारणादिह पसं-
गस ॥ १ ॥” (धर्म. १०६३) न च भगवता प्रतिकुट्टं वस्त्रम्, उपधिप्रमाणस्य कल्पाध्ययनादिषु साक्षादभिधानात्,
न च यतयो गृहस्या इय यस्त्राणि परिभुञ्जते, किन्तु लोकरुढप्रकारादन्यप्रकारेण, कच्छात्रबन्धाभावात् कूर्पराम्यामप्र-
भाय एव षोडशरुधरणात् मस्तकोपरि प्राचरणाद्यभावाच्च, ततो न गृहिलिङ्गम्, अथ गृहस्थैरपि परिभोगात् गृहिलिङ्गं,
यत्पेयं ततः करचरणादयोऽपि गृहिलिङ्गं, तेषामपि गृहस्थेषु भावात्, ततस्तेषामपि परित्यागः कर्त्तव्यः, अथ करचरणा-
दिपरित्यागे देहाभापस्तदभावे च परलोकासाधनमिति तदपरित्यागः, ननु वस्त्रस्याप्यभावे तृणग्रहणादिप्रसक्तः परलो-
कराधनाभावः समान एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च—“गिहिलिंगं न एतं एगतेणं तदन्नहाधरणे । होति य कहिंचि
नियमा करचरणार्थं गिहिलिंगं ॥ १ ॥ तेति परिद्यागातो देहाभावे कंहं नु परलोगो ? । नणु वरथस्सवि चाए तणग-
एणार्थं तुलमिणं ॥ २ ॥” (धर्म. १०६८-६) अथास्माकं युष्माकं चार्हन्तो गुरवः, भगवन्तश्चार्हन्तोऽचेलास्ततोऽचेलस्य-
मेयास्माकं युत्त्युपपन्नं, न वस्त्रपरिधारणं, शिष्याणां गुरुलिङ्गप्रतिपत्तेरचित्तत्वात्, उक्तं च—“जारिसयं गुरुलिंगं सीसेणवि
तारिसेण होययं । नहु होइ बुद्धसीसो सेयवडो नगलमणो वा ॥ १ ॥” (धर्म. ११०९) ननु यदि भगवन्तो गुरवः प्रमाणं
तर्हि तदुपदेशः कर्त्तव्यः, भगवदुपदेशश्चायं—निरुपमधृत्तिसंहननाद्यविशयोपेतनाचेलेन भवितव्यं, न निरतिशयेन,

अतिशयविकृतश्च भवान्, ततो मा भूत्वं निरतिशयः सन्नचेलः, उपदेशाद्धि गुरुणां कार्यसिद्धिर्न वेपचरितमा-
त्रानुष्ठानात्, न खलु रोगी वैद्यस्य वेपं चरितं वाऽनुकुर्वन्नरोगीभवति, किन्तूपदेशात्, आह च भाष्यकृत्—
“अरुहता जमचेला तेणाचेलत्तणं जइ मयं ते । सो तवयणातोच्चिय निरतिसओ होहि माऽचेलो ॥ १ ॥ रोगी
जहोवएसं करेइ वेज्जस्स होयऽरोगी य । न उवेसं चरियं वा करेइ न य पवणइ करेतो ॥ २ ॥ तह जिणवेज्जाएसं कुण-
माणोऽवेइ कम्मरोगातो । नव तन्नेवत्थधरो तेसिं आएसमकरेतो ॥ ३ ॥” (वि. २५८५-७) अथोपदिष्टो भगवद्भि-
ज्जिनकल्पस्ततः सोऽस्माभिराश्रीयते, ननु यदि जिनोपदेशात्तस्याश्रयणं तव एतदपि जिनोपदेशात् प्रतिपत्तव्यं—ये उत्तमधृ-
तिसंहननाः पूर्वविदः सातिशया गच्छे कृतपरिकर्माणस्ते जिनकल्पं प्रतिपद्यन्ते, न श्रेयाः, सक्तं च—“उत्तमधिइसंघयणा
पुवधिदोऽतिसयिणो सया कालं । जिणकप्पियादिकप्पं कयपरिकम्मा पवज्जंति ॥१॥” (वि. २५९१) तथा व्यवच्छिन्नः सम्प्रति
जिनकल्प इत्येतदपि, तथा चोक्तम्—“मणपरमोहिणुलए आहारग खवग उवसमे कप्पे । संजमतियकेयलसिज्झणा य
जंजुम्मि चोच्छिन्ना ॥ १ ॥” (वि. २५९३) ततः कथं भवतो जिनकल्पाश्रयणम्?, अथ यथा तदुपदेशः क्रियते
तथा तद्गतवेपचरितानुकारोऽपि, तत्रेदं प्रष्टव्यं—तद्गतवेपचरितानुकार्ये किं सर्वथा उत देशतः?, तत्र यथाद्यः पक्षः
सोऽसम्भवी, तीर्थकृतामेव तीर्थकरगुणोपेतता, न प्राकृतगुणयुक्तानां युष्मादृशां, तीर्थकरगुणाश्चेमे—निरुपमधृतिसंहनना
मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिनः सत्त्वसम्पन्ना अच्छिन्नपाणिपात्रा देवदानैवरप्यक्षोभ्याः सततमप्रमादिनो जितपरीपहाः,
ततस्ते वस्त्रपात्राद्युपकरणरहिता अपि न यथोक्तं दोषमाप्नुवन्तीति न कुर्वते वस्त्रादिग्रहणं, केवलमस्माभिः सवस्त्रो

धर्मः प्रकृत्यतन्त्र इति अभिनिष्क्रमणकाले शक्रेण समर्पितमेकं देवदूष्यं प्रतिगृह्णन्ति, उक्तं च—“निरुधमधिइसंधयणा यउनाणाडतिसयसत्तसंपण्णा । अट्टिउदपाणिपत्ता जिणा जियपरीसहा सवे ॥ १ ॥ तम्हा जहुत्तदोसे पावंति न वत्थपत्तर- हियादि । तदसाहणंति वेसिं तो तग्गहणं न कुपंति ॥ २ ॥ तहवि गहिण्णवत्था सबत्यत्तिथोवएसणत्थंति । अभि- निक्खमंति सप्पे तम्मि तुएसवेल्लया होति ॥ ३ ॥” (वि. २५८१-३) ततः कथं तैः सह सर्वसाम्यं प्रतिपत्तुं शक्यम् ? अन्यथा—सर्वसाम्यप्रतिपत्तौ तीर्थकरैरपि न परोपदेवमोडयेक्षणीयः, नापि छद्मास्यैः सन्निः परेभ्य उपदेष्टव्यं, न च क्षिण्यवर्गो दीक्षणीय इत्यापन्नस्तीर्थव्यवच्छेद इति नैप पक्षः, आह च—“न परोवएसवसया न य छउमत्था परोवएसंति । देति नय सीसपम्मं विक्खंति जिणा जहा सप्पे ॥ १ ॥ तह सेसेहिवि सबं, कज्जं जइ तेहि” सबसाहम्मं । एवं च कसो तित्थं ? न वेदचेखोति को गाहो ? ॥ २ ॥” (वि. २५८६-७) देशपक्षस्त्वस्माभिरभ्युपगत एव, वेपानुकारस्य लोचकरणमात्रेण चरितानुकारस्येपणीयाहारपरिमोगानियतयासादिना (च) क्रियमाणत्वात्, यदप्युक्तम्—‘यच्छं च ग्रन्थ’ इत्यादि, तदपि न सुन्दरं, सैयमोपकारितया यस्त्रे धर्मोपकरणत्वेन ग्रन्थत्वायोगात्, तथाहि—यद्धर्मोपकरणं न स ग्रन्थः, धर्मोपकरणं च बल- मिति व्यापकचिरुद्धव्याप्तोपलब्धिः, ग्रन्थत्वं हि बन्धुहेतुत्वेन व्याप्तं, ग्रन्थाति जीवे कर्ममलेनेति ग्रन्थ इति व्युत्पत्तेः, कर्मबन्धहेतुतामतिपक्षभूतेन च कर्ममलापगमहेतुत्वेन व्याप्तं धर्मोपकरणत्वं, तथाहि—धर्मः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपः, स उपक्रियते—उपष्टभ्यते स्फीतिं नीयते इत्यावद् अनेनेति धर्मोपकरणे, यच्च सम्यग्दर्शनादिकं धर्ममुपष्टभाति तत् परं- परया कर्ममलापगमहेतुः, सम्यग्दर्शनादिमभावतः सकलकर्मोपगमलक्षणस्य मोक्षस्याभ्युपगमात्, बलमपि च शुभध्या-

नहेतुतया प्राणिरक्षकतया च धर्मोपष्टम्भकम्, अतो वस्त्रे यत् ग्रन्थत्वस्य व्यापकं कर्मवन्धहेतुत्वं तस्य विरुद्धं- यत्कर्म-
मलापगमनिबन्धनत्वं तेन व्याप्तस्य धर्मोपकरणत्वस्योपलब्धेः ग्रन्थत्वप्रतिषेधः, अथ वस्त्रपरिग्रहाभ्युपगमे साधूनां पर-
स्परं शुभेतरवस्त्रविशेषदर्शनतो मात्सर्यादिरुपजायते, तत्करादीनां च तद्विषयो लोभादिः, अतः कषायहेतुत्वात् ग्रन्थः,
प्रयोगश्च-यत् कषायहेतुस्तत् ग्रन्थो यथा स्वापत्तयं, कषायहेतुश्च वस्त्रमिति, तदसमीचीनं, हेतोरसिद्धत्वात्, तथाहि-न
भावितजिनवचनानां साधूनां शुभेतरवस्त्रविशेषदर्शनेऽपि मात्सर्यादिः, इतरेषां च तत्सम्भव आहारेऽपि समः, तत्करादी-
नामपि च परिलीर्णाल्पमूल्यवस्त्रविषये न लोभादि, शुद्रसत्त्वानां तु तत्सम्भवे पिच्छकादिष्वपि समानं, तस्मात्
तत्त्वतो न कषायहेतुता, अनैकान्तिकोऽपि चायं हेतुः, भगवतः सद्गमकगोशालादीन् प्रति धर्मपरानां जिनमतस्य च
प्रत्यनीकान् प्रति कषायहेतुत्वेऽपि ग्रन्थत्वायोगात्, उक्तं च-“अस्थि य किं किञ्चि जए जस्स व कस्स व कसायवीयं जं ।
वरधुं न होज्ज । एवं धम्मोवि तुमे न घेत्तवो ॥ १ ॥ जेण कसायनिमित्तं जिणोऽवि गोसालसंगमाईणं । धम्मो घम्मपरवि
य पडिणीयाणं य जिणमयं च ॥ २ ॥” (वि. २५५९-६०) तस्माद्यत्किञ्चिदेतत्, एवं स्थविरैस्तस्य कथनं कृतं ॥ अमुमे-
वार्यमुपसंक्षिप्यशुद्राह-

रहवीरपुरं नगरं दीवगमुज्जाणमत्तकण्हे य । सिवभूइस्सुवहिम्मी पुच्छा येराण क्कहाण य ॥ १४६ ॥ (सू. भा.)
रथवीरपुरे नगरे दीपकं नाम उद्यानं, तत्रार्थकृष्णो नामाचार्यः समवसूतः, तत्र शिवभूतेर्जिनकल्पिकप्ररूपणावसरे
उपधौ पृच्छा, स्थविराणां च-आर्यकृष्णानां कथनेति गाथासंक्षेपार्थः, भावार्थः प्रागेवोक्तः । स च शिवभूतिस्तथा स्थविरैः

प्रशस्यमानोऽपि मिथ्याबोदयात् कुलिङ्गभावो जिनमतमश्रद्धानश्चीवराणि परित्यज्योपाश्रयाद्विनिर्गतः, तस्योत्तरा
भगिनी, सा उद्याने स्थितं यन्दिदुमागता, तं च तथाभूतं दृष्ट्वा तयापि चीवराणि तदनुरागेण परित्यक्तानि, ततो द्वावपि
तो भिक्षार्थं प्रविष्टौ, गणिकया च तदवस्था दृष्ट्वा, साऽवचिन्तयत्-नूनमेवं स्त्रीणां वीभत्सं रूपं दृष्ट्वा लोकोऽस्माकं चिरको
भविष्यतीति, ततस्तथा सा परिपूर्णं परिधापिता, सा नैच्छदिति मुक्त्वती, ततो बलावपि तस्या उरसि कटिप्रदेशे चैकं
परत्रं सन्दपे, तदपि त्यजन्ती आत्रा कथमपि दृष्ट्वा भणिता-तिष्ठत्वेतत्तव देवतया दत्तम्, आह च भाष्यकृत-“तस्स
भगिनी समुत्क्षिप्यतथा तह चेव तदपुरागेण । संपत्थिया नियथा तो गणियाए पुणो मुयइ ॥ १ ॥ तीए पुणोवि नद्धो-
रतेगएतथा तयंसि छडुंती । अरुछठ ते तेणं चिय समणुणाया घरेसी य ॥ २ ॥” (वि. २६०७-८) तेन शिवभूतिना
द्वौ शिष्यौ प्रम्राजितौ-कौण्डिन्यः कोट्टवीरधः, ततः परम्परास्पर्शः समुत्पन्नः, उक्तं च-“कोटिसकोट्टवीरे पद्मावेसी य दोन्नि
सो सीसे । तत्तो परंपराफासतो य सेसा समुत्पन्ना ॥ १ ॥” (वि. २६०९) एवं बोदिका उत्पन्नाः, अमुमेवार्थं मूलभा-
ष्यकारः सञ्जिहीपुराह-

ऊहाए पमसं बोडिअ सियमूइउत्तराहिं इमं । मिच्छावंसणमिणमो रहवीरपुरे समुत्पन्नं ॥ १४७ ॥ (मू. भा.)
ऊदया-स्वतर्कमुद्धा प्रज्ञतं-प्रणीतं बोदिकं शिवभूत्युत्तराभ्याम् ‘इणमो’ति एतच्च मिथ्यादर्शनं क्षेत्रतो रथवीर-
पुरे समुत्पन्नम् ।

बोडिअसिचभूईओ बोडिअलिगस्स होइ उप्पत्ती । कोटिसकुट्टवीरा परंपराफासमुत्पन्ना ॥ १४८ ॥ (मू. भा.)

बोटिकनिधमृतेः सर्कासात् बोटिकलिङ्गस्य-बोटिकदृष्टेर्भवत्युत्पत्तिः, वर्चमाननिर्द्वेषप्रयोजनं प्राग्वत्, पाठान्तरं वा 'बोटियलिंगस्त आसि ल्यप्सी', ततः कौण्डिन्यश्च कौण्डिवीरश्च कौण्डिन्यकोटवीरं समाहारो द्वन्द्वस्ततः परम्परास्पर्शम्-आचार्यशिष्यसम्बन्धलक्षणमधिकृत्योत्पन्ना-सञ्ज्ञाता, बोटिकद्विष्टिरिति वान्मयशेषः ॥ सम्प्रति निहुवनकव्यतां निगमयत्नाह-एवं एए कहिजा ओसस्पिणिए उ निणहता सत्त । बीरवरस्स पवयणे सेसाणं पवयणे नत्थि ॥ ७८४ ॥ एवम्-उक्तेन प्रकारेण एते-अनन्तरोक्ताः कथिताः-प्रतिपादिता अस्यामवसर्पिण्यां निन्दवाः सप्त, अष्टमस्तु बोटिकः शुशब्दसमुच्चितो, धीरवरस्य भगवतः प्रवचने-सीर्थे, शेषाणां तु सीर्घकृतां प्रवचने नरिधत्ति प्राकृतत्याज्ञासीरन् निन्दवाः ॥

शुशूणमेसिमिक्कं सेसाणं जावजीरियया दिट्ठी । इक्किस्स य इत्तो दो दो दोसा सुणेअग्घा ॥ ७८५ ॥ मुक्त्वा एयमेकं गोष्ठामाहिलं निन्दवानां शेषाणां-अप्रालिप्तभृतीनां प्रत्याख्यानमङ्गीकृत्य यावज्जीविका दृष्टिरासीत्, न ते प्रत्याख्यानं गोष्ठामाहिल इवापरिमाणमिच्छुरिति भावना, आह-प्रकरणादेवेदमवसीयते किमर्थमस्योपन्यासः ? उच्यते, प्रलियसोपयोगेन प्रत्याख्यानस्यातीवोपयोगित्वात्, मा भूत् कश्चित्तथैव प्रतिपद्यते, ततः प्रज्ञाप्यते-निन्दवानामपि प्रत्याख्यानविषये इयमेव द्विष्टिरिति, 'एत्तो'ति प्राकृतत्वादमीषां मध्ये एकैकस्य निन्दयस्य द्वौ द्वौ दोषौ ज्ञातव्यौ, मुक्त्वैकमिति वर्त्तते, तथाहि-बहुरता जीवप्रदेशिकान् प्रत्यूजुः-भवन्तो द्वाभ्यां कारणाभ्यां सिध्द्यादृष्टयः, तत्रैकमिदं यद्गण्य एकः प्रदेशो जीव इति, द्वितीयं क्रियमाणं कुतमिति, जीवप्रदेशिका अपि बहुरतान् प्रत्यवादिषुः-यूयमपि कारणद्वयेन सिध्द्यादृष्टयः, एकं तावदिदं यद्बद्ध क्रियमाणमकृतं (द्वितीयं च चरमप्रदेशं) जीव इति प्रतिपद्यन्ते,

एवं शेषाणामपि परस्परं भावनीयं, गोष्ठामाहिलमधिकृत्य पुनरेकैकस्य त्रयो दोषाः, तथाहि-बहुरतान् प्रति गोष्ठामा-
हिलोऽग्रवीत्-कारणत्रयाद् भवन्तो मिथ्यादृष्टयः, तत्र-एकमिदं यत्कृतं कृतमिति (युयं) वदतेति, द्वितीयं स्पष्टं वञ्चकर्म,
तृतीयमपरिमाणं प्रत्याख्यानमिति, बहुरता अपि तं प्रत्यवोचन्, भवानपि कारणत्रयान्मिथ्यादृष्टिः-एकं तावदिदं यत्
क्रियमाणं कृतमिति पदति, द्वितीयं स्पष्टमवञ्चकर्म, तृतीयं सपरिमाणं प्रत्याख्यानमिति, एवं सर्वान् प्रति योजनीयम्,
अन्ये त्याहुः-एकैकस्य यो द्वौ दोषावेवं वेदितव्यौ, एकं तावत्स्वयं विप्रतिपन्ना द्वितीयं परानपि व्युद्ग्राहयन्तीति ॥

नन्येता दृष्टयः संसाराय आहोस्विदपनर्गायेत्याशङ्कानिवृत्त्यर्थमाह-

सत्सेषा विद्धीओ जाइजरामरणगन्भवसहीणं । मूलं संसारस्स उ हवंति निगंगंथरूवेणं ॥ ७८६ ॥

सत्ताप्येता दृष्टयो, षोडिकास्तु मिथ्यादृष्टय एवेति न तद्विचारः, 'जातिजरामरणगर्भवसतीना'मिति जातिग्रहणं नार-
कादिमकृतिग्रहे चरितार्थमिति गर्भवसतिग्रहणमदुष्टं, मूलं-कारणं, भवतीति योगः, मा भूत्सकृद्भाविनीनां जातिजरामर-
णगर्भवसतीनां मूलमिति प्रत्ययस्तत आह-'संसारस्स उ' इति संसरणं संसारः-तिर्यग्रनारकामरभवानुभूतिरूपः प्रदीर्घः
तत्स्यैव, तु शब्दस्यावधारणार्थत्वात्, केन रूपेणेत्याह-निर्ग्रन्थरूपेण ॥ अथैते निन्दवाः किं साधव उत तीर्थान्तरीया आहो-
स्विन्मिथ्यादृष्टयः ?, उच्यते, न साधवो, यतः साधूनामेकस्याप्यर्थाय यत्कृतमशनादि तच्छेषाणां न कल्पते, नैवं
निन्दवानां, तथा चाह-

पवयणनीहृत्ताणं जं तेसिं कारिअं जहिं जत्थ । भजं परिहृणाए मूले तह उत्तरगुणे अ ॥ ७८७ ॥

‘निहूय’ति देर्नावचनमकिञ्चित्कारार्थे, ततः प्रवचने पारमेश्वरे यथोक्तक्रियाकलापं प्रत्यकिञ्चित्कराणां, अथवा ‘निहूय’ति आर्पत्वात् निहृतं, तत्र प्रवचनं निहृतम्-अपलपितं वैस्ते प्रवचननिहृताः, सुखादिदर्शनात् निष्ठांतस्य पाक्षिकः परनिपातः, तेषां यद् अक्षनादि तेषामुपभोगो(गाय) यत् कारितं यस्मिन् काले यत्र क्षेत्रे तन्नाज्यं-विकल्पनीयं परिहरणे, कदाचित्परिह्रियते कदाचिन्नेति, यदि लोको न जानाति यथैते निहृताः साधुम्यो भिन्नास्तदा परिह्रियते, अथ जानाति तदा न परिहारः, अथवा परिहरणा नाम परिभोगः, तथा चोक्तम्-“धारणया उवभोगो परिहरणा (होइ) तस्स परिभोगो’ ततः कदाचित् परिमुज्यते कदाचिन्नेति, निहृयत्वे परिज्ञाते भुज्यते, शेषकालं नेति, कथंभूतं तत् अक्षनादि तन्निमित्तं कारितमित्यत आह-‘मूले’ मूलगुणविषयं आधाकर्म्मोदि, तथोत्तरगुणविषयं च-क्रीतकृतादि, ततो नैते साधवो, नापि गृहस्था नाप्यन्य-तीर्थ्याः, यतस्तदर्थाय कृतमेकान्तेन कल्यमेव भवति, यत्र तु भजना ततोऽव्यक्ता इति ॥ आह-यद्वोटिकानां कारितं मूले-मूलगुणविषयमुत्तरगुणे-उत्तरगुणविषयं तत्सर्वमपि, तत्र का वार्त्ता ?, उच्यते-

मिच्छाविद्दीआणं जं तेसिं कारिअं जया जत्थ । संधंपि तयं सुद्धं मूले तह उत्तरगुणे अ ॥ ७८८ ॥
तेषां मिथ्यादृष्टिनां वोटिकानामुपभोगाय यत्कारितमक्षनादि, गृहस्थैः कारितं, ‘मूले’ मूलगुणविषयमुत्तरगुणे-उत्तरगुणविषयं तत्सर्वमपि शुद्धं, कल्पनीयमिति भावः ॥ त्वत्कं समवतारद्वारम्, अधुनाऽनुमतद्वारव्याख्यावसरः, तत्र यत् यस्य नयस्य सामायिकं मोक्षमार्गत्वेनानुमतं तदुपदर्शयन्नाह-

तवसंजमो अणुमओ निगंगंथं पवयणं च ववहारो । सहु-जुसुआणं पुण निघाणं संजमो चेव ॥ ७८९ ॥

तापयत्यष्टप्रकारं कर्ममिति तपः, तपतेरीणादिकोऽसूत्रप्रत्ययः, अवशानोनोदरतादि तत्प्रधानः संयमस्तपःसंयमः, असावनु-
 मत्तः-अभीष्टो मोक्षांगतया, तथा निर्ग्रन्थानामिदं नैर्ग्रन्थं, आर्हतमित्यर्थः, किं?, प्रवचनं-श्रुतं, इह तपोग्रहणेन द्वाद-
 दशमकारमपि तपः परिगृह्यते, संयमो नाम पापोपरमः, स च सप्तदशप्रकारः, एतेन च चारित्रसामायिकं परिगृहीतं, नैर्ग्रन्थं
 प्राप्तमनै-श्रुतं, चशब्दः सम्यक्त्वादिसामायिकसमुच्चयार्थः, 'चवहारो'सि एवं व्यवहारो व्यवस्थितः, व्यवहारग्रहणात् तदधो-
 यच्छिन्नो नैगमसंग्रहायपि गृहीतो, तत एतदुक्तं भवति-नैगमसंग्रहव्यवहारस्तद्विधमपि सामायिकं मोक्षमार्गतयाऽनुमन्यन्ते
 इति । आह च भाष्यकृत्-कस्त नयरसानुमयं किं सामयमिह मोक्त्वमगोसि ? । भण्णइ नेगमसंग्रह-व्यवहाराणं तु सवाइ
 ॥१॥ तयसंजमा चरितं निगंधं पययणंति सुयमाणं । तगगहणे सम्मत्तं तगगहणातो य नायव ॥ २ ॥ (विशे. २६२२-३)
 आह-यदि नैगमादयस्त्रिविधमपि सामायिकं मोक्षमार्गतयाऽनुमन्यन्ते किमिति तर्हि ते मिथ्यादृष्टयः?, उच्यते, व्यस्ताना-
 मेव तेषां तैः मोक्षमार्गतयाऽनुमाननात्, न सावेक्षणाभेवेति, शब्दः ऋजुसूत्रयोः पुनः कारणे कार्योपचारात् निर्वाणमार्गो
 निर्वाणं संयम एवेत्यनुमर्तं, इह ऋजुसूत्रमुद्धृत्वा दौ शब्दनयोपन्यासोऽप्योपरितनयपरिग्रहार्थः, तत एतदुक्तं भवति-
 ऋजुसूत्रादयः सर्वे चारित्र्यमैवैकं मोक्षमार्गमनुमन्यन्ते, न ज्ञानदर्शनै, तद्भावेऽपि मोक्षासम्भवात्, तथाहि-न सर्वज्ञान-
 सर्वदर्शनलाभेऽपि तत्कालमेवापवर्गप्राप्तिः, किन्तु सर्वसंवरलाभे, ततः स एवैको मोक्षमार्ग इति, उक्तं च-"उज्जुसुयाइमयं
 पुण निपाणपहो चरित्तमेवेगं । न उ नाणदंसणइं भावेवि न तेसि जं मोक्खो ॥ १ ॥ जं सव्वताणदंसणलंभेवि न तक्खणं
 चिय विमोक्खो । मोक्खो य सव्वसंवरलाभे मग्गो न एवातो ॥ २ ॥" (विशे. २६२५-६) एवं ध्रुवाणान् ऋजुसूत्रमभूतीन्

प्रति नैगमादयो ब्रुवन्ते-ननु ज्ञानदर्शनाभ्यामपि विना न प्रकर्षप्राप्तः सर्वसंवरलाभ उपजायते, तत्सहितस्यैव तद्भावाभ्यु-
पगमात्, ततः कथं न त्रितयं मोक्षमार्गं ? इति, ऋजुसूत्रादयः प्राहुः, तदसम्भ्रमः, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, तथाहि-यदि
नाम न ज्ञानदर्शनाभ्यां विना यथोक्तसंवरलाभस्तत्स्ते तस्य कारणं भवताम्, ननु मोक्षस्य सर्वसंवरसाध्यस्य, कथं ?
तद्भावे भाय एवेत्यन्यथानुगमाभावात्, इह यत् यस्यान्वयं व्यतिरेकं वा नानुविधत्ते न तस्य तत्कारणं, यथा कुरुलून्यस्तं
धीजमङ्गुरस्य, न भवति च मोक्षः सर्वज्ञानसर्वदर्शनसम्भवेऽपि तत्कालमेवेति, अथ सतोरेव सर्वज्ञानसर्वदर्शनयोः सर्व-
संवरलाभो, न तद्भावे, तेन ते अपि मोक्षकारणस्य सर्वसंवरस्य कारणत्वान्मोक्षकारणमिति, तदयुक्तं, परम्परयापि
कारणत्वाभ्युपगमे सकलस्यापि भुवनस्य मोक्षकारणत्वप्रसक्तं, भुवनोदरवर्त्तिनां सर्वेषामपि वस्तूनां ज्ञेयश्चक्षेत्रयप्रवृत्ति-
निवृत्तिविषयतया ज्ञानदर्शनचारित्र्योपयोगित्वात्, तथा च सति ज्ञानादित्रिके एव को भवतामाग्रहः, ततो यथा न
समस्तं भुवनं मोक्ष(कारणं तद)कारणत्वादेवं ज्ञानदर्शने अपीति स्थितम् । तथा चाह भाष्यकृत-आह ननु नाणदंसण-
रहियस्स न सबसंवरो दिट्ठो । तत्सहियस्सेव तओ तग्हा तिययंपि मोक्खपहो ॥१॥(वि.२.६२७) ॥ जइ तेहि विणा नत्थित्ति
संवरो तेण ताइं तस्सेव । जुत्तं कारणमिह न उ संवरसज्जस्स मोक्खस्स ॥२॥(वि.२.६२८) ॥ अह कारणोवगारित्ति कारणं
तेण कारणं सबं । भुवणं नाणार्इणं जइणो नेयाइभावेणं ॥३॥(वि.२.६२९) ॥ अह पच्चासन्नतरं नेयरमिहोवगारगारिणि । तो सब-
संवरमयं चारित्तं चेव मोक्खपहो ॥४॥(वि.२.६३०) ॥ तदेवं यत् यस्य नयस्य सामायिकं मोक्षमार्गत्वेनानुमतं तदभिहितं, भगव-
तस्तु मतेन त्रीण्यपि ज्ञानादीनि सामायिकानि परस्परसापेक्षानि मोक्षमार्गः, एकस्याप्यभावे मोक्षस्यासंभवात्, 'तस्मात्सर्वस्य

कार्यस्य, सामग्री जनिका मते'ति वचनात्, उक्तमनुमतद्वारं, तद्भणने च व्याख्याता 'उद्देशे निद्देशे य' इत्यादिका उपोद्धानि तन्निर्मुक्तिगता प्रथमद्वारागाथाः किमिति द्वारं व्याख्यायते-तत्र सामायिकं नाम किं जीवः ? उताजीवः ? अयोभयम् ? आहोस्विदनुभयं ? जीवत्वेऽपि किं द्रव्यमुत गुण ? इत्याशङ्कापनोदार्थमाह-

आया एतलु सामइअं पचमत्यायंतओ हवइ आया । तं खलु पचक्खाणं आचाए सवदधानं ॥ ७९० ॥

आत्मा-जीवः, खलुशब्दोऽवधारणे, आत्मैव-जीव एव सामायिकम्, एतेन प्रागुपन्यस्तशेषाजीवादिविकल्पव्युदासः, स च न सामान्येन, किन्तु प्रत्याचक्षणाः-प्रत्याख्यानं कुर्वन्, प्रत्याख्यानपरिणामे वर्तमान इति भावः, 'हवइ आया' इति स एव च प्रत्याचक्षणाः परमार्थतो भवत्यात्मा, श्रद्धानज्ञानसावद्यविनिवृत्तिरूपस्वभावावस्थितत्वात्, शेषः संसारी पुनरात्मैव न भवति, प्रचुरयातिकर्मपरमाणुभिस्तस्य स्वाभाविकगुणतिरस्करणात्, अत एव यथोक्तात्मप्रतिपत्त्यर्थं द्वितीयात्मग्रहणं, 'तं एतलु पचक्खाणं'ति खलुशब्दः सामायिकस्य जीवपरिणतिरूपत्वज्ञापनार्थः, तत् खलु प्रत्याख्यानं जीवपरिणतिरूपं विषयमधिकृत्य सर्वद्रव्याणामापाते-आभिमुख्येन सन्निपतने, निष्पद्यते इति वाक्यशेषः, सर्वद्रव्याणां श्रद्धेयतया (श्रेयतया) यथायोगं प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयतया च तद्विषयत्वात्, ननु किं सामायिकमिति स्वरूपप्रश्ने प्रक्रान्ते विषयनिरूपणमस्यान्याय्यम्, अप्रस्तुतत्वात्, वाह्यशास्त्रवत्, उच्यते, अप्रस्तुतत्वादित्यसिद्धं, तथाहि-सामायिकविषयनिरूपणं प्रस्तुतं सामायिकादित्वात्, यत् यत्सामायिकाङ्गं तत्प्ररूपणं प्रस्तुतं, यथा सामायिकत्वात्प्ररूपणमित्यलं विस्तरं ॥ तत्र यदुक्तम् 'आत्मा खलु सामायिक'मिति तत्र यथाभूतोऽसौ सामायिकं तथाभूतमभिधिसुराह-

सावज्जोगविरओ, तिगुत्तो छसु संजओ । उवउत्तो जयमाणो, आया सामाइअं होइ ॥ १४९ ॥ (मू. भा.)
अवद्यं-मिथ्यात्वकषायनोक्तायलक्षणं, सह अवद्यं यस्य येन वा स सावद्यः स चासौ योगश्च सावद्ययोगः तस्माद्
विरतो-निवृत्तः सर्वसावद्ययोगविरतः, तथा त्रिभिः-मनोवाक्कार्यैर्गुणैः, तथा षट्सु जीवनिकायेषु संयतः-प्रयत्नवान्, अथ
अवश्यकर्तव्येषु योगेषु सततमुपयुक्तो, यतमानः, यतनं-तेषामसेवनं, इत्थंभूत आत्मा सामायिकमिति, इयं मूलदी-
कानुसारेण व्याख्या ॥ साम्प्रतमियमेव गाथा कथं कालिकसूत्रेऽपि प्रतिसूत्रं पूर्वमवतेरुनया इति सकौतुकविनेयजनानु-
ग्रहाय पूर्वसूक्तिव्याख्यानुसारेण नयैर्व्याख्यायते, सद्ब्रह्मनयः प्राह-आत्मा सामायिकं-सामायिकशब्दवाच्यो, न तदति-
रिक्तं गुणान्तरं, गुणानां द्रव्यात् पृथग्भूतानामसम्भवाद्, अपृथग्भूतानां द्रव्ये एवान्तर्भावात्, एवं ह्युवाणं सद्ब्रह्मं प्रति
व्यवहारोऽवोचत्-न शक्यमेतत् प्रतिपन्नमतिप्रसङ्गदोषात्, तथाहि-यद्यात्मा सामायिकं ततो यो य आत्मा स सामायि-
कमिति प्रसक्तं, तत्त एवं प्ररूपय 'जयमाणो आया सामाइयं होइ' इति, यतमानो नाम प्रयत्नपरः, तथाभूत आत्मा
सामायिकं, न शेष इति, एवं व्यवहारेणोक्ते सति ऋजुसूत्रनय उवाच-यदि नाम यतमान आत्मा सामायिकं तत्त एवं
तामलिप्रभृतयोऽपि स्वच्छंदसा यतमानाः सामायिकं प्रसक्ताः, तेषामपि स्वसमयागतयतनामात्रसम्भवात्, न चैतदिष्टं,
तेषां मिथ्यादृष्टित्वात्, तत्त एवमवबुद्धस्व-उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति, उपयुक्तो नाम ज्ञेयप्रत्याख्येयज्ञा-
नप्रत्याख्यानपरिणामः, एवं सति तामलिप्रभृतीनां व्यवच्छेदः, तेषां सम्यग्ज्ञानसम्यक्प्रत्याख्यानासम्भवात्, एवमृजुसू-
त्रेणोक्ते शब्दनयोऽभाषीत्-यद्युपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकम्, एवं तर्ह्यविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताश्च सामायिकं

प्राप्नुयन्ति, तेषामपि यथायोगं ज्ञेयज्ञानप्रत्याख्येयप्रत्याख्यानसम्भवात्, तत एवमाचक्ष्व-पद्सु संयत उपयुक्तो यतस्तान्
 आत्मा सामायिकमिति, पद्सु-श्रुतिवीकाविकादिषु सम्यक्-सूत्रोक्तनीत्या यतः-सहृद्वनपरितापनादिभ्यो विरतः संयतः,
 एवं चाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतव्यवच्छेदः, तेषां त्रिविधं त्रिविधेन पद्जीवनिकायपरितापनादिभ्यो विरत्यभावात्, एव-
 मुक्तं समभिरुढः प्राह-यदि पद्सु जीवनिकायेषु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामा-
 सामायिकस्यप्रसंगः, तेषामपि पद्सु संयतत्वात्, तत एवमवगच्छ-त्रिगुप्तः पद्सु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामा-
 यिकमिति, त्रिगुप्तो नाम मनोवाकायगुप्तः, किमुक्तं भवति ?-अकुशलमनोवाकायप्रवृत्तिनिरोधी कुशलमनोवाकायो-
 दीपकः, एकरुद्वेगे तज्जातीयग्रहणमिति न्यायात् पद्सु ईर्याभापेपणाऽऽदानभाण्डमात्रनिक्षेपणोच्चारप्रश्रवणादिपरिष्ठापनरू-
 पासु समितिषु समित इत्यपि गृह्यते, ततः प्रमत्तसंयतानां व्यवच्छेदः, तेषां निद्राविकथादिप्रमादोपेतानां यथोक्तरूपगु-
 ष्टिसमित्यभावात्, एवं समभिरुढेनाभिहिते एवंभूतो षट्ति नाम यथोक्तस्वरूप आत्मा सामायिकं ततोऽप्रमत्त-
 संयतयोऽपि सामायिकं भवेयुः, तेषामपि यथोक्तविशेषणविशिष्टत्वभावात्, तत एवं प्रतिपद्यस्व-सावद्ययोगविरत-
 त्रिगुप्तः पद्सु संयतः उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति, सावद्ययोगविरतो नाम अवद्यं-कर्मबन्धः, सहवद्यं
 यस्य येन वा सावद्यः, योगो व्यापारः सामर्थ्यं धीर्यमित्येकार्थं, “जोगो विदियं धामो वृच्छाह परकर्मो तदा वेदा ।
 सत्ती सामर्थं चिय जोगस्त हवंति वज्जाथा ॥ १ ॥” इति वचनात्, सावद्यश्चासौ योगश्च सावद्ययोगस्तस्मात् विरतः-
 प्रतिनिवृत्तः सावद्ययोगविरतो, जपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिज्ञातसमस्तसावद्ययोगः, किमुक्तं भवति ?-निरुद्ध-

सूक्ष्मवादरसनोवाकायव्यापारो विगतक्रियानिवृत्तिव्यानमधिरूढः शैलेर्गो प्रतिपन्नो नामात्मा सामाधिकमिति, एवं चा-
प्रमत्तसंयतादीनां व्यवच्छेदः, तेषां मनोवाकायव्यापारवत्तया सावद्ययोगपरिकलितत्वात्, 'नस्थि हु सक्किरियाणं अवंधगं
किंचि इह अणुट्ठाण'मिति वचनात्, नैगमस्य त्वनेकगमत्वात् समसैतद्विशेषणविशिष्टो वा द्वित्रिचतुःपञ्चविशेषणविशिष्टो
वा सामाधिकमिति ॥ अन्ये त्वेवमभिदधति-सङ्ग्रहो वक्ति-आत्मा सामाधिकं-सामाधिकशब्दवाच्यः, भावना प्रागिय, एव-
मुक्तं व्यवहारस्तं प्रति भाषते-यदि नामात्मा सामाधिकमित्येतावन्मात्रमभ्युपगम्यते ततः सावद्यव्यापारग्रहलानामपि सामा-
यिकत्वप्रसङ्गः, ततो मा वादीरेवं, किन्त्वेवं वद-सावद्ययोगविरत आत्मा सामाधिकमिति, एवं च सावद्यव्यापारनिपण्णानां
सामाधिकत्वव्युदासः, ऋजुसूत्रः पुनः संयममेव सामाधिकं मन्यते, न सम्यक्त्वसामाधिकं श्रुतसामाधिकं वा, विरत्यभावे
तयोर्निष्कलत्वात्, 'ज्ञानस्य फलं विरति'रिति वचनात्, विरतिभावे च तयोः तत्रैवान्तर्भावात्, तत उक्तप्रकारेण वदन्तं
व्यवहारं प्रति स ग्राह-विरतिर्नाम परिज्ञानमात्रेऽपि तदासत्त्वभावतो लोके व्यवह्रियते, तथाहि-केचित्प्रवलचारित्रावर-
णीयकर्मोदयसंभेताः कदाचिन्तीर्धकरादिसमीपे धर्मश्रवणवेलायां नरकादिदुःस्वाकर्णनतस्तद्भीता विषयान् नरकादिदुः-
तिप्रपातहेतून्वबुद्ध्या तेभ्यो विरज्यन्ते-ह्य धिग् ! वयमेतेष्वेवंरूपेष्वपि प्रसक्ता इति, लोकानामपि च तथारूपचेष्टादिद-
र्शनत एवं प्रत्यय उपजायते-यदेते विरक्ता इति, परं ते न तान् विषयान् त्यक्तुं शक्नुवन्ति, प्रवलचारित्रावरणीयकर्मो-
दयात्, ततः सावद्ययोगविरत आत्मा सामाधिकमित्येतावन्मात्रोक्तौ तेषामपि सम्यक्त्वसामाधिक्यवतां च व्यवहारतः
सावद्ययोगविरतानां सामाधिकत्वं प्राप्नोति, तस्मादेवमभिधानीयं-सावद्ययोगविरतस्त्रिगुस आत्मा सामाधिकमिति, त्रिगुस

इत्यस्य व्याख्यानं प्राग्वत्, त्रिगुण इत्युपलक्षणं, तेन पञ्चसमित इत्यपि द्रष्टव्यं, शब्दनयः पुनर्देशविरतिसाभाधिकमपि
 नेच्छति, तत एवमभिधानमनुसृजं प्रति स श्रुते-यदि नाम सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणः सामायिकमित्युच्यते ततो देश-
 विरता अपि सामायिकं प्राप्नुवन्ति, तेषामपि सामायिकं कुर्वतां सावद्ययोगविरतत्वात् यथायोगं पञ्चसमिति त्रिगुणि-
 भावाच्च, ततस्तेषां सामायिकत्वप्रतिषेधार्थमेवमभिदध्याः-सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणः पदसु संयतः आत्मा सामायिकमिति,
 पदसु संयतो नाम त्रिविधं त्रिविधेन पदसु जीयनिकायेषु सद्दृष्टनपरित्यापनादिभ्यो विरतः, तत एव देशविरतानां सामा-
 यिकमपि कुर्वतां सामायिकत्वबुदासः, त्रिविधं त्रिविधेन विरत्यभावाद्, द्विविधं त्रिविधेनेति सामायिकसूत्रोच्चारणात्,
 समभिरुद्धः पुनः प्रसक्तसंयतानामपि सूक्ष्मसम्परायपर्यन्तानां सामायिकत्वं नेच्छति, तत उक्तप्रकारेण ब्रुवन्तं शब्दनयं
 प्रति स प्राह-यदि नाम सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणः पदसु संयत आत्मा सामायिकमिति ब्रूये, ततः प्रसक्तसंयतादीनामपि
 सामायिकत्वप्रसङ्गः, तेषामपि यथोक्तविशेषणाविशिष्टत्वात्, तस्मादेवं वद-सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणः पदसु संयत उपयुक्त
 आत्मा सामायिकमिति, उपयुक्तो नाम कणयोदयलेशेनाप्यकच्छङ्कितः सन् समभावव्यापृतः, ते च उपशान्तमोहादय
 एव, न प्रसक्तसंयतादयः, ततस्तेषां ब्रुवासाः, एवंभूतः पुनः समुद्घातादिगतं सद्योगिकेवलिनमयोगिकेवलिनं वा सामायिक-
 सिच्छति, ॥ शेषं, यतः सामायिकस्य फलं मोक्षः, ततो येव सम्यक् समभावे व्यवस्थितस्य समस्तकर्म्मविमोक्षार्थ-
 मायोजिकाकरणसमुद्घातादिका विगतक्रियाऽनिवर्त्तनानप्रतिपत्तिरूपा वा क्रिया सैव सामायिकशब्दस्य प्रवृत्तिनिभि-
 तम्, अतस्तत्प्रतिपत्त्यर्थं विशेषणान्तरमाह-सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणः पदसु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिक-

मिति, एवं चोपदान्तमोहादीनां सामायिकत्वप्रतिक्षेपः, तेषां यथोक्तलक्षणक्रियारूपाया यतनाया असम्भवात्, नैग-
मस्त्वेनेकगमत्वादेव प्राग्वत् सामायिकमिच्छन् भावनीयः ॥ सम्प्रति यदुक्तं—‘तं खलु पञ्चकलाणं आवाए सधदघाणं’ति,
तत्र साक्षान्महाव्रतरूपं चारित्रसामायिकमधिकृत्य सर्वद्रव्यविषयतामुपदर्शयति—

पहमम्मि सधजीवा बीए चरिमे अ सधदघाणं । सेसा महवया खलु तदिकदेसेण दघाणं ॥ ७९१ ॥

तत्र साक्षान्महाव्रते विषयद्वारेण चिन्त्यमाने (प्रथमे—प्राणातिपातविरमणरूपे आद्ये महाव्रते) सर्वजीवाः—व्रसस्यावरसूक्ष्मे-
तरभेदा विषयत्वेन द्रष्टव्याः, तस्य तदनुपालनरूपत्वात्, द्वितीये मृपायादविनिवृत्तिरूपे चरमे च—परिमहविनिवृत्तिलक्षणे
सर्वद्रव्याणि विषयत्वेनावगन्तव्यानि, कथमिति चेत्, नास्ति पञ्चास्तिकायात्मको लोक इति हि मृपायादः सर्वद्रव्यविषयः,
तन्निवृत्तिरूपं च द्वितीयं महाव्रतं, तथा परिग्रहोऽपि मूर्च्छाद्वारेण समस्तद्रव्यगोचरः, तन्निवृत्तिरूपं च पञ्चमं महाव्रतम्,
अतो द्वे अप्यशेषद्रव्यविषये, ‘सेसा’ इत्यादि, खलुवाद्योऽवधारणे, तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, शेषाणि महाव्रतानि द्रव्याणां
विषये तदेकदेशेनैव, भवन्तीति क्रियाध्याहारः, तेषां द्रव्याणामेकदेशस्तेनैव हेतुभूतेन भवन्ति, नतु समस्तद्रव्यविषयाणि, कथं ?
तृतीयस्य ग्रहणधरणीयद्रव्यादत्तादानविरतिरूपत्वात् चतुर्थस्य ‘रूपेसु वा रुवसहगएसु वा देवसु’ इत्यादिवचनतो रूपरूपसह-
गतद्रव्यसम्बन्धयत्राविरतिरूपत्वात् पष्ठस्य च रात्रिमोजनविरमणरूपत्वादिति, एवं तावच्चारित्रसामायिकं निवृत्तिद्वारेण सर्व-
द्रव्यविषयं, श्रुतसामायिकमपि श्रुतज्ञानात्मकत्वात् सर्वद्रव्यविषयमेव, सम्यक्त्वसामायिकमपि सर्वद्रव्याणां सगुणपर्यायाणां
निषेधश्रद्धानं, तद्रूपत्वात् सर्वविषयमित्यलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुतम् ॥ तत्र सामायिकमजीवादिष्युदासेन जीव एवेत्युक्तं, जीवश्च

द्रव्यगुणसमुदायक इति द्रव्यगुणयोः सामायिकमिति द्रष्टव्यम्, अत्र नैश्चिन्ता, यतः केचिन्नया द्रव्यं सामायिकमिति प्रतिपन्नाः, अपरे गुण इति, सकलनयानां च आधारभूतौ द्वौ नयौ, तद्यथा-द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिकश्च, तत्र नैगमसद्ब्रह्मवहारा द्रव्यार्थिकनयाः, उपरितना ऋजुसूत्रप्रभृतयश्चत्वारः पर्यायार्थिकनयाः, आह च चूर्णिकृत्-“आइतिगं नयाणं दयद्विजो, उवरिह्वा चत्तारि पज्जवटितो” इति, तत्र द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिको या यत् सामायिकमिच्छति तदुपदर्शयन्नाह—

जीवो गुणपट्टिवन्नो नयस्स दयद्विजस्स सामहयं । सो चेव पज्जवटियनयस्स जीवस्स एस गुणो ॥ ७९२ ॥

जीयः-आत्मा गुणैः-सम्यक्त्वादिभिः प्रतिपन्नः-आश्रितो गुणप्रतिपन्नः द्रव्यमेवार्थो यस्य न पर्यायाः स द्रव्यार्थिकः, अथवा ‘दयद्विज’ इति द्रव्यस्थित इति संस्कारः, द्रव्ये वस्तुतत्त्वबुद्ध्या स्थितो न तु पर्याये इति द्रव्यस्थितः, यदिवा द्रव्यास्तिक इति संस्कारः, तत्र अस्तीति मतिरस्येत्यास्तिकः, ‘दैष्टिकास्तिकनास्तिका’ इति निपातनादिकणू इत्यास्तिको, न तु पर्याये इति द्रव्यास्तिकः, किमुक्तं भवति ?-द्रव्यमेव तात्त्विकमस्ति न पर्याया इति यः प्रतिपन्नः स द्रव्यास्तिक इति, तस्य द्रव्यार्थिकस्य द्रव्यस्थितस्य द्रव्यास्तिकस्य वा नयस्य मतेन सामायिकं, इयमत्र भावना-गुणाः खल्वौपचारिकत्वादसन्त एव, परमार्थतो द्रव्यव्यतिरेकेण तेपामनुपलम्भात्, अथ यदि रूपादयो न सन्ति कथं तर्हि लोकस्य द्रव्ये तत्प्रतिपत्तिः, चित्रे निम्नोन्नतमेदप्रतिपत्तिवत्, गुणप्रतिपन्न इत्यत्रापि गुणस्य विशेषणीभावेन जीवस्यैव तात्त्विकत्वं, यथा पावक इत्यत्र पुरुषस्य पचनक्रियायाः, ततोऽस्य द्रव्यार्थिकनयस्य न्यग्भूतगुणग्रामो जीव एव सामायिकं, न पर्याय इति । पर्यायार्थिकस्य पर्यायस्थितस्य पर्यायास्तिकस्य वा पुनर्नयस्य स एव सामायिकादिगुणः परमार्थतो, न तु जीवद्रव्यं, गुणातिरेकेण

तस्यानुपलब्धात्, तथाहि-नास्ति गुणातिरिक्तो जीवः, प्रमाणेनानुपलब्धेः, रूपाद्यर्थान्तरभूतघटवत्, यदप्युक्तं प्राक्
'आत्मा खलु सामायिक'मिति तदपि यदेतत् ज्ञानादित्रिकल्पं सामायिकं स एव जीवस्य गुण इतिकृत्वा उपचारतोऽ-
भिहितं, यथा गृहः पटः पीता हरिद्रा कृष्णो भ्रमर इति, तत्त्वतस्तु स एव गुणः सामायिकमिति ॥ सम्प्रति पर्यायाधिक-
एव स्वं पक्षं समर्थयमान आह-

उत्पज्जन्ति वयंति य परिणामंति अ गुणा न द्वाहं । द्रव्यप्रभवाद् य गुणा, न गुणप्रभवाद् द्वाहं ॥ ७९३ ॥

उत्पद्यन्ते-उत्पत्तिमासादयन्ति न्ययन्ते-विनाशमुपगच्छन्ति, वशब्दः समुच्चये, तथा परिणमन्ति-सङ्ख्यातीतानि
तारतम्यानि अनुभवन्ति प्रतिक्षणम्, अन्यथाऽन्यथा प्रायस्तरतमभावात्, वशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, तस्य चैवं
प्रयोगो-गुण एव, न द्रव्याणि, तेषामाकालमेकरूपत्वेनावस्थानाभ्युपगमात्, उक्तं च-"जीवे द्रवद्वयाण्यसौ सप्त पञ्चवद्वयाण्य-
असासप" इति, ततस्त एव गुणास्तस्वतः सन्ति, उत्पादव्ययपरिणामोपेतत्वात्, पत्रगतनीलतारकतादिवत्, तदतिरि-
क्तस्तु गुणी नास्त्येव, उत्पादव्ययपरिणामरहितत्वात्, गगनेन्दीवरवत्, उक्तं च-"उपपाद्यविगमपरिणामतो गुणा पस्त-
नीलयाइव । संति न व द्रवमिदं तविरहातो स्वपुष्पं ॥ १ ॥" (विशे. २६४९) किंच-'द्रव्यप्रभवा य गुणा' द्रव्यात्मप्र-
भः-उत्पादो येषां ते द्रव्यप्रभवाः, चन्द्रब्दो युवत्यन्तरसमुच्चये, गुणा न भवन्ति, किन्तु परस्परप्रत्ययभावप्रभवाः, 'न गुण-
प्रभवाद् द्वाहं' इति अत्रापि नेति सम्वध्यते, नापि गुणप्रभवानि द्रव्याणि, तेषां नित्यत्वेनाभ्युपगमात्, ततो न द्रव्याणां
कारणत्वं नापि कार्यत्वमिति तदभावः, सतो नियमेन कारणरूपतया कार्यरूपतया वा सम्भवात्, तथा च नास्ति पुरा-

भिमत्तं द्रव्यं, कारणकार्यरूपविकलत्वात्, स्वरविपाणवत्, अस्तित्वं हि नामार्थक्रियाकारित्वं, 'यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थस'दिति वचनात्, सर्वो अर्थक्रियाकारिता कारणकार्यरूपत्वेन व्याप्ता, द्रव्यस्य कारणकार्यरूपविकलस्यार्थक्रियाया अदर्शनात्, किं हि तदस्ति यस्तु यदकारणरूपमकार्यरूपं वा सत् अर्थक्रियां कुर्यात्?, ततः कारणकार्यरूपत्वं व्यावर्त्तमानं स्वव्याप्यमध्यस्तित्वं निवर्त्तयतीति व्यापकानुपलब्धिरेषा, तस्माद् गुण एव समभावलक्षणः सामायिकमिति । एवं पर्यायार्थिकेन स्वमते प्रतिपादिते द्रव्यार्थिक आह—

जं जं जं जे भावे परिणमइ पओग-चीससा दधं । तं तह जाणेइ जिणो अपज्जवे जाणणा नत्थि ॥ ७९४ ॥

यत् यत् आत्ममृदादिकं यस्तु यान् यान् भावान्-पर्यायान् विज्ञानघटादीन् परिणमति-तदात्वेन प्रतिपद्यते प्रयोगतो विस्रसतो वा, तत्र प्रयोगश्चेतनावतो व्यापारः, विस्रसा स्वभावः, तत्सर्वमुत्प्रेक्षितपर्यायं द्रव्यमेव, उत्फणविफणत्व-कुंडलिकादिपर्यायसमन्वितसर्पद्रव्यवत्, तथाहि-न तत्र केचन उत्फणतादयः सर्पद्रव्यातिरिक्ताः पर्यायाः सन्ति, प्रमाणेनानुपलब्धेः, गगनकुसुमस्य मुकुलितार्द्धमुकुलितत्वादिपर्यायवत्, तस्मात्तदेव द्रव्यं, तत्र (च्च) परमार्थसदिति । किञ्च तत् द्रव्यं तथैव-अन्ययपर्यायोपसर्जनं जानाति-परिच्छिनत्ति जिनो-भगवान् केवली, कस्मात् पर्यायोपसर्जनं जानाति, ननु पर्यायरहितमित्यत आह-'अपज्जवे जाणणा नत्थि' अपर्याये-पर्यायरहिते यतो जाणणा-परिज्ञा केवलयादीनामपि नास्ति, ततस्तो उत्प्रेक्षामात्रेण व्यवहियन्ते, ननु परमार्थतः सन्ति, ततो द्रव्यमेव तात्त्विकमिति जीव एव सामायिकमिति माथार्थः । अथवा 'दधप्पभवा य गुणा' इत्यादि द्रव्यार्थिकनयमतेन व्याख्यायते, उत्पद्यन्ते व्ययन्ते परिणमन्ति च यस्मात्

गुणा एव, न द्रव्याणि, तस्मात् एव तात्त्विका इति पर्यायार्थिकेनोक्ते द्रव्यार्थिकः ग्राह-द्रव्याण्येव च परमार्थतः सन्ति, न गुणाः, यतो द्रव्यप्रभवा गुणाः, न गुणप्रभवानि द्रव्याणि, किमुक्तं भवति ?-द्रव्यत्वेनोत्पादविगमपरिणामप्रकारैस्तेषां तेषां गुणानामुत्पादो भवति, तेषां परोपादानत्वात्, ननु गुणेषूक्तप्रकारेण द्रव्याणां, तेषामपरोपादानत्वात्, तस्मात् तान्येव द्रव्याण्यन्तर्विशेषणीभूतगुणानि तात्त्विकानि, न गुणा इत्यात्मैव सामायिकम्, एवं पर्यायार्थिकेन द्रव्यार्थिकेन च स्वमतो उद्भाविते परस्परविरुद्धमतकर्णनतो व्याकुलीचित्तः सन् शिष्यः प्रश्नयति-भगवन् ! किमत्र तत्त्वमिति ? तत आचार्यः स्वसिद्धान्तमुपदर्शयति-‘जं जं जे जे भवे’ गाथा, यत् यत् द्रव्यमात्ममृदादिकं यान् यान् भावान्-पर्यायान् विज्ञानघटादीन् परिणमति-तादात्म्येन प्रतिपद्यते प्रयोगतो विश्रसतो वा ‘तं तद्’ इति-अगृहीतवीप्सोऽपि प्राग्वीप्सोपन्यासादयं शब्दो वीप्सां गमयति, तत् तद् तथा तथा परिणमन्तं जानाति खिनो-भगवान् केवली, यस्माद-पर्याये-पर्यायरहिते ‘जाणणा’ केवलज्ञानेनापि परिज्ञा नास्ति, तस्मात् द्रव्यपर्यायात्मकं वस्तु तात्त्विकं, केवलिना तथाऽ-वगतत्वाद्, अतः सामायिकभावपरिणत आत्मा सामायिकमिति स्थितं । व्याख्यातं किमिति द्वारं, अधुना कतिविधमिति द्वारं व्याचिख्यासुराह-

सामादयं च त्रिविधं समस्तं सुखं तद्वा चरित्तं च । इदं चैव चरित्तं अगारमणगारिअं चैव ॥ ७२५ ॥

सामायिकं प्राप्तिरूपितशब्दार्थं, चः पूरणे, त्रिविधं-त्रिभेदं, तद्यथा-सम्यक्त्वम्, अत्रानुस्वारलोप आर्पत्वात्, श्रुतं चारित्रं, सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं चारित्रसामायिकमित्यर्थः, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, तत्र

सम्यक्त्वसामायिकं द्विविधं, तद्यथा-निसर्गसम्यक्त्वसामायिकमधिगमसम्यक्त्वसामायिकं च, तत्र निसर्गः स्वभावः, तेन सम्यक्त्वसागायिकं निसर्गसम्यक्त्वसामायिकं, यदुपदेशमन्तरेणापि जीवस्य तथास्वभावत एवोपजायते तन्निसर्गसम्यक्त्वसामायिकमिति भावः, परोपदेशतो जीवादिपदार्थाधिगमपुरस्सरमुपजायते तदधिगमसम्यक्त्वसामायिकं, अथवादशविधम् एकैकस्य औपशमिकसास्वादक्षायोपशमिकवेदकक्षायिकमेदात्, तत्र औपशमिकमुपशमश्रेणौ प्रथमसम्यक्त्वलाभे वा अन्तरकरणव्यवस्थितस्य, सास्वादनमौपशमिकसम्यक्त्वाद्भावां व्यवस्थितस्य मिथ्यात्वं गन्तुमनसो मिथ्यात्वमप्राप्तस्य, क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वबुद्बुदगलान् वेदयमानस्य, वेदकं दर्शनत्रिकं क्षपयतश्चरमयाससम्यक्त्वत्वाणुवेदनस्वभावं, क्षायिकं दर्शनत्रिकक्षयनिष्पन्नं शुद्धात्मस्वभाववचिरूपं, अथवा त्रिविधं-क्षायिकमौपशमिकं क्षायिकं च; सास्वादनस्यौपशमिके वेदकस्य च क्षायोपशमिके अन्तर्भावविवक्षणात्, यदिया त्रिविधमेवं-कारकं रोचकं च, तत्र यस्मिन् सम्यक्त्वसति सदनुष्ठानं श्रद्धासं सम्यक् करोति (च, करोति) सदनुष्ठानमिति कारकं, यत्तु सदनुष्ठानं रोचयत्येव केवलं न पुनः कारयति तत् रोचकं, यत् स्वयं तत्त्वश्रद्धान (हीन) एव मिथ्यादृष्टिः परस्य धर्मकथादिभिस्तत्त्वश्रद्धानं दीपयति-उत्पादयति तस्य परिणामविशेषः कारणे कार्योपचारात् सम्यक्त्वं दीपकमुच्यते, उक्तं च-“सयमिह मिच्छद्विद्वी धम्मकहाईहि दीवइ परस्स । सम्मत्तमिणं दीवग कारणकज्जोवयारातो ॥ १ ॥” श्रुतसामायिकं त्रिविधं, तद्यथा-सूत्रमर्थसदुभयं च, अक्षरानक्षरादिभेदादनेकविधं वा, चारित्रसामायिकं त्रिविधं-क्षायिकमौपशमिकं क्षायोपशमिकं च, तत्र क्षीणमोहादेः क्षायिकम्, उपशान्तमोहस्यौपशमिकं, प्रमत्तसंयतादीनां क्षायोपशमिकं, अथवा पञ्चविधं-सामायिकं छेदोप-

स्थाप्यं परिहारविशुद्धिकं सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यातं च, अथवा गृहीताशेषविकल्पं द्विविधम्-अगारसामायिकमनगार-
च, तथा चाह-‘दुविहं चेव चरित्तं अगारमणमारियं चेव ॥ ७९६ ॥’ सामायिकं द्विविधमेव-द्विभेदमेव मूलभेदेन
‘चारित्रं-चारित्रसामायिकम्, अगाः-वृक्षास्तैः कृतत्वाद आ समन्तात् राजते इति अगारं-गृहं, ‘क्वचिदि’ति (ड)
प्रत्ययः, तदस्यास्तीति ‘अत्रादिभ्य’ इति मत्वर्थोऽकारप्रत्ययः, अगारो-गृही तस्मिन् भवमागारिकम्, अध्यात्मादिभ्य
इतीकण् प्रत्ययः, इदं चानेकभेदं, देशविरतेश्चित्ररूपत्वात्, अनगारः-साधुः, न विद्यते स्वस्वामिभावेनागारमस्येति
न्युरपत्तेः, तस्मिन् भवमानगारिकं चैव, पूर्ववदिकण्प्रत्ययः, आह-सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिके विहाय चारित्र-
सामायिकस्य साक्षाद्भेदाभिधानं किमर्थम्?, उच्यते, तस्मिन् सति तयोर्नियमेन भाव इति ख्यापनार्थं, यद्वा चरम-
त्वादस्य यथा भेद उक्तः तथा शेषयोरपि वाच्य इति ज्ञापनार्थं ॥ साम्प्रतं मूलभाष्यकारः श्रुतसामायिकमध्ययनरूपत्वात्
व्याचिरूपासुलस्य भेदानाह-

अउक्षयणोपि प त्तिविहं सुत्ते अत्थे (ग) तदुभए चेव । सेसेसुवि अउक्षयणेसु होइ एसेव निजुत्ती ॥ १५० ॥ (भाष्यं)
अध्ययनमपि च त्रिविधं-सूत्रविषयमर्थविषयं तदुभयविषयं च, अपिशब्दात् सम्यक्त्वसामायिकमप्यौपशमिकादिभे-
दात् त्रिविधमिति ॥ प्रक्रान्तोपोद्घातनिर्युक्तेरशेषाध्ययनव्यापितां दर्शयति-‘ज्ञोयेच्चपि’ चतुर्विंशतिस्तत्वादिवचन्येन्यवश्य-
यनेषु भवत्येव-उद्देशनिर्देशादिका निरुक्तिपर्यवसाना निर्युक्तिः । आह-अत्रोपपत्तापरिसमाप्तावतिदेशो न्याय्यः, किमर्थं

अपान्तरालेऽभिहितः । उच्यते, मध्यग्रहणे आद्यन्तयोर्ग्रहणं भवतीति न्यायप्रदर्शनार्थं, गतं कतिविधमिति द्वारम्, इदानीं कस्येति द्वारान्तरः, तत्र यस्य तद्भवति तदभिधित्सुराह—

तस्म सामागिओ अप्पा, संजमे नियमे तवे । तस्स सामाहयं होइ, इइ केवलिमासिअं ॥ ७९६ ॥

यस्य साधोरात्मा-जीवा, 'सामागिओ'ति समानीतः-सकारस्य सूत्रे दीर्घः प्राकृतत्वात्, सम्यक् सन्निहितीकृतः, व्ययीयोऽन्तर्गतेति गम्यते, क्व समानीत इत्याह-संयमे-मूलगुणेषु नियमे-उत्तरगुणेषु तपसि-द्वादशप्रकारेऽनश-नारिलक्षणे, तस्यैवमूतस्याप्रमादिनः सामायिकं भवति, इतिशब्दः परिसमास्यर्थः, एतेषु त्रिषु संयमादिषु (समाहितस्य) समपूर्णं सामायिकं भवतीति केवलिभिः-सर्वैर्भाषितम् ॥

जो समो सपमूपसुं, तसेसु धायेरेसु य । तस्स सामाहयं होइ, इइ केवलिमासिअं ॥ ७९७ ॥

यः समो-मध्यस्यः आत्मा, त(स्व)मिय परं पश्यतीति भावः, सर्वमूतेषु-सर्वेषु प्राणिषु, तद्यथा-अस्तेषु-द्वीन्द्रियादिषु स्यायेरेषु-गृधिम्यादिषु तस्य सामायिकं भवति, इति-एतावत् केवलिभिर्भाषितं ॥ सम्प्रति फलदर्शनद्वारेणास्य करण-विधानं प्रतिपादयन्नाह—

सायज्जजोगप्परियप्पणट्ठा, सामाहयं केवलिअं पसत्थं ।

गिहत्थधम्मा परमंति नचा, कुज्जा बुद्धो आयहिअं परत्था ॥ ७९८ ॥

सायययोगपरिपर्जनार्थं सामायिकं केवलिकमिति-पूर्णं प्रशस्तं-पवित्रम्, जालनः पवित्रीकरणात्, तथा गृहस्थधर्मात्

परमं-प्रधानं ज्येष्ठमित्येतत् ज्ञात्वा कुर्यात् बुधो-विद्वान् आत्महितम्-आत्मोपकारकम्, एतदेव परिपूर्णं सामाधिकं, किमर्थमित्याह-‘परार्थं’ परो-मोक्षः, तस्याप्यपरस्य परस्याभावात्, तदर्थं, न तु सुरलोकाद्यवाप्त्यर्थं, अनेन निदानपरिहारमाह, परिपूर्णसामायिककरणशक्त्यभावे गृहस्योऽपि गृहस्यसामाधिकं ‘करेमि भंते ! सामाह्यं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जाव-नियमं पज्जुवासामि दुविहं तिविहेजे’त्येवं कुर्यात्, आह-तस्य सर्वं त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याचक्ष्णस्य को दोषः?, उच्यते, प्रवृत्तकर्म्मार्म्भभानुमत्यनिवृत्त्या कारणसम्भव एव, तथापि तत्करणे भद्गदोषः, तथा चाह-

सर्वंति भाणिऊणं यिरई खलु जस्स सविआ नत्थि । सो सव्विरहवाई चुक्कइ देसं च सव्वं च ॥ ७९९ ॥
‘सर्वं’ति उपलक्षणमेतत्, तत् एवं द्रष्टव्यं-सर्वं सावद्यं योगं प्रत्याख्यामि त्रिविधं त्रिविधेनेत्येवं भाणिऊण-अभिधाय विरतिः-निवृत्तिः, खलु सर्वका-सर्वा नास्ति, प्रवृत्तकर्म्मार्म्भानुमतिसद्भावात्, स सर्वविरतिवादी ‘चुक्कइ’ इति अश्रयति ‘देसं च सव्वं च’ इति प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे द्वितीया, देशविरतेः सर्वविरतेश्च, देशविरतेरनभ्युपगमात्, सर्वविरतेरकरणात्, नन्यागमे गृहस्यस्यापि प्रत्याख्यानं त्रिविधं त्रिविधेनोक्तं, तथा च व्याख्याप्रज्ञप्तौ सूत्रं-‘समणोवासगस्स णं भंते ! पुद्यामेव थूले इति, ततः कथं गृहस्यस्य सावद्ययोगानुमतिप्रत्याख्यानप्रतिषेधः?, उच्यते, यदिदं सूत्रे गृहस्यस्यापि त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तत् स्पूडमाणान्तिपातमृषादादिविषयं द्रष्टव्यं, यथा कोऽपि सिंहसरभगजादीनां चणं कन्यादिविषयमलीकं त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यातीति, न पुनः सामान्येन सावद्ययोगविषयं, प्रवृत्तकर्म्मार्म्भानुमतेरत्वयंभावात्, ततो न कश्चि-

द्विरोधः, उक्तं च—“ननु त्रिविहंतिविहेणं पञ्चकूल्याणं सुयंमि गिहिणोऽवि । तं थूलवहादीणं न सबसावज्जजोगणं ॥ १ ॥” (वि. २६८६) अपिच—यत्किञ्चिदप्रयोजनं काकमांसादिकं यदपि चाप्राप्यं मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्हन्तिदन्तचित्रकचर्मादिकं तद्विशेषितं वस्तुधिकृत्य यदि त्रिविधं त्रिविधेनापि प्रत्याचष्टे तथापि न कश्चिदोषः, यथा स्वयंभूरमणसमुद्रादिमत्स्या मया न हन्तव्याः त्रिविधं त्रिविधेनेति प्रत्याचक्षणास्य, यदिवा यो व्रतं प्रतिपत्तुकामः पुत्रसन्तत्यादिनिमित्तं विलम्बं कुर्वन्नेकादशीप्रतिमां प्रतिपद्यते तत्समाप्त्यनन्तरं चावश्यमेव व्रतं ग्रहीष्यति स त्रिविधं त्रिविधेनापि सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानं कुर्याजो न दोषभाग् भवति, ये पुनः पूर्वोरन्धानुज्ञितसावद्यकर्मसन्तानः सन् सामायिकं करोति स त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं कर्तुं न शक्नोति, तदनुमतिपरिणतेर्निवर्त्तयितुमशक्यत्वात्, आह च भाष्यकृत—“जइ किञ्चिदप्पओ-यणमप्यप्यं वा विसेसिअं परं ॥ पञ्चकूलेज्ज न दोसो सयंभुरमणाइमच्छव ॥ १ ॥ जो वा निक्खमिउमणो पडिमं पुत्ताइ-संततिनिमित्तं । पडियजेज्ज तओ वा करेज्ज तिविहंति त्रिविहेणं ॥ २ ॥ जो पुण पुब्बारज्जाणुज्झियसावज्जकम्मसंताणो । तदणुमइपरिणतिं सो न तरइ सहसा नियत्तेउ ॥ ३ ॥” मिति (विशेष. २६८७-९) यद्यपि च गृहस्थस्य सामायिकं कर्तुं न त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तथापि तद् गृहस्थेन परलोकार्थिना गृहस्थसामायिकमवश्यं कर्त्तव्यं, तस्यापि विशिष्टफलसाधकत्वात्, तथा चाह निर्युक्तिकृत—

सामाइअम्मि उ कए समणो इव सावओ हवइ जग्गहा । एएण कारणेणं बहुसो सामाइअं कुज्जा ॥ ८०१ ॥
सामायिके, तुदाब्द एवकारार्थः, “तुः स्यान्नेदेऽवधारणे” इति वचनात्, सामायिके एव कृते सति यस्मात् श्रावकः

श्रमण इव भवति, प्रायोऽशुभयोगरहिततया श्रमण इव बहुतरकर्मनिर्जरको भवतीति भावः, अनेन कारणेन बहुशः-
अनेकवारं सामायिकं कुर्यात् इति गाथार्थः ॥ किंच—

जीवो पमाययदुलो यदुसोऽविय बहुविहेसु अत्येसुं । एषण कारणेणं बहुसो सामाहयं कुब्जा ॥ ८०२ ॥
जीयः प्रमादयदुलः बहुशः—अनेकधापि च बहुविधेषु अर्थेषु—शब्दादिषु, प्रमादयांश्च एकान्तेनाशुभवन्धक एव, अतः—
अनेन कारणेन तत्परिजिहीर्षया बहुशः सामायिकं कुर्यात्, मध्यस्थो भूयादिति गाथार्थः । सामायिकं च मध्यस्थस्य ।
सामायिकवतो लक्षणमाह—

जो नवि यदइ रागे नवि दोसे इण्ह मल्लयारम्मि । सो होइ ल मज्झत्थो सेसा सवे अमज्झत्था ॥ ८०३ ॥
यो नापि यत्तरे रागे, नापि द्वेये, किन्तु द्वयोरपि—रागद्वेययोः मध्यकारे—मध्ये, कारशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशातः स्वार्थे
वत्पञ्चत्वात्, अपान्तराले इत्यर्थः, स भवति मध्यस्थः, मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः—रागद्वेयापान्तरालवर्त्तो, शेषाः सर्वे अम-
ध्यस्थाः ॥ गतं कसेति द्वारम्, अपुना क किं सामायिकमिति प्ररूपयितुकामो द्वारगाथात्रयमाह—

नित्त विसा कालगइ मविअ सन्निज्जास दिट्ठि आहारे । पज्जत्त सुत्त जम्म ठिहं वेअ सन्ना कसायाऽऽऊ ८०४
नाणे जोगुवओगे सररीर संठाण संघयण माणे । लेसा परिणामे वेअणा समुग्घाय कम्मे य ॥ ८०५ ॥
निषिट्ठणमुषटे आसवकरणे तदा अलंकारे । सयणासणठाणत्थे चंक्कमंते अ किं कहिअं ? ॥ ८०६ ॥
आसां समुदायार्थः क्षेत्रदिकालगतिभयसंज्ञितश्चासदृष्टिआहारकानङ्गीकृत्यालोचनीयम्, क किं सामायिकमिति

योगः, तथा पर्याप्तपुष्टजन्मस्थितिवेदसंज्ञाकषायायुषि च, तथा ज्ञानं योगोपयोगौ शरीरसंस्थानसंहननमानानि लेश्याः परिणामं वेदनां समुद्युयातकर्म च, क्रियायोजना पूर्ववत्, तथा निर्वेष्टनोद्धर्तने आश्रवं करणानि तथा अलङ्कारान् तथा शयनासनस्थानचक्रमन्त्राश्रित्य पर्यालोचनीयम्, क्व किं सामायिकमिति । अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं स्वयमेव पश्यति-तत्रोर्ध्वलोकादिक्षेत्रमक्षीकृत्य सम्यक्स्यादिसामायिका[दी]नां लाभदिभावमभिधित्सुराह—

सम्म-सुजाणं लंभो उहं च अहो य तिरिपलोप य । विरई मणुस्सलोप विरयाचिरई अ तिरिपसु ॥८०७॥

तत्पक्ष्यश्रुतसामायिकयोर्लभः-प्राप्तिः, 'उहं चे'ति ऊर्ध्वलोके च 'अहे य'ति अधोलोके च तिर्यग्लोके च, इयमत्र भायना-ऊर्ध्वलोके मेरुगुरलोकादिषु ये सम्यक्त्वं प्रतिपद्यन्ते तेषां श्रुताज्ञानमपि तदैव सम्यक्श्रुतरूपतया परिणमते इति द्वयोरपि सामायिकयोस्तत्र लाभसम्भवः, एवमधोलोकेऽपि महाविदेहगताधोलौकिकग्रामेषु नरकेषु च निसर्गतोऽधि-गमाद्या सम्यक्त्वं प्रतिपद्यमानानां द्वयलाभो भावनीयः, एवं तिर्यग्लोकेऽपि, 'चिरई मणुस्सलोगे'ति अत्र विरतिशब्देन सर्वविरतिसामायिकं गृह्यते, तच्च लाभपेक्षया मनुष्यलोके एव, नान्यत्र, मनुष्या एवास्य प्रतिपत्तारः, न शेषा जन्तव इति भायना, क्षेत्रनियमं तु विशिष्टश्रुतविदो नाभिहितवन्तः, सम्भावयामः ततस्त्रिष्वपि लोकेषु, मेरावपि कथासु प्रमग्याप्रतिपत्तिश्रवणात्, 'चिरपाचिरई य तिरिपसु'ति विरताविरतिश्च देशविरतिसामायिकलक्षणा लाभविचारेऽपि शब्दस्य गम्यमानत्वात् तिर्यक्ष्वपि भवति मनुष्येषु च ।

पुष्टपडियन्नतो पुण तीसुवि लोगेसु नियमतो तिण्हं । चरणस्स दोसु नियमा भयणिज्जा उह्लोगम्मि ॥८०८॥

अथाणां-सम्यक्त्वसामाधिक्यदेशविरतिसामाधिक्यानां पूर्वप्रतिपन्नकाः पुनर्नियमेन त्रिष्वपि लोकेषु विद्यन्ते, पण्डक्यनादित्यपि देशविरतानां तिरश्चां सम्भवात्, चरणस्य-विरतिसामाधिक्यस्य द्वयोः-अधोलोकतिर्यग्लोकयोः नियमात्-नियमेन पूर्वप्रतिपन्नाः, भजनीयाः पुनरुर्ध्वलोके, कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्नेति भावः, गतं क्षेत्रद्वारम् । अधुना दिग्द्वारमभिधितुर्दिक्स्वरूपप्रतिपादनार्थमाह-

नामं ढवणा दविण् क्वित्तद्विसा ताचखित्त पन्नवण ।
सत्तमिआ भावदिसा सा होअट्टारसविहा उ (परूवणा तस्स कायद्या) ॥ ८०९ ॥

नामदिक् स्थापनादिक् द्रव्यदिक् क्षेत्रदिक् तापक्षेत्रदिक् प्रज्ञापकदिक् सप्तमी भावदिक्, तस्य नामस्थापना (दि) दिक् सप्त-
कस्य प्ररूपणा कर्तव्या, पाठान्तरं 'सत्तमिया भावदिसा सा होइट्टारसविहा उ' सप्तमी भावदिक् सा भवत्यष्टादशविधैवेति ।
तत्र नामस्थापने धुण्णे, द्रव्यदिक् स्वरूपप्रकटनार्थमाह-तेरसपणितियं खलु तावइण्णं भवे पणसेसुं । जं दवं ओगाढं जहन्नगं
तं दसदिसाणं ॥१॥ (विशे. २६९८ आचा. नि. ४१) द्रव्यमेव च दशदिगुत्थापनहेतुत्वादिक् द्रव्यदिक्, तच्च द्विधा-जघ-
न्यत उत्तरार्पतश्च, तत्र त्रयोदशप्रदेशिकं-त्रयोदशप्रदेशवत्, तावत्सु-त्रयोदशसु प्रदेशेषु यद्रव्यमवगाढं भवति तत् जघ-
न्यतो दशदिक्प्रभवं, तद्यैवम्-एकैकः प्रदेशो विदिक्षु, एते चत्वारः, मध्ये त्वेक इत्येते पञ्च, तथा चतस्रसु दिक्ष्वायतावस्थितौ

दौ द्वाविति, स्थापना-‘एकेको विदिसाणुं, मज्झे य, दिसासु आयया दो दो’ इति, उत्कर्षतस्त्यनन्तप्रदेशात्मकं, तदपि च क्षेत्रमधिकृत्य जघन्यतत्त्वयोदशप्रदेशावगाढम्, एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे व्यणुकादीनामनन्ताणुकपर्य-

न्तानां स्फुन्यानामनगाहेऽपि अधिकृतत्रयोदशप्रदेशावगाढस्कन्धत्वपरिणाममापन्नानामवगाहनासम्भवात्, उत्कर्षतस्तत्त्वस-
द्रूप्यातप्रदेशायगाढमिति । सम्प्रति क्षेत्रदिकूप्रतिपादनार्थं रुचकवक्तव्यतामाह—

अट्टपपसो रुअगो तिरिअं लोगस्स मज्झयारम्मि । एस पभवो दिसाणं एसेव भवे अणु दिसाणं ॥१॥ (आचा. ४२)
तिर्यग्लोकस्य मध्यकारे—मध्येऽष्टप्रदेशकः—अष्टनभःप्रदेशात्मको रुचकः, तथाहि—तिर्यग्लोकस्य मध्यभागे आयामविष्क-
ग्भाभ्यां रज्जुप्रमाणौ सर्वप्रतराणां शुद्धकौ द्वौ नभःप्रदेशप्रतारौ, तयोश्च मेरुमध्यप्रदेशे मध्यं, तत्र च मध्ये उपरितनप्रतरस्य
ये चत्वारो नभःप्रदेशा ये चाधस्तनस्य चत्वारस्तेषामष्टानामपि गोस्तनाकाररूपतया व्यवस्थितानामाकाशप्रदेशानां समये
रुचक इति परिभाषेति, एष रुचको दिशां—क्षेत्रदिशां पूर्वादीनां प्रभवः—उत्पत्तिकारणम्, एष एव च भवति प्रभवोऽनुदिशां—
क्षेत्रविदिशामाप्तेय्यादीनामिति ॥ सम्प्रत्यस्माद्य रुचकादिशो विदिशश्च यथा भवन्ति तथा प्रतिपादयन्नाह—

दुपपप्साइ दुरुत्तर एगपप्सा अणुत्तरा चेव । चउरो चउरो य दिसा चउराइ अणुत्तरा दुन्नि ॥ (आचा. नि. ४३)

सगदुद्धिसंठिआओ महादिसाओ हवंति चत्तारि ।

मुत्तावली अ चउरो दो चेव य हुंति रुअगनिभा ॥ (आचा. नि. ४४)

तस्मात् यथोक्तरूपात् रुचकात् वहिश्चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमादौ द्वौ द्वौ नभःप्रदेशौ भवतः, तदग्रतश्चत्वारश्च-
त्वार, तेषामपि पुरतः षट् षट्, ततोऽप्यग्रतोऽष्टावष्टावित्येवं द्वाभ्यां प्रदेशाभ्यामारम्य व्युत्तरवृद्धिः प्रत्येकं चतसृष्वपि दिक्षु
परिभाषनीया, तथा चाह—‘दुपपप्साइ दुरुत्तर’ अत्र ‘चउरो’ इति सम्बन्धः, चतस्रः पूर्वादिका महादिशो द्विप्रदेशादयो

मूले, प्रत्येकं यथोत्तरं द्विदिग्प्रदेशवृद्धयः, अत एवैताः संस्थानतः चिन्त्यमानाः शकटोद्घिसंस्थाना प्रतिपत्तव्याः, 'एगपप्रसा अनुत्तरा चैव' अत्र 'चतुरो य' इति द्वितीयपदेन सम्बन्धः, चतस्रः-आग्नेय्यादिका दिशो, विदिशामपि दिक्त्वाव्यभिचारात् सभयत्रापि सामान्येन दिसा इत्युक्तं, एकप्रदेशाः पूर्वादिमहादिशां चतसृणां चतुर्ध्वन्तरालकोणेषु एकैकनभःप्रदेशमिष्यन्ता अनुत्तरा-यथोत्तरं वृद्धिरहिताः, अत एवैताः संस्थानतः परिभाव्यमाना मुक्तावलीसंस्थिताः, 'चतुरादि अनुत्तरा वीर्णि' इति द्वे ऊर्ध्वाधोदिशौ चतुरादिके अनुत्तरे, तथाहि-ऊर्ध्वं चतुरो नभःप्रदेशानादौ कृत्वा यथोत्तरं वृद्धिरहितत्वात् चतुष्प्रदेशैकैव रुचकनिभा चतुरस्रदण्डाकारा एका दिग्भवति, अधोऽप्येवंप्रकारा द्वितीयेति ॥ सम्मत्येता एव संस्थानतो निरूपयति—चतस्रः पूर्वादिका महादिशो भवन्ति शकटोद्घिसंस्थिताः, प्रवेशद्वयादारभ्य यथोत्तरं प्रवेशद्विकवृद्धिभायात्, तथा चतस्रः-आग्नेय्यादिका विदिशो मुक्तावत्य इव मुक्तावलीसंस्थानसं- स्थिता इत्यर्थः, एकैकनभः प्रदेशमिष्यन्नत्वात्, तथा द्वे ऊर्ध्वाधोदिशौ भवतो रुचकनिभे, चतुष्प्रदेशमिष्यन्नत्वात्, अत्र स्थापना ॥ आसां च दशानामपि दिशां नामानि प्रतिपादयन्नाह-इदमेतद्वै जम्मा य नेरई वारुणी अ वायवा । सोमा इदमणानिअ विमला य तमा य वीरवा ॥ (आचा. नि. ४३) वा रुचकात् विजयद्वारानुसारेण विनिर्गता दिक् सा ऐन्द्री- नामा, पूर्वैत्यर्थः, अस्या अनन्तरं वामपार्श्वे आग्नेयी, तस्या अपि तथैवानन्तरं याम्या, ततो नैर्ऋती, तदनन्तरं वारुणी, ततो वायव्या, ततः सोमा, उत्तरा इत्यर्थः, तदनन्तरमीशानी, एता अष्टावपि तिर्यग्दिशाः, तत्रापि पूर्वा याम्या वारुणी शोमेति महादिशः, रुचकादूर्ध्वविनिर्गता विमला, अपःप्रयाथिनी तामसी, तथा चैतदेव व्याख्यातमाह—इंदा य विजय-

द्वाराणुसारओ सेसया पयाहिणओ। अट्ट थ तिरियदिसाओ उट्टं विमला तमा वाऽहो ॥१॥ ऐन्द्री दिक् विजयद्वाराणुसारतः
 प्रतिपत्तव्या, यत्र विजयद्वारं सा ऐन्द्रीति भावार्थः, शेषाः सप्त ऐशानीपर्यन्तास्तस्याः प्रदक्षिणातः—प्रादक्षिण्येन वोद्धव्याः,
 ताश्च तथैव प्राग्भाविताः, एताश्चाष्टावपि रुचकात् (तिर्यक्) प्रव्यूढत्वात् तिर्यग्दिश इति व्यवहियन्ते, रुचकादूर्ध्वं प्रवृत्ता-
 विमला, रुचकरथाधः प्रवृत्ता तमा इति । उक्ता क्षेत्रदिक्, सम्प्रति तापक्षेत्रदिक् वक्तव्या, तत्र तपनं तापः सूर्यकिरणस्पर्शाज्जि-
 नितः प्रकाशात्मकः परित्तापः तदुपलक्षितं क्षेत्रं तापक्षेत्रं तदेव दिक्, अथवा तापयतीति तापः—सविता तदनुसारेण क्षेत्रात्मिका
 दिक् तापक्षेत्रदिक्, सा च सूर्यायत्तत्वादनियता, तथा चाह—जैसिं जत्तो सूर्रो उदेइ तेसिं तई हवइ पुधा । तावक्खित्तदिसाओ
 पयाहिणं सेसयाओ सिं ॥१॥ (आचा. नि. ४१) येषां—भरतादिक्षेत्रनिवासिनां मनुष्याणां यतो—यस्यां दिशि सूर्य उदेति—उद्ग-
 द्धति सा तेषां पूर्वा भवति, पूर्वति व्यवहियते, तासां चैवमनियतानां पूर्वदिशां प्रदक्षिणं—प्रादक्षिण्येन शोपा अपि-
 आग्नेय्यादिकास्तापक्षेत्रदिशः प्रतिपत्तव्याः, एवं च सति सर्वेषामपि भरतैरावतपूर्वविदेहापरविदेहवास्तव्यानां मनुष्याणां
 मेरुरुत्तरतो उवणसमुद्रो दक्षिणतः, उक्ता तापक्षेत्रदिक्, साध्यतं प्रज्ञापकदिग् वाच्या, तत्र प्रज्ञापयति—सूत्रार्थं प्ररूपयति
 शिष्येभ्य इति प्रज्ञापको—व्याख्याता तदाश्रयेण दिक् प्रज्ञापकदिक्, तत्स्वरूपनिरूपणार्थमाह—पञ्चवओ जयभिमुहो सा
 पुधा सेसिआ पयाहिणओ । तस्सेवऽणुगन्तव्या अगेआई दिसा नियमा ॥१॥ प्रज्ञापको यस्या दिशोऽभिमुखस्तिष्ठति सा पूर्वा,
 शेषास्त्वाग्नेय्यादिका दिशो नियमात् तस्यैव प्रज्ञापकस्य प्रदक्षिणातः—प्रादक्षिण्येनानुगन्तव्याः । उक्ता प्रज्ञापकदिक्, सम्प्रति
 भावदिग् वक्तव्या, सा चाष्टादशविधा, दिश्यते अयममुकः संसारीति यया सा दिक् भावः—पृथिवीत्यादिलक्षणः पर्यायः स

एव दिह भावदिक्, सा च यथा भवत्यष्टादशविधा तथा प्रतिपादयति-पुढवि-जल-जलण-वाया मूल-खंध-ग-पोर-
धीआ य। नि-ति-चउ-पंचिदिय तिरिय नारया देवसंधाया ॥ १ ॥ संमुच्छिमकम्माकम्मभूमिग नरा तहंतरदीवा । भावदि-
सा दिसइ जं संसारी निययेमेआहि ॥ २ ॥ (आचा. नि.) पृथिवी-भृत्तिका, जलम्-आपः, ज्वलनो-वैश्वानरः, वातः-पवनः,
'मूलरंधगगपोरधीया य' इति बीजशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् मूलबीजाः स्कन्धबीजाः अग्रबीजाः पर्वबीजा इति द्रष्टव्यं,
तत्र मूलं बीजं येषां ते मूलबीजाः-उत्पलकन्दादयः, स्कन्धो बीजं येषां ते स्कन्धबीजाः-शल्लक्यादयः, अग्रं बीजं येषां ते
अग्रबीजाः-कोरण्टकादयः, पर्वं बीजं येषां ते पर्वबीजाः-इक्ष्वादयः, द्वीन्द्रिया-कुम्यादयः, त्रीन्द्रियाः-कीटिकादयः, चतुरि-
न्द्रिया-भ्रमरादयः, पञ्चेन्द्रियाः-तिर्यञ्चः सिंहसरभगोमहिष्यजादयः, नारका-रत्नाप्रभापृथिवीनारकादयः, देवसङ्घाता-
भननपत्यादयः, नराश्चतुर्विधाः, तद्यथा- सम्मूर्च्छिमाः कर्मभूमकाः कर्मभूमकास्तथा आन्तरद्वीपाः, तत्र सम्मूर्च्छि-
मा-दान्तादिममुद्रायाः, कर्मभूमकाः-पञ्चदशकर्मभूमिजाताः, अकर्मभूमकाः-त्रिंशदकर्मभूमिजाताः (अन्तरद्वीपकाः)
पद्मपाशाल्यन्तरद्वीपेषु जाताः, एवमेता अष्टादशभेदा भावतः-पृथिव्यादिपर्यायतो दिशो भावदिशः, कस्मात् दिक्त्वमे-
तासामत आह-यतः-यस्मात् संसारी नियतम्-अवश्यंभावेन एताभिर्दिश्यते-अपदिश्यते तत एता दिशः ॥ इह नाम-
स्थापनाद्रव्यदिग्भिरनधिकार एव, शेषासु यथासम्भवं सामाधिक्यस्य प्रतिपद्यमानकः पूर्वप्रतिपन्नो वा वाच्यः, तथा चाह
चूर्णिकृत्-“एतत् पुण चउहि दिसाहि अहिगारो-येचदिसतावखेत्तपन्नवगभावदिसाहि, नामादी तिननि परुणानिमित्तं”-
ति ॥ तत्र लेत्रदिशोऽधिकृत्य तावदाह-

पुष्पाइलासु महादिसासु पडिवज्जमाणओ होइ । पुष्पपडिवज्जओ पुण अन्नयरीए दिसाए उ ॥ ८१० ॥
 पूर्वादिकासु क्षेत्रतो महादिक्षु विवक्षिते काले सर्वेषामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानको भवति, न न भवति, तत्सम्भ-
 वस्तदस्ति, न पुनर्भवत्येव, कदाचित्तस्य तास्त्वभवनात्, पूर्वप्रतिपन्नः पुनश्चतुर्णामपि सामायिकानामन्यतरस्यां दिशि
 भवत्येव, पुनःशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, न पुनर्न भवति, एतदपि सामान्येनोक्तं, विशेषतस्त्वेवमवगन्तव्यम्—त्रयाणां सम्यक्त्व-
 सामायिकश्चतुसामायिकदेशविरतिसामायिकानां चतसृन्पि पूर्वादिकासु महादिक्षु नियमेन पूर्वप्रतिपन्नकोऽस्ति, सर्वविरति-
 सामायिनस्य तु पूर्वापरदिशोर्नियमेन, दक्षिणोत्तरयोस्तु भजनया, एकान्तदुष्पमादिकाले भरतैरावतेषु सर्वविरतेरुच्छेदात्,
 विदिक्षु पुनश्चतसृन्पि तथा ऊर्ध्वाधोदिगृह्ये च चतुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, तास्वेक-
 प्रादेशिकत्वेन चतुष्प्रादेशिकत्वेन च जीवावगाहनानामसम्भवात्, स्पर्शनामात्रं भवेदपि पुनः, तथा चाह भाष्यकारः—
 “छिन्नावलिहृत्तु अगानिदिसासु सामादयं न जं तासु । सुद्धासु नावगाहइ जीवो ताओ पुण फुत्तिज्जा ॥१॥” (वि. २७०) ताप-
 क्षेत्रप्रज्ञापकदिशापधिकृत्याह—अद्वसु चउण्ह नियमा पुष्पपन्नो उ दोसु दुण्हेव । दुण्ह उ पुष्पपन्नो सिअ नन्नो तावपन्नवप ॥२॥
 तापक्षेत्रविषये प्रज्ञापकविषये च पुनरद्वसु पूर्वादिकासु दिक्षु चतुर्णामपि सामायिकानां नियमात् पूर्वप्रतिपन्नोऽस्ति, प्रति-
 पद्यमानस्तु भाज्यः—कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति, तथा द्वयोः—ऊर्ध्वाधोरूपयोर्दिशोः द्वयोः—सम्यक्त्वसामायिकश्चतुसामा-
 यिकयोरेवं पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानकस्तु भाज्य इत्यर्थः, ‘दोण्ह उ’ इत्यादि, द्वयोः पुनः देशविरतिसामायि-
 कसर्वविरतिसामायिकयोरूर्ध्वाधोदिशोः स्यात्—भजनया पूर्वप्रतिपन्नः, कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति, अन्यः पुनः प्रतिपद्य-

मानकः सर्वथा नेति । भावद्वयमधिकृत्याह-उभयाभावो पुढवाइएषु विगलेषु हुज्ज उ पयन्नो । पंचिदियतिरिणसु नियमा-
तिण्डं सिअ पयजे ॥१॥ नारगदेवाकम्मगजंतरदीवेसु दुण्ह भयणाओ । कम्मगनरेसु चउसुं मुच्छेसु य उभयपडिसेहो ॥२॥
दृभिज्यादिपु-पृथिव्येधेजोचायुमूलवीजस्कन्धवीजाग्रदीजपर्ववीजेसु उभयाभावः चतुर्णामपि सामायिकानां, न पूर्वप्रतिपन्नो
न प्रतिपद्यमानकः, यिकलेपु-द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, 'व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति सम्यक्त्वसा-
नायिरुश्रुतसामायिकयोः कदाचिपूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, सास्वादनसम्यक्त्ववतां तेषु मध्ये उपादसम्भवात्, प्रतिपद्यमान-
कस्तु नोपपद्यते, उपदेशश्रवणादिसामग्र्ययोगात्, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोः पुनर्न प्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः,
पयेन्द्रियतिर्यधु सर्वविरतियज्ज्ञानं त्रयाणामपि सामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, नापि प्रतिपद्यमानकः, तथा भव-
त्वाभावात्, नारके देवेभ्यः कर्मभूमिजान्तरद्वीपजमनुव्येषु च द्वयोः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति,
यः पुनः प्रपद्यते स प्रतिपद्यमानकः, स भजनया-स्यात् कदाचिद्विधिते काले कदाचिन्नेतिभावः, इतरयोस्तु-देशविरति-
सर्वविरतिसामायिकयोर्न प्रतिपद्यमानकस्यास्वाभाव्यात्, कर्मजनरेषु-कर्मभूमिजमनुव्येषु चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्व-
प्रतिपन्नोऽस्त्येव, प्रतिपद्यमानकस्तु भाज्यः, सम्मूर्च्छितेषु तु मनुव्येषु चतुर्णामपि सामायिकानां विषये उभयप्रतिपेधो-न
पूर्वप्रतिपद्यमानो नापि प्रतिपद्यमानक इति भावः ॥ गतं दिग्द्वारम्, इदानीं कालद्वारमभिविस्तुराह—

सन्मतस्तस्य सुअस्तस्य य पडिचत्ती छविहम्मि कालम्मि । चिरई विरयाचिरई पडिवज्जइ दोसु तिसु चावि ॥८१॥
इह कालः त्रिविधः, तद्यथा-उत्सर्पिणीकालः अवसर्पिणीकालः उभयाभावतोऽवस्थितश्च, तत्र भरवरावतेषु प्रत्येकं

विंशतिसागरोपममानस्य कालचक्रस्य द्वौ मूलभेदौ—उत्सर्पिणी च अवसर्पिणी च, एकैका पङ्क्तिभागा, तत्रावसर्पिण्यां सुपम-
 सुपमाख्यः प्रवाहतश्चतुःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणः प्रथमः कालविभागः, द्वितीयः सुपमाख्यस्त्रिसागरोपमकोटीकोटीमानः,
 तृतीयः सुपमदुष्पमाख्यः सागरोपमद्वयकोटीकोटीमानः, चतुर्थो दुष्पमसुपमाख्यो द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्रन्यूनसागरोपमको-
 टीकोटीमानः, पञ्चमो दुष्पमाख्य एकाविंशतिवर्षसहस्रमानः, षष्ठो दुष्पमदुष्पमाख्यः, सौऽप्येकविंशतिवर्षसहस्रमानः, अय-
 मेव चोक्तमेणोत्सर्पिण्यामपि यथोत्तरसङ्ख्यः कालक्रमो वेदितव्यः, अवस्थितश्चतुर्विधस्तथा—सुपमसुपमासुखप्रतिभागः
 सुपमासुखप्रतिभागः सुपमदुष्पमासुखप्रतिभागः दुष्पमसुपमासुखप्रतिभागश्च, तत्र प्रथमो देवकुरुत्तरकुरुषु, द्वितीयो
 हरिवर्षरन्यकयोः, तृतीयो हैमवतहैरण्यवतयोः, चतुर्थो महाविदेहेषु, तत्रोत्सर्पिण्यामवसर्पिण्यां च प्रत्येकं पङ्क्तिद्वयेऽपि
 कालविभागे सम्यक्तयस्य श्रुतस्य च द्वयोरप्यनयोः प्रतिपत्तिः सम्भवति, प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, स च
 प्रतिपद्यमानकः सुपमसुपमादिषु देशन्यूनपूर्वकोट्यायुःशेष एव प्रतिपद्यते, नाधिकायुःशेषः, उक्तं च चूर्णौ—“सुसमसुसमा-
 दिसु पुषकोडिदेसूणाउतेसा पडिवज्जंति”ति, पूर्वप्रतिपन्नकास्त्वेतयोर्द्वयोरपि सामायिकयोर्विद्यन्ते एव, तथा विरति-
 समग्रचारित्रलक्षणां विरताविरति—देशचारित्रात्मिकां प्रतिपद्यते कश्चिद् द्वयोः कालयोस्त्रिषु वा कालविभागेषु, इयमत्र
 भावना—उत्सर्पिण्यां द्वयोः दुष्पमसुपमायां सुपमदुष्पमायां च, अवसर्पिण्यां त्रिषु, तद्यथा—सुपमदुष्पमायां दुष्पमसुपमायां
 दुष्पमायां च, विवक्षिते काले सर्वविरतिसामायिकस्य देशविरतिसामायिकस्य च प्रतिपद्यमानकः कदाचिद्भवति कदाचिन्न,
 पूर्वप्रतिपन्नस्तु विद्यत एव, ‘दोसु तिसु पावी’त्यत्रापिशब्दः सम्भावने, स चैतत् सम्भावयति—संहरणं प्रतीत्य पूर्वप्रतिप-

प्रकः सर्वकालेषु सम्भवति, प्रतिभागकालेषु त्रिषु सम्यक्तत्त्वश्रुतयोः प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, चतुर्थे तु दुष्पमपुनमासुखप्रतिभागे चतुर्विधस्यापि सामाधिकस्य प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु विद्यत एव, ब्राह्मद्वो-
पसमुद्गेष्वपि काटरहितेषु सम्यक्तत्त्वश्रुतदेशविरतिसामाधिकानां प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, सर्ववि-
रतिसामाधिकस्यापि नन्दीश्वरादौ विद्याचारणादिगमने पूर्वप्रतिपन्नकः सम्भावनीयः। गतं कालद्वारम्, इदानीं गतिद्वारमाह—
चउसुवि गर्हस्तु नियमा सम्मत्तस्तु अस्स होइ पडिवत्ती । मणुएस्तु होइ विरई विरयाविरई अ तिरिएस्तु ॥८१२॥
यत्तसृग्यपि गतिषु नारकतिर्यङ्मरामररूपासु सम्यक्तत्त्वश्रुतसामाधिकयोनियमात् प्रतिपत्तिर्भवति, न पुनर्न भवति, एवं
नियेपपरं नियमग्रहणं, न तु सदैव तदप्रतिपत्तिरिति प्रतिपत्त्यर्थ, कदाचिदन्तरस्यापि तत्प्रतिपत्तेरिहैव वक्ष्यमाणत्वात्,
अपिदाव्यः श्रुतिव्यादिषु गत्यन्तर्गतेषु न भगवत्प्रीति सम्भावयति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सदैव लभ्यते, तथा मनुष्येषु प्रतिपत्ति-
मग्रीकृत्य भवति चिरतिः-समग्रचारित्रात्मिका, किमुकं भवति १-मनुष्यगतौ सर्वविरतिसामाधिकस्य प्रतिपद्यमानको
भजनया सम्भवतीति, पूर्वप्रतिपन्नास्तु सदा संत्येव, विरताविरतिश्च-देशचारित्रात्मिका तिर्यक्षु प्रतिपत्तिमग्रीकृत्य भवतीति
पर्वते, अत्रापीथं भावना-तिर्यगतावपि देशविरतिसामाधिकस्य प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति ॥
सम्प्रति भव्यद्वारं संनिद्वारं च प्रतिपिपादयिपुराह—

‘भयसिद्धिगो उ जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमत्तयरं । पडिसेहो पुण अस्सस्सिमीसए सन्नि पडिवज्जे ॥ ८१३ ॥

भयैः सिद्धिर्यस्यासौ भयसिद्धिको-मन्यः, स चतुर्णामपि सम्यक्तत्त्वसामाधिक्यादीनामन्यतरत् एकं द्वे त्रीणि सर्वानि वा

प्रतिपद्यते, व्यवहारनयापेक्षेयमुच्यते, नतु निश्चयतः, केवलस्य सम्यक्त्वसामायिकस्य श्रुतसामायिकस्य वा प्रतिपत्तेर-
सम्भवात्, तयोः परस्परमनुगतत्वात्, तत एवं प्रतिपत्तव्यम्—कदाचित्सम्यक्त्वश्रुतसामायिके प्रतिपद्यते कदाचिद्देशविरतिं
कदाचित्सर्वविरतिमिति, इयमत्र भावना—भव्याश्चतुर्णामपि सामायिकानां यथायोगं प्रतिपद्यमानका भजनया, पूर्वप्रतिप-
द्धान्तु चतुर्णामपि सदैव, एवं संशयपि चतुर्णां सामायिकानां कदाचित्प्रतिपद्यते, तथा चाह—‘सन्नि पडिवज्जे’ इति अपिशब्दस्य
गम्यमानत्वात् संशयपि चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत् विवक्षिते काले प्रतिपद्यते, भावना प्रागिव, पूर्वप्रतिपन्नकास्तु
संज्ञिनश्चतुर्णामपि सामायिकानां यथायोगं सदैव लभ्यन्ते, ‘पडिसेहो पुण अस्सन्निमीसए’ इति (प्रतिपेधः पुनः) पूर्व-
प्रतिपन्नान् प्रतिपद्यमानकांश्चाश्रित्य असंज्ञिमिश्रके—सिद्धे, यतोऽसौ न संज्ञी नाप्यसंज्ञी न भव्यो नाप्यभव्यः अतो मिश्रः,
उपलक्षणमेतत्, अभव्ये च चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपेधः, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, स चैतद्विशिनष्टि—असंज्ञी
सास्यादनसम्यक्त्वमाश्रित्य जन्मकाले सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, भवस्यैकवली मिश्रः सम्यक्त्व-
चारित्रसामायिकयोः सिद्धो मिश्रः सम्यक्त्वसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्तीति ॥ साम्प्रतमुच्छ्वासद्वारं दृष्टिद्वारं च
प्रतिपादयन्नाह—

ऊसासगनीसासग मीसय पडिसेह दुविह पडिवज्जे । दिट्ठीह दो नया खलु ववहारो निच्छओ चेव ॥ ८१४ ॥
उच्छसितीत्युच्छ्वासकः, निःश्वसितीति निःश्वासकः, आनप्राणपर्याप्तिपरिनिष्पन्न इत्यर्थः, स चतुर्णामपि सामायिकानां
प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति भावः, पूर्वप्रतिपन्नकस्तु नियमादस्त्येवेति वाक्यशेषः, ‘मीसे पडि-

सेह' इति मिश्रः स्वत्वानापानपर्याप्त्या अपर्याप्तो भण्यते, तत्र चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य प्रतिषेधः, न मिश्रश्चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, 'दुविह पडिबन्नो'त्ति स एव मिश्रो द्विविधस्य सामायिकस्य, सम्यक्त्वसामायिकस्य शुचसामायिकस्य चेत्यर्थः, प्रतिपन्नः--पूर्वप्रतिपन्नो देवादिर्जन्मकाले भवति, अथवा मिश्रः-सिद्धः, तत्र चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानस्य प्रतिषेधः, सम्यक्स्वरहितानां तु त्रयाणां सामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नस्य च, 'दुविह पडिबन्न'त्ति अत्र मिश्रः शैलेशीगतोऽयोगिकेवली गृह्यते, तस्य शरीरव्यापाररहिततया उच्छ्वासनिःश्वातविकलत्वात् स द्विविधस्य सामायिकस्य-सम्यक्त्वचारित्रसामायिकरूपस्य पूर्वप्रतिपन्नो वेदितव्यः। दृष्टौ विचार्यमाणायामौ नयी। एतु विचारकौ-व्यवहारनयो निश्चयनयश्च, एवकारोऽवधारणे, एतावेव द्वौ, न शेषाविति, तत्राद्यो यथा मतिज्ञानविचारे अज्ञानी ज्ञानं प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगतवान् तथेहापि सामायिकरहितः सामायिकं प्रतिपद्यते, निश्चयनयस्तु क्रियाकालनिष्ठाकालयोरमेदात् यथा ज्ञानी ज्ञानं प्रतिपद्यते इति प्रतिपन्नवान् तथा सामायिकवान् सामायिकं प्रतिपद्यते इत्यपि। उक्ते उच्छ्वासदृष्टिद्वारे, साम्प्रतमाहारकद्वारं पर्याप्तद्वारं च प्रतिपिपादयिपुराह—

आहारजो उ जीवो पडिबज्जह सो चउण्हमन्नपरं । एमेव य पज्जसो सम्मत्तसुए सिंया इअरो ॥ ८१५ ॥
आहारपतीत्याहारकः, स चतुर्णां सामायिकानां प्राप्तदन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सर्वेषामपि नियमादस्त्येव, पद पर्याप्तीः परिसमाप्तवान् पर्याप्तः, सोऽप्येवमेव प्रतिपत्तव्यः, किमुक्तं भवति?—चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत् सामायिकं प्रतिपद्यमानः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु चतुर्णामपि नियमात् विद्यते इति, 'समत्तसुए सिंया इअरो'इति इतरः—अना-

क किमि-
तिद्वारे ग-
तिभन्वसं-
जिवच्छु-
सदृष्ट्याहा-
रकपर्याप्त-
द्वाराणि

॥४४२॥

द्वारकोऽपर्याप्तकथं, तत्रानाहारकोऽपान्तरालगतौ सम्यक्त्वश्रुते अङ्गीकृत्यः स्यात्-कदाचिद्विवक्षितकाले भवेत् कदाचिन्न
 पूर्वप्रतिपन्नः, प्रतिपद्यमानस्तु नियमाच्च सम्भवतीति वाक्यशेषः, केवली तु समुद्घातावस्थायां शैलेश्यवस्थायां वाऽनाहा-
 रकः सम्यक्त्वसामायिकसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नः कदाचित् स्यात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैव, सिद्धस्तु
 सम्यक्त्वसामायिकस्य प्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानको नैव, इतरेषां तु त्रयाणामपि सामायिकानामुभयथापि तस्य
 प्रतिपेधः, अपर्याप्तोऽपि सम्यक्त्वश्रुतसामायिके अङ्गीकृत्य स्यात् सम्भवेत् पूर्वप्रतिपन्नः, प्रतिपद्यमानकस्तु नियमान्नास्ति,
 देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोः पुनरुभयथापि तस्य प्रतिपेधः ॥ सम्प्रति सुष्ठजन्मरूपद्वारद्वयव्याचिख्यासयेदमाह—

निदाह भावओऽविअ जागरमाणो चण्हमन्नयरं। अंडय-पोअ-जराउय तिअ तिअ चउरो भवे कमसो॥८१६॥
 अण सुष्ठो द्विधा-द्रव्यसुष्ठो भावसुष्ठो निद्रया, तत्र द्रव्यसुष्ठो निद्रया, भावसुष्ठस्तु मिथ्याहृष्टिरज्ञानी, तथा द्रव्य-
 जागरो निद्रारहितः, भावजागरः सम्यग्दृष्टिः, तत्र निद्रया भावतोऽपि च जाग्रत् चतुर्णां सामायिकानां प्राग्वदन्यतरत्
 प्रतिपद्यमानः सम्भवतीति भावः, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येवेति भावः, अपिशब्दो विशेषणे, न चैतद्विशिनष्टि-भाव-
 जागरः सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकयोर्व्यवहारनयमतेन तु प्रतिपद्यमानकोऽपि देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोः
 पुनर्नयद्वयमतेनापि पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानकस्तु भाज्यः, निद्रासुष्ठस्तु चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्वप्र-
 तिपन्नो नियमादस्ति, न तु प्रतिपद्यमानको, निद्राप्रभावतत्तथारूपचित्तशुद्धादिसामग्र्यसम्भवात्, भावसुष्ठस्तु भयविकलः,
 तस्य मिथ्याहृष्टित्वात्, यदि निश्चयनयमतेन सम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते व्यवहारनयमतेन तु मिथ्याहृष्टिरतो व्यय-

हारनयमताश्रयणे भावसुप्तः सामायिकीदीनां प्रतिपत्ता सम्भवतीति प्रतिपत्तव्यं । जन्म त्रिविधम्-अण्डजपोतजजरायुज-
मेदात्, तत्र यथासद्ब्रह्मं 'तिग तिग चतरो भवे कमसोत्ति' अण्डजा-हंसादयस्ते सर्वविरतिवर्जानां त्रयाणां सामायि-
कानां विधक्षितकाले प्रतिपद्यमानका भाग्याः, पूर्वप्रतिपद्नास्तु नियमतः सन्ति, सर्वविरतिसामायिकस्य तूभयविकलास्तिर्य-
ग्योनिस्त्वात्, पोतजा-हस्तादयस्तेऽप्येवमेव, जरायुजा मनुष्या अपि, तस्ते चतुर्णामपि सामायिकानां विवक्षिते काले
प्रतिपद्यमानका भजनीयाः, पूर्वप्रतिपद्नास्त्वयदर्थभाविनः, उपलक्षणमेतत्, तेन औपपातिकाः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः
प्रतिपद्यमानकाः सम्भवेयुः, पूर्वप्रतिपद्ना नियमतः, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तूभयविकलाः तथा भवस्वा-
भाज्यात् । सम्प्रति स्थितिद्वारमाह-

उपोसगर्दिष्टं पडिवज्जते अ नत्थि पडिवने । अजहन्नमणुक्कोसे पडिवज्जते अ पडिवने ॥ ८१७ ॥

आयुर्वर्जानां सप्तानां ज्ञानाग्रणीयादिकर्ममण्डूतीनामुत्कृष्टायां त्रिशत्सागरोपमकोटीकोट्यादिमानायां स्थितौ वर्त्तमानो
जीरधनुर्णामपि सामायिकानां 'पडिवज्जते य नत्थि पडिवने' इति प्रतिपद्यमानकः प्रतिपद्यन्न नास्ति, तस्यातिसङ्कुष्टत्वे-
नोभयनिरुद्धस्यभावात्, चशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, आयुपस्तूत्कृष्टायां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणायां स्थितौ वर्त्तमा-
नोऽनुचरः तुरः प्रथमस्य सामायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, सप्तमपृथिवीनारकस्तु पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानकश्च, देशविरति-
मन्विरतिसामायिकयोस्तूभयविकलाः तथा भवस्वाभाव्यात्, अजघन्योत्कृष्टस्थितिरयाजघन्योत्कृष्टः, स्थितिशब्दलोपात्,
अष्टानामपि कर्मणां मध्यमायां स्थितौ वर्त्तमान इत्यर्थः, स 'पडिवज्जते य पडिवने' इति, अत्रापि चशब्दस्य व्यवहितः सम्ब-

न्धः, चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, प्रतिपन्नश्च नियमादस्ति, ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायमोहनीय-
 जघन्यस्थितिकस्तु देशविरतिरहितस्य सामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, न तु प्रतिपद्यमानको, देशविरतिसामायिकस्य
 तूभययिकलः, धातिकर्मचतुष्टयजघन्यस्थितौ वर्त्तमानः क्षपकः सूक्ष्मसम्परायादिर्भवति, न शेषः, ततः स यथोक्तस्वरूप
 एव, वेदनीयायुर्नामगोत्रजघन्यस्थितिकः पुनः सम्यक्त्वसामायिकसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नोऽस्ति, न तु प्रतिपद्य-
 मानकः, श्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकयोस्तु न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, वेदनीयादिजघन्यस्थितिको हि
 चरमसमये वर्त्तमानोऽयोगिकेवली, ततः स उक्तस्वरूप एव भवतीति, संसारापेक्षया त्वायुःकर्मजघन्यस्थितिचिन्तायां
 धुल्लक्ष्मभयोऽग्राप्यते, तत्र च वर्त्तमानो जीवो निगोदादिश्चतुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः,

तस्य तथारूपपरिणामासम्भवात् ॥ सम्प्रति वेदद्वारं संज्ञाद्वारं कषायद्वारं च व्याचिख्यासुराह—

चउरोऽवि तिविहवेप चउस्तुचि सन्नासु होइ पडिवत्ती । हिट्टा जहा कसाएसु वन्निअं तहय इहयंपि ॥८१८॥
 चत्वार्यपि सामायिकानि त्रिविधवेदे-स्त्रीपुंनपुंसकक्षणे पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सम्प्रति प्रतिपद्यमानानि च सम्भवन्तीति
 यावयशेषः, किमुक्तं भवति ?-त्रिविधेऽपि वेदे चतुर्णामपि सामायिकानां विवक्षितकाले पूर्वप्रतिपन्ना नियमेन विद्यन्ते, प्रति-
 पद्यमानकास्तु भाष्या इति, अवेदकः सम्यक्त्वसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमेन लभ्यते, सयोगिकेवलिनो
 सदैव भावात्, श्रुतसामायिकस्य तु कदाचिद्भ्यते कदाचिन्न, क्षीणवेदक्षपकसम्भवेऽवाप्यते, न शेषकालमिति भावः,
 प्रतिपद्यमानकस्तु त्रयाणामपि न सम्भवति, देशविरतिसामायिकस्य तूभयविकलः । द्वारं । तथा चतसृगपि संज्ञासु-आहा-

रभयमैयुनपरिग्रहरूपासु चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य प्रतिपत्तिर्भवति, प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येव । द्वारं । तथा अधो यथा 'पटमिहुगाण कसायाण'मित्यादिना कपायेषु वर्णितं तथे-
हापि वर्णनीयम्, सङ्क्षेपार्थस्त्वयम्-सामान्येन कपायवान् चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्य-
मानस्तु भाग्यः, अकपायी तु छद्मस्थवीतरागो देशविरतिवर्जसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नः कदाचिदभ्यते कदाचिन्न,
उपशान्तमोहादीनामन्तरस्यापि आयात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैव, देशविरतिसामायिकस्य तूभयविकलः, सयोगिकैवल्यदि-
रुपायी सम्यक्त्वसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमतोऽस्ति, प्रतिपद्यमानको नैव, श्रुतदेशविरतिसामायिकयोरो-
भयविकलः, गतं द्वारत्रयम् । इदानीमायुर्ज्ञानरूपद्वारद्वयमभिधित्सुराह—

संरेज्जाऊ चउरो भयणा सम्मसुअऽसंखवासाणं । ओहेण विभागेण य नाणी पडिवज्जई चउरो ॥ ८१९ ॥
सइरूपेयायुर्मनुष्यश्चत्वारि सामायिकानि प्रतिपद्यमानः सम्भवति, प्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येवेति वाक्यशेषः, 'भयणा
सम्मसुगसंत्तयासाण'मिति असङ्ख्येयवर्पाणाम्-असङ्ख्येयवर्पाणामसङ्ख्येयवर्पायुषां सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः,
असङ्ख्येयवर्पायुः प्रतिपद्यमानकः कदाचिदभ्यते कदाचिन्नेति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमेन विद्यते, देशविरतिसर्वविरति-
नामायिकयोस्तूभयविकलः । द्वारम् । 'ओहेणे'त्यादि, ओघेन-सामान्येन निश्चयनयमधिकृत्य ज्ञानी चत्वार्यपि सामायि-
कानि प्रतिपद्यते, व्यवहारनयमेतेन रज्ज्ज्ञानी सम्यक्त्वश्रुतसामायिके देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु ज्ञानी, पूर्वप्रतिपन्नस्तु
ज्ञानी चतुर्णामपि सामायिकानां नियमादस्ति, विभागेन यदा ज्ञानी चिन्त्यते तदा मतिश्रुतज्ञानी युगपत् सम्यक्त्वश्रुत-

सामायिके प्रतिपद्यते, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तु प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नकश्चतुर्णामपि, अवधिज्ञानी सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नस्तावन्नियमादस्ति, कदाचित् युगपत्प्रतिपद्यमानकोऽपि लभ्यते, यदा देवादिभिर्ध्यादृष्टिः भवतीति (मिश्रादृष्टिः सन् सम्यग्दृष्टिर्भवति तदा सम्यक्त्वश्रुतसामायिकाभ्यां युगपदवधिज्ञानं लभते) देशविरतिसामायिकस्य तु प्रतिपद्यमानको न घटते, देशविरतिर्हि मनुष्यस्य तिरश्चो वा, सर्वदेशविरत्यादिगुणत एवावधिज्ञानं, प्रतिपन्नस्तु द्वयोरपि नियमादस्ति, मनःपर्यायज्ञानी देशविरतिरहितसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, न तु प्रतिपद्यमानकः, युगपद्वा सह तेन चारित्रं प्रतिपद्यते तीर्थकृत्, उक्तं च—“पण्डिवन्नग्निं चरित्ते, चरनाणी जाय छलमथा” । भवस्थकेवली सम्यक्चारित्रयोः पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानकः, श्रुतदेशविरतिसामायिकयोरुभयविकलः, सिद्धकेवली सम्यक्त्वसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानकः, इतरसामायिकत्रयस्य पुनर्न प्रतिपन्नो(द्यमानो), नापि पूर्वप्रतिपन्नः । साम्प्रतं योगोपयोगशरीरद्वाराणि प्रतिपादयन्नाह—

चउरोऽवि तिविह ज्ञोए उवओगदुग्मि चउर पडिचज्जे । ओरालिए चउक्कं सम्मसुअ चिउधिए भयणा ॥८२०॥
चउरार्थेपि सामायिकानि सामान्यतस्त्रिविधे योगे—मनोवाक्कायलक्षणे प्रतिपत्तिमाश्रित्य विवक्षिते काले सम्भवन्ति, प्राक्प्रतिपन्नतां त्वधिकृत्य विद्यन्ते एव, विशेषचिन्तायामौदारिककाययोगवति योगत्रये चत्वार्यपि सामायिकानि पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानानि तु भाज्यानि, वैक्रियकाययोगवति सम्यक्त्वश्रुते पूर्वप्रतिपन्ने नियमतः, प्रतिपद्यमानके भाज्ये, देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु प्रतिपद्यमाने न स्तः, पूर्वप्रतिपन्ने तु स्यातामपि, यथा अम्बडश्रावकविष्णुकुमारप्रभृतीनाम्,

आहारककाययोगवति देशविरतिरहितानि त्रीणि सामायिकानि पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानानि नैवं, देशवि-
रतिमामायिकं तु नोभययथापि, तैजसकर्मणकाययोगे केवलेऽपान्तरालगतावाद्यसामायिकद्वयं प्राक्प्रतिपन्नतामधिकृत्य
भाज्यं, प्रतिपद्यमानं तु नास्ति, केवलित्तमुद्घाते पुनः सम्यक्त्वचारित्रसामायिके प्राकृत्यतिपन्ने नियमतो विद्येते, प्रतिपद्यमाने
तु न स्तः, देशविरतिसामायिकं तूभयविकलं, मनोयोगे केवले न किञ्चित्, तस्यैवाभावात्, एवं वागयोगेऽपि, काययोगेऽपि
केवले न किञ्चित्, 'उभयाभावो पुढाद्वाइएसु' इति यचनात्, कायवागयोगद्वये तु सम्यक्त्वश्रुते प्राक्प्रतिपन्नतामधिकृत्य
भवेतां, द्वीन्द्रयादिषु जन्मकाले सास्वादनसम्यक्त्वसम्भवात्, प्रतिपद्यमाने तु न स्तः, देशविरतिसर्वविरतिसामायिके
उभयविकले । द्वारम् । 'उपयोगदुर्गमि चउरो पडिचले' इति साकारानाकाररूपे उपयोगद्वये प्रत्येकं चत्वार्यपि सामा-
यिकानि प्रतिपद्यमानानि सम्भवन्ति, प्राक्प्रतिपन्नानि नियमतः, आह-'सखातो लङ्कीओ सागारोवयोगोयडत्तस्त भवन्ती'-
त्यागमयचनादनाकारोपयोगे सामायिकलङ्घिविरोधः, नैप दोषः, तस्यागमवचनस्य प्रवर्द्धमानपरिणामजीवविषयत्वात्,
अवस्थितोपशमिकपरिणामापेक्षया चानाकारोपयोगेऽपि सामायिकलङ्घिप्रतिपादनमविरुद्धं, तथाहि-अंतरकरणे चतस्रोऽपि
सामायिकलङ्घ्यो वर्ण्यन्ते, तस्मिन्स्थान्तरकरणे औपशमिकः परिणामोऽवस्थितो, वृद्धिहान्यसम्भवात्, सिध्यात्वोदयाभा-
वाच्चि न परिणामस्य हानिः, सम्यक्त्वपुद्गलोदयाभावाच्च न वृद्धिः, ततः सोऽवस्थितपरिणामः सन् सम्भवत्यनाकारोप-
योगेऽपि लग्नमानः सामायिकचतुष्टयमिति, आह च भाष्यकृत-सखातो लङ्कीतो जइ सागारोवयोगभावमि । इह कह-
पुरयोगदुगे लत्तभद सामादयचउकं ? ॥ २७३१-३०८९ विद्वे० ॥ सो किर नियमो परिवहुमाणपरिणामयं पइ इहं तु । जोऽव-

द्विपरिणामो लभेत्तु स उभेत्तु धीयऽवि ॥ २७३२ ॥ उपयोगेऽनाकाररूपे इति शेषः । पायं पवद्धमाणो लभए सागारगह-
जया तेण । इवरो उ जइच्छाए उयममसम्माइलाभंमि ॥ २७३३ ॥ जं निच्छस्साणुदओ न हायए तेण तस्स परिणामो ।
ने तुल मयमुयंतं न यछए तेण परिणामो ॥ २७३४ ॥ (विशेषा०) इति द्वारम् । 'ओरालिए' इत्यादि, औदारिके
नरीरे नामायिकरूपतुल्यं पूर्णप्रतिपन्नं नियमतो लभ्यते, प्रतिपद्यमानकं तु भाज्यं, सम्यक्त्यश्रुतयोर्वैक्रियशरीरे भजना, प्रति-
पत्तिगतीहृत्वा देयादिः कदाचिप्ते प्रतिपद्यते, कदाचिन्नेति, पूर्वप्रतिपन्नकस्तु नियमादस्ति, देशविरतिसर्वधिरतिसामायि-
कयोः पुनः पूर्वप्रतिपन्नः कदाचिद्यारणश्रमणादेः सम्भवात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैव, वैक्रियप्रवृत्तौ प्रमादभावात्, शेषश-
रीरविचारो योगद्वारानुसारतो भावनीयः ॥ सम्प्रति संस्थानादिद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह—

सर्वेषुनि संज्ञाणेषु लहए एमेव सद्यसंघयणे । उक्कोसजहं वज्जिऊण माणं लभे मणुओ ॥ ८२१ ॥

संस्थानं गमचनुरस्यादि षोढा तेषु सर्वेष्वपि संस्थानेषु लभते-प्रतिपद्यते चत्वार्यपि सामायिकानि, चतुर्णामपि सामा-
यिकानां प्रतिपत्त्या सम्भवतीति प्राक्प्रतिपन्नो नियमादस्ति, 'एवमेव सद्यसंघयणे' एवमेव सर्वसंहननविषयो विचारो वेदि-
तव्यः, 'इदंस्वपि पद्मपद्मनारायादिषु संहननेषु चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपत्त्या विवक्षिते काले भाज्यः, पूर्वप्रति-
पन्नानु नियमादस्ति । 'उक्कोसजहं वज्जिऊण माणं लभे मणुओ' इति मीयते इति मानं-शरीरस्यावगाहना तत् जघ-
न्यम्-अनुष्ठानतोयभागलक्षणम् उरकृष्टं-त्रिगव्यूतप्रमाणं वर्जयित्वा मध्यमे शरीरमाने वर्त्तमानो मनुजो लभते-प्रतिपद्य-
मानः गमभवति, चत्वारि सामायिकानीति प्रक्रमाद्भवते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, जघन्यावगाहनायां पुनर्वर्त्तमानो

गर्भजमनुष्यः सम्यक्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नः सम्भवति, नतु प्रतिपद्यमानकः, उत्कृष्टावगाहनास्तु त्रिगव्युतप्रमाणः सम्य-
क्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नः नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानस्तु भाज्यः, देशविरतिसर्वविधिरतिसामाधिक्योस्तु द्वावपि जघन्यो-
त्कृष्टावगाहनाभुभयविकलौ, नारकदेवा अपि जघन्यावगाहनाः सम्यक्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, नतु प्रतिपद्य-
मानकाः, माध्यमावगाहना उत्कृष्टावगाहनाश्च पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः, प्रतिपद्यमानकाः सम्भवास्पदं, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाः
जघन्यावगाहनाः सम्यक्त्वश्रुतयोः सम्भविनः, प्रतिपद्यमानकास्तु नैव, माध्यमावगाहना उत्कृष्टावगाहनाश्च यथासङ्ख्यं त्रयाणां
सर्वविरतिवर्जानां द्वयोः सम्यक्त्वश्रुतसामाधिक्योः प्रतिपद्यमानकाः सम्भविनः, पूव्यप्रतिपन्ना नियोगतः । गतं द्वारत्रयम्,
अधुना लेश्याद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सम्भन्तासुजं सधासु लहद सुद्धासु तीसु अ चरित्तं । पुदपडिवन्नओ पुण असयरीए उ लेसाए ॥ ८२२ ॥

सम्यक्स्यं च श्रुतं चेत्येक्यद्वायः सम्यक्त्वश्रुतसामाधिक्ये कृष्णादिकासु शुक्लान्तासु पदसु लेश्यासु लभते, प्रतिपद्य-
मानः सम्भवतीति भाष्यः, चारित्रं पुनर्देशविरतिलक्षणं सर्वविरतिलक्षणं वा शुद्धासु तेजःप्रभृतिष्वेव, चदाब्दस्यावधार-
णार्पत्वात्, लभते इति वर्तते, एवं प्रतिपद्यमानकमधिकृत्य लेश्याद्वारं निरूपितम्, अधुना प्राक्प्रतिपन्नमधिकृत्याह—‘पुदप-
डिवन्नतो’ इत्यादि, पूर्वप्रतिपन्नकः पुनरन्यतरस्यां लेश्यायां कृष्णाद्यभिधानायां भवति, आह—मतिश्रुतज्ञानलामचिन्तायां
नुद्भासु तिसृषु तेजःप्रभृतिषु प्रतिपद्यमानकवृत्तः, ततः कथमिदानीं सर्वास्वमिधीयमानः सम्यक्त्वश्रुतसामाधिक्योः प्रतिपत्ता
न विरूपयेत् ? इति, उक्तं च—“नणु महसुयाइलाभोऽभिहितो सुद्धासु तीसु लेसासु । सुद्धासु असुद्धासु य कहमिद सम्भन्तासु-

यत्नामो ? ॥ १ ॥" (२१४१ विद्मो.) अत्रोच्यते-प्राक् लेख्याद्रव्यसाचिव्यजनितात्मपरिणामरूपां भावलेख्यामधिकृत्य
 नतिधुतज्ञानद्वारा उक्तः, ततः स तेजःप्रभृतिष्वेव लेख्यासु घटते, इह त्ववस्थितकृष्णादिद्रव्यरूपां द्रव्यलेख्यामधिकृत्य
 नम्यन्त्यधुतयोः प्रतिपद्यमानक उक्तः, ततः स कृष्णादिष्वपि लेख्यासु घटते, कृष्णादिद्रव्यरूपद्रव्यलेख्यायामवस्थि-
 तागामपि तेजोलेख्यादिद्रव्यसम्पर्कतः प्रतिभागादिमात्रभावेन तेजोलेख्यादिपरिणामसम्भवतो विरोधाभावात्. तथाहि-
 नष्टमपृथिवीनरयिकादेराभयमवस्थितास्वपि कृष्णादिद्रव्यलेख्यासु तेजोलेख्यादिद्रव्यसम्पर्कतः स्वस्वाकारभावमात्रमुपजा-
 यते, उक्तं च प्रज्ञापनायाम्-“सं पूर्णं कण्ठहस्ता नीललेसं पप्प नो तारुवत्ताए नो तारसत्ताए नो तारसत्ताए
 भुजो भुजो परिणमइ !, हुंता गोयमा ! किण्ठहस्ता नीललेसं पप्प जाव नो परिणमइ, से केण्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ किण्ठ-
 हस्ता नीललेसं पप्प जाव नो परिणमइ ?, गोयमा ! आगारभावमायाए वा से सिया पलिभागमायाए वा से सिया, कण्ठ-
 हस्ता नीललेसं पप्प जाव नो ललु नीललेसा, तद्य गया वस्सक्कइ, से एण्णंठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ किण्ठहस्ता नीललेसं पप्प जाव नो
 परिणमइ” अत्र आकार एव भाव आकारभावः, आकारभाव एवाकारभावमात्रा, मात्राशब्दः खल्वाकारभावव्यतिरिक्त-
 प्रतिविम्बादिधर्म्मन्तरप्रतिपेध्याचकः, तेन आकारभावमात्रयाऽसौ स्थानीललेख्या, नतु तत्स्वरूपापत्तिः, तथा प्रतिरूपो
 भागः प्रतिभागः, प्रतिविम्बमित्यर्थः, प्रतिभाग एव प्रतिभागमात्रा, अत्र मात्राशब्दो वास्तवपरिणामप्रतिपेध्याचकः, तथा
 प्रतिभागमात्रयाऽसौ नीललेख्या स्यात्, नतु तत्स्वरूपतः, स्फटिक इवोपधानवशादुपधानरूप इति दृष्टान्तः, ततः स्वरूपेण
 कृष्णलेख्येवार्सा, न नीललेख्या, किं तर्हि ?, तत्र गता वत्सर्पति, तत्र गता-तत्रस्था तत्स्वरूपस्था इत्यर्थः, नीललेख्यादिकं

उद्देशान्तरं प्राप्य उत्सर्पति—आकारभावं प्रतिविम्बभावं वा नीलेश्यादिसम्बन्धिनमासादयति, 'एवं नीलेसा काउलेसं पप्प जाव नीलेसा णं सा, नो खलु काउलेसा तत्थ गया उत्सक्कइ वा ओसक्कइ वा' तत्र गता उत्सर्पतीति, किमुक्तं भवति?—स्वरूपस्यैव सती आकारभावं प्रतिभागं च कापोतलेश्यासम्बन्धिनमासादयतीति, अवसर्पति चेति नीलेशयैव सती च कृष्णलेश्यां प्राप्य तदाकारभावमात्रमासादयति, 'एवं काउलेसा तेउलेसं पप्प तेउलेसा पम्हलेसा पप्प पम्हलेसा सुक्कलेसं पप्प' भावार्थः सर्वत्रापि प्राग्वत्, एवं किण्हलेसा नीलेसं पप्प किण्हलेसा काउलेसं पप्प एवं जाय सुक्कलेसं पप्प एवमेकैकी सप्पाहि चारिज्जइ' इति, कृष्णादिद्रव्यलेश्यानां च तेजोलेश्यादिद्रव्यसम्पर्कतस्तदाकारभावादिमात्रोपपत्तौ तेजोलेश्यादिपरिणामहेतुतोपजायते, तेजोलेश्यादिपरिणामे च सम्यक्त्वादिलाभ इति सप्तमपृथिवीनैरयिकादेरपि सम्यक्त्वादिलाभो भायरूपां लेश्यामधिकृत्य तेजःप्रभृतिदेवैव लेश्यासु द्रव्यलेश्यामधिकृत्य कृष्णादिकास्वपि, ततः प्राक् मतिश्रुतज्ञानलाभो भायलेश्यामधिकृत्य तेजोलेश्यादिषु इह तु सम्यक्त्वादिलाभो द्रव्यलेश्यामपेक्ष्य कृष्णादिष्वप्यभिधीयमानो न विरुद्ध इति ॥ सम्प्रति परिणामद्वारप्रदर्शनार्थमाह—

बहुते परिणामे पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नगरं । एमेव बहुअम्मिबि हायंति न किंचि पडिवज्जे ॥ ८२३ ॥

परिणामः—अध्यवसायविशेषः तस्मिन् शुभशुभतररूपतया वर्द्धमानपरिणामे प्रतिपद्यते, सर्वर्द्धमानपरिणामो जीवश्चतुर्णां सम्यक्त्वादिसामाधिकानामन्यतरत् सामायिकं 'एवमेव' पूर्वोक्तन्यायेनान्तरकरणावस्थितेऽपि शुभे परिणामे चतुर्णामन्यतरत् सामायिकं प्रतिपद्यते, 'हापन्ते न किंचि पडिवज्जे' इति हायमाने—परिब्रंशमुपगच्छति शुभे परिणामे न किञ्चित्प्रति-

पद्यते सामायिकं, मङ्गिष्टाभ्यधसायत्वात्, प्राक्प्रतिपन्नस्तु त्रिव्वपि परिणामेषु चतुर्णामपि सामायिकानां भवतीति । नमप्रति वेदनाद्वारं समुद्घातक्रियाद्वारं च प्रतिषिपादयिपुराह—

दुग्निदाइ येअणाण पट्टिअइ सो चउण्हमन्नयरं । असमोहओवि एमेव पुष्पपडिवन्नए भयणा ॥ ८२४ ॥

द्विप्रिधायामपि सातासातरूपायां वेदनायां सत्यां प्रतिपद्यते स जीवश्चतुर्णामपि सामायिकानामन्यतरत् सामायिकं, प्राक्प्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, 'असमोहोत्तोऽचि एयमेव'स्ति असमयहतोऽपि वेदनादिसमुद्घातरहितोऽपि एवमेव-पूर्वो-त्तन्यायेन वेदितव्यः, नोऽपि चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत् सामायिकं प्रतिपद्यमानः संभवति, प्राक्प्रतिपन्नस्तु नियमा-द्विद्यत इत्यर्थः, समयहतस्तु केवलिसमुद्घातादिना सप्तविधसमुद्घातेन न किञ्चित्प्रतिपद्यते, किन्तु 'पुष्पपडिवन्नए भयणा' इति पूर्वप्रतिपन्नके नमवहते विचारयितुमारब्धे भजना-समर्थना कार्या, यथा समयहता सामायिकद्वयस्य त्रयस्य वा प्राक्-प्रतिपन्नो उभ्यते, तत्र केवलिसमुद्घाते सम्यक्त्यचारित्रसमायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्नकः, शेषसमुद्घातेषु पुनः सम्यक्त्यश्रुत-सामायिकद्वयस्य यदिना सम्यक्त्यश्रुतदेदाविरतिसामायिकत्रयस्य अथवा सम्यक्श्रुतसर्वविरतिसामायिकत्रयस्येति, नमुद्घातश्च सप्तविधो, यतोऽन्यत्रोक्तं—“केवलिक्रसायमरणे वेयणा विउवितो य आहारे । सत्तविह समुघातो पणत्तो पीयरागेहि ॥ १ ॥” गतं द्वारद्वयम् । अधुना निर्वेदनद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

दवेण य भायेण य निपेदिंतो चउण्हमन्नयरं । नरएसु अणुवेट्टे दुग तिग चउरो सिउवेट्टे ॥ ८२५ ॥

निर्वेदनं द्विपा-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः कर्मप्रदेशविसंघातरूपं, भावतः क्रोधादिहानिलक्षणं, तत्र सर्वमपि कर्म

निर्वेष्टयन् चत्वार्यपि सामायिकानि लभते, विशेषतस्तदावरणं, तत्र ज्ञानावरणं निर्वेष्टयन् श्रुतसामायिकमामोति, मोहनीयं तु निर्वेष्टयन् शेषत्रयमिति, भावतस्तु कोधाध्यवसायान् निर्वेष्टयन् चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्यैव, संवेष्टयंस्त्वनन्तानुबन्ध्यादीन् न किञ्चित्प्रतिपद्यते, शेषकर्म त्वङ्गीकृत्योभयथापि ॥ गतं निर्वेष्टनद्वारमुद्धत्तनाद्वारमधुना-‘नर-
एस्तु अनुवृद्धे’ इत्यादि, नरकेष्वधिकरणभूतेषु अनुद्धर्त्तयन्, तत्रस्थ एवेत्यर्थः, पाठान्तरम्-‘नरयाओ अणहुद्धे’ इति
तत्र नरकावनुद्धर्त्तयन्, तत्रैव स्थितः सन्निति भावः, दुर्गति आद्यसामायिकद्वयं प्रतिपद्यते, तदेवाधिकृत्य पूर्वप्रतिपन्नोऽ-
प्यस्ति, ततः उद्धृत्तस्तु कदाचित् तिर्यक्षूपन्नः सर्वविरतिवर्जः सामायिकत्रिकं प्रतिपद्यते, मनुष्येष्टपन्नश्चतुष्टयमपि ॥
तिरिएस्तु अनुवृद्धे तिगं चउकं सिया य उवृद्धे । मणुएस्तु अनुवृद्धे चउरो ति दुगं तु उवृद्धे ॥ ८२६ ॥
देवेस्तु अनुवृद्धे दुगं चउकं सिया य उवृद्धे । उयट्माणओ पुण सवोऽवि न किञ्चि पडिवल्ले ॥ ८२७ ॥
तिर्यक्षु गर्भव्युत्क्रान्तिकेषु संज्ञिषु अनुद्धृत्तः सन् त्रिकम्-आद्यं सामायिकत्रयमधिकृत्य प्रतिपत्त्या लभ्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु
नियमादस्ति, ‘चउकं सिया उ उवृद्धे’ इति उद्धृत्तो-मनुष्यादिष्वावातः सन् स्यात्-कदाचिच्चतुष्कं, स्याद्ग्रहणादिदमपि
द्रष्टव्यं-स्यात्रिकं स्याद्, द्विकमधिकृत्योभयथापि भवतीति, ‘मणुएस्तु अनुवृद्धे चउरो’ इति मनुष्येष्वनुद्धृत्तः सन् चत्वारि
प्रतिपद्यमानः सम्भवति, उपलक्षणमेतत् त्रीणि द्विकं वा, प्राक्प्रतिपन्नस्तु विकल्पत्रयेऽपि नियमादस्ति, ‘ति दुगं तु उवृद्धे’
इति मनुष्येभ्य उद्धृत्तस्तिर्यग्नरामरेष्वायातस्त्रीणि द्विकं वाऽधिकृत्योभयथापि भवति, किमुक्तं भवति?-देवनारकेष्टपन्न
आद्यं सामायिकद्वयमधिकृत्य प्रतिपद्यमानः पूर्वप्रतिपन्नो वा लभ्यते, तिर्यक्षु पुनरुत्पन्नः सर्वविरतिवर्जः सामायिकत्रयम-

धिहृत्योभयथापि भवतीति, देवेभ्यनुद्धृतः सन् प्रथमं सामायिकद्वयमाश्रित्य प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, 'चउदं सिया उ उवेटे' इति देवेभ्य उद्धृतः सन् चतुष्कमाश्रित्योभयथापि लभ्यते, स्यात्शब्दग्रहणात् त्रिकं द्विकं च, इयमत्र भावना-देवेभ्य उद्धृतः सन् तिर्यक्ष्यायातः प्रथमं सामायिकत्रिकं द्विकं वा प्रतिपद्यमानः प्राक्-प्रतिपन्नश्च लभ्यते, मनुष्येऽप्यायातः सामायिकचतुष्टयमपीति, उद्धर्त्तमानकः पुनरपान्तरालगतौ सर्वोऽप्यमरादिः न किञ्चित्प्र-तिपद्यते, प्राक्प्रतिपन्नस्याद्ययोः सामायिकयोर्लभ्यते ॥ आश्रयकरणद्वारमाह—

नीसद्यमाणो जीयो पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयरं । पुवपडिवन्नओ पुण सिअ आसवओ च नीसवओ ॥ ८२८ ॥
यत् सम्यक्त्वादिसामायिकं प्रतिपद्यते तदाचारकं कर्म मिथ्यात्वमोहनीयादिकं निश्चायन्-निर्जरयन् शेषकर्मनुव-भन्नपि जीयः प्रतिपद्यते चतुर्णामन्यतरत्, किमुक्तं भवति?—चत्वार्यपि यथायोगमेवं प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नकः पुनः स्यादाश्रयको वा-यन्धकः निःश्रायको वा-निर्जरकः, याशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, आह-निर्वेष्टनद्वारादस्य कः प्रतिवि-शेषः?, उच्यते, निर्वेष्टनं नाम कर्मप्रदेशविसृष्टातरूपं, ततोऽनेन क्रियाकालो गृहीतः, निःश्रवणं तु निर्जरा, ततोऽनेन निष्ठा-कालो गृहीत इति भेदः, अथवा प्राक् संवेष्टनवकव्यताऽर्थतोऽभिहिता, इह तु साक्षादिति ॥ सामग्रतमलङ्कारशयनासन-सङ्गमणद्वारकदम्बकं व्याचिख्यासुराह—

उम्मुफमणुम्मुफे उम्मुबंधे य केसअलंकारे । पडिवज्जेज्जउन्नयरं सयणईसुं पि एमेव ॥ ८२९ ॥

उन्मुक्तं-परित्यक्तं अनुन्मुक्तं-अपरित्यक्तं, अनुस्वारोऽलाक्षणीकः, उन्मुचंश्च केशालङ्कारं-केशोपलक्षितः 'कटकके-

यूरदारकङ्कणवस्त्राद्यलंकारः केशालङ्कारः, तं प्रतिपद्येतान्यतरच्चतुर्णां सामायिकानां, प्राकृप्रतिपन्नश्च लभ्यते, अत्र भर-
तचक्रवर्त्योदय उदाहरणं, एवं 'शयनादिष्वपि' शयनासनचङ्क्रमणरूपेषु चतुर्षु द्वारेषु योजना कार्या, उन्मुक्तशयनोऽनु-
न्मुक्तशयन उन्मुचंश्च चतुर्णामन्यतरत् सामायिकं प्रतिपद्यते, प्राकृप्रतिपन्नश्च सम्भवति, एवमासनादिष्वपि योजना कार्या ।
तेदेवमुक्तं विस्तरतः, क्वेति द्वारम् ॥

इति श्रीमन्मलयगिर्याचार्यविहिताया आवश्यकवृत्तेः द्वितीयभागः ॥

इति श्री-आगमोदयसमिति-ग्रन्थोद्गारे ग्रन्थाङ्कः ६०.

इति श्रीगण्डर्वागिराजविद्विजाना
आवश्यकवृत्तद्वितीयभागः समाप्तः ॥

इति श्रीगण्डर्वागिराजविद्विजाना
आवश्यकवृत्तद्वितीयभागः समाप्तः ॥